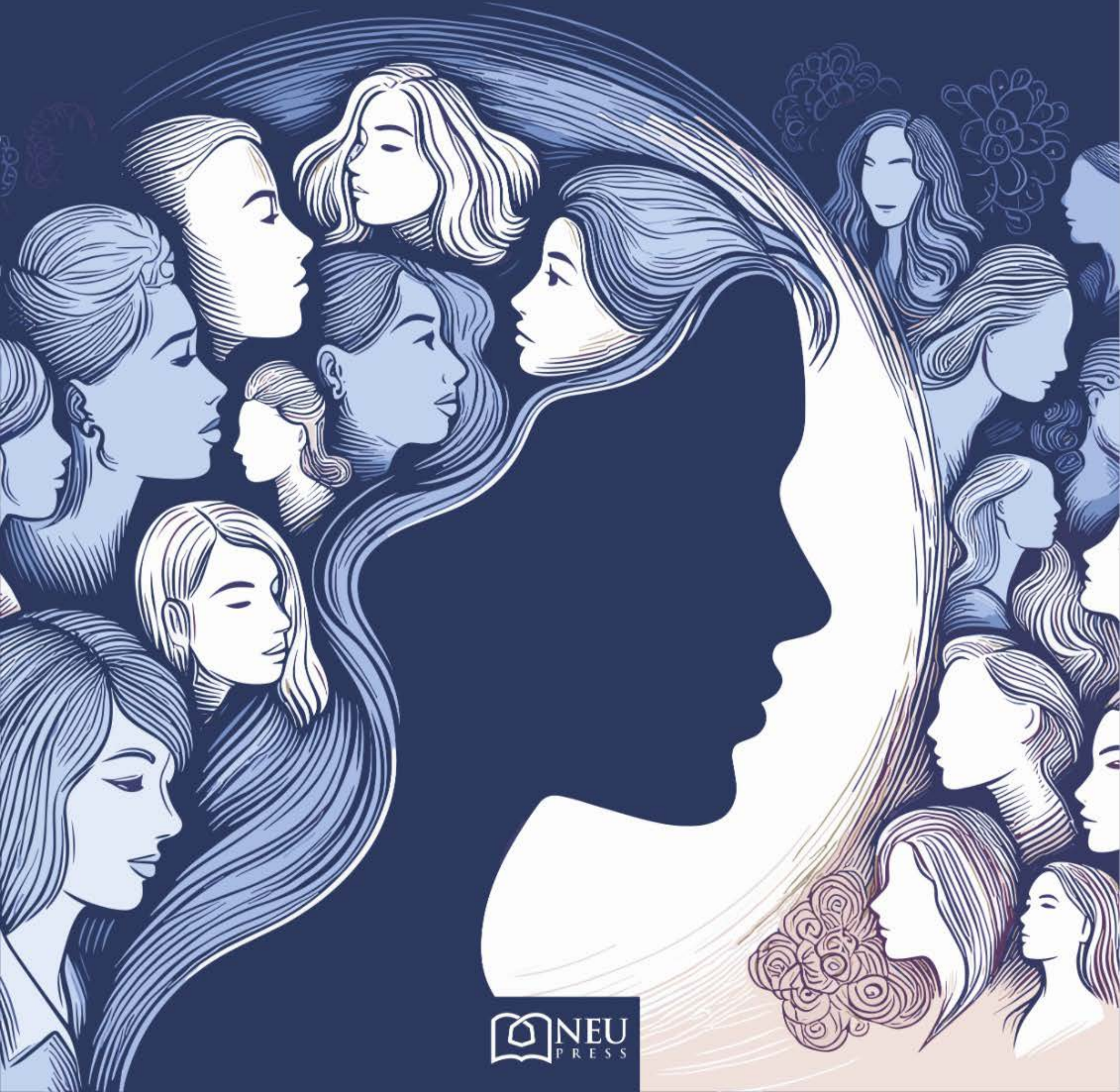

MEDENİYET ve TOPLUM DERGİSİ

The Journal of Civilization and Society

e-ISSN: 2602-2419 | Özel Sayı/Special Issue | Yıl/Year: 2024

Sosyal Bilimler Perspektifinden Kadın

MEDENİYET VE TOPLUM DERGİSİ (METDER)
Journal of Civilization and Society (JCISO)

Cilt/Volume: 8, Sayı / Issue: Kadın Özel Sayısı (Eylül / September 2024)

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi / Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi / Necmettin Erbakan University

Özel Sayı Editörü / Special Issue Editor

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Ayşe Eda GÜNDOĞDU (Necmettin Erbakan University)

Özel Sayı Editör Yardımcısı / Special Issue Associate Editor

Doç. Dr. / Assoc. Prof. İncinur ATİK GÜRBÜZ (Necmettin Erbakan University)
Arş. Gör. / Res. Assist. Cem UNCU (Necmettin Erbakan University)

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır / Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Eylül / September 2024

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Dere Aşıklar Mahallesi, Demeç Sokak, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi Dekanlığı Köyceğiz Yerleşkesi, No: 42, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 14

Web: <http://dergipark.org.tr/metder>

E-posta / E-mail: medeniyetvetoplum@erbakan.edu.tr

ISSN: 2587-0092 e-ISSN: 2602-2419

Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER), yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir / The Journal of Civilization and Society (JCISO) an international peer reviewed bi-annual journal

Digital Commons™

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abderrahim ALAMI (University of Abdelmalik Es saadi)

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Ahmet Nuri YURDUSEV (Middle East Technical University)

Prof. Dr. Alan WILLIAMS (University of Manchester)

Prof. Dr. Armando SALVATORE (University of Mc Gill)

Prof. Dr. Bilal KUŐPINAR (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs University)

Prof. Dr. Han-Durdy GURBANOW (Academy of Sciences of Turkmenistan)

Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Lynda CLARKE (Concordia University)

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Munir DRKIC' (University of Sarajevo)

Prof. Dr. Mustafa Abu SWAY (Al-Quds University)

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Social Sciences University of Ankara)

Prof. Dr. Osman BAKAR (International Islamic University Malaysia)

Prof. Dr. Recep ŐENTÜRK (İbn Haldun University)

Prof. Dr. Yasushi TONAGA (University of Kyoto)

Prof. Dr. Yusuf WAGHID (Stellenbosh University)

Assoc. Prof. Dr. Elnure AZIZOVA (Baku Khazar University)

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Konyalı Kadınların Millî Mücadeleye Katkıları**
Contributions of Konya Women to the National Struggle.....1-17
Halil İbrahim ÇELİK
- Diyet ve Kadın: Dijital Ortamdaki Görsel İmajlar Üzerine Bir Analiz**
Diet and Woman: An Analysis on Visual Images in Digital Environment.....18-36
Zehra BATU
- Konya Örneği Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Kadınların Boşanma Nedenleri**
Reasons for Divorce of Women in the Ottoman Empire: The Case of Konya.....37-50
Abdulvahap ALICI
Yasin CİHAN
- Kadın Doğasında Aklın Yerine İlişkin Temel Kabuller**
Basic Acceptances Concerning the Place of Reason in Women's Nature.....51-70
Sebile BAŞOK DİŞ
- İstanbul'da Suriçi'nde Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıflar: 1750-1800**
Waqfs Established by Women in Suriçi Istanbul: 1750-1800.....71-85
Asuman AYDIN
- Reklamlarda Kadın Temsili Araştırmalarının Sistemik Literatür İncelemesi**
A Systematic Literature Review of Studies on Female Representation in Advertisements.....86-112
Fatih ÇELİK
- Gurbet Kuşları (1964) Filminde "Kadın Olma" Biçimleri**
Becoming a Woman in Birds of Exile (1964).....113-125
Zühre Canay GÜVEN
- Trafikteki Atıflar ve Sürücü Davranışları Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre İncelenmesi**
Examining the Relationship Between Attributions in Traffic and Driver Behaviors by Gender.....126-139
Bilgesu KAÇAN BIBİCAN
Berfin TÖRE
Türker ÖZKAN
- Vahiy Mektebinin Topluma Açılan En Önemli Penceresi: Kadın Sahâbi Hz. Âişe**
The Most Important Window of the School of Revelation Opened to Society is the Female Companion Hazrat Aisha.....140-156
Yunus Emre SAYAN
- Yükseköğretimde Cam Tavan Sendromuna Karşı Bir Öneri: Gelişime Açık Zihin Yapısı**
A Proposal Against the Glass Ceiling Syndrome in Higher Education: Growth Mindset 157-170
Zeliha Zühal GÜVEN
- Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı Perspektifinde Covid-19 ve Sosyal Adalet: Türkiye'de Kadınların Deneyimleri**
Covid-19 and Social Justice in the Perspective of Amartya Sen's Capacity Approach: Women's Experiences in Türkiye.....171-187
Zeynep ÖZMEN
- Türk Düşünce Dünyasında Fatma Aliye Hanım'ın Keşfi ve Konumlandırılması**
Discovery and Identification of Fatma Aliye Hanım in the Turkish Academy.....188-207
Fatma EROĞLU GENÇ

Konyalı Kadınların Millî Mücadeleye Katkıları

Halil İbrahim ÇELİK*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 07.03.2024

Kabul Tarihi: 17.05.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Mustafa Kemal Paşa,
Millî Mücadele,
Konya,
Kadın,
Miting.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgisinin sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından birisidir. Türk vatanı mütareke hükümlerine göre İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmış, buna karşın Türk milleti bağımsızlığını kazanmak, işgalleri sona erdirmek ve istikbalini korumak için tüm fertleriyle mücadeleye girişmiştir. Çalışmada bu mücadeleye Konyalı kadınların katkıları değerlendirilmiştir. Dönemin basını, hatırat ve telif eserler değerlendirilerek Konyalı kadınların Millî Mücadele sırasındaki çalışmaları açıklanmıştır. Konya Orta Anadolu'da kuzey-güney, doğu-batı ticaret yollarının merkezinde önemli bir coğrafi konumdadır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde demiryolu ulaşımı ve telgraf hatlarına sahip olması, Yunanlıların işgal ettikleri bölgeye yakınlığı nedenleriyle Millî Mücadele'nin önemli şehirlerinden birisi olmuştur. Millî Mücadele yanlısı ve karşıtı unsurları içinde barındıran Konya'daki gelişmeler İstiklâl Harbi'nin kaderini belirlemesi bakımından da önemlidir. Millî Mücadele döneminde ve sonrasında 13 kez Konya'ya gelen ve 33 gün Konya'da kalan Mustafa Kemal Atatürk bu ziyaretlerinde Konyalı kadınların çalışmalarına önem verdiğini ziyaretleri ve konuşmalarında göstermiştir. Konya'da kız okullarını ziyaretlerinde ve kadınlar tarafından organize edilen programlarda konuşan Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılındaki konuşmasında Konyalı kadınların Millî Mücadeleye katkılarından övgüyle bahsederek yeni Türk devletinde kadınların toplumun eşit bireyleri olarak kamu hayatında yer alacaklarını ilan etmiştir. Türk İstiklâl Harbi, Türk milletinin millî birlik ve beraberlikle milletin tüm fertleriyle verdiği ve Lozan Anlaşması'yla zafere ulaşan XX. yüzyılın emperyalizme karşı büyük savaşlarından birisidir. Bu mücadele de zaferin kazanılmasında Konyalı kadınlar fedakârca çalışmalarıyla katkı sağlamışlardır.

Contributions of Konya Women to the National Struggle

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 07.03.2024

Accepted: 17.05.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Mustafa Kemal Paşa,
The National Struggle,
Konya,
Woman,
Meeting.

The Armistice Of Mondros, signed as a result of the defeat of the Ottoman Empire in the World War I (1914–1918), is one of the important turning points of Turkish History. Turkish homeland started to be occupied by the Entente States according to the terms of the armistice. Against the occupations, the Turkish nation struggled with all its members to gain its independence, end the occupations and protect its future. In this study, the contributions of women from Konya to this struggle were evaluated. By evaluating the press of the period, memoirs and copyrighted Works, the work of Konya's women during the National Struggle was explained. Konya has an important geographical location in Central Anatolia at the center of North-south, east-west roads. In the first quarter of the 20th century, it became one of the important cities of the National Struggle due to its railroad transportation and telegraph lines and its proximity to the region occupied by the Greeks. The developments in Konya, which harbors both pro- and anti-National Struggle elements, are also important in terms of determining the fate of the war of independence. Mustafa Kemal Atatürk, who visited Konya 13 times during and after the National Struggle and stayed in Konya for 33 days, showed in his visits and speeches that he attached importance to the work of Konya women. In his speech in 1923, Mustafa Kemal Atatürk praised the contributions of Konya women to the National Struggle and declared that women would take part in public life as equal members of society in the new Turkish state. The Turkish War of Independence is one of the great wars of the twentieth century against imperialism, which the Turkish nation fought with all members of the nation with national unity and solidarity and achieved victory with the Treaty of Lausanne. In this struggle, the women from Konya contributed to the victory with their self-sacrificing efforts.

To cite this article:

Çelik, H. İ., (2024). Konyalı Kadınların Millî Mücadeleye Katkıları. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 1-17. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.58>

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgisi neticesinde imzalanan Mondros Mütarekenamesi Türk tarihinde yeni bir devrin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Türk devletinin Osmanlı hanedanı tarafından yönetilmesi evresini fiilen sona erdiren mütareke Türk milletinin beka mücadelesine girişmesini de zorunlu kılmıştır. Bu dönemde Türk milleti kadınıyla erkeğiyle bir bütün olarak var olma mücadelesi vermek zorundaydı. Bu zorunluluğun bir sonucu olarak Mütareke dönemi İstanbul'unda İsmâil Hâmi (Danişmend) Bey'in başyazar olduğu *Memleket* gazetesinde 7 Nisan 1919 tarihli nüshada “*Nisâ'iyât- Türk Kızı da Mücâhedeye Atılmalıdır*” başlığıyla yayınlanan makalede Türk kızlarının Millî Mücadele'ye katılmaları teşvik edilmiştir (Tansel, 1991, s. 21; Memleket, 1919).

Türk İstiklâl Harbi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa da Millî Mücadele'nin ilk döneminden itibaren kadınların vatan müdafaasında ve milletin geleceğinin yeniden inşasında etkin rol alması için çaba sarfetmiş ve kadınların örgütlenmelerini desteklemiştir. Bu yaklaşımların sonucu olarak Sivas Kongresi'nden sonra 26 Kasım 1919'da Sivaslı kadınlar Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşid Hanım'ın başkanlığında Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetini kurmak için girişimde bulunmuşlar, Cemiyetin kuruluşu 9 Aralık 1919'da Sivas Valiliğince onaylanmıştır (Tansel, 1991, s. 23; Baykal, 1984, s. 108). Cemiyetin kuruluş dilekçesinde Reise-i Evvel Sivas Valisi Reşit Paşa'nın refikası Melek Reşide, Reise-i Sâni Defterdar Tevfik Bey'in refikası Samiye, Kâtibe Jandarma Tabur Komutanı Kemal Bey'in Refikası Şefika ve Veznedar Çankırı Memlehası (tuzla) Müdürü Raif Efendi refikası Emine olarak kaydedilmiştir (Baykal, 1984, s. 109; Kaplan, 1998, s. 88). Türk kadınlarının kurduğu cemiyetin adında *vatan* kelimesinin vurgulanması Türk tarihinin ilk dönemlerinden itibaren vatana kutsiyet atfedilmesinin bir göstergesidir. Türk milleti vatan sevgisini imanın bir parçası olarak değerlendirmiştir (Arslan, 2021, s. 50). Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin kuruluşu Mustafa Kemal Paşa'ya 12 Aralık 1919 tarihinde bildirilmiş, Mustafa Kemal Paşa bu cemiyete büyük önem vererek gelişmeleri diğer millî cemiyetlere bildirdiği gibi resmi yazı ile cemiyete bildirmiştir. Anadolu Ajansı'nın kuruluşu, İstanbul'un işgali, İtilaf Devletleriyle görüşmeler, müzakereler hakkında Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetine telgrafla bilgi verilmiştir. Bu bilgilendirmeler Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin önce Heyet-i Temsiliye daha sonra ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından hukuken tanındığını göstermektedir. Cemiyete yardım çalışmaları ve vatanperverliklerinden dolayı da Temsil Heyeti namına Mustafa Kemal imzalı teşekkür belgeleri gönderilmiştir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991, s. 227, 261, 299). Atatürk telgrafta “*Anadolu'nun bilhassa pek büyük inkılâplara muhtaç olan kadınlık hayatında âtiyen pek büyük âsâr-ı terakki ve intabâh va'd eden bu şayân-ı takdir teşebbüs, memleketimizin her türlü selâmet ve saâdetini gaye edinmiş olan heyetimizin bihakkın müstelzim-i şükrânı oldu...*” ifadeleriyle Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetine verdiği önemi kamuoyu ile paylaşmıştır (Kaplan, 1998, s. 89). Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetine yönelik bu yaklaşımında dönemin koşulları ve ihtiyaçlarının etkisi olmakla birlikte onun kurmayı planladığı yeni Türk devletinde kadınlarının rolüne ilişkin düşüncelerinin de etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Millî Mücadele liderinin de teşvik ve desteğiyle kısa sürede Burdur, Yozgat, Konya, Pınarhisar, Kayseri, Amasya, Erzincan, Niğde, Maraş, Kastamonu, Eskişehir, Viranşehir, Denizli, Kangal ve Aydın'da şubeleri açılmıştır (İçli, 1992, s. 68; Sariçoban, 2017, s. 1338). Cemiyet merkezi ve şubeleri işgallere karşı hem İstanbul hükümetine hem de İtilaf Devletlerine tepkilerini protesto telgrafları ve mitinglerle göstermişlerdir. Cemiyet şubelerinin açılışı Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas cemiyet merkezine bildirilmiştir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991, s. 236). Cemiyet 28 Kasım 1919 günü Padişah, Sadrazam ve Dahiliye Nazırına telgrafla cemiyetin amacını açıklamış, vatanın selameti ve haksız işgallerinin sonlandırılması için girişimde bulunmalarını istemiştir. Aynı gün İstanbul'da bulunan Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın siyasi temsilcilerine Mondros Mütarekenamesi sonrasında gerçekleşen işgallere son

verilmesini talep eden ve işgalleri protesto eden telgraflar göndermiştir (Baykal, 1984, s. 108; Göyünç, 1987, s. 79; Kışmır, 1970, s. 2). Protesto ve mitingler sırasında dikkatli davranılması ve işgal güçleriyle fiziki mücadeleye girilmemesi istenmiştir (BOA, DH. ŞFR. 101.19.7/1). Toplum protesto mitingleri yapması konusunda devlet adamları tarafından teşvik edilmiştir (BOA, DH. ŞFR. 643.101/1).

Anadolu kadınlarının işgal ve işgalcilere karşı bu çalışmalarına İstanbul-Bağdat demiryolu hattı üzerinde bulunması, batı cephesine yakınlığı nedenleriyle jeopolitik bakımdan Millî Mücadele'nin önemli şehirlerinden birisi olan Konya'nın kadınları da katılmıştır. Konya'nın mütareke döneminde İtalya ve İngiltere tarafından işgal edilmesine neden olan bu jeopolitik özelliği aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ve diğer Millî Mücadele liderlerinin Konya'ya özel bir önem vermesine de neden olmuştur (Arabacı, 1991, s. 3). Konya'nın şehir merkeziyle kazaları arasında telgraf hatlarının çalışır durumda olması, bazı kaza merkezleri ve nahiyeler arasında günlük posta teşkilatının kurulmuş olması Konya'yı Millî Mücadele boyunca önemli bir şehir haline getirmiştir (Avanas, 1998, s. 7).

Millî Mücadele'ye karşı tutumuyla bilinen Vali Cemal Bey'in Konya'yı terk etmesinden sonra Konya'da millî teşkilatlar güçlenmeye başlamıştır (Atalay, 1997, s. 13). Anadolu'nun ikinci Balkanlar olmaması için verilen mücadeleye Konyalı vatanseverler her bakımdan katkı sağlayarak millî teşkilatlar kurmuşlardır (Atatürk, 1970, s. 170). Mustafa Kemal Paşa bu gelişmeleri "... *artık bu denli aşağılık ve alçakça eyleme girişen bir kimsenin Konya ilini lekelemesine katlanılamayacağını anlayan halk yurtseverliğin ve yiğitliğinin gereğini göstermeye girişmemekte duraksamamıştır...*" ifadesiyle yorumlamıştır (Atatürk, 1969, s. 1019). Konya, İstiklâl Harbi sırasında gerçekleşen Delibaş Mehmet İsyanı ve bu isyanın tüm yönleriyle incelenmemiş olması nedeniyle İstiklâl Harbi'ne karşı bir şehir olduğu yargısıyla muhatap olmuştur. Konya'nın Millî Mücadele hareketiyle sorunlu şehir olduğu yargısı yanlış bir algının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yargının yanlış olduğunun en önemli kanıtı Konya'nın İstiklâl Harbi döneminde en fazla şehit veren şehirlerden birisi olduğu gerçeğidir (Uyanık, 2008, s. 861). İstiklâl Harbinde Konya'dan gönüllüler de muharebelere katılmışlardır (Avanas, 1998, s. 15). İzmir'in işgali sonrasında Konya'dan İstanbul hükümetine ve İtilaf Devletleri temsilcilerine İzmir'in Türk vatanı olduğu, Yunan işgalinin yanlış olduğunu bildiren ve Wilson Prensipleri'nin uygulanmasını isteyen çok sayıda protesto telgrafi çekilmiştir (Akandere, 2009, s. 155; BOA, DH. KMS. 52.5.22/1). Diğer yandan Konya kadınlarının sosyal yaşamdan kopukluğu ile ilgili algılar da yüzeysel bakış açısının ürünü olup, kadınların Millî Mücadele'ye katkısı tam olarak anlaşılammıştır. Konyalı kadınların sosyal yaşamına ilişkin genelleme ve oluşturulan imaj onların millî mücadeleye katkılarının anlaşılması engellemektedir (Koç, 2021, s. 785).

Çalışmada Konyalı kadınların Millî Mücadele dönemindeki çalışmaları arşiv kayıtları, hatıralar ve dönemin gazetelerine yansımaları değerlendirilerek incelenmiştir. Ortaya çıkan bulgular Konya'nın yukarıda izah edilen nedenlerle birkaç aylık gecikmeyle İstiklâl Harbi'ne kadın-erkek birlikte bütün varlığıyla destek verdiğini göstermektedir. 8 Ocak 1920 Perşembe günü Konya'da kadınlar tarafından organize edilen miting ve miting sonrası çalışmalar Konya'nın Millî Mücadele'yi diğer Anadolu şehirleriyle birlikte sahiplendiğini göstermektedir.

Konya Kadın Mitingi

Millî Mücadele döneminde Konya'da vatanın işgalini protesto etmek, millî bilinci canlandırmak ve istiklali korumak gayeleriyle 8 büyük miting yapılmıştır. Konya'daki ilk miting Yunanlıların uluslararası hukuk ve İngiltere'nin verdiği sözlere karşın İzmir'i işgal etmesi üzerine Reddi İlhak Cemiyetinin çağrısıyla yapılmıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin millî haysiyeti yaralayan yönü diğer Türk şehirleriyle birlikte Konya'da hakların muhafazası ve millî bilinci canlandırmak için miting çağrıları yapılmasına neden olmuştur (Uyanık, 2008, s. 820). Konya'da mitingler düzenlenmesinde Konya valiliğinde olumlu tutumu olmuştur (BOA, DH. ŞFR. 630.51/1). Konya'da özellikle İzmir'in işgali sonrasında İtalya'nın asker sayısını artıracığı ve işgalin sertleşeceğine ilişkin

Konya valiliğine bilgi verilmiştir (BOA, DH. ŞFR. 630.123/1). Konya’da işgalci İtalya ve İngiltere’nin engelleme girişimi ve tehditlerine rağmen 15 Mayıs 1919, 21 Mayıs 1919, 12 Eylül 1919, 8 Ocak 1920, 11 Ocak 1920, 23 Ocak 1920, 28 Ocak 1920 ve 22 Mart 1920 tarihlerinde işgalleri, işgalcileri ve işgalcilerin tutumlarını protesto etmek, millî bilinci güçlendirmek ve Anadolu’nun Türk vatani olduğunu dünyaya duyurmak için mitingler yapılmıştır. Bu mitinglerden 8 Ocak 1920 tarihinde yapılan miting kadınlar tarafından planlanmış ve gerçekleştirilmiştir (Güven, 2002, s. 256; Kışmir, 1970, s. 2; Güven, 2023, s. 280).

24 Aralık 1919 günü Konya Dârülmualimât Mektebinde (Kız Öğretmen Okulu) yapılan toplantıda Sivas’ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin Konya şubesi açılması kararlaştırılmıştır. Şube başkanlığına Mevlâna Postnişin Abdülhalim Efendinin refikası Kevser Hanım, başkan yardımcılığına ise Tahir Paşa’nın refikası Şerife Hanım seçilmiş (Güven, 2002, s. 256; Güven, 2023, s. 283), Konya şubenin kuruluşu Sivas’taki cemiyet merkezine telgraf ile bildirilmiştir. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Konya Şubesi olarak kurulan bu cemiyet Konyalı kadınların İstiklâl Harbi boyunca vatanın bağımsızlığı ve milletin istiklali için çalışmalarını koordine etmiştir. Konyalı kadınların işgallere ve işgalcilerin zulümlerine karşı gerçekleştirdiği protesto gösterileri, yardım faaliyetleri, İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilen protesto ve talep telgrafları ve beyannameleri, muharebelerde yaralanan gazilerin tedavilerinde gönüllülük çalışmaları Cemiyetin Konya Şubesi tarafından planlanmış ve uygulamaya konulmuştur (Kaplan, 1998, s. 128). Konya Şubesinin çalışmalarından en etkili 8 Ocak 1920 Perşembe günü gerçekleştirilen organizasyondur. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Konya Şubesi 4 Ocak 1920 tarihinde yaptığı toplantıda Şerafettin Camii’nde şehitler için mevlit okutulmasını kararlaştırmış, bu karar basın aracılığı ile duyurulmuştur.

Alınan karar uygulamaya konularak 8 Ocak 1920 Perşembe günü öğle namazını müteakip günümüzde Kayalıpark mevkisi ile Şems Mahallesi arasında kalan Şerafettin Camii’nde İzmir’in işgali sırasında şehit düşenlere ithaf edilen Mevlit okutuldu (Sarıhan, 1984, s. 279; Güven, 2023, s. 284). Mevlit programına 5000 kadının katıldığı kaynaklarda ve dönem basınında yer almaktadır. Duadan sonra Abdülhalim Çelebi Efendi’nin refikası Kevser Hanım’ın riyaset ettiği programda Konyalı kadınlar İtilaf Devletlerinin Türkiye’yi paylaşma projelerini şiddetle protesto ederek hür ve müstakil bir Türkiye istediklerini ilan ettiler (Kışmir, 1970, s. 2). Mevlit Programı ve mitinge katılan kadın sayısı hakkında farklı rakamlarda ifade edilmektedir. Katılımcı sayısını 3000 olarak belirleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Sarıçoban, 2017, s. 1336). Ancak kaynakların çoğunluğunda 5000 rakamı verilmektedir. Elbette katılımcı sayısı konusunda kesin bir kanaat sahibi olmak mümkün değildir. Ancak dönemin nüfus istatistikleri değerlendirildiğinde nüfusa oranla programa yoğun bir katılım olduğunu söylemek mümkündür. Konya’nın Millî Mücadele döneminde vilayet nüfusu 800 bin olarak belirtilmektedir (Arabacı, 1991, s. 3). 1914 nüfus sayımına göre Konya şehir merkezinde Ermeni ve Rum milletleri dışında Müslüman tebaa olarak 147.733 kişi yaşamaktadır. Bunlardan 69.179’u kadın, 69.107 erkektir (Avanas, 1998, s. 198). Konya kent merkezindeki kadın nüfusun kabaca 10/1’i mitinge katılmış gözükmektedir.

Konya kent merkezinde gerçekleşen bu mitingin Ahmet Avanas tarafından Millî Mücadele döneminin ilk kadın mitingi olduğu tespiti yapılmıştır (Avanas, 1998, s. 39). Ancak bu mitingden 29 gün önce 10 Aralık 1919 tarihinde Kastamonu’da Millî Mücadele’nin ilk kadın mitingi yapıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Konya Kadınlar Mitingi Millî Mücadele’nin ikinci kadın mitingi olmuştur (Güven, 2019, s. 468).

Konya kadınlarının cephede ve işgal altındaki vatan topraklarında şehit düşen vatan evlatları için düzenledikleri Mevlit ve mitingin yeri hususunda Selçuk Es’in anlatımından kaynaklandığını değerlendirilen bir karışıklık da söz konusudur. Selçuk Es’in anlatımını esas alan bazı çalışmalarda Alaaddin Tepesi Belediye Sinema Salonu’nda program yapıldığı yer almaktadır (Arabacı, 1991, s. 7;

Es, 1970, s. 2). Ancak Selçuk Es'in bu yıllarda ilkokul öğrencisi olması ve Konya'da İzmir'in işgalinden sonra kısa aralıklara benzer etkinliklerin gerçekleştirilmesi gibi nedenlerle hatıralarında benzer olayları karıştırması hayatın olağan akışına uygundur. Muhtemelen Selçuk Es, Alaaddin Tepesi'nde gerçekleştirilen bir etkinlik ile Şerafettin Camii önünde gerçekleştirilen mitingi birlikte değerlendirmiş olmalıdır. Zeki Saruhan Konya'da Alaaddin Tepesi'nde 23 Mart 1920 tarihinde soğuk ve yağışlı bir günde gerçekleştirilen, kadın-erkek-çocuk çok sayıda vatandaşın katıldığı programın İstanbul'un işgalini protesto amaçlı yapıldığını tespit etmektedir (Saruhan, 1984, s. 444).

İfham gazetesi 22 Rabîu'l-âhir 1338 (14 Kanun-ı Sâni 1336 / Ocak 1920) çarşamba nüshasında “*Konya Hanımlarının İctimai*” başlığıyla Şerafettin Cami'deki programı okuyucularına duyurmuştur. Habere göre; 8 Ocak 1920 Perşembe günü Konya'nın farklı mahallelerinden kadınlar Şerafettin Camii doldurmuşlar, alaturka saat ile 8'de Mevlâna Dergâhı imamı tarafından Mevhit okunmuştur. Camide Dârümuallimât'ta görevli hanımlar ve Rüştiye mektebi öğrencileri salavat okumuşlar, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Konya Şubesi üyeleri tütsü yakmışlar ve ay yıldızla süslenmiş ve üzerlerine “İzmir Şehitleri İçin Fatiha” yazdıkları renkli külâhlar içinde şeker dağıtmışlardır. Duadan sonra Dârümuallimât müdiresi bir konuşma yaparak Mondros Mütarekesi'nden sonra İzmir ve Adana başta olmak üzere Türklerin ve Müslümanların alenen bir zulme maruz kaldıklarını, artık tahammül gücünün kalmadığını söylemiştir. Konya kadınlarının işgal altındaki şehirler için yardım toplama isteği daha sonraki bir güne ertelenmiş ve Türkiye'nin istiklâl ve hürriyetine kavuşabilmesi için hazırladıkları protesto beyannamesini İtilaf Devletleri Konya temsilcileri aracılığıyla Paris Konferansı'na ulaştırmak üzere 5 kişilik bir heyet seçilmiştir. Bu karardan sonra merhum Tahir Paşa'nın kerimesi Havva Hanım, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Konya Şubesi'nin işgalleri ve zulümleri engellemek gayesiyle kurulduğunu ve çalışmaların devam edeceğini açıklayarak toplantıya katılanlara cemiyet adına teşekkür etmiştir. Konyalı kadınlar Şerafettin Camii önünden Hükümet Meydanı ve Saray Caddesi güzergahını takip ederek Kapı Camii önünde dağılmışlardır (Konya Hanımlarının İctimai, s. 4) (Ek-1).

Konya'da eğitim veren Dârümuallimât'ın mensupları Millî Mücadele döneminde vatan savunmasına katılmışlardır. Bu katılım millî ruh ve şuurun canlı tutulmasını sağlamıştır. Konya kadınlarının düzenlediği mitingde ve diğer etkinliklerde mektebin eğitim kadrosu ve öğrencilerin katkıları vardır. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Konya Şubesinin yönetiminde yer alan mektep müdürü Faik Bey'in refikası Vicdan Hanım, mektebin Piyano ve Fransızca muallimesi Emine Ferhunde Hanım hür ve müstakil bir Türkiye'nin kurulması için çalışmaları ve fedakarlıklarıyla önemli katkılar sağlamışlardır. Öğrencilerden Hayriye Tomris (Günbay) Hanım etkinliklerde okuduğu şiir ve marşlar ile dikkat çekmiştir. (Arabacı, 1991, s. 46).

Konyalı hanımların Şerafettin Cami merkezli bu etkinliği birçok açıdan dikkat çekicidir. Konya'da daha önce de kadınların Mevhit okutması elbette vaki olmuştur. Ancak vatanın ve milletin istikbalini ilgilendiren ve uluslararası boyutları olan bir meselede kadınların inisiyatif alması dikkate değerdir. Yine Konya'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcileri aracılığıyla Paris Konferansı'na Türkiye'nin istiklâl ve hürriyetini talep eden ve işgalleri anlatan protesto beyannamesi gönderilmesi Millî Mücadele'nin kadınlar tarafından sahiplenildiğini göstermektedir.

Yabancı Devlet Temsilcilerine Gönderilen Beyanname

Şerafettin Camii'nde okunan Mevhit sonrasında oluşturulan 5 kişilik heyet, hazırladıkları protesto beyannamesini İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya'nın Konya'da görevli komutanlarına teslim etmişlerdir. İngiliz komutan dışındaki İtilaf Devleti görevlileri Konyalı kadınları nezaketle karşılamışlar ve talepleri İstanbul'daki merkez komutanlığa iletecekleri sözünü vermişlerdir. Protesto beyannamesinin birer nüshası da Konya Valiliği ve 12. Kolordu komutanlığına teslim edilmiştir. İstanbul'da yayınlanan yerli ve yabancı matbuata ve Vilayet gazetelerine de beyannamenin bir suretinin gönderildiği anlaşılmaktadır (Güven, 2002, s. 257).

Beyannamenin muhataplarından Konya 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa (Altay) hatıratında Konya'nın aydın kadınlarının Şerafettin Camii'nde toplanarak şehitlerin ruhuna Mevlit okuttuklarını ve İtilaf Devletleri temsilcilerine hitaben memleketin hürriyet ve istiklali için bir beyanname hazırladıklarını anlatmaktadır (Altay, 1970, s. 212). Fahrettin Paşa, Konya'nın muteber ailelerinden Tarih Paşa'nın kerimesi Şerife, Hafız Mustafa Efendi refikası Aliye, Binbaşı Rüştü Beyin refikası Zehra hanımlardan mürettep bir heyetin kendisini ziyaret ederek beyannamenin bir suretini kendisine verdiklerini kaydetmiştir. Paşa'ya göre daha önce siyasi ve idari işlere karıştıklarını görmediği Konyalı kadınların vatanın durumu, geleceği ve istiklali hakkında inisiyatif almaları gelecek için ümit verici bir gelişme olarak görülmelidir (Altay, 1970, s. 212). Fahrettin Altay'ın işaret ettiği bu durum Türkiye'de XIX. yüzyılda gelişen modernleşme ve kültür değişiminin Konya'da kadınların siyasi ve toplumsal davranışlarına yansıdığını göstermektedir (Arslan Bilgin, 2020, s. 104).

Şerafettin Camii önündeki etkinlik sonrasında Konyalı kadınlar tarafından hazırlanan protesto beyannamesinin metni şöyledir:

“Bugün Şerafeddin Cami-i Şerifine toplanan beş bini mütejaviz Konya hanımları ittihaz ettikleri mukarrerat-ı atiyenin vesatet-i aliyeleriyle sulh konferansına iblağını istirhamla kesb-i şeref eylerler. Mütarekenamenin imzasından bugüne kadar tahti işgale alınan aksan-ı vatanda ve bilhassa Adana ve İzmir'de milletimizin maruz kaldığı tecavüzat ve fecayiden müteessiren ve oralarda şehit olan kahramanlarımızın ervahına Fatihalar ithaf ederken tekrar göz yaşları dökerek bu iki sevgili vilayetimizde Türk ve Müslümanların duçar oldukları sefalet ve vahşetlere medeni Avrupa'nın daha ziyade sükut etmemesi ve asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış bir millet olmak haysiyetiyle Avrupa'nın adaletinden ber veçhi ati hususati istirham eyleriz. Birçok küçük milletlere kadim hakları verilirken altı buçuk asırdan fazla bir zaman ve hür ve müstakil yaşamış büyük bir milletin izzet-i nefsinin, haysiyetini rencide edecek herhangi bir karardan tavakki edilmesini rica ile aramızdaki gayr-ı Müslimlerin hukukunu kendi hukukumuz kadar muhterem ve muteber addeylediğimizden ekalliyetlerin hukuku bahanesiyle hakimiyet ve haysiyeti milliyemizi ihlal edecek ahkamı kabul edemeyeceğimizi ve Türk ve Müslümanla meskun harpten evvelki hudut dahilinde, makarr-ı hilafet ve payitaht İstanbul olmak üzere bir Müstakil ve hür bir Türkiye'nin bekasını ve Wilson Prensipleri'nin harfiyen tatbikini temin etmeyen herhangi bir sulhun asırların kabul edemediği bir millete kabul ettirilmesi imkanı olmadığına itimat buyrulması esasen cihanın hürriyet ve selameti için uğraşanların mazlum ve asil bir milleti siyanet ve vikaye etmek suretiyle hak ve adaletin galebesine vasıta olacaklarından emin olmak isteğimizi arz eyleriz”. 8 Kânunisanî 1336 (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika: 1115) (Ek-2).

Konyalı kadınların hazırlamış oldukları bu beyanname Millî Mücadele'nin temel metinleri olan Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi ve Misak-ı Milli Beyannamesiyle aynı ruhu ve yaklaşımı benimsemektedir (Milli Egemenlik Belgeleri, 2015). Türk Millî Mücadelesi'nin amacını, yöntemini ve hedefini belirleyen belgelerle Konyalı kadınların muhataplarına verilmek üzere hazırlamış oldukları beyannamenin temel yaklaşım ve bağımsızlık ruhu bakımından benzerliği istiklâl mücadelesinin Konyalı kadınlar tarafından hedef bakımından içselleştirildiğini göstermektedir. Beyannameyi imzalayan kadınlara imza sırasına göre Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1.
Beyannameyi İmzalayan Kadınlar

Adı	Görevi
Sait Çelebi Haremi Zahide	Aza
Tahir Paşa Kerimesi Şerife	Reise-i Saniyesi
Sabık Alaybey Haremi Safiye	Aza

Kazım Bey Haremi Nazmiye	Aza
Karahafız Zade Mustafa Efendi Haremi Aliye	Aza
Tahir Paşa Kerimesi Havva	Aza
Tüccardan Ali Bey Haremi Naime	Aza
Hüsamettin Bey Haremi Şeibe	Aza
Divaniharp Reisi Bnb. Rüştü Beyin Haremi Zühre	Aza
Çelebi Efendi Haremi Kevser	Heyet-i Müntehibe Reisesi (Beşbin Hanım Namına)
Sabık Mebus Ahmet Emin Bey Haremi Lütfiye	Aza
..... haremi Sıdika	Aza
Tarih Paşa Kerimesi Naciye	Aza
Bahattin Çelebi Haremi Suzide	Aza
Faik Bey Haremi Vicdan	Aza

Konya İstiklâl Harbi boyunca kadınların Millî Mücadele'ye katkılarıyla dikkat çeken bir kent olmuştur. İstiklâl Harbi'nin kadın kahramanlarından Kara Fatma (Fatma Seher) 9 Temmuz 1923 tarihinde Konya'ya gelmiştir. Konya'da neşredilen *Babalık* gazetesinde *Tanin* gazetesindeki röportajdan da yararlanılarak 9 Temmuz 1919 tarihli “*Kara Fatma*” başlıklı ve 21 Temmuz 1919 tarihli “*Türk Kadını*” başlığında iki haber yayınlandı. Bu iki haberde Fatma Seher Hanım;

"Bundan sonra erkek, kadın hep beraber çalışacağız. Kadın peçesiz ve yüzü açık gezmekle iffetini kaybetmez. Zaten memleket bizden o kadar çok hizmet istiyor ki. Bunlar arasın da peçe ve çarşafı düşünecek hâlde değiliz. İstanbullu hemşirelerimize silâhı kapıp cepheye gidin denilemez; fakat onlara düşen iş, silâh kullanmaktan daha büyüktür. Şimdiden sonra Anadolu'ya gitmeli ve cahil Anadolu kadınının gözünü açmalı. Anadolu halkı, hele kadınları, İstanbullu hanımları seve-seve karşılayacak, onların söylediklerini harfiyen yapacaktır. Kadın neden erkek kadar çalışmasın! Bugün Anadolu'da bir ailede iki erkek varsa, yanı başında on da kadın vardır; bunun için kadın, erkek hep beraber çalışacaktır. Bunun kimseye bir zararı yok, belki faydası çoktur. İşte ben ne okumak ne yazmak bilirim. Şimdi tahsilim olsa idi zarar mı ederdim. Çocuklarımız mutlak okumalıdır. Ben çok iyi biliyorum ki bugün Anadolu'da erkek ve kız bütün çocuklar okuyacak olurlarsa Anadolu'nun hâli değişecek, Türk'ün yüzü gülecek; işi düzelecek, bütün bâtil düşünceler kalkacak, Türkler yaşamağa başlayacaktır, işte bu maksatla, küçük kızımı okutmak için şimdiden çalışıyorum" demiştir (Kara Fatma, 09 Temmuz 1919; *Türk Kadınları*, 21 Temmuz 1919). Fatma Seher Hanım bu röportajında Millî Mücadele'de kadınların katkılarını ve gelecek hedeflerini ana hatlarıyla açıklamış oluyordu.

Konya'da Kara Fatma'nın tüfeği ve milis kıyafetiyle Mevlâna Türbesini ziyaret ettiği, İplikçi Camii yanındaki caddede üstü otel olan bir kahvehanede çay ve kahve içtiği, hazirun ile sohbet ettiği ve kahvecinin ondan kahve parası almadığına ilişkin anlatımlar da bulunmaktadır. Kara Fatma'nın cepheye süngü hücumu sırasındaki durumunu gösteren afişler Konya'da satışa çıkarılmış, bu afişler han ve kahvehane duvarlarını süslemiştir (Arabacı, 1991, s. 13). Fatma Seher Hanım'ın cephe resimlerinin gerçekliğiyle ilgili tartışmalardan bağımsız olarak bu afişlerin Türk milletinin istiklâl ve bağımsızlık fikrine ve motivasyonuna katkı sağladığı muhakkaktır.

Fahrettin Paşa'nın ümit verici bir gelişme olarak değerlendirdiği kadınların vatan savunmasında inisiyatif almaları süreci Millî Mücadele'nin tüm saflarında Konya 12. Kolordu Komutanı'nı haklı çıkarmıştır. İstiklâl Harbi boyunca Türk kadını ordunun iaşesi ve ikmalinde önemli görevler üstlenmiştir. 1911-1919 döneminde Balkan ve I. Dünya Savaşları Anadolu'da erkek nüfusunun azalmasına da neden olmuştu. Bu nedenle genel nüfus içerisinde kadınların oranı artmıştır. Kadınlar bir

yandan geçimlerini sağlamak üzere iş gücü sorumluluğunu üstlendiler, diğer yandan cephe gerisi hizmetleri yüklediler (Sarıkoyuncu Değerli, 2021, s. 108). Bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarına da yansımıştır. Konya Mebusu Vehbi (Çelik) Efendi 16 Ekim 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada:

“Efendim, şimdi Eskişehir'i Yunan hâlâ işgal ettikçe müzakerenin olacağı bundan ibarettir. Bununla beraber efendiler, her gün görüyorsunuz, arabaları götüren kimlerdir? Çorum'dan, Yozgat'tan, daha ötelelerden öküzü, danaları götüren kadınlardır. Bizim bir şeyimiz kalmadı müracaat edecek. Her şeye müracaat ettik. Başka memba kalmadı. Yalnız kadınlar da harbe iştirak etsin. Bu kaldı. Bundan başka bir şey kalmadı. Binaenaleyh efendiler, Rüfekayı kiramdan birçokları itilafnameden muzır olan mühim noktalar gösterdiler” ifadeleriyle İstiklâl Harbi'nde Türk kadınının özverisi ve kahramanlığını meclis tutanaklarında kayda geçirmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, s. 336).

Konyalı Kadınların Sağlık ve Levazım Hizmetleri

Kuruluş kökenleri 1874 yılına dayanan Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti İstiklâl Harbi boyunca cephe ve cephe gerisinde sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli katkılar sağlamıştır. Cemiyet İstanbul'un işgalinden sonra Ankara merkezli olmak üzere yurdun dört bir yanındaki şubeleriyle vatan savunmasında, sağlık hizmetlerinin sunumunda aktif görev almıştır. Hanımlar Heyeti de bulunan Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti'nin Konya Şubesinin Millî Mücadele boyunca aktif şubelerden birisi olduğu bilinmektedir. Konya'nın Batı Cephesi'ne yakınlığı ve ulaşım imkanları nedeniyle şehirde hastane ve nekahethaneler açılmıştır. 3 Aralık 1920'de cephe komutanlığının ihtiyaçları doğrultusunda Konya'da 200 yataklı bir hastane açılmış ve subay ve erlere tahsis edilmiştir. Aynı dönemde Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti Konya'da toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere dispanser açmış ve yaralı istasyonları kurarak gazilerin ilk tedavilerini yapmıştır (Küçüköğlü, 2019, s. 77; Kaplan, 1998, s. 41). Bu sağlık kuruluşları 1922 yılına kadar “Ağır Mecruh Zabitan Hastanesi” adıyla hizmet vermiştir. Konyalı kadınların İstiklâl Harbi'nde Hilâl-ı Ahmer bünyesinde hastanelerde gönüllü sağlık hizmeti verdikleri, hemşire ve hasta bakıcı olarak görev yaptıkları, aşevi, imdat heyeti, menzil istasyonu ve sağlık merkezlerinde gönüllü olarak çalıştıkları da bilinmektedir (Sarıkoyuncu Değerli, 2021, s. 109). Millî Mücadele döneminde Konya'da Gureba Hastanesi ve Amerikan Protestan Hastanesi olmak üzere iki hastane bulunmaktaydı. İstiklâl Harbi boyunca Batı Cephesi'nde yaralanan Türk askerlerinin önemli bir kısmı tedavi için Konya'ya getirilmiştir. Özellikle Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi sürecinde Konya ile Afyon arasında demiryolu ulaşımının olmasının avantajlarından da yararlanılarak yaralı askerler Konya'ya taşınmıştır. Konya'da yukarıda belirtilen iki hastane başta olmak üzere hastane olmaya elverişli binalar (Kız Lisesi Binası, Merkez Komutanlığı Binası, Çelebi Konağı vb.) hastane olarak kullanılmıştır. Olağanüstü şartlarda Konyalı kadınların bu hastanelerde hastabakıcı olarak hizmet verdiği ve Hilal-ı Ahmer Cemiyeti Konya Şubesinin de bu çalışmalarda aktif rol oynadığı anlaşılmaktadır (Arabacı, 1991, s. 16; Avanas, 1998, s. 261). Atatürk'ün Konya ziyaretleri sırasında bu hastaneleri de ziyaret ettiği ve yaralı askerlerle görüştüğü de bilinmektedir (Akandere, 1998, s. 153).

Millî Mücadele döneminde kadınların üretim sahasındaki olağanüstü çabaları dikkat çekmektedir. Sovyet Diplomat Semyon İvanoviç Aralov Konya'da bulunduğu sırada kadınların asker elbisesi diktiği atölyeleri gezmiş, kız çocuklarının bile çalıştığı bu atölyeleri fotoğraflamıştır. Rus Diplomat Konya Tiyatro Binası'nın imalathaneye dönüştürüldüğünü ve burada askerler için kıyafet dikildiğini yazmıştır (Aralov, 2010, s. 131; Güven, 2012, s. 186). Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti Konya Şubesinde görev alan kadınlar 200 gocuk ve 100 takım giysi satın alarak cemiyete bağışlamışlar, ayrıca 750 lira nakdî yardımda bulunmuşlardır (İslam, 2021, s. 92). Bu yıllarda Konya'nın her mahallesinde geceli gündüzlü hummalı bir çalışma sürdürülmektedir. Mahallelerde muhtarların öncülüğünde her evden orduya yapılabilecek yiyecek ve giyecek yardımları kaydedilerek teslim alınıyor ve cepheye sevk ediliyordu. Evlerde kadınlar çarşı esnafından toplanan kaput bezlerinden askerleri için elbise dikiyorlar, genç kızlar

çorap örüyor, hazırlanan giyecekler mahalle mescitlerinde depolanıyor ve vilayet ya da belediyeye teslim edilerek cepheye sevkleri sağlanıyordu (Arabacı, 1991, s. 13).

Atatürk ve Konya Kadınları

Mustafa Kemal Atatürk Millî Mücadele dönemin başlangıcından itibaren 13 defa Konya'ya gelmiş ve bu gelişlerinde toplam 33 gün Konya'da kalmıştır (Akandere, 1998, s. 147). Atatürk'ün Konya ziyaretlerinde yaptığı konuşmalar ve irtibatlarında eğitim kurumlarında görevli kadın eğitimciler ve öğrencilerle görüşmeleri olmuştur. Konya'da Darülmualimat Mektebi, Leyl-i İdadi, Askeri Rüştüye, İlmiye Medresesi, Dar'ülirfan ve İntibah Atatürk'ün ziyaret ettiği eğitim kurumlarıdır (Akandere, 1998, s. 152).

Mustafa Kemal Atatürk'ün Konya'ya beşinci gelişi olan ve 19-21 Mart 1923 tarihleri arasında 3 gün süren Konya ziyareti sırasında Konya Sultânisi'nde Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi'nin programında kadınlara bir konuşma yapmıştır (Tansel, 1991, s. 75). Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Konya Şubesi Kadın Kollarına teşekkür etmiş, onların Millî Mücadele sırasında gösterdikleri gayret ve desteklerle orduya hizmetlerinden övgü ile söz etmiştir. Ona göre İstiklâl Harbi boyunca Anadolu kadının gösterdiği fedakarlığın dünyanın hiçbir yerinde eşi görülmemiştir. Türk kadını İstiklâl Harbi'nin tüm safhalarında erkeklerin yanında mücadele etmiş, düşmana karşı mücadelede, ziraat faaliyetlerinde ve ekmeğini kazanmada erkeklerden geride kalmamıştır. Çoğunlukla erkekleri oluşturduğu Türk ordusunun hayat kaynaklarını kadınlar işletmiştir. Türk kadını atölyelerde ürettiği cephaneyi kağınsıyla kış koşullarında cepheye taşımıştır. Mustafa Kemal Paşa vatanın kurtuluşunda erkeklerle beraber mücadele eden Türk kadınının Türk kültür değerleriyle sosyal ve ekonomik hayatta eşit olarak var olma hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Konya'da şu ifadelerle Türk kadınının vatanın istiklâli ve milletin geleceğindeki rolünü anlatmıştır:

"Kadınlarımız hadd-i zâtında hayât-ı ictimâ'îyye'de erkeklerimizle her vakit yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, eski zamanlardan beri kadınlarımız erkeklerle baş-başa hayat-ı cidalde, hayât-ı zirâ'atte, tedârik-i ma'îşette erkeklerimizden yarım hatve geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz, memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbât-ı vücûd ettiler; fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayât menba'larını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin esbâb-ı mevcudiyetini hazırlayan kadınlarımız olmuştur ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin kâbiliyyet-i hayâüyyesini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu ve keresteyi getiren, mahsulü pazara götürerek paraya kalp eden, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber hayvanı ile, kağınsı ile, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, çamur demeyip, sıcak demeyip Cephe'nin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvî efkâr, o İlâhî Anadolu kadınları olmuştur; binâenaleyh büyük ruhlu, büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyyen ta'ziz ve takdis edelim! (Hâkimiyeti Milliye, 1923, s. 1).

Konuşmada Türk toplumundaki yeni kadın imajının Avrupa ve diğer batı ülkelerindeki modern ve medeni toplumlardaki kadınlarla eşit seviyede olduğunu, kadınların erkeklerin arkasında değil yanında yürümesini savunarak sunmaya çalışmıştır. Atatürk bu konuşmalarında ileride yapacağı inkılaplara da zemin hazırlamıştır (Atatürk, 1997, s. 316).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk milletinin işgallere karşı mücadelesi (İstiklâl Harbi) Lozan Anlaşması'yla zaferle sonuçlanmıştır. Bu zaferin kazanılmasında Türk milletinin her ferdinin çalışmasının ve fedakarlığının katkısı olmuştur. Çalışmada Konyalı kadınların zafere katkıları değerlendirilmiştir. Millî Mücadele'nin genel anlatımlarında cephe muharebeleri ve Ankara merkezli siyasi mücadele daha bilinir iken, cephe gerisi çalışmalar ve özellikle kadınların çalışmalarına yeterince yer verilmemiştir. İstiklâl Harbine

Konya şehrinin katkıları ise Konya'nın Millî Mücadele'ye birkaç aylık gecikme ile katılması nedeniyle, Konya'da yaşanan olumsuz hadiselerin gölgesinde kalmaktadır. Bu algılara karşın özellikle 1920 yılı başından itibaren Konya'nın tüm bileşenleriyle Millî Mücadele'ye büyük destek verdiği anlaşılmaktadır. 8 Ocak 1920'de Konyalı kadınların Şerafettin Camii'nde düzenlediği program ve İtilaf Devletleri temsilcilerine vermek üzere hazırladıkları beyanname vatanın yaşadığı sıkıntıların tespiti ve çözüm çabası bakımından önemli görülmelidir. Konuşma metinlerinde işgal problemi Konya ile ilgili değil, genel bir problem olarak değerlendirilmiş; İstanbul, İzmir ve Adana'nın işgaline karşı vatanın bütünlüğüne olan ihtiyaç bilinci ortaya konulmuştur. Konya'da gerçekleşen geniş katılımlı, kalabalık kadınlar mitingi Konyalı kadınların vatana aidiyet duygusunu ve vatan savunmasına yönelik bilinçlerini göstermektedir. Bu çalışmaların Konya'da İtalyan işgalinin kısa sürede sona ermesinde etkili olduğu da muhakkaktır.

Konya'da etkinlikleri planlayan ve organize eden kadınlar Konya eşrafının hanımları ve kızlarıyla Konya bürokrasisinin hanımları olmuştur. Benzer bir durum Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde de söz konusudur. Konya'da Millî Mücadele sırasında kadınların faaliyetleri eğitimli kadınlar tarafından yönetilmiş, diğer kadınlar ise bu faaliyetlere tüm güçleriyle katılmışlardır. Konya Dârülmuallimât mektebi eğitimci kadrosunun bu çalışmalarda büyük katkısı olmuştur.

Konyalı kadınların çalışmaları Türk kadınının İstiklâl Harbi'ne katılımlarını göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Çalışmalar milli duyguların canlı tutulmasına, birlik ve beraberliğe katkı sağlamıştır. Bu bilinç kadınların askerler için giyecek imalatında çalışması, askeri mühimmat üretmesi ve yaralı askerlerin tedavisinde gönüllü görev yapması motivasyonunu sağlamıştır. Milletin kadınıyla erkeğiyle tüm varlığıyla birlikte katıldığı bir vatan savunmasının zaferle sonuçlanması mukadderdir. Konyalı kadınlar bu zafere mitingler, beyannameler, cephedeki askerlerin ihtiyaç malzemelerinin üretilmesi ve gönüllü sağlık hizmetlerinin sunumu çalışmalarıyla katkı sağlamışlardır. Konyalı kadınların İstiklâl Harbi boyunca yaptıkları çalışmalar ve gösterdikleri gayret ve sağladıkları katkılar XX. yüzyılın en önemli kadın faaliyetleri arasında yerini almıştır.

Konya'nın Millî Mücadeleye katkıları konusunda bu çalışmalarının kamuoyu gündemine getirilmesi, belgeseller, sinema filmler çekilmesi günümüzde de millî bilincin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. 8 Ocak 1920 tarihli çalışmanın tiyatro olarak sergilenmesi gençlerin vatan bilinci kazanmasına katkı sağlayacaktır.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4 Kaliteli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

KAYNAKLAR

Arşiv kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. KMS. 52.5.22/1. (1919); BOA, DH. ŞFR. 101.19.7/1. (1919).
BOA, DH. ŞFR. 630.123/1. (1919); BOA, DH. ŞFR. 630.51/1. (1919); BOA, DH. ŞFR. 643.101/1.
(1919).

Resmi Yayınlar

----- (1991). Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
----- (2015). Milli egemenlik belgeleri. (S. Yazıcı, Derleyici). Türkiye Büyük Millet Meclisi
Basımevi.
----- Harp tarihi vesikaları dergisi, vesika: 1115. (1964). (48). Genelkurmay Basımevi.
----- TBMM gizli celse zabıtları, C. 2. (16 Ekim 1337 (1921)).

Sürelî Yayınlar

----- (09 Temmuz 1919). Kara Fatma. *Babalık* (1241).
----- (14 Kanun-ı Sâni 1336). Konya hanımlarının ictimai. *İfham* (65).
----- (7 Nisan 1919). Memleket. (57).
----- (21 Temmuz 1919). Türk kadınları. *Babalık* (1243).
-----, (29 Mart 1923), Hâkimiyeti Milliye.
Es, S. (24 Ocak 1970). Acı bir hatıra. *Yeni Konya*.
Kişmir, C. (21 Ocak 1970). Dünkü Konyalı kadınlar böyleydi. *Yeni Konya*.
Kişmir, C. (27 Ocak 1970). Konya bu günleri yaşadı. *Yeni Konya*.

Telif Eserler ve Makaleler

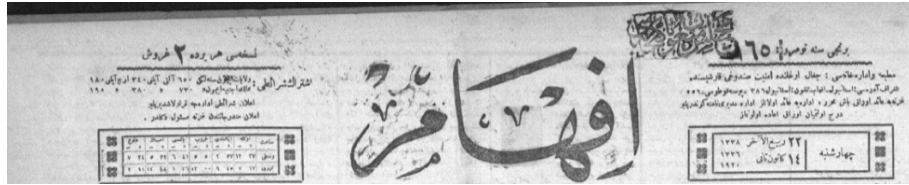
Akandere, O. (1998). Atatürk'ün Konya'yı ziyaretleri ve ilk ziyaretiyle ilgili gözlemler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIV*(40), s. 148-157.
Akandere, O. (2009). İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline tepki olarak Konya merkezinden ve ilçelerden gönderilen protesto telgrafları. *Tarih Dergisi*(47), s. 141-182.
Altay, F. (1970). *10 yıl savaş ve sonrası*. İnsel Yayınları.
Arabacı, C. (1991). *Millî Mücadele dönemi Konya öğretmenleri*. Damla Matbaacılık.
Aralov, S. İ. (2010). *Bir Sovyet diplomatının Türkiye anıları* (Cilt 1). (H. A. Ediz, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Arslan Bilgin, F. (2020). Ziya Gökalp ve batı algısı. *Medeniyet ve Toplum Dergisi, 4*(1), s. 100-112.
Arslan, U. (2021). Vatana ihanet kavramı ve suçu. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4*(1), s. 47-84.
Atalay, A. (1997). *Millî Mücadele'de Konya Kuvâ-yı Milliyecileri* (Cilt 1). Damla Ofset.

- Atatürk, M. K. (1969). *Nutuk* (Cilt 3). Milli Eğitim Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1970). *Nutuk* (Cilt 1). Milli Eğitim Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri* (Cilt 1-3). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Avanas, A. (1998). *Millî Mücadele'de Konya*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Baykal, B. S. (1984). Millî Mücadele'de Anadolu kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), s. 108-126.
- Göyünç, N. (1987). *Atatürk ve Millî Mücadele* (2 b.). Damla Matbaacılık.
- Güven, C. (2002). Millî Mücadele döneminde Konya mitingleri. *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, 5, s. 251-269.
- Güven, C. (2012). *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın yabancılarla temas ve görüşmeleri (asker, siyasî ve gazeteciler)*. Eğitim Yayınevi.
- Güven, C. (2019). Millî Mücadele Dönemi'nde Konya kadınlar mitingi (8 Ocak 1920). İçinde S. Ç. Mustafa Uslu (Ed.), *İnsan ve medeniyet araştırmaları* (ss. 468-480). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Güven, C. (2023). Millî Mücadele Döneminde Konya. İçinde M. Göleç, Z. K. Şerefoglu, & İ. Daniş (Ed.), *Millî Mücadele'nin yerel tarihi 1918-1923* (Cilt 5, s. 269-348). Türkiye Bilimler Akademisi.
- İçli, T. (1992). Atatürk ve Türk kadını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9(25), s. 67-72.
- İslam, A. (2021). *Millî Mücadele kadın kahramanlarımız (1919-1922)* [Yüksek lisans tezi, Bingöl Üniversitesi].
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve siyasî teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Koç, F. (2021). Türkiye'de kadının yeni imajının oluşturulmasında Atatürk'ün rolü (1920-1938). İçinde E. Ünlen, & T. H. Aytuğ (Ed.), *9. Uluslararası Atatürk Kongresi 1* (ss. 781-829). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. <https://doi.org/10.51824/978-975-17-4794-5.25>
- Küçükoglu, T. (2019). *Kuva-yı Milliye ve düzenli orduya sunulan sağlık hizmetleri* [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi].
- Sarıçoban, G. (2017). Millî Mücadele'de Anadolu kadını. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), s. 1331-1346.
- Sarıhan, Z. (1984). *Kurtuluş Savaşı günlüğü 2* (1 b., Cilt 2). Öğretmen Dünyası Yayınları.
- Sarıkoçuncu Değerli, E. (2021). Millî Mücadele'de Türk kadını ve İnönü Müharebeleri'nde çarpışan iki kadın kahraman. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, s. 101-120.
- Tansel, F. A. (1991). *İstiklâl Harbi'nde mücahit kadınlarımız* (2 b.). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Uyanık, N. (2008). İzmir'in işgaline karşı Konya yöresinden gelen tepkiler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), s. 837-868.

EKLER

Ek-1; İfham gazetesi Haberi (14 Kanun-ı Sâni 1336, nr. 65).

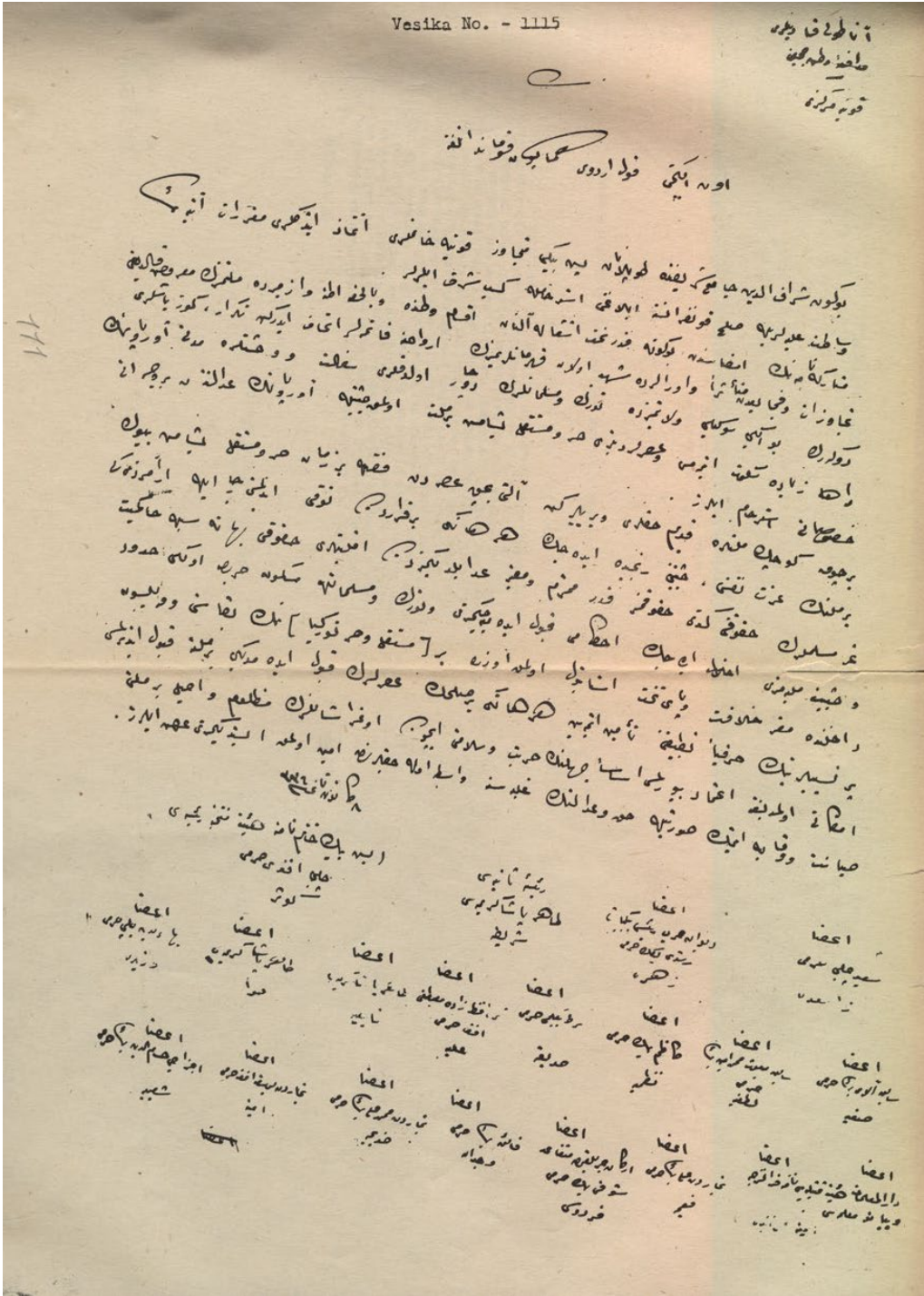

قونیه خاندانینک اجتماعی

محررات آتیه دن وساطت حبه لره صلح قوراسنه ایلاقی استراسه کب برف ایلرل : ...

چشمه کونفر ارکانانان سرکارتانلریم ازمیر شهیدلرینک ارواحنه اناف ایملک اوزره شرف لدرین چایق شر غندم اولونوی اوقونظره ...

Ek-2; Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Konya Şubesi Beyannamesi (Harf Tarihi Vesikalari Dergisi, Vesika: 1115).

EXTENDED ABSTRACT

The Armistice Of Mondros, signed as a result of the defeat of the Ottoman Empire in the World War I (1914–1918), is one of the important turning points of Turkish History. Turkish homeland started to be occupied by the Entente States according to the terms of the armistice. Against the occupations, the Turkish nation struggled with all its members to gain its independence, end the occupations and protect its future. In this study, the contributions of women from Konya to this struggle were evaluated. By evaluating the press of the period, memoirs and copyrighted Works, the work of Konya's women during the National Struggle was explained.

Konya has an important geographical location in Central Anatolia at the center of North-south, east-west roads. In the first quarter of the 20th century, it became one of the important cities of the National Struggle due to its railroad transportation and telegraph lines and its proximity to the region occupied by the Greeks. The developments in Konya, which harbors both pro- and anti- National Struggle elements, are also important in terms of determining the fate of the war of independence. In Konya, a delegation consisting mostly of the provincial administrators and the ladies of the city gentry established the Konya Branch of the Anatolian Women's Society for the Defense of the Homeland and started its activities. The most remarkable activity of the Konya Branch of the Society was the event organized by women in Konya on January 8, 1920. This event, which included prayers for martyrs at the mosque, a meeting in front of the mosque, a march and the preparation of a declaration expressing their demands, had important repercussions. The fact that educators and students of the Konya Girls' Teacher Training School took part in these activities of women in Konya shows the role of this educational institution in the defense of the homeland. The meetings, demonstrations and marches contributed to increasing Konya's support for the War of Independence and changing the political atmosphere. The declaration demanding the independence of the Turkish homeland and the independence of the nation against the occupation, prepared by the women working in the Konya Branch of the Anatolian Women's Mudafaa-i Vatan Society, was given to the representatives of the Entente States in Konya, to the military and administrative officials in Konya, and was also shared with the press organizations. The fact that the content of this declaration overlaps with the Congress Declarations, which are the basic texts of the National Struggle, shows that the women of Konya internalized the struggle for independence and the goals designated by Mustafa Kemal Pasha.

Throughout the War of Independence, women from the Konya Branch of the Anatolian Women's Society for the Defense of the Homeland worked voluntarily in the workshops established in Konya to produce clothing and ammunition for the soldiers at the front. These sacrifices contributed to the equipping of the soldier and the need for ammunition. Women from Konya, together with the Hilâl-i Ahmer Society, volunteered their services in hospitals during the treatment processes of veterans who were wounded in the Western Front Battles and brought to hospitals in Konya for treatment, among their important contributions to the National Struggle. The work carried out in Konya during the battles of the War of Independence and the sacrifices of Konya women attracted the attention of foreign government officials and journalists visiting Konya. Newspapers published in Konya and Istanbul reported on these activities carried out by women in Konya. Mustafa Kemal Atatürk, who visited Konya 13 times during and after the National Struggle and stayed in Konya for 33 days, showed in his visits and speeches that he attached importance to the work of Konya women. In his speech in 1923, Mustafa Kemal Atatürk praised the contributions of Konya women to the National Struggle and declared that women would take part in public life as equal members of society in the new Turkish state. The Turkish War of Independence is one of the great wars of the twentieth century against imperialism, which the Turkish nation fought with all members of the nation with national unity and solidarity and achieved victory with the Treaty of Lausanne. In this struggle, the women from Konya contributed to the victory with their self-sacrificing efforts.

Diyet ve Kadın: Dijital Ortamdaki Görsel İmajlar Üzerine Bir Analiz

Zehra BATU*

*İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, İzmir, Türkiye

Makale Bilgisi	ÖZ
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş Tarihi: 14.03.2024 Kabul Tarihi: 25.05.2024 Yayın Tarihi: 21.09.2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Diyet, Kadın, Dijital İmajlar, Beslenme.</p>	<p>Sanayi devrimi ile birlikte başlayan kitleler halindeki göçler ve bunun sonucundaki kentleşme hayatı yeni bir toplumsal yapı oluşturmuştur. Bu yapı içerisinde erkek ve kadına yönelik roller değişmeye başlamış ve özellikle 21. yüzyılla birlikte kadın algısına yeni anlamlar yüklenmiştir. Kadın hem çalışan hem aile içinde fazlasıyla sorumlulukları olan ve bedenini belli ölçülere göre şekillendirmek zorunda kalan bir birey olarak konumlandırılmıştır. Kadının zayıf kalmasına yönelik manipülasyonlar gerek toplum içerisinde gerek medyada aktarılan mesajlar içinde yer alabilmiş ve bu durum pasif bir yaptırıma dönüşebilmiştir. Göstergibilimsel analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Türkiye’de dijital platformda diyet kavramına ilişkin yayınlanan görsellerde nelerin yansıtıldığını bulmak amaçlanmaktadır. Araştırmanın sorusu ise diyetle ilgili görsellerde insana yönelik en çok nelerin öne çıktığını bulmaya yöneliktir. Bu doğrultuda Türkiye’de herhangi bir kavramın en çok arandığı arama motorlarından biri olan Google’da bir aylık kavramsal bir inceleme yapılmış ve elde edilen görseller arasında rastgele örnekleme yöntemi ile 15 görsel seçilmiştir. Belirlenen görseller Saussure ve Pierce tarafından oluşturulan gösteren ve gösterilen kavram ilişkisi çerçevesinde çözümlenmiştir. Çözümleme sonrasında incelenen görsellerin tamamında kadın görselinin kullanıldığı, kadınların hiçbirinin kilolu olmadığı/tamamının zayıf olduğu, kadınların birçoğunun yüzlerinin tam olarak gösterilmediği anlaşılmıştır. Ek olarak bazı kadınlar spor kıyafet ve beyaz önlüklü bir şekilde görülsede çoğu kadının günlük kıyafet içinde gülümseyerek yansıtıldığı belirlenmiştir. Görsellerde meyve ve sebzelerin, mezuranın kullanıldığı görülmüştür.</p>

Diet and Woman: An Analysis on Visual Images in Digital Environment

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 14.03.2024 Accepted: 25.05.2024 Published: 21.09.2024</p> <p>Keywords: Diet, Woman, Digital Images, Nutrition.</p>	<p>Mass migrations that started with the industrial revolution and the resulting urbanization created a new social structure. Within this structure, the roles of men and women have begun to change. Especially with the 21st century, new meanings have been given to the perception of women. The woman is positioned as an individual who works, has a lot of responsibilities in the family, and has to shape her body according to certain measurements. Manipulations aimed at keeping women thin could be included in the messages conveyed both in society and in the media, and this situation could turn into a passive sanction. This study, in which the semiotic analysis method is used, aims to find out what is reflected in the visuals regarding the concept of diet published on the digital platform in Türkiye. The question of the research is aimed at finding out what stands out most about people in diet-related images. In this regard, a one-month conceptual review was conducted on Google, one of the most searched search engines for any concept in Türkiye. Among the images obtained, 15 images were selected by random sampling method. The determined visuals were analyzed within the framework of the concept relationship between signifier and signified created by Saussure and Pierce. After the analysis, it was understood that the image of women was used in all of the images examined, none of the women were overweight, and most of the women's faces were not fully shown. In addition, although some women are seen wearing sportswear and white coats, it has been determined that most women are depicted smiling in casual clothes. In the images, it was seen that fruits and vegetables and a tape measure were used.</p>

To cite this article:

Batu, Z. (2024). Diyet ve Kadın: Dijital Ortamdaki Görsel İmajlar Üzerine Bir Analiz. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 18-36. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.59>

*Corresponding Author: Zehra Batu, batu.zehra@hotmail.com

GİRİŞ

18. yüzyılda başlayan sanayileşme ile birlikte kitleler ve toplumlar ile ilgili önemli değişimler meydana gelmiştir. Emegın kim veya kimler tarafından üretildiği/kullanıldığı, coğrafi hareketlilikte yaşanan kitlesel artışlar, bireyin ihtiyaçlarının öne çıkarılarak yaşamın kişi odaklılığa göre evrilmesi ve kadının iş hayatında daha fazla yer alması ile yeni bir toplum düzeni oluşmuştur. Özellikle köylerden kentlere göçün hızlanması (Ateş, 2020) yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bu gelişimle beraber insanlar arasındaki etkileşim, görünürlük, kişinin kendisini gösterme ihtiyacı daha fazla artmıştır. Beck (2011, s. 11) bu değişimi bireyselleşme süreci olarak tanımlamaktadır. Bu durum, meslek yaşamı ile birlikte kadının toplum içerisindeki konumunu ve rollerini doğrudan etkilemiştir.

Toplumsal anlamda kadına biçilen rol tarihsel dönemde içerik değiştirse de (Kalem, 2021, s. 87) 20. yüzyılın ilk dönemlerinde ortaya çıkan ideolojiler kadınların rollerine ilişkin kitlelere yönelik bir telkin başlatmıştır (Çakı ve Gülada, 2018, s. 90). Ancak 1960'lardan beri kadının toplumda konumlanışına ilişkin eleştirel düşünceler mevcuttur. Kadının rolü ile ilgili toplumun attettiği roller, kültürel yapıyı zorlamakta ve kadınların kendilerini ifade etmek için farklı kanalları ortaya çıkarabilmektedir (İşman ve Yusupova, 2023, s. 63). 21. yüzyılda insan bedeni bir mesaj kanalı haline gelmiştir. Bu kanala gerek görüntü (estetik, dövme, vb.) gerek yapısal (zayıflama için müdahale, cinsiyet değişimi vb.) müdahalede bulunmaktadır (Erdem ve Yıldız, 2019). Natüralistik (doğacı) kuram olarak da bilinen biyolojik kuram, biyolojik özelliklerin kadının toplumdaki rolünü belirlediğini vurgulamaktadır. Bu durumu ise kadının zayıf bir beden içinde olma isteği ile açıklamaktadır (Slattery, 2014, s. 86-87). Bu kuramın temsilcilerine göre bedensel ve psikolojik olaylar beyin ve zihin arasındaki etkileşim ile meydana gelmekte, bu etkileşim ise davranışları oluşturmaktadır (Ünlü, 2001, s. 5). Ayrıca bu etkileşimin farklı olması nedeniyle kadın ve erkek arasındaki bilişsel işlevler ve davranışlar farklılaşabilmektedir (Dökmen, 2004, s. 48-49). Örneğin kız çocuklar, içgüdüsel olarak fazla konuşma, sarılma, dokunma ve öpme gibi davranışları daha çok hiyerarşi davranışını ise daha az sergileyebilmektedir (Eşel, 2005, s. 138).

İnsanı sadece biyolojik bir varlık olarak ele almayan ve onun sosyal yönünü de önemli ölçüde göz önünde bulunduran sosyobiyolojik kuram ise bireylerin sosyal davranışlarını biyolojik gerekçelerini araştırarak açıklamaktadır. Zoolog Edward O. Wilson, bu kavramı ilk kez kullanmış ve sosyobiyolojinin her tür davranış çeşitlerinin arkasında biyolojik art alan olduğunu vurgulamıştır (Burcu, 1998, s. 181). Neo-Darwinci olarak da bilinen sosyobiyoloji, evrimsel sürece genleri de dahil etmektedir. Wilson, insan davranışlarının genler ile kalıtsal bir şekilde aktarılan yapının ve sosyal çevrenin etkisi altında olduğunu dile getirmektedir (Öncel, 2019, s. 40). Sosyal rol kuramı ise sosyobiyolojik kuramdan farklı olarak kadın ve erkekteki davranış farklılıklarının toplumsal kültürün etkisi ile ortaya çıktığı üzerinde durmaktadır. Bu kurama göre kadın ve erkekler öğrendikleri toplumsal norm ve kuralları nesilden nesle aktararak bilinen somut kültürün devamını sağlamakta ve insanların bakış açılarını etkilemektedirler (Connell, 1998, s. 55). Sosyal rol kuramcılar, biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu belirtmektedirler. Toplumsal rollerin biyolojik etkenlerden daha fazla olduğunu belirten sosyal rol kuramında, bir kişinin dışarıya yansıttığı davranışlarının küçüklüğünden beri içinde büyüdüğü çevrenin bir yansıması olarak gerçekleştiği vurgulanmaktadır (Ecevit, 2012, s. 5). Bu durum bir bebeğin beslenme süreci ile açıklanabilmektedir. Bir bebeğinin emzirilmesi annesi tarafından yapılırken diğer tüm ihtiyaçları babası tarafından karşılanabilir. Ancak anne, emzirme davranışına ek olarak bebeğin diğer tüm ihtiyaçları ile ilgilenmek durumunda kalmaktadır. Bu durum toplumsal kültürel aktarım ile ilgilidir (Sayın, 2007, s. 26).

21. yüzyılda yaşanan bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle beraber dünya Mc Luhan'ın (1962) deyiimi ile "küresel bir köye" dönüşmüştür. Oluşan bu yeni küresel toplumda yeni yakınsak teknolojiler aracılığı ile mesafesiz bir yapı meydana gelmiş ve bireylerin yaşam ve etkileşim alanları oldukça

genişlemiştir. Giddens'a (2021, s. 32) göre teknolojinin yarattığı yeni sistem nedeniyle toplumsal ilişkiler mevcut yerel etkileşim düzeyinden uzaklaşarak küresel bir ağ içerisinde olmaya itilmiştir. Bu küresel ağ içerisinde kadınlar için ideal bir beden şekli belirlenerek bu beden üzerinden algılar ve tutumlar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Geleneksel ve yeni medya üzerinden özellikle kadınlara ideal bir beden algısı doğrudan veya dolaylı olarak aktarılmaktadır (Ülken ve Yüce, 2020, s. 50). Özellikle tanıtım görsellerinde reklamcılar içerik oluştururken kullandıkları insan veya nesne görselleri ile ideal beden görüntüsünün çerçevesini çizmekte ve bunu ilgili hedef kitleye aktarmaktadır (Helvacı, 2010). Buna ek olarak zayıf bedenler öne çıkarılmakta ve ideal bir beden diye tanıtılmakta ve sağlık ile ilgili görsellerde ikna nesnelere ile birlikte kullanılabilir (Köse, 2011). Oluşturulan algının temelinde toplumun kültürel ve demografik yapısını, düşünce biçimini ve algı seviyesini görmek mümkündür (Batu, 2021). Her insan, bedensel algısının nasıl olduğuna dair bazı imgelere gereksinim duysa da (McGladrey, 2014) birçok toplumda zayıflık kadınlara özgü bir durum olarak görülmektedir. Özellikle 1920'lerden beri diyet yapma kadınlarla özdeşleştirilmiştir (Atar ve Şener, 2018, s. 205). Bu özdeşleştirmenin nedeni, kadınların beden memnuniyetsizlikleri üzerine yapılan ve bu memnuniyetsizliğin erkeklerden daha fazla olduğunu ortaya koyan araştırmalara dayandırılmaktadır (Sobrinho-Bazaga ve Rabito-Alcon, 2018). Kadınların diyet yapma zorunluluğu ve bunun sonucunda ortaya çıkan zayıf beden arketipinde kitle iletişim araçlarında yer alan yazılı, görsel ve işitsel mesajların büyük etkisi bulunmaktadır. Araştırmacı Edgar Dol'e göre insanlar %20 duyduğunu, %30 gördüğünü ve %50 duyduğunu ve gördüğünü hatırlamaktadır (Peltekoğlu, 1998, s. 68-69). Yüzlerce mesajın bir gün içerisinde görsel hafızaya hitap ettiği düşünüldüğünde görsel unsurların insan algısındaki yeri de daha iyi anlaşılabilir. Örneğin duyu üzerine 100'den fazla katılımcı üzerine yapılan bir araştırmada katılımcıların işitsel duyuları ile algısının görsel duyularının altında kaldığı saptanmıştır (Bigelow ve Poremba, 2014). Özellikle dokunsal duyunun mümkün olmadığı ve işitsel duyunun daha az kullanıldığı dijital ortamdaki birçok tanıtım mecralarında, görsel algının oldukça yüksek derecede önem kazandığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu çalışmada da dijital ortamdaki diyet ile ilgili görsel imajların neler olduğu, bu imajlar içerisinde kimlerin hangi perspektiflerle ve nesnelere ile kullandıkları sorusunun yanıtı aranmıştır.

Dijital Ortamdaki Görsel İmajlar Üzerine Bir Analiz

Bu analiz, Türkiye'de diyet kavramının dijital platform görsellerinde nasıl yansıtıldığı düşüncesi temelinde ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın Amacı: Night (1999), "Uygulamalarla NLP Yaşamınızda Fark Yaratan Yöntemler" adlı eserinde üç farklı öğrenme tekniğinden bahsetmektedir. Social Science Research Network'e göre de görsel, işitsel ve duyuşsal olarak ele alınan bu teknikler arasında %65 ile görsel öğrenme açık bir farkla öne çıkmaktadır (bkz. <https://www.fastcompany.com>). Görsel öğrenme tekniğinin bu kadar yüksek olması, görsel algının da önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de dijital platformda diyet kavramına ilişkin yayınlanan görsellerde nelerin yansıtıldığını bulmak amaçlanmaktadır. Araştırmanın sorusu ise diyetle ilgili görsellerde insana yönelik en çok öne çıkanların neler olduğudur.

Araştırmanın Yöntemi: Bu çalışmada verilerin değerlendirilmesi için göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmaktadır. Göstergebilim, literatürde Saussure, Peirce, Barthes, Foucault gibi farklı araştırmacılar tarafından farklı ekoller oluşturularak çerçevesi belirlenen bir analiz yöntemidir. Bu çalışmada ise Saussure ve Pierce tarafından oluşturulan analiz çerçevesi seçilmiştir. Bu çerçevede ele alınan bazı kavramlar şu şekilde açıklanabilir. Farklı bir nesneyi, sembolü vb. çağrıştırmak, çağrıştırdığı şeyi temsil eden anlamın en küçük birimi gösterge olarak ifade edilebilir (Parsa ve Parsa, 2004, s. 8). Ek olarak toplumsal hayat içerisinde etkileşim kurmak ve bu etkileşimi sürdürmek için gerek dil, gerek jest ve mimikler veya sosyal hayat içerisindeki semboller, yazı ve görüntüler gibi gereçler yoluyla

gerçekleşen anlamlı bir bütünün birimi olarak ifade edilebilir (bkz. Dervişcemaloğlu, www.ege-edebiyat.org).

Bir nesnenin var olan kimliği veya farklı bir ifade ile duyu organları ile algılanan somut hali göstereni, kişide uyandırdığı anlamı ise gösterileni ifade etmektedir (Batu ve Tos, s. 2018). Gösteren ve gösterilen arasındaki bağ/ilişki ise anlamlama olarak ifade edilebilir (Çağlar, 2012, s. 26). Kod ise mesajların simge haline dönüştürülerek oluşturulan göstergeler sistemine verilen addır (Horzum, 2008, s. 54). Bu çalışmada fotoğrafların teknik yapılarını ortaya koyabilmek adına öncelikle içerik ve görüntülere yönelik tablolama yapılmış sonrasında ise çözümlemeye gidilmiştir.

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtlılıkları: Araştırmanın evrenini dijital ortamda araştırma yapılırken ilk başvuru arama motorlarından biri olan Google’da (Bat ve Yurdakul, 2011) bulunan ve diyet kelimesi ile araştırma yapıldığında karşılaşılan tüm fotoğraflar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise diyet kelimesine karşılık bulunan ve içinde gerçek insan görüntüsünün bulunduğu fotoğraflar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 01.01.2024 ile 01.02.2024 tarihleri arasında her gün Google Arama Motorunda diyet kelimesi ile araştırma yapılmıştır. Elde edilen ilk 15 insan görüntüsünü içeren fotoğraf her gün ayrı dosyalarda arşivlenmiştir. Sonrasında rastgele örneklem yöntemi ile 15 fotoğraf seçilmiş ve analize dahil edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları: Fotoğrafların Göstergibilimsel Çözümlemesi*

<p>Gösterge:</p> 	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, sebzeler, tarif listesi. Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi Açı: Üst açı. Işık: Spot/İç ışık. Çekimaçası: Sol omuz merkezli Renkkodu: Kırmızı, sarı, bej, kahverengi. Simge Kodu: 1. Giyecek Kodu: Gömlek, mutfak önlüğü. 2. Diğer Nesnelere: Kap, ocak, defter 3. Sözsüz İletişim Kodu: a) Beden Şekli: Ayakta. b) Jestler: Sağ elinde yemek tarifi olduğu anlaşılan defter, sol eli ile kaptaki sebzelere dokunuyor. c) Mimikler -</p>
<p>Resim 1: https://www.medicalpark.com.tr</p>	
<p>Gösteren: Mutfak önlüklü bir kadın, mutfak ocağının yanında elindeki listeye bakarak sebzelerle yemek hazırlamaya başlayacak.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin belli bir liste dahilinde beslenme olduğu, sağlıklı beslenmede sebzelerle beslenilmesi gerektiği.</p>	

* Çözümleme, Batu ve Tos’un (2018) “16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği referandumunda Recep Tayyip Erdoğan’ın sosyal medyadaki görsel imajı üzerine bir analiz” başlıklı makalelerinde kullandıkları göstergibilimsel çerçeveler kullanılarak yapılmıştır.

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 2: https://vegahospital.com.tr</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın meyve ve sebzeler.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Ön cephe. Işık: Bina içi sabit ışık. Çekimaçası: Göğüs plan/baş kesik Renkkodu: Beyaz, yeşil, turuncu.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Beyaz önlük 2. Diğer Nesnelere: Stetoskop, mezura, bardak, defter. 3. Sözsüz İletişim Kodu<ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Sağ elini öne doğru uzatmakta. c) Mimikler: Yüzde tebessüm.
<p>Gösteren: Beyaz önlüklü ve boynunda stetoskopu olan kilolu olmayan bir kadın, mezura geçirilmiş ve karşıya uzatılan yeşil elma, portakal, domates, marul, not defteri ve bir bardak su.</p> <p>Gösterilen: Diyetin sağlık uzmanları tarafından verilen önerilere uymak olduğu, sebze, meyve ve su tüketiminin teşvik edildiği, diyet ile istenilen ölçülerin elde edileceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 3: https://www.memorial.com.tr</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, danışanı, sebzeler ve mezura.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Alan derinliği. Işık: Pencereden yansıyan doğal ışık. Çekimaçası: Göğüs plan. Renkkodu: Kırmızı, beyaz, yeşil, sarı.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Beyaz önlük 2. Diğer Nesnelere: Stetoskop, akıllı tablet, mezura, salata tabağı. 3. Sözsüz İletişim Kodu<ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Sağ eli ile sebze-meyve tabağını göstermekte, sol eli ile akıllı tableti işaret etmekte. c) Mimikler: Yüzde tebessüm.
<p>Gösteren: Beyaz önlük giyinmiş, boynunda stetoskop olan bir kadın ve karşısında danışanı başka bir kadının eli, sebze tabağı, mezura, akıllı tablet.</p> <p>Gösterilen: Diyet için uzman danışmanlığı gerektiği, uzmanların sebze ve meyve tüketimini önerdiği, uzman tavsiyelerine uyarak istenilen ölçülere ulaşabileceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 4: https://www.evdeeczane.com</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, fast food yiyecekler, meyve ve sebzeler.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Ön cephe. Işık: Salon ışığı, Işık, flaş. Çekimaçası: Göğüs plan. Renkkodu: Beyaz, kırmızı, yeşil ve sarının tonları.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Askılı tişört. 2. Diğer Nesnelere: Bardak, perdeler. 3. Sözsüz İletişim Kodu: <ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta b) Jestler: Sağ eli ile fast food yiyecekleri itip, sol elini havaya kaldırmış ve her şeyin yolunda olduğuna yönelik onaylayıcı el işareti yapmıştır. c) Mimikler: Yüzde tebessüm.
<p>Gösteren: Askılı tişört giyinmiş, fit görümlü, modern, gülümseyen bir kadın, bol miktarda sebze ve meyveler, fast food ürünleri, onaylayan ve onaylamayan el işaretleri.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin sağlıklı besinleri tercih edip sağlıksız besinlerden uzak durulması anlamına geldiği. Besin seçiminin doğru yapılmasının bireyi mutlu edeceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 5: https://www.okanhastanesi.com.tr</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, sebze torbası.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Ön cephe. Işık: Spot ışık, flaş. Çekimaçası: Göğüs plan. Renkkodu: Bej, kahverengi tonları, yeşil.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Kazak. 2. Diğer Nesnelere: Saat. 3. Sözsüz İletişim Kodu: <ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Ayakta. b) Jestler: Sağ eli ile kağıt torbayı tutmuş, sol eli ile ağzını kapatmış. c) Mimikler: Karşıya bakan ve şaşkın ifade
<p>Gösteren: Kucağında sebze ve ekmeğin olduğu kâğıt torbayı taşıyan şaşırılmış bir kadın.</p>	
<p>Gösterilen: Diyet ile ilgili doğru bilinen yanlışlar olduğu, edilen doğru bilgilerin şaşırtıcı olabileceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 6: https://diyetuzmani.com.tr</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, yiyecek.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Ön cephe. Işık: Spot ışık. Çekimaçası: Göğüs plan. Renkkodu: Sarı, beyaz, kırmızı, yeşil, kahve rengi ve tonları.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Yiyecek Kodu: Tişört. 2. Diğer Nesnelere: Dolap ve çatal. 3. Sözsüz İletişim Kodu:<ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Sağ eliyle sebzeleri ağzına götürürken sol eli ile ekmek ile hazırlanmış sandviçi reddediyor. c) Mimikler: Sağ aşağıya bakış ve hafif gülümseme
<p>Gösteren: Bir elinde sebze, fastfoodu hem eli ile hem de bedensel açısı ile reddeden ve sebze yiyen mutlu, fit, bakımlı bir kadın.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin doğru besin seçimi olduğu, fastfoodu reddetmenin ve sağlıklı besin seçiminin mutluluk ve sağlık getireceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 7: https://istanbulbaskentuniversitesi.com</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, not defteri, meyveler, mezura.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Alan derinliği. Işık: Spot ışık. Çekimaçası: Bel plan. Renkkodu: Beyaz, lacivertin tonları, sarı, kırmızı ve yeşil.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Yiyecek Kodu: Beyaz önlük 2. Diğer Nesnelere: Defter, mezura, kalem, stetoskop. 3. Sözsüz İletişim Kodu:<ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Sağ eli ile deftere bir şeyler yazmakta. c) Mimikler: Dudaklarda eminlik görüntüsü.
<p>Gösteren: Beyaz önlüklü, önlüğünün düğmeleri ilikli, cebinde stetoskop olan, yazı yazan bir kadın, bazıları yarıdan kesilmiş meyveler, bloknotun yanında mezura.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin sağlık uzmanı tarafından hazırlanan bir plan olduğu, taze meyveler içerdiği, uzman danışmanlığı ile istenilen ölçülere ulaşılacağı.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 8: https://www.aysezybekozlu.com</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, meyveler, sebzeler, beyaz ve kırmızı et, balık eti.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: 45 derece yukarıdan. Işık: Spot ışık. Çekimaçısı: Göğüs plan. Renkkodu: Kahverengi, yeşil ve beyaz.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Gömlek. 2. Diğer Nesnelere: Mutfak masası. 3. Sözsüz İletişim Kodu: <ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Üst üste konulmuş eller. c) Mimikler: -
<p>Gösteren: Mutfak masasında oturan bir kadın ve masanın üzerinde farklı besin gruplarından olan yiyecekler.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin besin çeşitliliği gerektirdiği, yemek yapılacak ürünlerin farklı besin değerlerine sahip, sağlıklı ve taze olması gerektiği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 9: https://khosann.com</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, Fastfood yiyecekler.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Karşı cephe. Işık: Spot ışık. Çekimaçısı: Tam vücut çekim. Renkkodu: Siyah, beyaz ve kahverengi tonları.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Spor kıyafeti. 2. Diğer Nesnelere: - 3. Sözsüz İletişim Kodu: Ayak darbesi atma. <ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Ayakta. b) Jestler: Tekme pozisyonu ve yumruk yapılmış eller. c) Mimikler: Gözler fast food yiyeceğe bakmakta ve yüzü ciddi şekildedir.
<p>Gösteren: Spor kıyafetli, fit bir kadın, fastfood yiyecekleri tekme ile uzaklaştırıyor.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin sağlıksız yiyeceklerden şiddetle ve güçlü bir şekilde uzak durmak olduğu, sağlıklı olmak/kalmak isteniyorsa fastfood ürünlerinin reddedilmesi gerektiği, bunu başarmanın fit ve güçlü bir beden sağlayacağı.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 10: https://www.memorial.com.tr</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, sebze ve meyvelerin bulunduğu ahşap bir masa.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Yan açı. Işık: Spot ışık. Çekimaçısı: Bel plan. Renkkodu: Mavi, yeşil, kahverengi tonları.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Gömlek. 2. Diğer Nesnelere: Masa, sandalye, kase, çatal, çiçek saksısı ve sos kutuları. 3. Sözsüz İletişim Kodu:<ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Sağ eli ile salata almaya çalışmakta. c) Mimikler: Gözleri sebze tabağına bakmakta ve başı sebze tabağına doğru eğik ve gülümsemekte.
<p>Gösteren: Masada oturmuş sebze tabağını yiyen mutlu, ince yapılı bir kadın. Masada farklı Renklerde içecekler, içinde lime dilimleri bulunan su, yeşil sebze - meyveler ve yeşil bir bitki bulunuyor.</p> <p>Gösterilen: Diyetin sağlıklı ve doğal besinler ve özel içecekler tüketimini gerektirdiği. Sebze-meyve ve sebze-meyve suları ile beslenmenin sağlıklı olduğu ve mutluluk vereceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 11: https://www.macfit.com</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, sebze-meyve tabağı, sebze ve meyveler, spor aletleri, mezura, su şişesi.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Üst açı. Işık: Spot ışık. Çekimaçısı: Belden aşağısı. Renkkodu: Lacivert, yeşil, sarı ve pembe.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Spor eşofmanı. 2. Diğer Nesnelere: Spor gereçleri, bir tabak, sebze doğrama tahtası, mezura. 3. Sözsüz İletişim Kodu: Yemeğe hazır.<ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Elleri ile tabak tutmakta. c) Mimikler: -
<p>Gösteren: Spor yaptığı anlaşılan bir kadın elinde salata tabağı tutuyor. Yanında su, mezura, atlama ipi, doğrama tahtası üzerinde sebzeler bulunuyor.</p> <p>Gösterilen: Diyetin sebze-meyve tüketiminin yanı sıra, yeterli su içmeyi ve spor yapmayı gerektirdiği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 12: https://www.nefisyemektarifleri.com</p>	<p>Görsel Göstergeler: El, mezura, kalp, dambıl, ilaçlar.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Ön cephe. Işık: Spot ışıklar. Çekimaçası: - Renkkodu: Pembe, sarı, kırmızı, yeşil.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: - 2. Diğer Nesnelere: Kalp, mezura, dambıl. 3. Sözsüz İletişim Kodu: <ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: - b) Jestler: Sıkılmış bir el. c) Mimikler: -
<p>Gösteren: Mezura dolanmış ve spor aleti tutan bir kadın eli, kalp sembolü ve haplar.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin spor yaparak ve vücut ölçülerini kontrol altında tutarak kalp sağlığını korumaya yardımcı olacağı, ilaç kullanımını önleyebileceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 13: https://hisarhospital.com</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, yemek masası.</p> <p>Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi:</p> <p>Açı: Ön cephe. Işık: Spot ışık. Çekimaçası: Göğüs plan. Renkkodu: Gri ve tonları, kahverengi, yeşil, kırmızı.</p> <p>Simge Kodu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Giyecek Kodu: Elbise. 2. Diğer Nesnelere: Tabak. 3. Sözsüz İletişim Kodu: <ol style="list-style-type: none"> a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Donutu sol eli ile reddetmekte. Sağ eli ile de elma yemek için hazır durmaktadır. c) Mimikler: -
<p>Gösteren: Masada oturan elinde elma tutan bir kadın, masa üzerinde tabak içerisinde çikolatalı bir donut ve bir tabak salata, kadının eli donuta doğru önde ve onaylamama/reddetme anlamında el işareti yapıyor.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin şekerli ve hamurlu besinlerden uzak durmayı, besin seçimini sağlıklı besinlerden yana kullanmayı gerektirdiği. Besin seçiminin bireyin kendi kontrolünde olduğu.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 14: https://www.memurlar.net</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, tatlı tabağı ve meyve tabağı, mutfak. Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi: Açı: Ön cephe. Işık: Spot ışık. Çekimaçısı: Göğüs plan. Simge Kodu: 1. Giyecek Kodu: Sweatshirt. 2. Diğer Nesnelere: Yemek tabakları, mutfak masası. 3. Sözsüz İletişim Kodu: a) Beden Şekli: Oturmakta. b) Jestler: Sağ ve sol yanağın yanında kararsızlığı yansıtmakta. c) Mimikler: Gözler yukarı uzağa doğru bakmaktadır ve yüz düşünceli görünmektedir.</p>
<p>Gösteren: Mutfakta masa üzerinde içinde şekerli, hamurlu besinlerin ve meyvelerin bulunduğu iki tabak. Masada oturmuş, görünen kısmı ile kilolu olmadığı anlaşılan, düşünceli ve kararsız bir kadın.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin besin seçimi olduğu. Beslenme konusunda seçimin kişinin kendi elinde olduğu. Kararı kendisinin vereceği.</p>	

<p>Gösterge:</p> <p>Resim 15: https://www.salom.com.tr</p>	<p>Görsel Göstergeler: Bir kadın, salata tabağı. Teknik Açıya İlişkin Kod Sistemi: Açı: Ön açı. Işık: Spot ışık. Çekimaçısı: Göğüs plan. Renkkodu: Beyaz, yeşil, kırmızı. Simge Kodu: 1. Giyecek Kodu: Tişört. 2. Diğer Nesnelere: Çatal, sebze tabağı. 3. Sözsüz İletişim Kodu: a) Beden Şekli: - b) Jestler: Sağ eli çatal tutmakta, sol eli ile sebze tabağı. c) Mimikler: -</p>
<p>Gösteren: Çatalı boş bir şekilde ağızda bekleten ince yüzlü bir kadın. Elinde zeytin ve peynir bulunan karışık bir sebze salatası tabağı tutuyor.</p>	
<p>Gösterilen: Diyetin salata gibi besinleri tüketmek olduğu, beslenme konusunda kararın kişinin kendi elinde olduğu.</p>	

TARTIŞMA VE SONUÇ

İnsan, toplum içerisinde yaşayan sosyal bir varlıktır (Kalem, 2022; Abudereyimu ve Hu, 2019). Toplum içerisindeki yapısal sistem temelinde iletişim ve etkileşim kurmakta, bu doğrultuda basamaklıp algı ve tutumlar oluşmaktadır (Kafes, 2019, s. 29). Günümüzde özellikle yeni teknolojiler üzerinden yayılan mesajlar, sahip olunan algıyı doğrudan etkilemektedir. Bu algılardan birisi de sosyal algısı

yüksek olan kadın (Küçükşen ve ark. 2023, s. 17) bedeninin diyet ile nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir. Diyet kelimesi Yunanca yaşam yolu/yaşam tarzı anlamında olan “dieta” kelimesinden gelmektedir (Cathy, 1998, s. 17). Türk Dil Kurumunda diyet kelimesinin anlamı “Sağlığı korumak veya düzeltmek amacıyla uygulanan beslenme düzeni; perhiz, rejim.” olarak verilmiştir (TDK, 2023). Sağlık uzmanlarının internet ortamında yayınlanan yazılarının incelendiği bir çalışmada, uzmanların, diyetlerin sadece zayıflatıcı etkisi olan bir kavram gibi yorumlanmasının yanlış olduğu ayrıca sağlıklı bir vücuda sahip olmaya ve sağlıklı bir yaşam tarzı benimsemeye de yardımcı olduğu görüşüne sıklıkla yer verildiği belirtilmiştir (Timurturkan, 2013, s. 249). Bu çalışmada incelenen görsellerin beşinde mezura kullanımı ve bedensel özellikleri belli olan kadınların zayıf olması, diyet ile zayıflığın/ince bedene sahip olmanın ilişkilendirildiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda diyet kavramının yanlış yansıtıldığını söylemek mümkündür.

Toplumsal ve kültürel değişimler beden algılarına yansımakta, çeşitli araçlar vasıtası ile yeni bedensel formlar dayatılabilmektedir (Timurturkan, 2013, s. 249). 2017 yılında 18-65 yaş arası İstanbul’da yaşayan 100 bireyin diyet besin ürünlerine yönelik farkındalıklarını ve tüketim sıklıklarını saptamak amacı ile yapılan çalışmada diyet besinler hakkındaki bilgilerinin düşük olduğu saptanmıştır. Diyet besin ürünlerine yönelik en fazla bilgi kaynağı televizyon reklamları olarak görülmekte (%77) ve yapılan reklamların uzman kişilerin denetiminde olması önerilmektedir. Batu ve arkadaşları (2022) 21 zayıflama ürünü tanıtım görseline yönelik gerçekleştirdiği göstergebilimsel çözümlemede kadın bedenlerinin daha çok kullanıldığı ve aktarılan görsellerin ideal ölçü mitine uygun olarak yansıtıldığı sonucuna varmışlardır. İdeal ölçünün ise zayıf, spor yapan ve sürekli diyet halinde kalan kişiler olarak yansıtıldığı görülmüştür. Karal (2023) dört diyet kitabını eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelemiştir. Yapılan analizde üretilen söylemlerin, hedef kitlelerin yaşamlarını, duygularını ve bedenlerini etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca zayıflığın, inceliğin, hızlılığın ve hareketliliğin yeni liberal sisteme hakim olduğu, şişman olmanın ise bir tür sapma olarak gösterildiği vurgulanmıştır. Candan ve Dölkeleş (2022) Mavi Jeans reklamlarını göstergebilimsel analiz ile çözümlemişlerdir. Yapılan çözümlemede kadının idealize edilerek zayıf, güzel ve çekici bir şekilde gösterildiği belirlenmiştir. Özüpek ve Arslan (2021) beslenme ve diyetetik öğrencileri üzerine yaptıkları bir araştırmada kadınların popüler diyet uygulama durumunun erkeklerden daha fazla olduğunu, beden kütle indeksi sınıflamasına göre zayıfların beslenme okuryazarlık düzeyinin daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Alkan ve arkadaşlarının (2019) 141 beslenme ve diyetetik bölümü öğrencisine yönelik davranış bozukluğu ve beden algısına ilişkin yaptıkları çalışmada beden algısı ile ilgili anlamlı bir fark bulunmamıştır. Kadınlara yönelik ince beden dayatması uzun yıllardır devam etmektedir. Örneğin Akgül’ün (2017) 1930’lu yıllarda Cumhuriyet Gazetesinde yer alan 10 basılı reklamlar üzerine yaptığı göstergebilimsel çözümlemede kadınların zayıf ve ince hatlar ile resmedildikleri ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Google arama motoru ile yapılan araştırmada seçilen 15 görsel değerlendirilmiştir. Ulaşılan görsellerin tamamında (n=15) kadın görseli kullanılmıştır. Bu bulgu kadın ile diyet kavramının özdeşleştirildiği yönünde yorumlanabilmektedir. Anlaşılabilecek kadar görseli bulunan kadınların hiçbiri kilolu değildir. Bu durum diyet yapan kadınların kilolu/şişman olmayacağı izlenimi yaratabilmektedir. Kadınların çoğunun beden şekli (n=10) oturma şeklindedir. Az sayıdaki kadının yüzü tam olarak (n=6) görülmektedir. Kadınların yüzleri, tebessüm, kızgınlık ve düşünceli olarak yansıtılmıştır. Giysi kodlarına bakıldığında ise en fazla günlük kıyafetli görüntü ile karşılaşılmaktadır (n= 9). Ek olarak beyaz önlük (n=3) ve spor kıyafeti (n=2) de görülmektedir. Kullanılan görsellerde en fazla açık ve canlı renklerin kullanıldığı görülmüştür. Çoğu görselde (n=13) meyve ve sebze kullanılmıştır.

Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun’da (2011) diyetisyen, “Beslenme ve diyetetik alanında lisans eğitimi veren fakülte veya yüksekokullardan mezun; sağlıklı bireyler için sağlıklı beslenme programları belirleyen, hastalar için tabibin yönlendirmesi üzerine gerekli beslenme programlarını düzenleyen, toplu beslenme yerlerinde beslenme programları hazırlayan ve besin

güvenliğini sağlayan sağlık meslek mensubu” olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada diyetin uzman danışmanlığı/önerisi gerektirdiğine (n=3) işaret eden görsellerin tamamında sağlık uzmanı stetoskop ile görülmektedir. Bu da görsellerde bulunan uzmanların diyetisyen olmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Besin seçimine (n=6) gönderme yapan görsellerde diyetin, sağlıklı besinler yerine meyve ve sebze tüketimini salık verdiği çıkarımını yapmak mümkündür. Görsellerin büyük bir bölümünde (n=10) sağlıklı besin olarak sadece sebze ve meyveler sunulmuştur. Sadece bir görselde birçok besin grubundan besinin yer alması dikkat çeken bir durumdur. Buradan yola çıkarak diyetin sadece sebze-meyve tüketimi ile özdeşleştirildiğini söylemek mümkündür. Ancak sağlıklı diyetle besin çeşitliliğinin sağlanması, tüm besin gruplarından yeterli ve dengeli tüketilmesi önerilmektedir (Baysal, 2018, s. 273-274).

Sonuç olarak yapılan çalışmada çalışmaya dahil edilen diyet kelimesi ile yayınlanmış tüm görsellerde kadınların kullanılması, üzerinde durulması gereken bir konu olarak vurgulanabilir. Yansıtılan kadınların tamamının zayıf, bakımlı olması ve birçok görselde kadınların spor gereçleri ile kullanılmaları metaforik anlam taşımaktadır. Diyet kavramı ise genel olarak sebze-meyve, fast food ve şekerli besin görselleri ve zayıflama, incelme mesajları ile sunulmuştur. Diyet görselleri, kadınların görüntüsünü zayıflığa yönelik manipüle etmekte ve zayıf kadın mitini desteklemektedir.

Bir sonraki çalışma; Bir sonraki çalışmada diyet ürünlerini üretenler ve kurum sahiplerinin anlaştıkları reklam şirketleri ile derinlemesine görüşmeler yapılarak neden bu görselleri kullandıkları analiz edilebilir.

Etik Beyan: Bu çalışma daha önce herhangi bir platformda sunulmamış veya yayınlanmamıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%100); Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%100); Araştırma - Veri analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%100); Makale Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%100); Metnin Gözden Geçirilmesi ve İyileştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%100)

Finans: Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG): Bu çalışma sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklemektedir.

KAYNAKLAR

- Abudereyimu, H. ve Hu, L. (2019). Gelenekselden moderniteye çin'in aile yapısındaki değişimler ve toplum üzerindeki etkileri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(2), 135-144.
- Akgül, M. (2017). 1930'lu yılların Türkiye'sinde basılı reklamlarda modern kadın imgesinin temsili: Cumhuriyet Gazetesi örneği. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 7(4), 667-677.
- Alkan, Ş. B., Solak, R., Gürbüz, E., Özcan, B., Özkan, H., Dikici, Z. Z. ve Kahraman, R. S. (2019). Beslenme ve diyetetik bölümü öğrencilerinde yeme davranış bozukluğu ve beden algısı: kesitsel bir çalışma. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2), 38-44.
- Atar, G. M. ve Şener, G. (2018). Reklamlardaki ideal kadın bedeninin geleceği: rötuşlanmış ve rötuşlanmamış beden görsellerinin genç kızlar üzerindeki etkisi. *Kurgu*, 26(3), 204-226.
- Ateş, M. (2020). Sinemada göç bağlamında sınıf kimlik ve mekan: Ömer Lütfi Akad ve Göç Üçlemesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(2), 128-141.
- Ayşe Zeybek Özlü. (2024). *Diyet nedir, ne değildir?*. <https://www.aysezeybekozlu.com/diyet-nedir-ne-degildir/>
- Başkent Üniversitesi İstanbul Hastanesi. (2024). *Beslenme ve diyet*. <https://istanbulbaskentuniversitesi.com/tibbi-birim/beslenme-ve-diyet>
- Batu, M. (2021). Toplumsal değişim perspektifinden dijital toplum ve popüler kültür üzerine bir tartışma. İçinde Berfin Varışlı (Ed.), *Popüler Kültür ve Sosyal Değişim Disiplinler Arası İncelemeler*. Çizgi Yayınevi.
- Batu, M. ve Tos, O. (2018). 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği referandumunda Recep Tayyip Erdoğan'ın sosyal medyadaki görsel imajı üzerine bir analiz. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (AKİL)*, (29), 230-269.
- Batu, Z., Batu, M. ve Tos, O. (2022). Zayıflığın popüler kültür temelinde ideal bir mit olarak kimliklendirilmesi: Zayıflama ürünlerine yönelik göstergebilimsel bir çözümleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(30), 41-58.
- Baysal, A. (2018). *Beslenme*. Hatiboğlu Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.). İthaki Yayınları.
- Bigelow, J. ve Poremba, A. (2014). Achilles' ear? inferior human short-term and recognition memory in the auditory modality. *Plos One*, 9(2), 1-8.
- Burcu, E. (1998). Evrimci teorinin sosyolojik düşünce üzerindeki etkileri ve sosyobiyojoloji. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 175-186.
- Candan, G. ve Dölkeleş, G. (2022). Göstergebilim bağlamında idealize edilmiş bedenın tüketim nesnesi olarak sunumu: Mavi jeans reklamları. *Yeni Yüzyılda İletişim Çalışmaları Dergisi*, 3(5), 81-96.
- Cathy, A. ve Nonas, M. S. (1998). A model for chronic care of obesity through dietary treatment. *Journal of the American Dietetic Association*, 98(2), 16- 22.
- Connell, R. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika*. (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Çağlar, B. (2012). Bir iletişim biçimi olarak göstergebilim. *EUL Journal of Social Sciences*, 3(2), 22-

34.

- Çakı, C. ve Gülada, M. O. (2018). Nazizm ideolojisinde alman kadınları: "ns-frauen-warte" propaganda dergisi üzerine inceleme. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 2(2), 89-105.
- Dervişcemaloğlu, B. (2023). *Göstergebilim*. <http://www.ege-edebiyat.org/docs/493.pdf> (Erişim tarihi: 28.04.2018).
- Diyet Uzmanı. (2024). *Doğru diyet nasıl olmalı?*. <https://diyetuzmani.com.tr/zayiflama/dogru-diyet-nasil-olmali>
- Dökmen, Z. (2004). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. Sistem Yayıncılık.
- Ecevit, Y. (2012). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç. İçinde Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner (Ed.), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* (ss. 84-105). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erdem, B. N. ve Yıldız, A. C. (2019). "İdeal"ın sınırında bir mücadele: beden olumlama hareketi üzerine bir alımlama analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 1483-1506.
- Eşel, E. (2005). Kadın ve erkek beyninin farklılıkları. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 15(3), 138-152.
- Evde Eczane. (2024). *Diyet yapmak sağlıklı mıdır?*. <https://www.evdeeczane.com/blog/icerik/diyet-yapmak-saglikli-midir>
- Fast Company. (2024). *Why We're More Likely To Remember Content With Images And Video (Infographic)* <https://www.fastcompany.com/3035856/why-were-more-likely-to-remember-content-with-images-and-video-infogr> 09.14.2014.
- Giddens, A. (2021). *Modernliğin sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Helvacı, Z. C. (2010). *Reklam metinlerinde amaç ve araç olarak kadın imgesi. 21. yüzyılın eşğinde kadınlar: Değişim ve güçlenme (Cilt IV)*. Uluslararası Multidisiplin Kadın Kongresi, İzmir, Türkiye.
- Hisar Hospital. (2024). *Diyet yapmadan 20 adımda zayıflamaya ne dersiniz?*. <https://hisarhospital.com/diyet-yapmadan-20-adimda-zayiflamaya-ne-dersiniz/>
- Horzum, I. (2008). *Modernizm ekseninde doğa içerikli reklamların göstergebilimsel incelenmesi* [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kafes, M. (2019). Türkiye'de kadınların maruz kaldığı cam tavan davranışı üzerine sağlık kurumlarında yapılmış çalışmaların bir incelemesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 25-30.
- Kalem, A. S. (2021). Göç ve annelik: Uluslararası göçmen kadınların annelik pratikleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(2), 86-105.
- Kalem, A. S. (2022). Gündelik hayatın dijitalleşmesi karşısında sosyoloji. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 6(2), 95-102.
- Karal, S. (2023). Bir iktidar biçimi olarak diyet: Diyet kitaplarında duygular ve beden. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 443-461.
- Kozan Demircan. (2024). *18 ayda nasıl 24 kilo verdim?*. <https://khosann.com/18-ayda-nasil-24-kilo-verdim-diyete-baslamanin-ve-kalici-kilo-vermenin-5-pratik-yolu/>
- Köse, H. (2011). Tüketim toplumunda bir "sosyal beden" kurgusu olarak kadın. *Selçuk İletişim*, 6(4), 76-89.

- Küçükşen K., Biddevi, A., Yılmaz, B. ve Koçer, G. (2023). Ergenlikte maruz kalınan akran zorbalığının üniversite öğrencilerinin sosyal becerileri üzerindeki etkisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(2). 13-18.
- Mac Fit. (2024). *En popüler diyet çeşitleri*. <https://www.macfit.com/blog/beslenme/en-populer-diyet-cesitleri>
- Maviş, Ç. Y., Arancioğlu İ. Ö. ve Aldemir, N. (2018). Sağlıklı beslenme ve diyet danışmanlığına başvuran danışmanların diyet gıda ürünlerine yönelik farkındalığı ve tüketim sıklıklarının değerlendirilmesi. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1, 15-29.
- McGladrey, M. L. (2014). Becoming tween bodies: what preadolescent girls in the us say about beauty, the “just-right ideal,” and the “disney girls”. *Journal of Children and Media*, 8(4), 353-370.
- McLuhan, M. (1962). *Gutenberg galaxy: The making of typographic man*. University of Toronto Press.
- Medikal Park. (2024). *Sağlıklı diyet listesi*. <https://www.medicalpark.com.tr/saglikli-diyet-listesi/hg-1688>
- Memorial. (2024). *Beslenme ve diyet*. <https://www.memorial.com.tr/tibbi-birimlerimiz/beslenme-ve-diyet>
- Memorial. (2024). *Sağlıklı diyet listesi nasıl yapılır?*. <https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/saglikli-diyet-listesi-nasil-yapilir-diyet-listesi-ile-zayiflama-yontemleri>
- Memurlar.net (2024). *Diyete başlamadan önce mutlaka bunları yapın*. <https://www.memurlar.net/album/10618/diyete-baslamadan-once-mutlaka-bunlari-yapin.html>
- Nefis Yemek Tarifleri. (2024). *Diyetisyen onaylı en kolay 3 diyet listesi*. <https://www.nefisyemektarifleri.com/blog/uygulamasi-en-kolay-3-diyet-programi-diyetisyen-oneriyor/>
- Okan Üniversitesi Hastanesi (2024). *En sık yapılan beş diyet hatası*. <https://www.okanhastanesi.com.tr/en-sik-yapilan-5-diyet-hatasi>
- Öncel, A. (2019). *Biyolojik indirgemecilik ve sosyal bilimler: Sosyobiyojoloji özelinde bir değerlendirme* [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özüpek, G. ve Arslan, M. (2021) Popüler diyet uygulama, beslenme okuryazarlığı ve beden kütle indeksi ilişkisinin değerlendirilmesi: Beslenme ve diyetetik öğrencileri üzerine bir çalışma. *Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi*, 5(3). 340-350.
- Parsa, S. ve Parsa, A. F. (2004). *Göstergebilim çözümlenmeleri* (2. Baskı). Ege Üniversitesi Basımevi.
- Peltekoğlu, F. B. (1998). *Halkla ilişkiler nedir?* Beta Yayıncılık.
- Sayın, U. (2007). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynler ile normal gelişim gösteren normal gelişim gösteren sahip ebeveynlerin 7-15 yaş arası çocuklarının toplumsal cinsiyet rollerine yaklaşım ve görüşlerinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide temel fikirler*. (Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, Çev.). Sentez Yayınları.
- Sobrinho-Bazaga, A. ve Rabito-Alcon, M. F. (2018). Gender differences existing in the general population in relation to body dissatisfaction associated with the ideal of beauty: a systematic review. *Studies in Psychology*, 39(2-3), 548-587.
- Şalom. (2024). *Diyet programı hazırlanırken nelere dikkat edilmeli?*

<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/99849/diyet-programi-hazirlanirken-nelere-dikkat-edilmeli->

T.C. Resmi Gazete. *Tababet ve Şuabati San'atlarının Tarzi İcrasına Dair Kanun*. 14.4.1928 Sayı: 863 ((Ek: 6/4/2011-6225/9 md).

TDK. (2023). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Timurturkan, M. (2013). Tıbbi söylem ve iktidar: medyada “diyet-zayıflık-sağlık” ilişkisi etrafında beden denetimi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 3(1), 237-252.

Ülken, F. B. ve Yüce, N. (2020). Yeni medyada kadın bedenine yönelik ayrımcılık: ekşi sözlük örneği. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 3(2), 40-79.

Ünlü, S. (2001). *Psikoloji*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Vega Hospital. (2024). *Beslenme ve diyet*. https://vegahospital.com.tr/medical_unit/beslenme-ve-diyet/

Yurdakul, N. B. ve Bat, M. (2011). Şirketler için rekabette sanal farkındalık: Arama motoru pazarlaması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 44-60.

EXTENDED ABSTRACT

With the industrialization that started in the 18th century, important changes occurred in masses and societies. It has become unclear who or by whom the labor is produced. In addition, there have been mass increases in geographical mobility and the needs of the individual have come to the fore. A new social order has emerged as life evolves according to person-centeredness and women take more part in business life. The roles assigned to women have changed throughout history, and especially with the 20th century, a mass schema of women was drawn. The female body, which has become an environment in the 21st century, has been seen as a message channel through which different interventions are made. The female body has been mentioned in many ways such as thinness, fatness, tallness, shortness, etc. and attempts have been made to fit it into certain stereotypes. Different theories have been put forward on this subject. Biological theory, also known as naturalistic theory, emphasizes that biological characteristics determine the role of women in society. Sociobiological theory, which does not only consider humans as a biological entity and also takes their social aspects into consideration, explains the social behaviors of individuals by investigating their biological reasons. Social role theory, unlike sociobiological theory, emphasizes that behavioral differences between men and women emerge under the influence of social culture.

With the developments in information and communication technologies in the 21st century, the world has turned into a "global village", in McLuhan's words. Within this global network, an ideal body shape is determined for women and attempts are made to create perceptions and attitudes based on this body. In this study, the answer to the question of what diet-related visual images are in the digital environment and who is used in these images and with what perspectives and objects was sought.

Purpose of the Research: In the research conducted, the rate of visual learning is high. This situation also reveals the importance of visual perception. In this regard, this study aims to find out what is reflected in the visuals regarding the concept of diet published on the digital platform in Turkey. The question of the research is what are the most prominent things about people in diet-related images.

Research Method: In this study, semiotic analysis method is used to evaluate the data. Semiotics is an analysis method whose framework is determined by creating different schools in the literature by different researchers such as Saussure, Peirce, Barthes and Foucault. In this study, the analysis framework created by Saussure and Peirce was chosen. In this study, in order to reveal the technical structures of the photographs, firstly a table was made for the content and images, and then the analysis was carried out.

Scope and Limitations of the Research: The universe of the research consists of all the photographs found on Google.com, one of the first search engines used when doing digital research, and when researching the word diet. The sample of the research consists of photographs containing real human images that correspond to the word diet. In this regard, a search was conducted on the word diet in the Google Search Engine every day between 01.01.2024 and 01.02.2024. The photographs containing the first 15 human images obtained were archived in separate files each day. Afterwards, 15 photographs were selected by random sampling method and included in the analysis.

As a result, in the research, the use of women in all images published with the word diet was seen as an issue that should be emphasized. The fact that all the women depicted are thin and well-groomed, and that they are used with sports equipment in many images has a metaphorical meaning. The concept of diet is generally presented with images of vegetables-fruits, fast food and sugary foods, and weight loss and slimming messages. Diet images manipulate the image of women towards thinness and promote the myth of thin women. In the next study, in-depth interviews can be conducted with the advertising companies that produce diet products and the owners of the institutions to analyze why they use these visuals.

Konya Örneği Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Kadınların Boşanma Nedenleri

Abdolvahap ALICI* Yasin CİHAN**

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih, Konya, Türkiye

**Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş Tarihi : 11.03.2024 Kabul Tarihi: 24.06.2024 Yayın Tarihi : 21.09.2024 Anahtar Kelimeler: Boşanma, İslam, Talâk, Muhâla'a, Tefrik, Konya	Osmanlı Devlet'inde şer'iyye sicilleri hukuki kayıtların tutulduğu vesikalardır. Siciller Osmanlı toplumunun günlük hayatının anlaşılabilmesi için literatürde sıklıkla kullanılır. Toplumun hukuki işleyişi ile ilgili olan bu kayıtlar nişanlanma, evlilik ve boşanma ile ilgili bilgiler içermektedir. Toplumun işleyişini anlamak ve sosyolojik yapısını ortaya koymak için önem arz eden bu tür hukuki olaylar sosyal yapı üzerinde belirleyici etkiler yapmıştır. Bunlardan biri de evlilik kurumudur. Evlilik ve evliliğin sona ermesi hukuki esaslar çerçevesinde şekillenmiş ve kadılar tarafından kayıt altına alınmıştır. Evliliğin sona ermesi hukuki sonuçları olan önemli bir olay olması nedeniyle şer'iyye sicillerinde bu konuyla ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. Bu çalışmada Konya şer'iyye sicilleri incelenerek toplumun temel yapı taşı olan ailenin dağılma nedenleri ve evliliğin sona ermesinin hukuki sonuçları araştırılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen dava kayıtlarında evliliğin sona ermesi talâk yoluyla olması durumunda erkeğe mehr-i müeccel, nafaka gibi sorumluluklar yüklenmesi nedeniyle erkekler tarafından fazla tercih edilmediği, tarafların anlaşmasına dayanan muhâla'a'nın en çok tercih edilen boşanma yöntemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En çok belirtilen boşanma nedeninin ise şiddetli geçimsizlik olduğu tespit edilmiştir.

Reasons for Divorce of Women in the Ottoman Empire: The Case of Konya

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 11.03.2024 Accepted: 24.06.2024 Published: 21.09.2024 Keywords: Divorce, Islam, Talaq, Khul', Faskh, Konya.	The Sharia registries of the Ottoman Empire are documents containing legal records. Registers are frequently utilized in literature to provide insights into the daily lives of Ottoman society. These records, which pertain to the legal functioning of society, include information on engagements, marriages, and divorces. Such processes, crucial for understanding societal functioning and revealing its sociological structure, profoundly impacted the fabric of society. One significant event within these records is the institution of marriage. Both the formation and dissolution of marriage were governed by juridical principles and documented by kadıs. The dissolution of marriage, being a significant event with legal consequences, is extensively documented in Sharia registries. This study aims to investigate the reasons for family dissolution, which forms the foundation of society, as well as the legal ramifications of marriage dissolution. Based on the case records examined, it was found that when a marriage is terminated by talaq, it was often not preferred by men due to the financial responsibilities such as dowry and alimony imposed on them. In contrast, khul', which is based on mutual agreement, emerged as the most preferred method of divorce. It was noted that severe incompatibility between spouses was the most frequently cited cause of divorce.

To cite this article:

Alıcı, A., & Cihan, Y. (2024). Konya Örneği Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Kadınların Boşanma Nedenleri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 37-50. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.60>

*Corresponding Author: Abdolvahap ALICI, avalici@erbakan.edu.tr

GİRİŞ

Toplumun yarısını oluşturan kadınların Osmanlı Devleti'ndeki konumu İslam dininin getirdiği esaslar çerçevesinde belirlenmiştir. Batılı yazarların oryantalist bir bakış açısıyla ve harem çevresinde şekillenen fikirleri son dönemlerde yapılan arşivlere dayalı çalışmalarla daha objektif bir yöne doğru ilerlemiştir (Pierce, 1993; Zilfi, 2010). Fakat bu oryantalist bakış açısının on dokuzuncu yüzyılda oldukça belirgin olduğu görülmektedir. Sınırları Edward Said tarafından çizilen oryantalizm fikri başta tarih, edebiyat ve felsefe olmak üzere birçok disiplinde Batı-merkezli ve üstenci bir tavır benimsemiştir. Bu tavrın zirve noktası on dokuzuncu yüzyılda yaşanan Müslüman ülkelerinin sömürgeleştirilmesi ve Müslümanların göreceli sınırlı sosyal hayatının kontrol edilmesidir (Yardım, 2023, s. 191). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İstanbul'da bulunan kadın seyyah Durand de Fontmagne özellikle kadınların sosyal hayatlarının oldukça sınırlı olduğunu, boşanmanın erkeğin tek taraflı iradesine bağlı olduğunu ve daha sonra yapılacak ödemenin bağlayıcı olmadığını ifade etmiştir. Hâlbuki bu durum Fontmagne'nin tecrübeleriyle sınırlı ve bu çerçevede tasarladığı imgenin dışavurumudur. Zira boşanma sırasında ödenmesi gereken maddi bedeli belirten *mehr-i müeccel* bağlayıcıdır. Ayrıca boşandıktan sonra erkek kadına günlük ihtiyaçlarını sağlaması için *iddet nafakası* ödemekle mükelleftir (Düğer, 2015, s. 86). Bu bağlamda nafakanın gıda, giyim ve mesken ihtiyaçlarını karşılaması hususunda İslam hukukçuları arasında ittifak bulunmaktadır (Uyanık, 2019, s. 63).

Batıda yaygın olan bu tür üstenci oryantalist imgenin aksine Osmanlı Devleti'nde kadınların toplum içinde oldukça etkili bir figür olduğu görülmektedir. Toplumun başlıca kurumlarından olan vakıfların kadınlar tarafından kurulması bunun bir göstergesidir. Nitekim Antep'te Osmanlı idaresi altında kurulan vakıfların %36,6 gibi önemli bir kısmını kadınlar kurmuştur (Kıvrım, 2017, s. 57-58). Bunun yanı sıra kadınlar gayrimenkul satışlarında da etkilidir. Örneğin on yedinci yüzyılda Kayseri'de gayrimenkul satışlarının % 40'a yakını kadınlar tarafından yapılmıştır. Benzer bir durum Bursa için de söz konusudur. Gerber'in belirttiği üzere kayıtlarda okunan 123 gayrimenkulden üçte birinin sahibi kadındır (Gerber, 1980, s. 231-233). Bununla beraber kadınların Bursa'da ticarete daha fazla yer aldığı görülürken, Kayseri'de bu durum sınırlıdır. Gerber, bunu Kayseri'de borç para veren Yahudilerin olmayışı ve şehrin Bursa ile kıyaslandığında daha homojen oluşu ile açıklamıştır (Gerber, 1980, s. 239). Buna benzer bir biçimde Halep'te de kadınların sosyal statüsü toplumla iç içedir. On sekizinci yüzyıldaki mülk satışlarının %40'ı kadınlar tarafından yapılmıştır (Marcus, 1983, s. 144-145).

Osmanlı toplumunda kadınların etkinliğini ve mahkemelerde bizatihi ya da vekilleri vasıtasıyla hak aradığını gösteren diğer bir husus boşanma davalarıdır. Toplumsal hayatın evlilik, doğum, ölüm gibi önemli bir olgusu olan boşanma, araştırmacıların son dönemde yoğunlaştığı konulardan biridir. Bu konu ile ilgili özellikle *şer'iyye sicilleri* olarak bilinen mahkeme kayıtları ya da kadı defterleri öne çıkmaktadır. Bu kayıtlarda mahkemeye başvuran tarafların talepleri, nedenleri ve şahitleri belirtilmiş ve nihayetinde mahkeme kararı açıklanmıştır. Bu bağlamda mevcut çalışmada Konya şer'iyye sicilleri ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan hususi kayıtlardan faydalanılmıştır.

Kadı defterlerinde boşanma ile ilgili kayıtları her bir defterde bulmak mümkündür. Zira boşanma çok sıradan bir durumdur ve kadınlar boşanma sonrasında kocanın mülklerinden kendilerine düşen payı almış ve istedikleri gibi değerlendirmişlerdir (Marcus, 1983, s. 155). Özellikle on dokuzuncu yüzyıl, Batılılaşma ve sosyal değişimler nedeniyle kadınların toplumsal rollerinin yeniden belirlendiği bir çağ olmuştur. Bu dönem yazınında çok eşlilik tercih edilmeyen bir mutsuzluk kaynağı olarak nitelendirilmiştir. Erkek ve kadının toplumsal eşitliği üzerinde durulmuş, her iki tarafın aynı haklara sahip olması savunulmuştur (Altınbaş, 2014, s. 6-7). Bu

bağlamda, mevcut çalışma evliliğin sona ermesini niteleyen boşanma fiilini Konya vilayetini merkeze alarak incelemiştir. Boşanmanın nedenleri ve sonuçları örnek vakalar üzerinden açıklanmıştır.

Evlilik

Toplumlar çeşitli kültürel, iktisadi ve dinî şartlara göre şekillenmiş ailelerden oluşur. Aile sürekli değişim halinde olan toplumun en küçük yapısal birimidir (Başaran, 2014, s. 143). Osmanlı toplumunun temeli olan aile kurumu evlilik vasıtasıyla oluşur ve bu yapıyı oluşturan taraflara çeşitli sorumluluklar yükler (Aydın, 2010, s. 264). Evlilik öncesinde nişan ya da namzetlik süresi vardır ve bu sürenin tarafları bağlayıcı nikâh akdi ile sonlanması zorunlu değildir. Bu sürenin sonunda evliliğin gerçekleşmemesi hâlinde taraflar herhangi bir cezai müeyyide ile karşı karşıya kalmazlar ancak yaptıkları harcamaları talep edebilirler (Yakut, 2015, s. 3; BOA., MŞH.ŞSC.d. 6194 (Konya 52), 110; BOA., MŞH.ŞSC.d. 6195 (Konya 53), 132). Herhangi bir bağlayıcılığı olmayan nişan (*namzed*) ayrılıkları ilerdeki oluşması muhtemel anlaşmazlıkları engellemek için kayıt altına alınmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d. 6189 (Konya 47), 86). Böylece nişan dönemine verilen eşyaların iadesi talep edilmiştir (Kıvrım, 2007, s. 353). Tıpkı nişanlılık döneminde olduğu gibi Osmanlı toplumunda evliliklerin kadıya kayıt ettirilmesi kişinin talebine bağlıdır. Bu talep ailenin sosyal ve ekonomik durumuna göre farklılık göstermiştir. Muhtemel ekonomik anlaşmazlıkların önüne geçmek isteyen aileler evliliklerini hüccet yoluyla kaydettirmiştir. Böylece olası anlaşmazlıkların daha hızlı sonuçlandırılması hedeflenmiştir (BOA., YB.021, 116 / 785, R-19-12-1336; BOA., MŞH.ŞSC.d. 6189 (Konya 47), 34).

Nişan süresinin sonunda evlenme gerçekleşir ve taraflar kendi rızaları ile buna karar verir. Kadın eğer yetişkinliğe erişmişse evliliklerini istediği kişi ile gerçekleştirebilir. Zenbilli Ali Efendi yetişkinliğe erişen kadınların veli ya da vasi izni olmadan evlenebileceklerini belirtmiştir. Halefi, Ebussuud Efendi 1544 yılında dönemin siyasi ve toplumsal kargaşası nedeniyle bu konuda aksi fetva vermiş ve bu uygulama 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne kadar devam etmiştir (Yakut, 2015, s. 6; Kıvrım, 2007, s. 363). Evlilik, irade ehliyetine sahip kişilerin rızaları ile şahitler önünde gerçekleştirdikleri bir anlaşmadır. Şahitler yetişkin iki erkekten oluşur. Bu yolla usul bütünlüğü sağlanan evlilikler bağlayıcıdır ve taraflar iki durum dışında bu sözleşmenin geçersiz sayılmasını talep edemez. Bu durumlardan ilki taraflar arasında toplumsal statü farkı olmasıdır. Eğer taraflardan biri başvurursa evlilik geçersiz sayılır. Evliliğin sonlandırılmasını sağlayan diğer durum ise kadının yetişkinliğe erişmeden evlendirilmesidir. Bu halde hem evlendirilen kadın hem de vekili başvurarak evlilik akdinin geçersiz sayılmasını sağlayabilir (Aydın, 2010, s. 270-271).

Evlilik akdi hem geçersiz sayılma yoluyla hem de boşanma ile sonlandırılabilir. Bu sonlanma kadının hakları ve erkeğin yükümlülüklerinin temini ile gerçekleşir. Kadının hakları evlilik akdi ile ortaya çıkan *mehr* ve nafakadır. Mehr miktarı üzerinde belirleyici bir kıstas yoktur. Mehr ikiye ayrılır. Bunlar peşin olarak verilen mehr-i muaccel ve evliliğin bitişi ile ödenen mehr-i müecceldir. Miktarı kesin olmayan mehr-i müeccel nakdi olabileceği gibi aynı olarak da temin edilebilir. Bu miktar tarafların yaşadığı bölgenin ekonomik şartlarına göre belirlenmiştir. Bu miktarın alt sınırı Hanefilerde on gümüş dirhemdir (Yakut, 2015, s. 7). Örneğin, Konya'nın Ilgın kazasına bağlı Aşağıciğil köyünden Şerife binti Mustafa isimli kadın yine aynı köyden İsmail oğlu İbrahim isimli erkekle otuz bir kuruş mehr-i müeccel ve altı yüz kuruş mehr-i muaccel ile nikâhlanmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d. 6238 (Konya 96), 117). Bu dönemde yapılan evliliklerin tümünde mehr-i müeccel alt sınırı olarak otuz bir kuruş yazılmıştır. Bunun nedeni 1874 yılında çıkarılan bir fermanla bu miktarın alt sınır olarak belirlenmesidir (Aydın, 2010, s. 284). Evlilik sırasında erkeğin diğer bir yükümlülüğü ise nafakadır. Bunun için evlilik sırasında koca, eşinin günlük barınma, giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Evlilik biterse *iddet süresi* bitimine kadar nafaka temin

edilmelidir (Yakut, 2015, s. 9).

Boşanma Çeşitleri

Osmanlı Devleti'nde evliliklerin sonlanması tarafların tek taraflı iradesi ile gerçekleşmiştir. İncelenen sicillerde kadınların isteği üzerine gerçekleşen boşanmaların daha fazla olduğu tespit edilmiştir ve her iki taraf yükümlülüklerini düzenleyen bir hüccet ile nikâh akdini sonlandırmıştır. Bu bağlamda toplumsal, bölgesel ve kültürel şartlar boşanma nedenlerinin ortaya çıkmasında belirleyici etki yapmıştır. Nitekim savaş, açlık ve salgın hastalık gibi hâller kocanın hayatını yitirmesi nedeniyle boşanma nedeni olmuştur. Erkeğin otoritesi ve çalışma yetkisi gibi esaslara bağlı olan toplum yapısı, kadınların erkeğin yokluğu hâlinde zor durumda kalmalarına ve boşanma yolları aramalarına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nde aile hukukunun esaslarını belirleyen İslam hukukuna göre talâk, muhâla'a ve tefrik olmak üzere üç tür boşanma yöntemi vardır. Erkek tek taraflı olarak kadını talâk suretiyle boşayabilir. Kadın belirli nedenler ileri sürerek muhâla'a ile erkekten boşanmasını talep edebilir. Kadının muayyen nedenlerle evliliği bitirmesi tefrik olarak adlandırılır (Aydın, 2010, s. 286-290).

Boşanma Nedenleri

Osmanlı Devleti'nde şer'î esaslar çerçevesinde üç tür boşanma vardır. Boşanma nedenleri talâk ve muhâla'a türü boşanmalarda tarafların iddialarına göre çeşitlilik göstermiştir. Bunlardan ayrı olarak tefrik ise kadı tarafından evliliğin feshedilmesidir ve tefrikte şer'î esaslarla çerçevesi çizilen belirli nedenler etkilidir. Tarafların sosyal, iktisadi ve kültürel durumları bu nedenlerin belirleyicisidir. Nedenlerin belirlenmesinde Kuran, sünnet, icmâ ve kıyas silsilesi takip edilmiştir. Ayrıca tarafların toplum içindeki konumları ve itibarları davaların gidişatı üzerinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda erkeğin tek taraflı irade beyanına dayalı talâk uygulaması zamanın şartları içinde değerlendirilmelidir. Bu durumun bir hukuksuzluk değil, hukuka dayalı bir eşitsizlik olduğu ileri sürülebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin hukuk düzeninde bu tür bir eşitlik kavramı olmadığı için günümüz değer yargılarıyla keskin sonuçlar üretmek anakronik bir yaklaşıma neden olacaktır. Zira teknik gelişmeler kadar hukuki normların da tarihsel üretimler olduğu açıktır.

a- Talâk

Boşanma türlerinden ilki ve en çok bilineni talâktır. Talâk erkeğin tek taraflı irade beyanına dayanır ancak bu irade hakkını karısına devretme hakkı bakidir. Bu tür boşanma koca üzerindeki mehr-i muaccel, iddet nafakası ve muinet-i sükna gibi sorumlulukların tamamını erkeğe yüklediği için tercih edilen bir yöntem olmamıştır. Mevcut çalışma çerçevesinde incelenen 10, 45, 49, 52, 53, 91, 99 ve 101 nolu kadı defterlerinde en az görülen boşanma türü talâktır. Talâk doğrudan talâk-ı selase ile olabileceği gibi Hanefi fihhine göre erkek çeşitli şartlar ileri sürerek (bunlar olur ya da olmazsa diyerek) sonunda karısını boşayabilir. Eğer şartlar gerçekleşirse eşi talâk-ı selase ile boşanmış olur (BOA., MŞH.FTV, 1 / 19, H-18-09-1101.). Bu tür geri dönülemez boşanmalar talâk-ı bâin olarak adlandırılır. Diğeri ise geri dönülebilir boşanma olan talâk-ı ricidir. Boşanmanın kesinlik kazanması için ya şart olmaması ya da sunulan şartların gerçekleşmiş olması gerekir. Eğer şartlar gerçekleşmemişse boşanma kesinleşmez. Örneğin Konya'nın Sarıhasan Mahallesi'nde 1660 yılında Süleyman eşi Mümine'ye bir daha kasaplık yaparsam talâk diyerek şart ileri sürmüş kadı bunun talâk-ı selase olmadığını ve şartların belirtilen şekilde oluşmadığı için geri dönülebileceğini ifade etmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6152, (Konya 10), 20). Nikâh akdinin sonlanmasının belirli şartlara bağlandığı ve geri dönülebilir olan talâk, talâk-ı rici yani geri dönülebilir boşanma olarak adlandırılmıştır (BOA., MŞH.FTV, 1 / 125, H-27-05-1223.).

Talâk, kadı önünde yapılması zorunlu bir eylem değildir ve hüküm doğurması için iki şahit yeterlidir. Boşanmaların kadı huzuruna gitmesi ancak taraflar arasındaki anlaşmazlıkları ya da fiili

sorunları çözme ihtiyacı neticesinde ortaya çıkmıştır. Konya'nın Akıncısultan Mahallesi'nden Ali, eşi Fatıma'yı üç talâkla boşamıştır. Fatıma talâk hücceti almış ve bunu ileri sürerek mehr-i müeccelinin ödenmeyen kısmının Ali'den tazmin edilmesini talep etmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6152, (Konya 10), 184). Tanzimat dönemine kadar boşanmalar kadı ve taraflar arasında gerçekleşen hukuki süreçler olarak kalmıştır. Tanzimat döneminde başlayan nüfus kayıtları ile boşanmalar merkezi idareye bildirilmiştir. Muhtar, imam ve iki şahit huzurunda onaylanan talâk iki nüsha halinde çoğaltılıp biri nüfus idaresine gönderilmeliydi (BOA., DH.UMVM, 135 – 38, H-21-03-1334.).

Nikâh ve boşanma hukuki bir fiil olarak hem maddi hem de manevi benzerlikler taşımaktadır. Nikâh, şahitler önünde irade beyanı ile gerçekleşirken boşanma fiili de benzer bir maddi sürece haizdir. Nikâh tarafların vekilleri vasıtasıyla gerçekleştiği gibi boşanmada aynı yöntem ile gerçekleşebilir. 1866 yılında Konya sancağına bağlı Saidili kazasına tabi Şahviran Mahallesi'nde Sarıkeçili aşiretinin Mevlüdoğlu cemaatinden Ümmü Gülsüm babasının vekâleti ile aynı aşiretten Ali ile nikâhlanmıştır. Nikâha delibaşı Mehmed ve İsmail Çavuş şahitlik etmiştir. Ali'ye babası Celil, Ümmü Gülsüm'e babası vekil olmuştur. Taraflar mehr-i muaccel beş yüz kuruş ve mehr-i müeccel otuz bir kuruş olmak üzere nikâh akdini gerçekleştirmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6233, (Konya 91), 35). Aynı esaslar çerçevesinde kadınlar vekilleri vasıtasıyla boşanma şartlarının sağlanması ya da boşanmanın kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Örneğin Konya'nın Tavuk Mahallesi sakinlerinden Nefise, kocası İbrahim'in mehr ve iddet nafakasından vazgeçerse talâk ile boşanmış olacağını söylediğini iddia etmiştir. Burada şartlar yerine geldiğinde talâk-ı selase ile boşanacağını ve bütün yükümlülüklerin kocasına yükleneceğini düşünen Nefise'nin vekili bu hususta fetva talep etmiştir. Ancak fetva aleyhte gelince yine de İbrahim'in doğruluk yemini etmesi istenmiş ve İbrahim de bunlardan başka söz söylemediğini ve asla talâk-ı selase demediğini ifade etmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6152, (Konya 10), 117).

Boşanma hususunda talâk ya da talâk-ı selase kadınlar için tercih edilen bir boşanma biçimidir ve kayıtlarda sayısı sınırlı kalmıştır. Hem kesinlik taşır hem de geri dönülemez. Ancak bütün yükümlülükler kocaya bırakıldığı için talâk-ı selase erkekler tarafından tercih edilen bir boşanma yöntemi olmamıştır. Diğer boşanma türlerinin aksine talâk-ı selase kayıt altına alınırken herhangi bir boşanma nedeni belirtilmemiştir. Talâk mahkeme kayıtlarına taraflardan birinin başvurusu ile geçmiştir. Kadınlar nafaka ve elbise (kisve) gibi çeşitli talepleri için bizatihi ya da vekilleri vasıtasıyla mahkemeye başvurmuştur (Kıvrım, 2011, s. 376). Konya'da İsmail eşi Şerife'yi talâk-ı bain ile boşamış, Şerife babası tarafından mahkemede temsil edilmiş taraflar mehr-i müeccel yerine yorgan, yastık ve seccade, sandık, hamam takımı gibi eşyalar karşılığında anlaşarak ibra olmuşlardır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6233, (Konya 91), 35).

Kadınların talâk hadisesini ispatlaması için şahit şartı vardır. Aksi halde boşanma kesinleşmemiştir. Konya'da 1723 yılında Sinanperakendes Mahallesi'nden Safiye adlı kadın kocası Molla Mehmed bin Hüseyin Molla'nın kendisini şiddetli bir şekilde darp ettiği ve anasının evine yolladığı yönünde iddialarda ve kocasının mehr-i müeccel, sim kuşak ve altın bilezik alacaklarından vazgeçmesi için kendisine baskı yaptığına dair şikâyetlerde bulunmuştur. Bu yolla Molla Mehmed'in kendisini tatlik ettiğini söylemiş ve şer'î esaslar çerçevesinde haklarının yerine getirilmesini kadıdan talep etmiştir. Molla Mehmed'den belirtilen hususları yapmadığına dair yemin etmesi istenmiş ve Molla Mehmed yeminle durumu inkâr etmiştir. Bunun üzerine Safiye tekrar şikâyet etmekten menedilmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6191 (Konya 49), 20). Yine Konya'da Şerife Hatun kocası Hafız Mehmed'in kendisini beş ay önce *tatlik* ettiğini şahitleri ile ispatlamış ve kendisine hüccet verilmesini talep etmiştir. Bu yolla tekrar evlenebilmesi için boşanmanın kayıt altına alınmasını sağlamıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6243 (Konya 101), 21).

Aksinle Mahallesi'nden Ayşe, eşi Hüseyin'den talâk-ı selase ile boşanmış ancak şer'î şartların yerine getirilmediğini iddia ederek kadıya başvurmuştur. Karşı taraf olarak Hüseyin mehr-i müeccel, iddet nafakası ve kira giderleri için bin kuruş, bir keyl buğday, bir kilim, bir palas ve bir şinik buğday verdiğini şahitlerle ispat etmiş, bunun üzerine Ayşe muarızdan menedilmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6191 (Konya 49), 91). İncelenen kayıtlarda tarafların hakkının verilmediğine yönelik davalarda şahitler yoluyla erkeklerin ya da kadınların hak iddiasında olduğu görülmüştür (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6191 (Konya 49), 220). Ancak sadece erkek şahitlerin kabul edilmesi kadınların mahkemede etkili olmamasına neden olmuştur. Bu durum kadınların takdir yetkisinin normatif esaslara göre belirlendiğini ve sözlü şahitlik yoluyla erkeklerin toplumda belirleyici olduğunu göstermektedir.

b- Muhâla'a

Bu boşanma türü kadın ve erkeğin kendi maddi yükümlülük ve hakları üzerinde uzlaşmaya varması yoluyla gerçekleşir. Muhâla'a maddi şartlar sağlanmadan gerçekleşmez. Usul olarak iki şahit önünde belirtilen şartların temini ile kesinleşir. Taraflardan biri, erkek ya da kadın, kendi iradesi ile mehr-i müeccel ve iddet nafakasından vazgeçtikten sonra ödeme olmazsa muhâla'a tamamlanmaz. Bu durumda muhâla'a şeklinde boşanmanın karşılıklı bir talâk olduğu söylenebilir. Zira burada koca boşanma hakkını kadın ile paylaşmış ve şartlar karşılıklı belirlenmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6189 (Konya 47), 230). Boşanma gerçekleştikten sonra tarafların birbirine karşı hiçbir sorumluluğu kalmaz. Konya'nın Abdulaziz Mahallesi'nden Hatice eski eşi Seyyid Mehmed'in kendisine yeniden evlenmesi için izin vermediğine dair şikâyette bulunmuştur. Seyyid Mehmed iddiayı kabul etmiş ve Hatice ile tekrar evlenmek istediğini söylemiştir. Hatice bunu istemediğini dile getirmiş, bunun üzerine mahkeme Hatice'nin istediği kişi ile evlenebileceğini kayıt altına almıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6195 (Konya 53), 236). Kadınlar boşanmanın gerçekleşmesi için bazı haklarından vazgeçmek durumunda kalmıştır. Örneğin muhâla'a sırasında hamile olan kadın, çocuğunun masraflarını kendi karşılamayı kabul ederek boşanmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6195 (Konya 53), 108). İncelenen defterlerde kız çocuklarının yedi, erkeklerin on yaşına kadar nafaka ve giderleri (infâk ve iksâ) vasisi tarafından karşılanmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6187 (Konya 45), 35; Yakut, 2015, s. 19). Bu hususlarda kesin hükümler mevcut değildir. Her ne kadar evlilik sırasında mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel belirli olsa da evlilik sonrasında bu rakamlar azaltılarak sulh yoluna gidildiği görülmektedir. Bazı durumlarda nakdi ödemenin yerine taşınmaz da kabul edilmiştir (Maydaer, 2007, s. 304).

Muhâla'a sürecinde şartların karşılıklı olarak nerede ve ne zaman belirlendiği hakkında kesin bir yargı üretmek mümkün değildir. Taraflar kadıya birlikte giderek çeşitli mal devrine dayalı bir anlaşmaya dayanan muhâla'a ile kadının huzurunda boşanmıştır. Fakat bu anlaşmanın şartlarının oluşturulmasında üçüncü bir tarafın varlığını ortaya koymak mümkün değildir. Bu yöntem kadın ve erkeğin çeşitli haklarından vazgeçmesine dayanıyor olsa da mahkemede herhangi bir yargılama ya da normatif şahitlik dışında bir yöntem uygulanıp uygulanmadığı da bilinmemektedir (Kıvrım, 2011, s. 381-385).

Kadın muhâla'a için çeşitli haklarından vazgeçerek talâk hakkının kendisi tarafından da kullanılmasını sağlar ve bu durum kadı tarafından kayıt altına alınır. Bu tür boşanmaların nedenleri arasında eşler arasında nefret, geçimsizlik, hastalık ve kadının eşine sadakatsizliği olduğu görülmektedir (Yakut, 2015, s. 6). Konya'da gerçekleşen bir vakada geçimsizlik ve darp nedeniyle evi terk eden kadın talâk iddiasında bulunmuş, şahitlerle durumu ispatlayamadığı için şikâyetten men edilmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6191 (Konya 49), 20), 35; Yakut, 2015, s. 19). Benzer bir olayda Şeyhaliman Mahallesi'nden Zemine, eşi Molla İbrahim'den talâk ile boşandığını iddia etmiş ancak tarafların muhâla'a ile boşandıkları şahitlerin ifadesiyle sabit olmuştur (BOA., MŞH.ŞSC.d..

6191 (Konya 49), 153). Benzer birçok örnek mevcuttur. Bunlardan bazıları şöyledir: Konya'nın Saidili kazasından Fatıma hatun eşi Hacı Celil'den aralarında iyi geçim olmadığı gerekçesiyle muhâla'a ile boşanmıştır. Bunun için otuz bir kuruş mehr-i müeccel, toplam sekiz yüz yetmiş kuruş kıymetinde olan çuha şalvar, bir entari, bir sim tepelik gibi mehr-i muaccellerini aldığı kabul etmiştir. Fatıma ise me'ûnet-i süknâsının yanı sıra iki oğlu ve bir kızının bakımını dokuz yaşına kadar üstlenmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d. 6233, (Konya 91), 68). Konya'nın Esenli Mahallesi'nden Şerife hatun, Hatunsaray nahiyesine bağlı Bodsâ köyü sakinlerinden Ali'den bin kuruş mehr-i muaccel ve on beş kuruş mehr-i müeccel, iddet nafakası ile ve Ali'nin üzerine kira giderleri kendi üzerine olmak üzere aralarında iyi geçim olmadığı için boşanmıştır. Bir buçuk yaşındaki kızları için babası üzerine nafaka tayin edilmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d. 6233, (Konya 91), 76).

Talâk da olduğu gibi muhâla'a türü boşanmaların da kayıt altına alınması tarafların iradesi ile gerçekleşmiştir. Bahsedilen zaman dilimlerinde geçimsizliği tanımlamak için kullanılan hukuki terimler farklılık göstermiştir. Bunun yanı sıra talâk-ı bain türü boşanmaların aksine muhâla'a kayıtlarında boşanma nedeninin belirtildiği görülmektedir. Bu kayıtlarda belirtilen başlıca neden şiddetli geçimsizliktir. Zira kadının geçimsizlik nedeniyle boşanma hakkı Maliki ve Hanefi mezheplerinde yer almaktadır. Özkorkut (2016, s. 236-237), şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşanmanın teorik olarak ancak 1916 yılında mümkün olduğunu dile getirirse de incelenen kayıtlarda muhâla'a yöntemi ile bunun mümkün olduğu görülmektedir. Ancak bu yöntem kadının tek taraflı bir irade beyanına değil, her iki tarafın anlaşmasına bağlı bir sözleşmedir. Bu tür anlaşmaların nedeni, çoğu zaman şiddetli geçimsizliktir. Eğer boşanma gerçekleşmemişse bir bölgedeki hâkimin yetkisi farklı mezheplerdeki kadınlara başvuru yaparak aşılmıştır. Çoğu zaman içinde yaşadığı toplumun hukuk yapısından haberdar olan kadınlar farklı mezheplere mensup kadınlara başvurarak boşanma hedefine ulaşmayı başarmıştır. Kayıtlarda evliliklerin muhâla'a ile sonlandırılmasının en büyük nedeni şiddetli geçimsizliktir. Örneğin, Konya'nın Pürçüklü Mahallesi'nden Ümmihan ve Aklan Mahallesi'nden Fatıma muhâla'a ile boşanmıştır. Boşanmanın nedeni olarak eşleri ile aralarında sevgi ve iyi geçim (*musâfât ve hüsn-i zindegânî*) olmadığını ileri sürmüşlerdir (BOA., MŞH.ŞSC.d. 6191 (Konya 49), 48). Yine aynı şekilde Konya'da 1866 yılında Pir Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Şerife hatun eşi Ali'den boşanmak için mahkemeye müracaat etmiştir. Şerife aralarında iyi geçim (*adem-i hüsn-i muaşeret*) olmadığı için mehr-i muaccel, iddet nafakası ve me'ûnet-i süknâsı kendi üzerine olmak üzere hul' ile boşanmıştır. Bu olaya kahveci Hacı Hüseyin Ağa, Ali Ağa ve baş muhızır ve mukayyit şahit olmuştur (BOA., MŞH.ŞSC.d. 6233, (Konya 91), 23). Konya eyaletinin İçil sancağına bağlı Silifke kasabasından Ayşe hatun, Larende kazasında bağlı Hisar Mahallesi'nden Derviş Mehmed'den aralarında iyi geçim olmadığı (*adem-i hüsn-i muaşeret*) gerekçesiyle muhâla'a ile boşanmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d. 6233, (Konya 91), 67).

Evlenme ve boşanmaların usulünün merkezi olarak belirlenmesi ve merkezi idareye bildirilmesi zorunluluğu Tanzimat döneminde başlamıştır. Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'nin 1902 yılında düzenlenen yirmi ikinci maddesi gereğince nikâh ve talâkların, imamlar ya da gayrimüslim cemaat liderleri tarafından gerçekleştirilmesi hükmü getirilmiştir (BOA., DH.MKT., 1097 / 52, H-15-05-1324.). Bu düzenleme merkezi idare tarafından yürütülmüş ve yerine getirmeyenler cezalandırılmıştır. Ancak Beyşehir'in Hamidiye Mahallesi'nde iskân edilen muhacirler aralarında gerçekleşen nikâh, ölüm ve boşanma olaylarını bildirmemişlerdir. Bu durum para ceza gerektirmesine rağmen bir defalığına affedilmiştir (BOA., DH.MKT., 1256 / 21, H-22-04-1326.). Boşanan taraflardan evi terk eden bunu bir ilmühaberle nüfus idaresine bildirip nakil yaptırmalıdır (BOA., DH.MKT., 1598 / 80, H-25-06-1306.). Eğer kişi ikametgâhından başka bir yerde eşini boşamışsa bu durum imam tarafından bölgenin nüfus idaresine bir ilmühaberle iletilmelidir (BOA., DH.MKT., 226 / 13, H-13-10-1311.). Aynı şekilde gayrimüslim dinî liderleri de nikâhı ya da

boşanmayı bildirmekle mükelleftir (BOA., DH.SN..THR., 78 / 14, H-13-05-1336.). İdari konularda aksamaların devam etmesi üzerine boşanma ve ölüm ilmühaberlerini kaybeden imam ve muhtarlardan on akçe ceza alınmasına karar verilmiştir (BOA., MV., 76 / 89, H-24-03-1311.). Daha sonra bu düzenlemede iki haftalık sürenin kısa olduğuna karar verilerek köylerde talâk olaylarının tebliği için köy imam ve muhtarına bir aylık süre tanınmıştır (BOA., DH.MKT., 2601 / 59, H-10-04-1321).

c- Tefrîk

Boşanmanın mahkeme kararıyla hükme bağlanmasıdır. Bu tür boşanmaların talâk ve muhâla'a boşanmalarının aksine mahkemede görülmesi zorunludur. Osmanlı Devleti, Hanefî mezhebinin getirdiği esaslara bağlı kalmış bu nedenle tefrîk boşanmaları uzun yıllar sorun teşkil etmiştir. Zira tefrîk için gerekli olan erkeğin gaipliği ya da yokluğunun şartları belirsizdir. Diğer şart olan kadının evlilik sırasında yetişkin olmaması ise kadının mahkeme sırasındaki fiziki gözlemine bağlanmıştır (Aydın, 2010, s. 291; Yazbak, 2002, s. 398). Tefrîk, evlilikte taraflardan birinin evliliğin şartlarını yerine getirmemesi nedeniyle kadı tarafından evliliğin feshidir. Burada öne sürülen ilk neden kadınların *hiyârü'l bulûğ* yani yetişkinlik çağına gelmeden vasi onayı ile evlendirilmesidir (Kıvrım, 2011, s. 388-389) Evlendirildikten sonra yetişkinliğe ulaşan kadınlar bu nedeni ileri sürerek evliliğin geçersiz kılınmasını sağlamıştır. Diğer yandan kadınlar bu yöntemi çekilemez hale gelen evlilikleri sonlandırmak için bir araç olarak kullanmıştır (Koçak, 2021, s. 18). Bunun yanı sıra diğer şartlar arasında erkeğin iktidarsızlığı ya da din değiştirmesi vardır. Bu durumda kadınlar evliliğin sonlandırılması için kadıya başvurmuştur (Yakut, 2015, s. 17-18).

Konya'da memleket dışına gidip dönmeme (*diyâr-ı âhar*) neticesinde şahitler yoluyla boşanma ikinci sık görülen boşanma nedenidir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6191 (Konya 49), 229). Hanefî hukukunun gaiplik (kayıplık) konusunda kesin hükümler getirmemesi çoğu zaman karmaşaya ve farklı uygulamalara neden olmuştur. Hanefî mezhebine göre gaiplik halinde boşanmak için bekleme süresi uzun olduğundan halk Şafii kadınlara yönelmiştir (Maydaer, 2007, s. 308; Tucker, 1996, s. 14). Bu uygulama çeşitli suiistimallere neden olmuştur. Edirne'de eşini talâk-ı selase ile boşayan Ali isimli şahıs üzerinden bir evlilik geçmeden eski eşiyile tekrar evlenmiştir. Bunun üzerine erkek Şafii mezhebine göre nikâh ettirdiği şeklinde cevap vermiştir. Bu durumun hukuka (*şer'î şerife*) uygun olmadığı fetvahaneden bildirilmiştir. Böylece suç sübut olup, hafifçe cezalandırılması (*şer'an tâziri*) gerekmiştir. Bunun üzerine şahıs yetmiş dokuz değnek ve iki ay müddetle mahallinde hapis ile cezalandırılmıştır (BOA., A.}MKT.MVL., 1 / 71, H-05-10-1261.).

Gaiplik hâli yani kayıplık eşin bu durumu şahitlerle ispat etmesi neticesinde tefrîk ile sonuçlanmıştır. Örneğin, Konya'nın Şeyh Ahmed Mahallesi'nde 1866 yılında Emine eşi Mehmed'in on senedir kayıp olduğu iddiası ile mahkemeye başvurmuştur. Emine, mezkûr Mehmed'in eğer dönüp borcunu ödemezsem benden boşan dediğini ileri sürerek iki şahit ile durumu ispatlayarak eşinden boşanmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6233, (Konya 91), 63). Yine benzer bir olayda iki sene önce kocası Küçük Osman tarafından nafaka bırakılmadan terkedilen Hayriye tatlik edilmesi ve nafaka temini için dilekçe yazmıştır. Nafakası kocasına ait olduğundan gereğinin yapılmasına karar verilmiştir (BOA., DH.MKT., 1389 / 5, H-06-03-1304.). Bu olaydan anlaşılacağı üzere boşanma için gaiplik şartı tek başına yeterli olmayıp nafakanın sağlanmamış olması lazımdır (BOA., A.}MKT.DV., 154 / 46, H-17-08-1276.).

Gaiplik hâli kadınların kocalarının çalışma, ticaret ve askerlik gibi hallerde ikametgâhından başka yere gidip dönmemesi gibi durumlarda ortaya çıkmıştır. Başka memlekete gidenler iki şahidin huzurunda talâk-ı selase ile eşini boşayabilir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6152, (Konya 10), 59). 1249 senesine ait kayıtlarda iki ya da beş sene önce vefat eden eşlerinin emval ve eşyasının korunması için kayyım talepleri ziyadesiyle fazladır. Zira bu sene savaş yıllarına denk geldiği için

mefkûd ve gaip olma vakaları daha sık görülmektedir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6214, (Konya 72), 20, 24, 29, 30). Boşanmanın belirsiz bir hale geldiği durumlardan biri savaş sırasında olmaktadır. Savaşa gidip dönmeyen kocaların durumu belirsizdir. Zira gittikleri yer bellidir ancak bazı hallerde şehit ya da gazilik durumu alenileşmemiştir. Bu hallerde gaiplik yerine yokluk (mevkûdiy) durumu bir ilmühaber ile kayıt altına alınmalıdır. 1878 yılında eşi savaşa katılan ve eşinden haber alamayan kadınların durumu kadılarına iletilen bir emir ile belirlenmiştir. Mahalle muhtarından bu yönde bir ilmühaber alınıncaya kadar kesin kanaate dayalı hareket edilmemesi bildirilmiştir. Buna göre eşlerinin yokluğu hakkında şer'î esaslara göre tetkikat yapıp kayıtlara göre hareket edilmelidir. Fırka-ı Askeriye ve Makam-ı Seraskeriye ile yapılan yazışmaya göre kesin bilgi alınmadan mahalle ve köylerde verilen ilmühabere göre yapılan yeni evlendirmelerden dolayı sorumluların şiddetle cezalandırılması Şûrâ-yı Devlet tarafından emredilmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6241, (Konya 99), 76).

Gaiplik hâli talâk-ı rici için bir şart olarak ileri sürülebilir. Himmət annesini beş yıl içinde dönmezse vekili olarak karısı Kerime'yi boşamaya yetkili kılmıştır. Bunun üzerine mehr-i müeccel, iddet nafakası ve kira giderlerinden (me'ûnet-i süknâ) vazgeçen Kerime şahitlerin doğrulamasıyla eşinden boşanmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6191 (Konya 49), 71).

Kadı bazı durumlarda takdir yetkisini kullanarak evliliği düzenleme yoluna gitmiştir. Örneğin gelin bir boşanma nedeni olarak kaynanası ile aynı evde yaşamasını ileri sürmüştür. Bundan şikâyetçi olan gelin Saliha, kadıya giderek kaynanasından şiddet ve saygısızlık gördüğünü ve ayrılmak istediğini iletmıştır. Kocasını Mustafa'nın doğrulaması üzerine kadı Saliha'nın nafaka ve kisvesinin temini ve başka bir eve taşınmasını tembih etmiştir (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6191 (Konya 49), 94). Boşanma sonrasında kadının nafaka talep etmesi mümkündür. Örneğin, Konya'da 1866 yılında Sudirhemi nahiyesine bağlı Sille köyünden Fatıma hatunun büyük oğlu Ahmet annesine vekil olarak annesi ile evli iken babasından olma (*feraşından hasıl*) iki yaşında kız kardeşi için nafaka talep etmiştir. Bunun üzerine kadı nafaka ve kisve bahası için aylık yirmi kuruş miktar para ödenmesini kararlaştırmıştır (BOA., MŞH.ŞSC.d.. 6233, (Konya 91), 65).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile birlikte yenilikler başlamıştır. Yabancı ülkelerden getirilen uzmanlar ile devletin kurum ve kuruluşlarında düzenleme yapılmaya çalışılmıştır. Tanzimat öncesi dönemde sadece askeri alanla sınırlı kalan düzenlemeler Tanzimat dönemi ile birlikte genişlemiştir (Bilgin, 2020, s. 104). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* bu konuda yeni düzenlemeler getirmiş ancak yeni bir yaklaşım benimsememiştir. Hâkimin takdir yetkisini şekillendirecek kurallar açıklanırken esas olarak Hanefî fihhına bağlı kalınmıştır (Karahasanoğlu, 2011, s. 115). Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin ihdasıyla 1917'de yapılan düzenleme, kocası gaip olan ya da yeteri kadar destek alamayan kadınların dört senelik bir bekleme süresinden sonra evlilik akdinin mahkeme tarafından sonlandırılması hükmünü getirmiştir. Ancak bu kararname iyileştirme değil, Hanefî hukukunun değiştirilebilmesi noktasında önem taşır. Zira bu kanundan önce Filistin ve Suriye'de kadınlar gaiplik nedeniyle bir yıl içerisinde kocalarından boşanmıştır. Bu durum bölgesel hukuki uygulama farklılıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır (Tucker, 1996, s. 15-16). Bu kararname evliliklerin resmîleştirilmesini ve boşanmaların kayda geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Zira bu yönde ilmühaberlerin imamlar tarafından şer'î mahkemelere ve nüfus idaresine gönderilmesi talep edilmiştir (BOA., DH.EUM.KLU., 16 / 98, H-29-12-1339.). Aile kararnamesi ile zevcesini boşadıktan sonra on beş gün içerisinde bildirmeyenlere bir haftadan bir aya kadar hapis cezası öngörülmüştür (BOA., YB.021, 52 – 7, M-31-12-1920.).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde aile hukuku şer'î esaslar çerçevesinde şekillenmiştir. Toplum hayatının önemli bir parçası olan kadınlar ekonomik ve hukuki haklarını etkili bir biçimde kullanmıştır.

Evlenme ve boşanma hem erkeğe hem de kadına çeşitli haklar ve sorumluluklar yüklemiştir. Evlilikle beraber erkek, mehr-i muaccel ve nafaka sorumluluğunu üstlenmiştir. Boşanma sonrası ise nafaka, mehr-i müeccel ve barınma giderleri erkeğin sorumluluğu altına verilmiştir. Bunun yanı sıra mehr-i müeccel, nafaka ve kira giderlerinin talâk sonrası erkeğe yüklenmesi erkeklerin bu yöntemi boşanma için nadiren tercih etmesine neden olmuştur. Her iki tarafın anlaşmasına dayanan muhâla'a yöntemi en çok tercih edilen boşanma biçimidir. Kadınların boşanma nedenleri talâk yoluyla boşanmalarda açıklanmamış, anlaşmalı boşanma olan muhâla'a yönteminde en çok belirtilen neden şiddetli geçimsizlik olmuştur. Konya'da incelenen kayıtların tamamında neden olarak şiddetli geçimsizlik öne çıkmaktadır. İkinci en sık karşılaşılan boşanma yöntemi tefriktir. Evliliğin feshi anlamına gelen bu yöntemde erkeğin kayıp olması ya da yokluğu bir boşanma nedeni olarak ileri sürülmüştür. Bu nedenler ekonomik ve siyasi şartlara göre farklılık göstermiştir. Ticaret amacıyla başka memlekete gitme halinde kayıplık şartı ileri sürülmüştür. Askere gidip geri dönmeme halinde ise daha dikkatli olunmuş ve yokluk hâli askeri makamlar tarafından kayıt altına alınmıştır. Hanefi fikhının getirdiği boşanma hukuku savaş, kıtlık ve ekonomik kriz dönemlerinde düzenleme yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu tür sorunları azaltmak amacıyla on dokuzuncu yüzyılda çeşitli çalışmalar yapılsa da bunlar etkili olmamıştır. Nihayetinde 1917 yılında düzenlenen kararname ile evliliğin oluşma, sürdürülme ve bitirilme esasları daha somut hale getirilmiştir.

Yazar Katkıları

Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%70) - Yazar 2 (%30)

Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%70) - Yazar 2 (%30)

Araştırma - Veri analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%70) - Yazar 2 (%30)

Makale Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%70) - Yazar 2 (%30)

Metnin Gözden Geçirilmesi ve İyileştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%70) - Yazar 2 (%30)

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Cinsiyet Eşitliği

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Yayınlanmış Konya Şer'iyeye Sicilleri: 10, 45, 49, 52, 53.

Haz. Sak, İ. (2014). Konya Kadı Sicili (1143-1144/1730-1731) Defter 52. Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.

Haz. Sak, İ. ve Solak, İ. (2016). Konya Kadı Sicili (1148-1149/1736-1737) Defter 53. Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.

Haz. Sak, İ. ve Çetin, C. (2016). Konya Kadı Sicili (1126-1127/1714-1715) Defter 45. Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.

Haz. Sak, İ. (2016). Konya Kadı Sicili (1070-1071/1659-1661) Defter 10. Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.

Haz. Sak, İ. ve Solak, İ. (2016). Konya Kadı Sicili (1135-1136/1723-1724) Defter 49. Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.

Yayınlanmamış Konya Şer'iyeye Sicilleri: 72, 91, 96, 99 ve 101.

BOA, YB.021, 116 / 785, R-19-12-1336, BOA, MŞH.FTV, 1 / 19, H-18-09-1101, BOA, MŞH.FTV, 1 / 125, H-27-05-1223, BOA, DH.UMVM, 135 – 38, H-21-03-1334, BOA, DH.MKT., 1256 / 21, H-22-04-1326, BOA, DH.MKT., 1598 / 80, H-25-06-1306, BOA, DH.MKT., 226 / 13, H-13-10-1311, BOA, DH.SN..THR., 78 / 14, H-13-05-1336, BOA, DH.MKT., 2601 / 59, H-10-04-1321, BOA, A.}MKT.MVL., 1 / 71, H-05-10-1261, BOA, DH.MKT., 1389 / 5, H-06-03-1304, BOA, A.}MKT.DV., 154 / 46, H-17-08-1276, BOA, DH.EUM.KLU., 16 / 98, H-29-12-1339, BOA, YB.021, 52 – 7, M-31-12-1920.

Telif Eserler

Altınbaş, N. (2014). Marriage and divorce in the late Ottoman Empire: Social upheaval, women's rights, and the need for new family law. *Journal of Family History*, 39(2), 1-12.

Aydın, M. Â. (2010). *Türk hukuk tarihi*. Beta.

Başaran, E. (2014). Ailenin işleyişi ya da gerçekleştirimi. İçinde Mustafa Aydın (Ed.), *Sistemik aile sosyolojisi* (ss. 141-158). Çizgi Kitabevi.

Bilgin, F. A. (2020). Ziya Gökalp ve batı algısı. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 100-112.

Düğer, S. (2015). Batılı kadın seyyahlar imgeleminde Osmanlı kadını. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 71-90.

Gerber, H. (1980). Social and economic position of women in an Ottoman city, Bursa, 1600-1700. *International Journal of Middle East Studies*, 12(3), 231-244.

Karahasanoğlu, C. O. (2011). Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin yürürlüğe girişi ve Türk hukuk tarihi bakımından önemi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29(29), 93-124.

Kıvrım, İ. (2007). XVII. yüzyılda Gaziantep şehrinde ailenin oluşumu (1650-1700). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 357-392.

Kıvrım, İ. (2011). 17. yüzyılda Osmanlı toplumunda boşanma hadiseleri (Ayıntâb örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(1), 371-400.

Kıvrım, İ. (2017). *Osmanlı Döneminde Ayntâb'da Sâlihât-ı Nisvan (Hayır sâhibi kadınlar)*.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

- Koçak, Z. (2021). Ayntab Mahkemesinde kadınların hak arama mücadelelerine dair bazı değerlendirmeler (1600-1650). *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 15-36.
- Marcus, A. (1983). Men, women and property: Dealers in real estate in 18th century Aleppo. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26(2), 137–163.
- Maydaer, S. (2007). Klâsik dönem Osmanlı toplumunda boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 299-320.
- Özkorkut, N. Ü. (2016). İslam hukukunda ve Osmanlı uygulamasında koca şiddetine karşı kadının başvurabileceği hukuk yolları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(1), 231-248.
- Peirce, L. P. (1993). *The imperial harem: Women and sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.
- Uyanık, M. Z. (2019). İslam aile hukukunda evlilik ve boşanma nafakası bağlamında süresiz nafaka yasası. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(47), 57-88.
- Yakut, E. (2015). Klasik dönem Osmanlı aile hukukunda kadının konumu. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-23.
- Yardım, M. (2023). Irkçılık ve zenofobiden İslamofobiye: İstila miti ve İslamlaşma miti arasında göçmen algısı. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7(2), 188-200.
- Yazbak, M. (2002). Minor marriages and Khiyār al-bulūgh in Ottoman Palestine: A note on women's strategies in a patriarchal society. *Islamic Law and Society*, 9(3), 386-409.
- Zilfi, M. (2010). *Women and slavery in the late Ottoman Empire: The design of difference*. Cambridge University Press.

EXTENDED ABSTRACT

Contrary to Western counterparts, women held significant societal influence within the Ottoman State. The establishment of foundations, which were a prominent feature of Ottoman society, by women serves as a testament to this. Another indicator of women's influence and pursuit of rights in Ottoman society is evidenced by the prevalence of divorce cases. Court records, also known as kadi registers, which are classified as sharia records, have been identified as a valuable source of information in this regard. In this context, the present study examines the divorce cases, which marks the end of a marriage, by focusing on the province of Konya. The reasons and consequences of divorce are elucidated through the analysis of sample cases.

Prior to the formalization of the marriage, there is an engagement or nomination period, which may or may not conclude with the signing of a marriage contract. In the event that the marriage does not materialize at the conclusion of this period, the parties involved are not subject to any legal penalties. However, they may seek compensation for the expenses incurred during the engagement period. Contrary to engagement, a marriage is a contract entered into in the presence of witnesses and made with the consent of those who are legally capable of making such a decision. The witnesses comprise two adult males. A union that adheres to these procedural integrity standards is legally binding, and the parties cannot request its dissolution except two circumstances: the initial discrepancy in social status between the spouses, or an early marriage by the woman before attaining adulthood. In the latter case, both the woman and her representative may petition for the dissolution of the marriage.

The Ottoman State recognized three forms of divorce, each of which was based on religious principles. The grounds for divorce were contingent upon the assertions of the parties involved, varying in accordance with the specific type of talaq and khul' in question. In addition, the term "faskh" denotes the dissolution of a marriage by a judge, provided that the reasons specified in religious principles are applicable. The social, economic and cultural circumstances of the individuals involved are the determining factors in these cases. In determining the reasons, the sequence of the Quran, Sunnah, ijma and qiyas was followed. Furthermore, the social standing and reputation of the parties involved played a significant role in shaping the outcome of the cases.

The most well-known and earliest form of divorce is talaq which is initiated by one of the spouses. The right to initiate talaq is based on the man's unilateral declaration of will; however, the right to transfer this will to his wife is permanent. This form of divorce has not been a preferred method due to the fact that it places all of the responsibilities of the husband, including the payment of the mahr-i muaccel, iddah alimony and muinet-i sukna. Talaq is not an obligatory act that must be performed before a judge. In fact, two witnesses are sufficient for it to be considered valid. Historically, talaqs have only been referred to a judge when there has been a need to resolve disagreements or actual problems between the parties involved.

Khul' divorce is initiated through the mutual consent of both the man and woman in regard to their respective material responsibilities and rights. The khul' cannot be carried out without the fulfilment of the requisite material conditions. In terms of the procedural aspects, the conditions in question must be provided in the presence of two witnesses. In the event that one of the parties, the man or the woman, voluntarily relinquishes the mahr-i muaccel and iddah alimony, and the payment is subsequently withheld, the khul' is not considered complete. In this instance, it can be posited that the khul' represents a mutual dissolution of the marriage. The woman relinquishes various rights associated with the khul', thereby ensuring the exercise of the right to divorce. This is duly recorded by the judge. The reasons for this type of divorce include, but are not limited to, hatred between the spouses, incompatibility, illness and the woman's unfaithfulness to her husband. As with divorce, the recording of khul' divorces was also conducted with the consent of the parties involved.

Another type of divorce which is faskh is a legal proceeding initiated by a court. In contrast to divorces of the talaq and khul', such divorces are required to be heard in a court of law. The conditions of the man's absence or non-existence which are necessary for a faskh, are not clearly defined. The other condition, namely that the woman was not of legal age at the time of marriage, was contingent upon the woman's physical observation during the proceedings. Following the dissolution of the marriage, alimony, mahr-i muaccel and housing expenses were placed under the responsibility of the man. Furthermore, the financial burden of mahr-i muaccel, alimony and rent being charged to the man after the divorce has led to the rarity of men opting for this method of divorce.

Kadın Doğasında Aklın Yerine İlişkin Temel Kabuller

Sebile BAŞOK DİŞ*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 04.04.2024

Kabul Tarihi: 29.05.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Kadın,
İnsan,
Akıl,
Doğa,
Eğitim.

Yaratılış mitlerinden itibaren Batı düşünce geleneğine, kadının insan olmak bakımından erkekten farklı ve aşağı düzeyde bir varlık olduğu inancının hâkim olduğu görülmektedir. Pandora söylencesinde ortaya konulan bakış, 17. yüzyılda bir İngiliz kralı tarafından da dile getirilmiş; Aristoteles'in görüşlerinin benzerini Rousseau ve Kant da savunabilmiştir. Bu inanç, yüzyıllar boyunca hem filozoflar hem de kilise çevresi ve siyasi yöneticiler gibi farklı kesimler tarafından kabul görmüş ve kadınların hayatı bu inanca göre şekillendirilmiştir. Bu inanç, kimi zaman akıl-doğa dualitesi etrafında erkeğin akı, kadının doğayı temsil ettiği şeklinde, kimi zaman da kadının, Yunanların "köpeksi" saydığı, geliştirilmesi uygun görülmeyen bir akla sahip olduğu şeklinde kendisini göstermiştir. Bu inanç esas alınarak kadınlar, çocuklar ve köleler ile bir tutulmuş ve tıpkı onlar gibi muamele görmüştür. Bu çerçevede kadınlara eğitim hakkı ve bu hakla bağlantılı olan diğer haklar verilmemiş; bu da kadınları kendilerini geliştirme imkânından mahrum bırakmıştır. Kadınlar eğitim, bilim ve felsefe gibi özellikle teorik akılla ilişkilendirilen alanlardan uzak tutulmuştur. Ancak bu inanç, günümüzde tamamen ortadan kalmamış olsa da tarihin akışı içinde yaşanan toplumsal, dinî, ekonomik ve felsefî gelişmeler ve kadın hakları için verilen mücadeleler neticesinde gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. Bu çalışmada Batı mitolojisinin, İlk Çağ felsefesinin, Orta Çağ felsefesinin ve modern felsefenin önemli isimlerinin kadın aklına nasıl baktığı, bu dönemlerde kadının akılla nasıl ilişkilendirildiği, bu bakış açısının nasıl değiştiği ve bunların sonuçları genel hatları ile ortaya konulacaktır.

Basic Acceptances Concerning the Place of Reason in Women's Nature

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 04.04.2024

Accepted: 29.05.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Woman,
Human,
Reason,
Nature,
Education.

It seems that the belief that women are different from men and inferior to men has been dominant in the Western tradition of thought since the creation myths. The view revealed in the myth of Pandora was also expressed by an English king in the 17th century; Rousseau and Kant were also able to defend ideas similar to Aristotle's. This belief has been accepted by different groups such as philosophers, church circles and political administrators for centuries, and women's lives have been shaped according to this belief. This belief has sometimes manifested itself around the mind-nature duality, as man representing reason and woman representing nature, and sometimes as woman having a mind that the Greeks considered "dog-like" and not deemed appropriate to develop. Based on this belief, women were considered the same as children and slaves and were treated just like them. In this context, women were not given the right to education and other rights related to this right; This has deprived women of the opportunity to improve themselves. Women were kept away from fields associated with theoretical reason, such as education, science and philosophy. However, although this belief has not completely disappeared today, it has lost its power significantly as a result of the social, religious, economic and philosophical developments in the course of history and the struggles for women's rights. In this study, how important figures of Western mythology, ancient philosophy, medieval philosophy and modern philosophy viewed the female mind, how women were associated with the mind in these periods, how this perspective changed and the consequences of these will be revealed in general terms.

To cite this article:

Başok Diş, S. (2024). Kadın Doğasında Aklın Yerine İlişkin Temel Kabuller. *Medeniyet ve Toplum, 8(Kadın Özel Sayısı)*, Sayfa 51-70. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.61>

*Corresponding Author: Sebile Başok Diş, sebile_basok2000@yahoo.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli yönün akıl olduğu düşünülmüş, adeta akıl ile insan olmak özdeşleştirilmiştir. Genel olarak insan olmanın rasyonel olmayı gerektirdiği kabul edilmiştir. Ancak akıl ve insan olmak dendiğinde örtük ve açık bir şekilde erkekten bahsedilmiş, kadın ile akıl ve insan olmak arasında güçlü bir bağlantı kurulmamıştır. Erkeğin akli ile kıyaslandığında kadının akli ya yok sayılmış ya da küçümsenmiştir. Bu nedenle de kadınlar, köle ve çocuklarla bir tutulmuştur. Çünkü kadınlar gibi çocuklar ve köleler de tam olarak insan sayılmamıştır. Köleler iş yapacak bir araç ya da bir hayvan olarak düşünülürken çocuk, olduğu hal ile değil, taşıdığı potansiyel bakımından insan sayılmıştır. Ne köleler ve çocuklar ne de kadınlar gerçek anlamda insan olarak görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında hem Aristoteles'in kadınları erkeklerden ayrı olarak köle ve çocuklarla birlikte değerlendirmesi hem de kadın hakları için mücadele edenlerin, kadınların durumunu kölelere benzetmiş olması oldukça anlamlıdır.

Kadınlar ya akıllarını kullanmaları doğalarına aykırı sayıldığı için ya da doğalarında yetkin bir aklın bulunmadığı düşüncesiyle eğitimden ve akıllarını faal bir şekilde kullanabilecekleri bilim, sanat ve felsefe gibi alanlardan uzak tutulmuşlardır. Bunun sonucu olarak entelektüel bakımdan zayıf kalan kadınlar, çalışma hayatı, siyaset ve hatta evlilik hayatı gibi hayatın diğer alanlarında da dezavantajlı konumda kalmışlardır. Kadın aklının yetersizliğine veya uygunsuzluğuna duyulan inancın oldukça köklü bir geçmişi ve önemli temsilcileri vardır. Ancak değişen dünyanın akışı içerisinde kadın doğasında aklın yerine ilişkin tasavvurlar da değişime uğramış ve bu değişim sonucunda günümüzde, hem kadınların aklına yönelik önyargılarda büyük kırılmalar yaşanmış hem de kadınlar akıllarını daha özgürce kullanabilme olanağına kavuşmuştur. Çalışmamızda hem bu geçmişin önemli uğrakları hem de kadın akli aleyhine görüşler ortaya koymuş önemli filozofların argümanları değerlendirilecektir. Çalışma, insan olmakla akıllı olma arasında kurulan ilişki nedeniyle kadın doğasında aklın yerine ilişkin benimsenen kabullerin kadınların hayatını nasıl derinden etkilediğini gösterme bakımından özgün bir değer taşımakta ve kadın doğası ve akıl ile ilgili tartışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. Antik Yunan Mitolojisinde Kadının Konumu ve Akli

Batı medeniyetinin kültürel dünyasının şekillenmesinde Antik Yunan toplumunun hem mitolojisinin hem de felsefesinin büyük etkisi olmuştur ve halen de olmaktadır. Jack Holland'ın ifadesi ile Yunanlar Batı kültüründe, Batıların dünyasının kurucu atalarıdır. Yunanların, insan aklının araştırabileceği ve kavrayabileceği doğa yasaları tarafından yönetilen evren anlayışı Batı biliminin ve felsefesinin temellerini oluşturmuştur (2016: 27). Yunanlıların Batı üzerindeki etkisi bilim ve felsefe ile sınırlı kalmamış, demokrasiyi icat eden Yunanlar, ayrıca Batı siyaseti için de bir model olmuştur. Ancak Yunanların, bu alanlar dışında kadına ilişkin olumsuz bir tasavvurun oluşmasında ve yerleşmesinde de büyük etkileri olmuştur. Holland'ın verdiği bilgilere göre başlangıcı MÖ 8. yüzyılın başlarına dek geriye uzanan bir dönemde ortaya çıkan iki mit, kadın tasavvurunu yüzyıllar boyunca etkilemiştir. O, bu mitlerin nasıl etki ettiğini şöyle açıklar:

O dönemin Antik Yunanistan ve Antik İsrail'inde söyleneceği ağırlıklı yaratılış öyküleri yaygındı. Bu öykülerde insanların günahları anlatılıyor, bunların yol açtığı sefalet ve acıların nedeni kadınlara, özellikle de onların zayıflıklarına bağlanıyordu. Her iki kültürün bilinen söylenceleri, antikçağı izleyen dönemlerin Batı kültürlerinde de aynen yer buldu. Bu aktarımda iki figür, Yahudi geleneklerindeki (...) günahkâr “Eva” (Havva), diğeri ise Eski Yunanların “Pandora”sıdır. (2016: 27)

Bu bölümde pagan Yunan toplumunu doğrudan etkileyen mitlerden biri olan Pandora söylencesini ve kadın akli ile ilgili olduğu için Yunan mitolojisinde isimleri geçen Zeus, Metis ve Athena'yı birbirleri ile ilişkileri bakımından ele alacağız.

Yunan mitolojisinde insanın yaratılışı konusunda bilinmesi gereken en önemli hususlardan biri,

kadın ve erkeğin hem zamansal olarak hem de yaratılış amacı ve şekli açısından farklı olduklarıdır. Ernet Gerureze'nin anlatımına göre erkek kadından önce yaratılmıştır. Ustaların ustası Promete (Prometheus) insanı, yani erkeği çamurdan yaratmıştır. Ancak onun bir heykel gibi cansız olduğunu ve bir hayat nefesine ihtiyacı olduğunu görünce gökyüzüne çıkmış ve her şeyin kendisinden yaratıldığı ateşten bir kıvılcım alarak onu sönmeyen yeryüzüne indirmiştir. Bu kıvılcımı insanın bedenine yerleştirerek ona hayat vermiştir. Promete bununla yetinmemiş, insanın ruhunu açarak ona tavşanın ürkekliğini, tavus kuşunun gururunu, tilkinin kurnazlığını, panterin yırtıcılığını ve aslanın kuvvetini ona vererek insan ırkının yeryüzünde hayata başlamasını sağlamıştır (2020: 14).

Anlaşıldığı üzere başlangıçta insan ırkını temsil etmesi için yalnızca erkek yaratılmıştır ve bu yaratımda sadece çamur değil, ayrıca gökyüzünden getirilen, aslında çalınan, tanrısal ateş de kullanılmıştır. Natalie Haynes'in anlattıklarına göre Tanrıların en büyüğü olan Zeus, hem ateşin ölümlülerin hayatını iyileştirmesine hem de Prometheus'un hırsızlığına öfkelenmiş ve "*Aldığı ateşe karşılık bir bela salacağım ki insanlara*" – *anti puros dōsō kakon* – diye haykırmıştır (2023: 18-19). Önemli bir Antik Yunan uzmanı olan Jean- Pierre Vernant, bu belanın yaratımını detaylıca anlatır ve yeryüzüne yollanacak belanın bir *kalon kakon* olduğunu, bunun harikulade bir musibet anlamına geldiğini söyler. Zeus, bu iş için demir ustası ve heykeltıraş olan Hephaistos'u görevlendirir ve ondan su katılmış bir kilden bir manken yapmasını ve bu mankenin ölümsüz bir tanrıça görünümünde olmasını ister. Hephaistos işini bitirdiğinde ortaya çıkan sonuç çok güzeldir. Tanrıçalar ona süslü armağanlar verirler. Yaratılan bu varlık dış görünümü, kıyafeti ve takılarıyla göz kamaştırmaktadır. Etrafına çekicilik, güzellik ve ayartma anlamında *kharis* yaymaktadır. Bu sırada Hermes onu canlandırır, ona insan kabiliyetleri ve insan sesi verir. Ancak o, bu mankene aynı zamanda bir köpek mizacı, yalancılık ve hatta hırsızlık huyu verir (2011: 33-35).

Bu köpek mizacı hususu, kadın akli ve kadın doğasına bakış açısından kritik önemdedir. Haynes'in yorumuna göre köpek mizacı ile kastedilen şey, aynı zamanda köpeklere has bir akıldır ve miti ortaya koyan Grekler köpekleri sevmemektedir. Hermes ayrıca ona düzenbaz tabiatı da vermiştir (2020: 20). Ortaya çıkarılan Pandora'ya bakıldığında güzelliği göze çarpmaktadır fakat bir bela olarak da köpek mizacına sahiptir. Vernant, Pandora'nın köpek ruhlu ve hırsız tabiatlı oluşunu şu sözlerle açıklar:

...bu kadını tanımlamak gerekirse, onun bir gaster, bir karın olduğunu söylemek icap eder. Nitekim Hesiados, erkeğin yanı sıra doyumsuz iştaha sahip bir varlık yaratmanın Zeus'un kurnazlığı olduğunu açıklar. Vasata veya nefis terbiyesine tahammülü olmayan bir varlıktır bu. Kadın açtır, karnının doyurulması gerekir. (2011: 37)

Erkeğin çalışması ile karnını doyuran, onun kazandıklarını tüketen kadının kötülükleri, köpeksi ruhu ve düzenbaz tabiatı ile sınırlı değildir. Vernant'ın anlatımı ile mit şu şekilde ilerler: Zeus, Pandora ile birlikte bir küpü de yeryüzüne, Epimetheus'un evine yollar. Bu küpün içinde hastalık, acı, yaşlılık, yorgunluk ve yas gibi tüm musibetler doldurulmuştur ve bu musibetleri insanın ne önceden bilebilmesi ne de durdurabilmesi mümkündür. Pandora, Zeus'un tembihi ile küpün kapağını açar ve böylece daha önce insanlar tarafından bilinmeyen tüm musibetler yeryüzüne yayılır. Böylece kendisi de bir musibet olan Pandora yeryüzüne tüm kötülükleri yaymış olur (2011: 44-45).

Bu yaratılış söylencesine bakıldığında kadın doğasına ve aklına dair Grek toplumunun bakışını ortaya koyan birçok husus dikkat çekmektedir. Öncelikle erkek, kadından daha önce var edilmiştir ve yaratılışını insanı seven bir tanrı olarak bilinen Prometheus'a borçludur. Erkeğin yaratılışının nedeni, bir tanrının sevgisidir. Erkeğin ruhunda birçok hayvanın özelliği bulunur ancak bunlar genel anlamda kötü özellikler değildirler. İnsan olarak yalnızca erkeğin olduğu dönemde hiçbir sıkıntı ya da musibet yoktur. Diğer yandan kadın, sonradan var edilendir ve sevgi ile değil, erkeği cezalandırmak için bir bela olarak yaratılmıştır. Görünüşü dışında hiçbir iyi tarafı yoktur, çekici görünümünün ardında bir köpeğin

aklını ve mizacını taşır. Doymak bilmez ve düzenbazdır. Anlaşıldığı kadarıyla yeryüzüne gelişi erkek için hiç de hayırlı olmamış, erkeğin hayatı onun gelişi ile altüst olmuştur.

Yunan mitolojisinde kadın doğası ve akli bakımından dikkat çeken bir diğer anlatı da Zeus, Metis ve kızları Athena arasındaki ilişkiye dairdir. Bu isimler, her ne kadar birer tanrı ve tanrıça olarak yer alıyor olsalar da sahip oldukları eril ve dişil unsurlar açısından kadın ve erkekler hakkında değerlendirmede bulunmak için dikkate alınabilirler. Grek mitolojisine göre Zeus, tüm tanrıların en güçlüsü ve diğer tanrı ve tanrıçaların yöneticisidir. Metis ise Luc Ferry'nin de belirttiği üzere "kurnazlık veya hile – ya da dilersen zekâ – tanrıçası"dır (2022: 64). Azra Erhat da Metis'in Yunanca akıl, us ve düşünme gücü demek olduğu bilgisini verir (Erhat, 2023: 65).

Söylenceye göre Zeus, ilk evliliğini Metis ile yapmıştır. Metis, diğer tanrılardan ve ölümlülerden daha çok şey bilir. O, aklın kendisidir, kurnazlığın kişileşmiş halidir. Hamile kalan Metis'in kendi iktidarını sona erdirecek bir erkek evlat dünyaya getireceği endişesine kapılan Zeus, bir su damlasına dönüşmesini istediği Metis'i yutar. Bu nedenle oğulları değil, ama kızları Athena tanrılar kralı Zeus'un kafasından çıkarak dünyaya gelir (Ferry, 2022: 64-65). Bu arada belirtmeliyiz ki Athena, Antik Yunan'ın bilgelik, savaş, strateji, sanatkâr, zanaatkâr ve kahramanlar tanrıçasıdır (Williamson & McMenemy, 2023: 35). Aslına bakılırsa Athena'nın babasından aldığı güç ve annesinden aldığı zekâ sayesinde böyle çok yönlü bir varlık olması son derece anlaşılır bir durumdur.

Bu mitte kadın doğası ve akli ile ilişkilendirilebilecek iki husustan bahsedilebilir. Bunlardan ilkinin hem Erhat hem de Ferry dile getirmiştir. Onların anlatımına göre tanrılar tanrısı Zeus'un kendine ilk eş olarak Metis'i seçmesi son derece anlamlıdır. Zeus'un, onu hamile bıraktıktan sonra onu kendi bünyesine katmasının da derin bir anlamı vardır. Zeus, bu eylemiyle akıl gücüne ve bu güçle elde edilebilen dünya egemenliğine sahip olmuştur (Erhat, 2023: 65). Ferry, bu durumu Zeus, "Metis sayesinde bu dünyadaki ve hatta bu dünyanın dışındaki herkesten üstün bir zekâyâ da kavuşur," şeklinde ifade eder (2022: 66). Zeus, Metis sayesinde elde ettiği zekâ ve akıl gücü ile gücüne güç katar ve tanrılar tanrısı haline gelir. Mutlak iktidara sahip olmak ve bunu elde tutmak salt güç ile mümkün değildir. Bunun için güç kadar akla ve aklın sağlayacağı bilgiye de ihtiyaç vardır ki Metis Zeus'a işte bu akıl ve bilgeliği sağlamıştır.

Görüldüğü üzere bu mitte insanlardan bahsedilmese de insana oldukça benzer olduğu düşünülen tanrı ve tanrıçalar üzerinden dolaylı bir şekilde kadın doğası ve aklından da bahsedilmektedir. Ne kadar akıllı ve zeki olursa olsun başlangıçta Zeus için bir tehdit oluşturmayan Metis, erkek çocuk dünyaya getirme ihtimali doğduğunda ortadan kaldırılması gereken bir tehlike haline gelmiştir. Zeus, Metis'i parçalamamış, onu bir su damlası olarak kendi bedenine dâhil etmiştir. Böylece onun zekâsını ve aklını da sahiplenmiş, sahip olduğu iktidarı mutlak hale getirmiştir. Bu durum, kadınlara insanî hakları tanımayan toplumsal düzenlere oldukça benzerdir. Aslında kadının akli kendi başına bir sorun değildir, sorun bu aklın, erkek egemenliğini tehdit edebilecek olmasıdır. Bu durumu Kate Manne şu şekilde ifade eder:

...kadınlar verici insan veya insan varlıklarıdır. Kadının insanlığı böylece başka insanlara borçluymuş gibi alınabilir ve değeri de onlara ahlaki anlamda iyileri verip vermediğine dayanan bir biçimde olumsuzdur: yaşam, sevgi, beslenme, hayatta tutma ve konfor... Kadın çoğunlukla kendi aklına sahip bir varlık olarak pekâlâ anlaşıldığı halde, bu akıl yanlış şeylere, yanlış biçimlerde, yanlış insanlara – kendisi veya başka kadınlar da buna dahil olmak üzere – yönelmiş görüldüğünde vahşice ve insani olmayan biçimlerde cezalandırılmasının sebebini anlamaya yardımcı olur bu. (Manne, 2021: 52)

Zeus, Metis'i vahşice parçalamamış, onu bir bütün olarak kendi varlığına katmıştır. Belki bu nedenle onun eylemi vahşice şeklinde nitelendirilemez ancak Metis'in var olma hakkını hiçe sayması hiç de iyiliksever ya da müşfik bir davranış değildir.

Bu mitte kadın doğası ve akli ile ilgili dikkat çeken ikinci husus, Athena'nın karakteri ile ilgilidir. Babasının iktidar hırsı nedeniyle annesinden dünyaya gelemeyen Athena, inanılmaz güçlü, azimli, kurnaz ve saygın bir tanrıçadır. O, bu özelliklerinin yanı sıra kadınlara iyi davranmamasıyla da bilinmektedir. Mitlerde erkek kahramanların yardımcısı ve rehberi olarak yer alır. Kadınlara karşı tavrı pek sevecen değildir (Williamson & McMenemy, 2023: 36). Bu tespitleri ortaya koyan Williamson ve McMenemy, şu sonuca varır:

Athena ile ilgili efsanelerin erkeksi bir bakış açısıyla oluşturulduğunu göz ardı etmemek gerekiyor. Bu açı güçlü ve "rasyonel" bir tanrıça olan Athena'yı kadınları ezmek ve erkekleri üstün kılmak için kullandı. (2023: 37)

Bir tanrıça olsa da erkek yazarlar tarafından ataerkil düzen içinde kaleme alınan mitlerde güçlü bir tanrıçanın kadın yanlısı olması beklenemezdi. Öte yandan o her ne kadar zekâsını annesinden almışsa da babasının kafasından doğmuş ve babası tarafından yetiştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında da hiç görmediği ve tanımadığı annesinin değil de babasının kızı olmayı tercih etmesi anlaşılır bir durumdur. Sonuçta zekâsını annesinden, gücünü babasından alan Athena gücünü ve zekâsını kadınların aleyhine olacak şekilde erkekler için kullanmıştır. Aslında bu açıdan bilinçli bir tercih sonucu olmasa da zekâsını Zeus'a bırakmış olan annesi Metis'e benzemektedir ki ataerkil düzenin kadından istediği de budur: Düzeyi ne olursa olsun aklını, zekâsını, şefkatini, ilgisini, kabiliyet ve özenini erkeler için kullanması.

2. İnsan Olmak Bakımından Aklın Önemi ve Kadın Doğasındaki Yeri

Aklın insanı insan yapan temel unsurdur; adeta insanın özüdür. Akıl sayesinde insan söz söyler, soyut biçimde düşünür, kavramsallaştırır, ilişkilendirir, ilişki, kurar, karşılaştırır, tahayyül eder, gerekçelendirir, soruşturur, eleştirir, bilir, hüküm verir, anlar, anlamlandırır ve var eder. Ancak akıl sayesinde insan tepkisel ve güdüsel bir hayvan olmanın ötesine geçebilir. Akıl bir bilme melekesi olduğu kadar ahlakın da temel kaynaklarından birini oluşturur. Bunun anlamı, ne bildiğimiz akılla ilgili olduğu gibi ne olduğumuz da akılla ilgilidir. Bu durumu Genevieve Lloyd şu şekilde açıklar:

Aklın, Batı kültüründe, inançların olduğu kadar karakterin de değerlendirilmesinde biçimlendirici olmuştur. Sadece doğruluk ölçütümüzde değil, aynı zamanda insan olmaya, iyi bir insan olmak için yerine getirmemiz gereken koşullara ve bilen kişiler olma statümüz ile yaşamamızın geri kalan kısmı arasındaki uygun ilişkilere dair anlayışımızda da devreye girer Akıl. (2015: 20)

Aklın, hem bilmenin hem de olmanın, yani ahlakın merkezinde yer alır. Bilmemizde olduğu gibi nasıl bir insan olduğumuzda da akıl belirleyici bir unsurdur. Bu nedenle akıl, insan olmanın esaslarından biridir. Ancak akıl, özellikle geçmişte, genellikle kadın ve erkekte ortak yön olarak görülmemiştir. Erkeğin akıl sahibi bir varlık olduğu konusunda, dolayısıyla insan oluşu ile ilgili herhangi bir tereddüt bulunmazken kadının aklından kuşku duyulmuş ve bunun tabii bir sonucu olarak da insanlığı sorgulanmıştır.

Öncelikle bilinmelidir ki kadın akli ile ilgili tartışmaların merkezinde kadın ve erkeğin yapıca farklı oluşu vurgulanmış ve beden olarak kadın ve erkeğin farklı yapıda olmasından akıl bakımından da farklı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Claudine Sagaert bu durumu şu sözlerle ifade eder:

...Hipokrat'tan beri, sıcaklık ve nemle nitelenen erkeğe özgü mizaçların sağlık ve gücün ve tam da bundan ötürü güzellik ve erdemim imkânının kökeninde bulunduğu savunulmuştur. Buna karşın, soğuk ve nemle nitelenen kadına özgü mizaçların hastalık ve güçsüzlüğün, böylece de çirkinlik ve ahlaki zayıflık ihtimalinin kökeninde bulunduğu kabul edilmiştir. Çirkinliğin kökeninde bulunan sağlıksız doğasından hareketle kadının zihinsel ve ahlaki olarak aşağı dereceden olduğu sonucuna varılır. (2017: 15)

Sagaert'in tespitlerine göre kadın doğasının zayıflık ve sağlıksızlık ile ilişkilendirilmesi

Hipokrat'la sınırlı değildir. Bu şekilde düşünenlerden biri ve muhtemelen en meşhuru Aristoteles'tir. Aristoteles'e göre kadın zayıftır. Bunun nedeni de kadın mizacının soğuk olmasıdır. Kadının zayıflığından, onun doğası gereği daha az ısıya sahip olması anlaşılmalıdır. Yine Aristoteles'e göre hareketi sağlayan neden, doğaca daha iyidir ve maddeden daha tanrısalıdır. Aristoteles'in gözünde kadın maddeyi temsil eden ilkeyken, erkek hareketin ilkesidir ve bu nedenle erkek, kadından daha iyi ve tanrısalıdır (2017: 23).

David Ross'un da belirttiği üzere Aristoteles'e göre embriyo yeterince güçlü olduğunda erkek, yeterince güçlü olmadığında da kadın ortaya çıkar (2011: 197). Anlaşıldığı kadarıyla Aristoteles'e göre kadının zayıflığı daha anne karnındayken başlar ve ömür boyu sürer. Ayrıca bu zayıflık sadece bedensel bir zayıflıktan ibaret değildir, aynı zamanda zihinsel bir zayıflıktır. Hatice Nur Erkızan, Aristoteles'in bunun sonucunu, kadın aklının duygulardan etkilenmeye daha yatkın olması şeklinde yorumladığı tespitinde bulunur. Aristoteles kadın akılsallığını *akuran*, yani yetkin olmama olarak nitelendirir ki bu akıl doğru düşünce üretemez (2013: 116).

Kadınlar hakkında bu tür olumsuz görüşlere sahip olan Aristoteles, yalnızca özgür yurttaşların erkek çocuklarının eğitilmesini isterken köle çocukları ve kız çocuklarına eğitim hakkı tanımamıştır. Aristoteles, *Politika* adlı eserinde mutluluğu, tüm gücümüzün ve iyiliğimizin kullanılmasından doğan etkinlik olarak tanımlar (2013: 242). Bu açıdan bakıldığında kadınların erkekler kadar mutlu olması mümkün olmayacaktır. Çünkü kadınların gücü ve iyiliği erkeklerle aynı seviyede değildir.

Aristoteles'in kadınların aklına yönelik görüşlerinin onun kendi felsefesi açısından derin içerimleri vardır. Öncelikle Aristoteles'in iyi yaşam ile akıllı birbiriyle yakından ilişkilendirdiği hatırd tutulmalıdır. O, *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde insanın amacının sadece yaşamak olmadığını, bunu zaten diğer canlıların da yaptığını söyler ve iyi yaşamın akıl sahibi bir yaşam olduğunu söyler (Aristoteles, 2017: 29). Yine o, aynı eserde hazzı düşkün yaşam, siyaset yaşamı ve teorik yaşam olarak üç temel yaşam biçimi olduğunu ve üç yaşam biçiminden en iyisinin teorik yaşam olduğunu ileri sürer (Aristoteles, 2017: 24-25). Aristoteles'e göre tanrılar en mutlu olanlardır ve onların etkinliği teori etkinliğidir. İnsan da en çok bu etkinlikle mutlu olur (Aristoteles: 2009: 209). Yani teorik etkinlik hem tanrısalıdır hem de insana en çok mutluluk veren etkinliktir. Teorik etkinlik akılsal olduğu ve Aristoteles'in nazarında kadınlar bu açıdan yetersiz olduğu için kadınlar en büyük mutluluktan mahrum kalmaktadır.

Aristoteles'in hocası Platon, kadınlar dâhil toplumun tüm kesimlerine eğitim hakkı verilmesi taraftarı olmakla birlikte onun da kadınlar hakkında fikirleri çok da olumlu değildir. O, *Timaios*'ta şöyle der:

Kendine bağışlanan zamanı iyi kullanan, bağlı olduğu gök cisminde yaşamaya dönecek, orada mutlu bir ömür sürecektir. Buna aykırı davranan da, ikinci doğuşunda kadın olarak doğacak. (2001: 44)

Bunun anlamı, Platon'a göre bu dünyada kadın olarak dünyaya gelmek, geçmiş yaşamda erkek olarak iyi yaşamamış olmanın bir cezasıdır. Platon bunu aynı eserin bir yerinde açık şekilde dile getirir:

Dünyaya gelen insanlar arasında korkaklık gösterenler, yaşamlarını kötülük etmekle geçirenler, dünyaya ikinci gelişlerinde kadın olarak doğarlar. (2001: 110)

Platon ayrıca kadının doğa ile özdeşleştirilmesine de katkıda bulunmuş bir isimdir. O, *Meneksenos* adlı kitabında kadının toprak gibi olduğunu ve toprağı taklit ettiğini söyler (2011: 37). Llyod'un da belirttiği gibi bu tür görüşlerle felsefenin doğuşundan itibaren, kadın olmak simgesel olarak aklın dışında kalan şeylerle bir tutulmuştur. Rasyonel bilgi, doğal güçlerin aşılması, dönüştürülmesi ya da kontrol edilmesi olarak anlaşılırmaktayken kadın olmak, rasyonel bilginin aştığı, tahakküm altına aldığı ya da sadece geride bıraktığı şey sayılmıştır (2015: 23). Yani kadın, doğa ile özdeşleştirilmiştir

ki bunu en açık dile getiren isimlerden biri de Nietzsche olmuştur. O şöyle demiştir:

Kadın, Doğa'ya erkekten daha yakındır; bütün öz niteliklerde hep kendi olarak kalır. Kültür, kadının yanında her zaman bir şey, Doğa'ya ebediyen sadık çekirdeğe dokunmayan bir şeydir. (Akt. Lloyd, 2015: 23)

Antik çağlardan itibaren yüzyıllar boyunca kadın doğa ile özdeşleştirilip akıl erkek ile temsil edilmiş, böylece aklın kadın ve erkekte farklı şekilde tezahür ettiği ileri sürülmüştür. Lloyd'un ifadesi ile "... erkeklik, düşüncenin açık ve kesin, kadınlık ise muğlak ve belirsiz biçimleriyle ilişkili olarak kalmıştır (2015: 24).

Kadının doğayla, bedenle veya duygularla ilişkilendirilmesi ve onun aklının muğlak ve belirsiz düşüncelerle dolu olduğunun kabulü, onun felsefe ve dolayısıyla bilim için uygun görülmediği anlamına gelir ki okul kapılarının kadına kapatılmasının en önemli nedenlerinden biri de budur. Çünkü Tina Chanter'in de dile getirdiği gibi felsefe, evrensel ve değişmez sonuçlara ulaşan, yansız ve nesnel doğruların peşinde olan bir araştırma alanıdır ve bu açıdan bedeninin olumsuz etkisinin olduğu düşünülür. Bedenin, insanı duyuvar aracılığı ile yalnızca sürüklenme eğilimi taşıdığı gibi uyandırdığı arzular ile de insanı iyinin peşinde koşmaktan alıkoyabileceğinden endişe edilir (2019: 105).

Erkek, akılla, formla, etkin olmakla, açık ve net düşünmekle; kadın ise doğayla, bedenle, edilginlikle, belirsiz ve muğlak düşünce ile bir tutulmuştur. Bu kavrayış biçimi açısından kadın, zihinsel uğraşlar için uygun değildir. Belirsiz ve muğlak düşüncelere sahip olmasının yanı sıra bir beden varlığı olarak kadının, yalnızca ve hakikatten uzaklaşmaya daha müsait olduğu varsayılır. Kadının, hakikat bilgisi için son derece elverişsiz olduğu düşünülür. Bu görüşler hem Antik Yunan ve onlardan sonraki Hristiyan düşünürler tarafından hem de pek çok modern filozof tarafından ciddi biçimde savunulmuştur. Sagaert'in tespitlerine göre kadın bedeninin mizaç bakımından erkek bedeninden farklı olarak soğuk olduğu görüşü de 16. yüzyıl gibi geç dönemlere dek savunulmuştur. Sagaert, bu devamlılığı Jean Liébault adlı bir 16. yüzyıl yazarından alıntı yaparak gösterir. Kadınların mizacının soğuk ve nemli, bedenlerinin de gevşek ve yumuşak olduğunu söyleyen Liébault, geçmişteki düşünürler gibi kadın bedeninin zayıf ve hastalıklı olduğunu, doğal ısısının daha az olduğunu ileri sürmüştür (Sagaert, 2017: 23). Kuşkusuz kadın ve erkeğin beden yapısı aynı değildir. Saç yapısından, kemik yapısına, deri kalınlığından, vücuttaki yağ oranı ve vücut ısısına varıncaya kadar aralarında fazlasıyla fark bulunmaktadır. Ancak bu farklılığa dayanarak kadınların ruhen, aklen ya da karakter bakımından eksik ve kusurlu olduklarını söylemek ve erkeklere verilen "insan hakları"nı kadınlardan esirgemek büyük bir yanıltır ve yüzyıllar boyunca bu yanlış dünyanın birçok yerinde yapılagelmiştir.

Felsefe her ne kadar Antik Greklerin en büyük başarılarından biriye de sahip oldukları kadına yönelik olumsuz bakışla kendilerinden sonraki dönemlerde de kadınlarla ilgili düşünceleri derinden etkilemişlerdir. Ronald Gross'un belirttiği üzere "Beşinci yüzyılda Atina'da kadın olmak hiç de istenebilecek bir durum değildi," (2006: 259). Sagaert, bu durumun nedenini şöyle özetler: "O dönemde kadın, kâh bir çocuğa, kâh bir barbara, hatta hayvana benzetilirdi." (2017: 27) Böyle bir konumda bulunan kadının hayatı hukuki, siyasi ve aile içi haklar bakımından erkeğe kıyasla son derece yetersizdi. Bunun bir ayağını da eğitim oluşturmaktaydı. Sagaert'in söylediği gibi o dönemlerde yasal eş, annesinin yanında öğrendiklerinden başka hiçbir eğitim almamaktaydı (2017: 27). Bu nedenle Zoi Aliozi'nin verdiği şu bilgi hiç de şaşırtıcı değildir. "Platon'un diyaloglarında ismi geçen birkaç kadından birisi Diotima olmuştur. Bir diğeri de *Meneksenos*'taki Miletli Aspasia'dır. Ne Diotima ne de Aspasia bu diyaloglarda konuşmacı olarak bulunmuştur." (2023: 17) Yine Platon'un *Sempozyum* adlı eserinde Sokrates'in erkek muhataplarının, flüt çalan kızları kovup başka yere gönderdikten sonra erosun doğası üzerine tartışmaları (Chanter, 2019: 82) o dönemlerde kadının entelektüel alanlarda istenmemesinin ve bu alanlardan dışlanmasının çarpıcı birer örneğidir.

Flütçü kızların durumu, Hipatia'nın durumuna göre son derece şanslıdır. Sharon Kaye'nin verdiği bilgilere göre Hipatia, neo-Platonculuğu Mısır'da öğrenen Yunan matematikçi ve filozoftur. Entelektüel başarılarından ötürü oldukça meşhurdur. Ancak Hipatia'nın ulaştığı konum, bir kadın olması nedeniyle ölümüne yol açacak bir sorun olmuştur. Öldürülmesiyle ilgili çeşitli spekülasyonlar bulunmaktaysa da beşinci yüzyılda eğitilmiş bir kadın olmasının dahi provokasyon için yeterli olduğu bilinmektedir (2023: 201).

Batı'da Hristiyanlığın benimsenmesi, kadının ahlaken kötülüğüne Yahudilik kaynaklı "ilk günah" mitini de ekleyerek kadın düşmanlığını artırmıştır. Bill Moyers'in de ifade ettiği üzere bu mit, cennetten kovulma olayından Havva'yı sorumlu tuttuğu için kadınlara büyük zarar vermiştir (Campbell & Moyers, 2023: 73). İlk günah miti, Pandora miti ile bazı yönlerden son derece benzerdir. Bu benzerliğin odak noktası, her iki mitte de ilk insan olan erkeğin cennetteki ya da cennet gibi olan yaşamının kadın ile altüst olmasıdır. Kadın, erkeğin hayatına girerek onun hayatına her türlü dert ve sıkıntıyı da sokmuştur. Bu iki söylence de kadını bir tür düşüşten sorumlu tutmuş ve bu nedenle de kadın düşmanlığını beslemiştir.

Holland, Yahudilikten ilk günah mitinin, Antik Yunan'dan ise Platon'un düalist felsefesinin ve Aristoteles'in kadın doğasındaki değersizliğe ilişkin sözde bilimsel kanıtların devralındığı bilgisini verir (2016: 85). Tüm bunlar kadınlar için zaten zor olan durumları daha da zorlaştırmıştır. Bu açıdan Hipatia'nın öldürülmesini Hristiyanlığın egemenlik kurmasının, kadınların ne tür acılar çekeceğine dair çarpıcı bir örneği olarak yorumlamak mümkündür. Zaten var olan kadın düşmanlığı Hristiyanlığın hâkimiyeti ile perçinlenmiştir. Orta Çağ'dan modern döneme gelinceye dek sayıları tam olarak bilinmeyen ancak on binleri bulduğu tahmin edilen kadın, cadılık suçlaması ile işkenceye uğramış ve öldürülmüştür. Yaşar Çabuklu'nun verdiği bilgilere göre bu suçlamalarda kadınların şeytana davetiye çıkardığı ve sonunda şeytanın bu kadınların ruhlarını ele geçirdiği iddia ediliyordu. Püriten düşünceye göre kadın bedeni ve ruhu erkeğe göre daha zayıf olduğu için şeytan kadın ruhunu kolayca ele geçirebilmektedir. İşin ilginç yanı ise şeytanla ilişkilendirilen ve cadılıkla suçlanan bu kadınların hiç de zayıf bir görünüm sergilememeleridir. Cadılık davalarında suçlanan kadınlar, genellikle elli yaş üstü, yalnız yaşayan, güçlü, bağımsız bir zihne ve ruhsallığa sahip, sesi gür çıkan kadınlardı (2007: 164-165).

Bu tespitler göz önüne alındığında öncelikle kadının ruhen (ruhun akıl anlamında da kullanıldığı hatırd tutulmalı) ve bedenen zayıf olduğu düşüncesinin devam ettirildiği fakat artık bununla yetinilmeyip bu düşünceye günahkârlık gibi dinî unsurların da eklendiği görülmektedir. Orta Çağ Hristiyan düşünürleri de kadınlar hakkında Antik dönemdeki seleflerinkine benzer görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri de Augustinus'tur. Augustinus, kadın ve erkek arasında tinsel eşitlik olduğunu iddia etmesine rağmen kadını akılla ilişkisi bakımından eğreti bir konuma yerleştirmiştir (Lloyd, 2015: 58).

Bir diğer önemli Orta Çağ filozofu olan Thomas Aquinas da Augustinus gibi kadınlara dair açıklamalarda bulunmuştur. Lloyd'un verdiği bilgilere göre Aquinas, ilk insanın, akıl dâhil olmak üzere insanın yaşamsal fonksiyonlarını simgelediğini söyler ki bu erkek olan ilk insan, insan soyunun ilkesidir, yani insanın doğasının tanımlanabileceği şeydir. Erkekten ayrı olarak yaratılan kadın ise üremeyi, soyun devamını temsil eder. Kadın, erkeğin yardımcısıdır ve bunun nedeni, soyun devamında rol oynamasıdır. Aquinas'a göre akıl erkekte daha ağır basar, kadın ise daha az rasyonel ve daha aşağı bir formu simgeleştirir (Lloyd, 2015: 62-63).

Augustinus ve Aquinas, Orta Çağ'ın en ünlü ve en etkili filozoflarıdır. Görüldüğü üzere bu iki filozofun genel kanaati, erkekte aklın daha ağır bastığı, kadın aklının erkeğe kıyasla daha güçsüz olduğu şeklindedir. Bu görüşleri, bunların dinî kabullere dayandığını söyleyerek ve kadın aklının küçümsenmesinde Hristiyanlığın etkili olduğunu iddia ederek eleştirmek mümkünse de kadınlara karşı olan bu yaklaşımın Hristiyan inançlarının ötesinde nedenleri olduğunu görmek gerekir. Yani, kadın

aklının yetersiz ve güçsüz sayılmasının nedeni yalnızca Hristiyanlık değildir. Çabuklu konu ile ilgili çarpıcı bir bilgi aktararak bu durumu şöyle açıklar:

16. ve 17. yüzyıllardaki cadı avı sadece dinsel otoritenin, kilisenin patriyarkal, kadın düşmanı tavrının bir sonucu değildi; “seküler, eğitilmiş, bilimsel, rasyonel” güçler de kadınların sosyal gücünü kırmak için harekete geçmişlerdi... O dönemde gelişmekte olan bilimsel rasyonalizmin, materyalizmin düşünürleri de “cadıların” cezalandırılmasına taraftardı. 16. ve 17. yüzyıllarda bilimin gelişmesiyle birlikte doğayı kontrol alma yönünde bir eğilim ortaya çıkmış, doğayla ilişkilendirilen kadın da bu gelişmeden “payını almıştı!” (2007: 164-165)

Çabuklu'nun söylediği bu bilgiyi doğrulayacak pek çok örnek bulunmakla birlikte biz en ünlü modern filozoflardan özellikle iki tanesine bakmayı yeterli sayıyoruz. Bu noktada ele alacağımız ilk filozof Jean-Jacques Rousseau, ikincisi de Aydınlanma döneminin en büyük filozofu sayılan Immanuel Kant olacak. Bu iki ismin kadınlarla ilgili görüşleri değerlendirilirken bunların geleneksel Hristiyanlığı eleştirdiği ve doğal din taraftarı olduğu unutulmamalıdır.

Rousseau, *Émile* adlı kitabında kadın doğası ve aklına ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. O, bu eserinde şu iddialarda bulunur:

Gerçekten de neredeyse tüm küçük kızlar okuyup yazmayı istemeyerek öğrenirler ama ellerine iğne alıp dikiş dikmeye gelince, bu işi her zaman seve seve öğrenirler. (2017: 528)

Anlaşıldığı üzere Rousseau, kızların okuma yazmaya değil de el işlerine yatkın ve hevesli olduğunu söylemektedir. Üstelik o, “neredeyse tüm küçük kızlar”ın bu eğilimde olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddia, onun kadın aklını erkek akli kadar yetkin ve güçlü saymadığını gösterir. Ancak onun iddiaları bununla sınırlı değildir. O, yine aynı eserinde şöyle der: “Kurnazlık kadın cinsine özgü doğal bir yetenektir.” (2017: 533). Okuma yazma hevesi olmayan ama aynı zamanda kurnaz olan kadın düşüncesi aklımıza hemen Pandora'nın köpeksi mizacını getirir. Hatırlanacağı üzere Pandora'nın aklının köpek akli olduğu ve onun kurnaz, düzenbaz ve hilekâr olduğu söylenmekteydi. Anlaşıldığı üzere Rousseau hepten kadının aklını inkâr ediyor değildir. Bunu ideal eş olarak sunduğu Sophie'nin tasvirinden anlamak mümkündür. O, Sophie'nin zekâsını ve nasıl eğitilmesi gerektiğini şöyle açıklar:

Sophie'nin parlak olmasa da hoş giden, derin olmasa da güçlü bir zekâsı vardır. Bu zekâyâ kusur bulunamaz, çünkü ne fazla ne de eksik yanı vardır. Sophie, her ne kadar kadın zekâsının gelişmesi hakkındaki düşüncemize göre çok güçlü olmasa da, kendisiyle konuşanların hoşuna giden bir zekâyâ sahiptir. Bu zekâsı okuma sayesinde değil, yalnızca anne ve babasıyla yaptığı konuşmalar, kendi düşünceleri ve tanışmış olduğu pek az topluluk içinde yaptığı gözlemler sayesinde olmuştur. (Rousseau, 2017: 577)

Émile adlı bu eser, Rousseau'nun eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda yazmış olduğu bir kitaptır ve etkisi günümüzde dahi devam etmektedir. Pedagoji alanında yenilikçi bir eser yazmış olan Rousseau, medeniyet eleştirileri ile de sarsıcı etkiler yaratmıştır. Gerek itirafları ile gerekse medeniyete ilişkin eserleri ile radikal görüşler ortaya koymuş olan Rousseau, söz konusu kadın olduğunda statükonun sözcüsü olmuş, bu konuda gelenekselleşmiş görüşleri yinelemekle yetinmiştir. *Émile*, bir erkek çocuğudur ve Rousseau bu eserde, esas olarak erkek çocukların nasıl eğitilmesi gerektiğini açıklar. Ancak Sophie üzerinden kız çocuklarının eğitime de değinir. Rousseau'ya göre Sophie, yani kız çocukları okulda eğitim almamalıdır. O, bu eseri 1750 yılında yazmıştır ancak kadına bakışı MÖ beşinci yüzyıl Atina'sından hiç de farklı değildir. Rousseau'nun görüşlerinin Antik Grek düşüncesi ile olan benzerliği kadınların eğitimi ile sınırlı değildir. O, kadınların erkekler karşısındaki konumu noktasında da Antik Grekler gibi düşünür. Rousseau'ya göre kadınların uysal olmaları gerekir çünkü her zaman erkeğe ve erkeklerin yargılarına boyun eğmek zorundadırlar. Bu yüzden de erkeğe boyun eğmek için yaratılan kadının “ilk ve en önemli niteliği yumuşaklığıdır” (2017: 532-533).

Modern felsefenin bir diğ er önemli filozofu olan Kant da kadının bir erkekle aynı eğ itimi almasına karşıdır. Ancak bunu eğ itimle elde edecekleri bilgi karş ısında bir kayba uğ rayacakları uyarısında bulunarak yapar. Ona göre öğ renme ç abası ve düş ünçe uğ raş ı kadın cinsine uygun erdemlerin mahvına yol açacaktır (Lloyd, 2015: 109). Kant, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler* adlı eserinde Rousseau'nun yaptığı gibi kadınlar hakkında bazı iddialarda bulunur. Ona göre de kız çocukları giyinip kuş anmaya ve süslenmeye doğ uştan meyillidir. Kadınlar, duygudaş duyarlılığ a, iyi bir yüreğ e sahiptirler ve ayrıca ş efkatlidirler. Akıl konusuna gelince, kadınların anlayış ları erkeklerin anlayış ı kadardır fakat bu anlayış , *güzel bir anlayış tır*, erkeğinki gibi *derin bir anlayış* değildir. Kant, güzelliğ i basitlik ve zahmetsizlikle; yüceliğ i ise zorlu uğ raş lar ve aş ılmış zorluklarla ilişkilendirir. Derin meditasyonu ve uzun süreli tefekkürü zorlu fakat yüce sayan Kant, bu uğ raş ların, güzel bir doğ anın sergilenmesinden başka bir şey istemeyen kiş iye, yani kadına uygun olmadığını savunur. Ş ayet kadınlar, bu uygunsuzluğ a rağmen böyle bir iş e girişecek olurlarsa çekicilikleri azalacaktır. Kant, bunları söylerken alaycı bir tavır takınır ve Yunanca öğ renen ya da mekanik bilim hakkında konuş an bir kadının sakalının da olabileceğ ini, böylece ulaş maya çalış tığ ı yücelik havasını sakalın daha net biçimde açığ a vuracağını söyler. Kant, kadınların neleri bilmemesi gerektiğ i konusunda oldukça nettir. Ona göre kadınlar, geometri öğ renmemelidir; fizik ve felsefe ve hatta tarihle de uğ raş mamalıdır. Yunanca ve mekanik bilimden söz etmiyoruz bile. Kant'a göre cehalet kadın için bir kusur değildir. Ona göre kadının bu konularda cahil kalması, onun çekiciliğ inden hiçbir şey kaybettirmez (2010: 33-34). Fakat bu konularda kadınların bilgili olması kadınlara çekiciliklerini kaybettirir.

Kant'a göre kadının bilmesi gereken en önemli konu erkeklerdir. Ş öyle der: "Kadının büyük biliminin içeriğ i daha çok insanoğ ludur ve insanlık arasında da erkeklerdir. Kadının felsefesi muhakeme etmek değ il, duyumsamaktır." (2010: 35) Kant, kadınların neyin eğ itimi alacağını kadınlara bırakmamakta, bir erkek olarak kendisi karar vermektedir. Diğ er yandan kadınlar için fizik, tarih, felsefe, mekanik bilim gibi bilimleri gereksiz, hatta zararlı sayarken kadınların kendilerini de değ il, erkekleri bilmeleri gerektiğ ini ileri sürmektedir. Kant, kadınların neyi öğ renmeleri gerektiğ ini söylediğ i gibi nasıl öğ renmeleri gerektiğ ini de açıklar. Ona yüzeysel şekilde verilebilecek bir coğrafyanın birkaç basit resimle, kozmos konusundaki sınırlı bilginin de gökyüzünün güzel bir gecedeki görüntüsü ile birlikte öğ retilmesini önerir (Kant, 2010: 35-36). Bilindiğ i üzere basit resimler yaygın olarak çocukların eğ itiminde kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kant'ın kadın aklını yetişkin erkeklerden çok çocuk aklına yakın bulduğ u söylenebilir. Bu nedenle ona göre kadınlara verilmesi gereken eğ itim, erkeğinki gibi teorik ve derinlikli olmamalı, tam tersine yüzeysel ve dar kapsamlı olmalı ve her ne dense kadın, kendisini veya doğ ayı değ il, erkeğ i bilmelidir.

Kant, 1804 yılında ölmüştür. Belki iyimser bir bakış la kadın aklına ilişkin bu görüşlerin son bulduğ u düşünülebilir. Ancak bu yüzyılda ve sonrasında, hatta yirminci yüzyılda bile bazı düşünürler kadın aklının yetersizliğ ine ilişkin görüşler ortaya atabilmiştir. Bunlardan biri de Otto Weininger'dir. Weininger, kadını hem akıl hem de karakter bakımından zayıflıkla itham eder. Ona göre erkeklik durumu bilinçlilik, üretkenlik, mantıklılık, güçlülük ve benzerlerini niteler. Oysa kadınlık durumu bilinçsizlik, zayıflık, edilgenlik, ahlakdış ılık ve benzerlerini niteler. Weininger'in felsefesi, erkeklik durumunu karakterde olumlu yanlara, kadınlık durumunu ise karakterde olumsuz yanlara tekabül ettiğ i savı üzerine kuruludur (Celaleddin, 2022: 30-31). Kadının aklına ilişkin bu görüşlerin kadının toplumsal konumunu da belirlediğ i ve bunları savunanların birkaç filozofla sınırlı kalmadığ ı, genelde toplumsal ve politik açıdan da kabul gördüğü unutulmamalıdır. Örneğ in Caner Ç akı ve Mehmet Ozan Gülada'nın verdiğ i bilgilere göre Nazi Almanya'sında kadınların ev iç i yükümlülükleri akademik kariyerinden daha üstün sayılmış ve bu nedenle onların tıp ve mühendislik gibi birçok alanda eğ itim almasına destek olunmamıştır (Ç akı & Gülada, 2018: 92).

MÖ 8. yüzyıldan, 19. yüzyıla kadar geçen onca yüzyıl boyunca benimsenen genel yaklaşım, erkeğ in akılla, kadınınsa doğ a ve bedenle ya da bilinçsizlikle özdeşleştirilmesi ve kadın aklının erkeğ e

kıyasla çocuk akli gibi görülüp yetersiz sayılması şeklindedir. Bu nedenle kadın, erkekle aynı düzeyde ve değerinde bir insan olarak görülmemiştir. Manne'nin de söylediği gibi insanların başka insanları insan olarak görmesi, onları türün diğer üyeleri şeklinde tanımlamanın ötesinde bir tutumdur. Bu tutum, diğer insanların kendileriyle benzer bir zihinde olduğunu, faillik, özerklik, değer biçme gibi yetilere sahip olduğunu, tipik insani toplumsal ilişkilere girebileceğini ve derin duygusal bağlılıklar kurabileceğini kabul etmeyi gerektirir (2021: 189-190). Martha C. Nussbaum da konuya bir başka açıdan yaklaşarak insana yaraşır onurlu bir hayat için gerekli olan koşullardan bahseder. Ona göre bunlar, yaşam, beden sağlığı, bedensel bütünlük, duyular, hayal gücü, düşünce; duygular, pratik akıl, bağlanma, öteki türlerle ilişki, oyun ve kişinin çevresine yönelik denetimidir. Bu iki görüşü birlikte ele aldığımızda karşımıza çıkan sonuç şudur: Öncelikle insan olmak bakımından akıl büyük bir önem taşıırken erkeklerin büyük bir bölümü yüzyıllar boyunca kadınların kendisiyle benzer bir akla sahip olmadığını iddia etmiş; onlarda kendileriyle aynı seviyede bir mantık, faillik, özerklik, değer biçme ve muhakeme yeteneği bulunmadığını söyleyegelmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında böylesi düşüncelere sahip olan kadın ve erkeklerin, kadınları tam olarak insan saymadıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Nussbaum'un onurlu insan hayatının koşullarına bakıldığında da tarih boyunca kadınların bu koşulların çoğundan mahrum bırakıldıkları görülmektedir. Kuşkusuz kadınların bu koşulların kimi zaman tamamından, kimi zamansa bir kısmından yoksun bırakıldıkları söylenebilir. Ancak konumuz olan kadın doğasında akıl açısından meseleye baktığımızda kadınların en çok mağdur oldukları koşullardan birinin de akılla ilgili olan duyu, hayal gücü ve düşünce koşulu olduğu görülmektedir. Erkekler gibi akıllı oldukları kabul edilmeyen, bu nedenle tam anlamıyla insan sayılmayan kadınlar, başka nedenlerle beraber, erkeklerin sahip olduğu anlamda duyu, hayal gücü ve düşünme güçlerini kullanma imkânından mahrum edildikleri için insana yaraşır bir hayat sürme şansı bulamamıştır.

3. Kadın Akli Lehine Elde Edilen Kazanımlar

Milattan önceki dönemlerde başlayan ve bir şekilde varlığını 20. yüzyıla kadar sürdüren gelenekselleşmiş anlayış, kadın aklının erkek aklına nazaran daha güçsüz, daha yetersiz ya da yüzeysel olduğu şeklindedir. Ancak bu anlayış, zamanla zayıflamış, bu tür savlar ileri sürenlerin oranında ve karşıt savlar ortaya koyanların sayısında ciddi bir değişim olmuş, kadınların akıllı birer insan sayılması ve ona bu nedenle bazı haklar verilmesi yönünde büyük gelişmeler yaşanmıştır.

Bu gelişmelerin gerçekleşmesi ve buna bağlı olarak kadınların çeşitli kazanımlar elde etmesi oldukça uzun bir süreçtir. Bu süreç, yüzyıllar önce başlamıştır ve dünyanın bazı yerlerinde hâlâ tamamlanmamıştır. Ancak gelinen nokta geçmişe kıyasla oldukça sevindiricidir. Manne'nin de tespit ettiği üzere günümüz dünyasında insanlar geçmişe göre çok daha az cinsiyetçidir. Bunun anlamı, kadınların entelektüel yetenekleri ve liderlik kabiliyetleri hakkında çok daha az şüphecidir. Bununla birlikte kadınların aşırı duygusal ve mantıksız olduğuna dair cinsiyetçi stereotiplere daha az inanılmaktadır (2021: 144). Kadın doğasına ilişkin kabullerde yaşanan değişim, kendisini somut dünyada da göstermektedir. Hannah Arendt, yaşanan somut gelişmeleri şu şekilde özetler:

Kadınların özgürleşmesi, belli ölçüde, bir olgu haline geldi: günümüzde neredeyse bütün meslekler, oy kullanma hakkı ve yönetici mevkilere gelme hakkı da dahil olmak üzere, toplumsal ve siyasal açıdan erkeklerle aynı haklara sahip olan kadınlara açıktır. İleriye doğru atılan bu muazzam adımlara karşılık kadınlara dayatılan sınırlamalar ... tekil vakalarda ne denli önemli olursa olsun, bir önceki çağdan kalma "mantık dışı" kalıntılar olarak gözükmemektedir. (2014: 119)

Manne ve Arendt gibi kadınların memnuniyet duyarak anlattığı bu kazanımların elde edilmesi hem güçlükle olmuş hem de uzun sürmüştür. Holland'ın titiz çalışmasına göre bu konuda yaşanan en önemli gelişmelerden biri Reform Hareketi olmuştur. Şöyle ki Reform Hareketi ile ortaya çıkan Protestanlık, İncil'e olan bağlılığı ile kadınlar için mutluluk yolunu aralamaktaydı. Bu bağlılık kadın erkek ayrımı olmaksızın tüm Protestanlardan istenmekteydi ki bu talep, kadınların eğitimi meselesini

gündeme getirmiştir. Aslında kadınların eğitim talebi çok daha eskilere dayanmaktadır. Örneğin Fransız yazar Christine de Pisan daha 15. yüzyılda “Küçük kız çocuklarını okula göndermek ve onlara oğlan çocuklarına öğretilen aynı şeyleri öğretmek âdet olsaydı, onlar da tüm iyi şeyleri öğrenecek, bilimin ve sanatın inceliklerini kavrayacaklardı.” diye yazmıştır (Holland, 2016: 152-153).

Ancak bu talebin karşılık bulması için oldukça uzun bir zaman geçmesi gerekmiştir. Buxton ve Whiting’in verdiği bilgilere göre Birleşik Krallık’ta herhangi bir lisans derecesini tamamlayan ilk dört kadın 1880 yılında mezun olmuş, kadınların tam derece almalarına izin veren ilk üniversite ise 1948 yılında Cambridge Üniversitesi olmuştur (2023: 12).

Holland’ın tespitlerine göre kadınların eğitim hakkını savunan erkek düşünür ve yazarlar da olmuştur. Bunlardan birisi de *Utopia* adlı kitabı kaleme alan hümanist yazar Thomas More’dur. Öğrenmenin niçin her iki cinsiyet için de yararlı olmayacağını soran More’a karşı, yerleşik düzen savunulmuş ve Kral James gibi isimler bu fikre kesinlikle karşı çıkmıştır. Kralın bu talebe karşı çıkmak için öne sürdüğü gerekçe oldukça manidardır. O kadınların bilgili olmalarının istenmesini, tilkilerin ehlileştirilmesine benzetmiştir. Ona göre kadınlara eğitim verilmesi onları daha kurnaz hale getirecektir (2016, 153). Aslında bu ifadeden anlaşılmaktadır ki kadınlara eğitim verilmemesinin asıl nedeni, onların eğitime uygun olmayan yetersiz bir akla sahip olmaları değil, doğaları itibariyle kurnazken eğitimle daha kurnaz ya da akıllı hale gelecekleri endişesidir. Bu düşünce antik dünyadan aşına olduğumuz bir görüştür. Kadın akıllı kurnaz, hilekâr ve düzenbazdır. Bu görüş, eğitilmiş kadının geleneksel olarak kendisine biçilen rolleri üstlenmeyeceğinden duyulan korkuyu da göstermektedir. Aslında bu korku hiç de asılsız değildir. Norma Diamond’un Çin’de yaptığı araştırmada da görüldüğü üzere eğitilmiş kadınlar geleneksel rolleri kabul etmede pek istekli değildir (Diamond, 2016: 432). Natalie Angier, benzer bir sonuca Amerika’da yaptığı bir araştırma ile ulaşır. Onun tespitleri şöyledir:

1960’lar gibi yakın bir geçmişte, hukuk okullarındaki öğrencilerin yalnızca yüzde 4’ü, tıp okullarındaki öğrencilerin ise yüzde 3’ü kadındı; bugün her iki oranda da yüzde 50’ye çıkmıştır. Amerikan liselerinde okuyan kızlar, liseli erkeklere kıyasla dört yıllık üniversite okuma ve bitirme konusunda nispeten daha verimlidir. Yüksek eğitim bir alışkanlık haline geliyor ve eğitilmiş insanlar skandal bir biçimde ihtirasa, taleplerde bulunmaya, eşitlik ve adalet beklemeye yatkındır. (2018: 381)

Angier’in da işaret ettiği gibi kadınlar, eğitim aldıkça daha bilinçli hale gelmekte, daha fazla eşitlik ve adalet talebinde bulunarak geleneksel ataerkil düzeni sarsmaktadır. Ataerkil düzenden yana olan kimselerin asıl endişesi, kendi başına kadının eğitim yoluyla bilgi ve bilinç kazanması değil, bu birikimle hak talebinde bulunması ve kendisine biçilen geleneksel rolleri reddetmesiydi.

Eğitim yalnızca bilgi kazanma süreci değildir. Bu onun önemli bir yönü olmakla beraber eğitim, diğer etkileri nedeniyle de değerli bir faaliyettir. Bu nedenle Luke O’Neill, eğitimin, yeryüzündeki insanların hayatlarının ilerlemesi için doğru düzgün yapılması gereken en önemli şey olarak görülebileceğini belirtir (O’Neill, 2020: 359). Mehmet Şimşir ve Ali Çetiner de eğitimin bir toplumun sosyal ve iktisadi açıdan kalkınmasında oynadığı role dikkat çekmiştir (Şimşir & Çetiner, 2021: 40). Bütün bunların yanı sıra sosyal benlik de eğitim yoluyla oluşmaktadır (Akın, 2019: 11).

Nussbaum da eğitimin önemi hakkında çarpıcı tespitlerde bulunur. Ona göre eğitim eksikliği insani yetenekleri olumsuz şekilde etkiler. Eğitim almayan kişinin durumu, en temel uzvunu kaybetmiş ya da kullanamaz hale gelmiş bedensel engelli bir kimsenin durumu gibidir. Ancak onun engeli bedensel değil, zihinseldir (Nussbaum, 2018: 153-154). Nussbaum şöyle der:

Eğitim kendi içinde kıymetli bir formasyondur ve ömür boyu tatminin başlıca kaynağıdır. Başka insani yetilerin gelişip hayata geçirilmesinin ekseninde yer alır; dezavantajlı konum ve eşitsizliklerle baş etmenin en üretken faaliyet alanıdır. Temel eğitim almış insanların iş bulma imkânları, siyasi katılım şansları ve toplum içinde, yerel, ülkesel, hatta küresel düzeyde verimli bir şekilde ilişki kurma

yetenekleri eğitimle zenginleşir. (Nussbaum, 2018: 170-171)

Eğitim, insanı çok yönlü geliştirdiği için ondan yoksun kalmak da kişiyi olumsuz şekilde çok yönlü etkileyecektir. Nussbaum'un ifadesi eğitimsizlik, "bireyin toplumsal, ekonomik, entelektüel ve psikolojik esenliğini olumsuz yönde etkiler," (Nussbaum, 2018: 172). Kadının eğitilmiş oluşu veya eğitimsiz oluşu, onun başkalarının nazarındaki konumunu da etkiler. Öyle ki Yusuf Bayar'ın ortaya koyduğu üzere annenin eğitim düzeyi, çocuklarının üzerindeki otoritesini dahi etkilemektedir (Bayar, 2021: 118).

Holland'ın tespitlerine göre kadınların eğitimi açısından 17. yüzyıl önemli bir dönemeçtir. Modern çağların başlangıcı sayılan bu dönemde orta sınıfın yükselişi başlamış ve kadınların eğitimi için yeni bir motivasyon oluşmuştur. Bireysellik, eşitlik ve kişisel mutluluk hakkı şeklinde yeni düşünce biçimleri ortaya çıkmış, ayrıca kadının, kocasına entelektüel sohbetler edebileceği bir yol arkadaşı olması gerektiği düşünülmeye başlanmıştır. Öte yandan Locke'un empirizmi de insan doğasına dair yeni bir anlayış getirmiştir. Bu kurama göre insanın davranış biçimi doğuştan gelmemekte, çevresel etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kuramın kadınlar için de radikal bir anlamı vardır. Bu anlam şudur:

Kadın da erkek gibi doğuştan boş bir sayfa idiye, onun "aşağılık bir varlık olduğu" da doğuştan getirdiği ya da önceden saptanmış bir karakter ögesi değil, ancak eğitimin (daha doğrusu eğitimsizliğinin) bir ürünü olabilir. (2016: 154-155)

17. yüzyıldaki bu gelişmelere paralel olarak kadınların da taleplerini daha açık ve daha duyulur şekilde dile getirdikleri görülür. Holland'ın aktardıklarına göre ilk İngiliz feminist yazar olarak gösterilen Mary Astell, "Bütün insanlar hür doğdularsa, o zaman nasıl oluyor da bütün kadınlar esaret yaşıyorlar?" diye sormuştur (Holland, 2016: 157). Ona göre "kadınlar, erkeklerin *tutarsız, belirsiz, bilinmeyen, keyfi* iradelerine tabi olduklarına göre bu, Kölelik Durumu değil de nedir?" (Akt. Mitchel & Oakley, 1998: 32)

Kadın hakları konusunda yazdıklarıyla benzer bir talepte bulunan ve etkisi Mary Astell'den çok daha derin ve kapsamlı olan bir diğer feminist yazar Mary Wollstonecraft'tır. *A Vindication of the Rights of Women* (1792) (Kadın Haklarının Bir Savunusu) adlı kitabında kadınlığın, hem ekonomik hem de duygusal olarak narinlik, edilginlik ve bağımlılık olarak tanımlanmasına karşı çıkmıştır (Mitchel & Oakley, 1998: 37). Ona göre insanı insan yapan şey mantıktır. Mantık, insanı hayvanlardan üstün hale getirir. Bu nedenle kadınlar, aşağı düzeydeki konumlarını yükseltmek için kendilerini eğitim yoluyla geliştirmelidir (Holland, 2016: 198). Wollstonecraft, kadınların düzeyinin yükseltilmesini savunurken bunun sadece kadınların lehine olmayacağını, bundan bütün toplumun faydalanacağını ileri sürerek argümanını güçlendirir. Mitchel ve Oakley'in de belirttiği üzere Wollstonecraft, bahsi geçen eserinde kadınların daha aşağı varlıklar haline sokulmasının kadınlara ve dolayısıyla topluma nasıl zarar verdiğinin çözümlemesini yapar (Mitchel & Oakley, 1998:37).

Bu nokta, bir erkek olarak kadın haklarının savunulmasında büyük katkıları olan John Stuart Mill'in de vurguladığı bir düşünce olmuştur. O da kadınların durumunun kölelere benzediği düşüncesindedir ve kadınların özgürleşmesi için *The Subjection of Women* (1869) (Kadınların Özgürleşmesi) adlı kitabını yazmıştır. Mill, öncelikle kadınlar ve erkekler arasında bulunduğu varsayılan zihinsel farkların doğal olmadığını, bunun eğitim ve sosyal koşulların bir sonucu olduğunu ileri sürer ve şöyle der: "Henüz onların mükemmelliğinde yapıtlar vermediği için kadınlar arasında bir Homeros, Aristoteles, Michelangelo ya da Beethoven çıkması imkânsızdır denemez." (Mill, 2016: 75-76). Aslında Mill, bu ifadesiyle erkeklerle aynı hak ve olanakların verilmediği kadınlardan bazı erkeklerin elde ettiği başarıları beklemenin hakkaniyetsizliğine dikkat çekmektedir.

Mill, kadınların eğitilmesini savunurken kadın ve erkek zihninin tamamen aynı özelliklere sahip

olduğunu söylüyor değildir. Ona göre kadın ve erkek zihni farklı işler. Kadınların zihni, şimdiki zamana ve somut gerçeklere yönelikken erkeklerin zihni, daha spekülative düşündür. Ancak ona göre bu durum kadınlar ya da erkekler için bir kusur ya da eksiklik değildir. Bu zihinsel yapı farklılığı, kadınlar ile erkekler arasında bir ayrılmaya değil, bir işbirliğine temel oluşturmalıdır. “Böylece, kadınların düşünceleri erkeklerinkinin ayaklarını yere bastırmaya yarar, erkeklerinkiler de kadınların düşüncelerine derinlik ve boyut” katabilecektir (Mill, 2016: 82-83).

Kadın ve erkek zihninin ne ölçüde farklı olduğu tartışmalı bir konu olsa da kadın erkek işbirliğinin birçok probleme çözüm getirebileceği apaçık bir gerçektir. Bunun çarpıcı bir örneğini bize Caroline Criado Perez şu sözlerle anlatır:

Yüzyılı aşkın süredir matematikçilerden kaçan çözümü bulmak Daina Taimina'nın yaklaşık iki saatini aldı. 1997 yılında Letonyalı matematikçi, Cornell Üniversitesi'nde bir geometri çalışmaya katılmıştı...

On dokuzuncu yüzyılda hiperbolik uzay keşfedildi, ama ancak ilkesel olarak. Matematikçiler bir yüzyıldan uzun bir zaman bu alanı başarılı bir biçimde fiziksel açıdan göstermenin yolunu bulmaya çalışsa da, Taimina Cornell'deki çalışmaya katılınca kadar bunu kimse başaramadı. Çünkü matematik profesörü Taimina tığ işi yapmayı da severdi...

Taimina bu geleneksel, evcil, dişil beceriyi matematikteki profesyonel çalışmalarıyla hiç ilişkilendirmemişti. 1997'deki o atölyeye kadar. (2021: 369-370)

Taimina'nın tığ işinden esinlenerek oluşturduğu modeller bugün artık hiperbolik uzayı açıklamak için standart modeller olarak kullanılmaktadır. Perez, bu örnekten yola çıkarak Mill ile benzer bir sonuca varır ve şöyle der: “İnsanlığın yarısını bilgi üretiminin dışında tuttuğumuzda, dönüştürücü olma potansiyelini taşıyan anlayışları kaybediyoruz.” (2021: 371)

Buradan anlaşılmalıdır ki Taimina'yı başarıya ulaştıran husus, hem matematik profesörü olması için kendisine gerekli hak ve imkânların tanınmış olması hem de onun geleneksel olarak kadınlarla ilişkilendirilen bir uğraşla ilgilenmiş olmasıdır. Taimina matematik eğitimi almasaydı bu problemi çözemezdi. Ancak benzer şekilde tığ işi ile uğraşmamış olsaydı da bu problemi çözemezdi. Bu durum bize kadınların bilim, sanat, siyaset gibi alanlara özgün katkılarda bulunabilmeleri için erkeklerden farklı bir bakış, beceri ya da birikime sahip olmaları gerektiğini göstermektedir. Geleneksel olarak kadını sayılan konu ve uğraşlardan uzak kalan bir kadının, erkeklerden farklı bir söz söylemesi ya da herhangi bir alana katkı sağlaması pek olası görünmemektedir. Bu durumu Mary Beard da fark etmiş ve şu yorumda bulunmuştur:

“Başarmış” olan kadınlardan bazılarını baktığımızda, başarılarının arkasındaki taktiklerin ve stratejilerin sadece erkek dilini taklit etmeye indirgenemeyeceğini görebiliriz.

Bu kadınların çoğunun paylaştığı bir şey de genelde kadınları güçsüzleştiren sembollerin kendi yararlarına çevirme yeteneğidir. (Beard, 2018: 81)

Mill de Mary Astell ve Perez gibi kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğe dayanan sistemin, hiçbir zaman insanlığın faydasına ya da toplumun iyi işleyişine yol açmadığını belirtir (Mill, 2016: 12). Kadınlara çeşitli hakların verilerek özgürleştirilmeleri gerektiğini savunan Mill, kadınların sera bitkisi gibi aşırı korunaklı bir şekilde yetiştirilmelerini de eleştirir. Böyle bir yetiştirme, kadınların iç ve dış etkilere karşı fazla hassas olması ve bunlardan fazlaca etkilenmesi ile, ayrıca fiziksel veya zihinsel olarak düzenli enerji gerektiren işleri yapabilecek güçte olmaması ile sonuçlanacaktır (Mill, 2016: 85). Dış etkenlerden aşırı derecede yalıtılmış bir ortamda hayatın kimi zorluklarından tamamen uzak tutulmuş bir şekilde yetiştirilmek kadın ya da erkek hiç kimse için uygun bir yetiştirme biçimi değildir. Böyle bir yetiştirme insanın ruhen, zihnen ve bedenen kırılğan ve zayıf kalması ile neticelenecek; kişi

sahip olduğu potansiyelleri hiçbir şekilde açığa çıkaramayacaktır.

Görüldüğü üzere kadınlar hak talep ederken bunu yalnızca kendileri için istememiş, bu hakların tanınmasının toplumun geneli için de yararlı olacağını söylemişlerdir. Bunun yanı sıra kadınlar, sadece hak talep etmekle yetinmemiştir. Carol Gilligan'ın da söylediği gibi hak talep ederken aynı zamanda kendi sorumluluklarını almayı da istemiş ve akıllarını kullanarak toplumsal sorunlarda sorumluluk almaya da çalışmışlardır. Bu çerçevede 19. yüzyılın ikinci yarısında alkol karşıtlığı ve kamu sağlığı hareketlerine önyak olmuşlardır (2017: 218).

Anlaşıldığı kadarıyla kadınların özgürleşmesinde dinî, sosyal, ekonomik, felsefî birçok neden vardır. Bunlardan biri de teknolojik gelişmelerdir. Joseph Campbell, bunu “erkekler tarafından elektrikli süpürge icat edilmesinin bir sonucu olarak, kadınların eve geleneksel bağımlıklarından bir ölçüde kurtulmaları” örneğini vererek dile getirir. Onun tabiriyle artık kadınlar, ”başarı ve kendini gerçekleştirme alanlarının vahşi ortamına” dâhil olmaktadır (2020: 15-16). Burada bir uyarı saklıdır. Şöyle ki kadınlar, erkekler gibi insan sayılmak ve onlara verilen haklardan faydalanmak için verdikleri mücadeleler sonucu elde ettikleri hak ve olanakları erkek gibi olmak için değil, insani potansiyellerini ortaya çıkarmak için kullanılmalıdır. Kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olması kadınların erkeklerle aynı olması anlamına gelmemektedir.

Kadınlar, önlerindeki bariyerler kaldırıldığında elde ettikleri başarılar ile erkekler gibi akıllı birer insan olduklarını ispat etmişlerdir. Ancak hak mücadelesi süreci tam anlamıyla tamamlanmış değildir. Perez'in bu konuda verdiği örneklerden biri şudur:

Dünyanın birçok yerinde yapılan çok sayıda çalışmada, kadın öğrenci ve akademisyenlerin, benzer erkek adaylara kıyasla fon alma, profesörlerle toplantı yapma, danışmanlık önerme, hatta işe alma olasılıklarının önemli ölçüde daha düşük olduğu görülmüştür (2021: 125).

Haklar, dünyanın birçok yerinde hukuki olarak verilmiştir ancak bunların hayata tam olarak geçtiği söylenemez. Bunların hayata yansımaları için belki daha fazla farkındalığa ve mücadeleye gerek olduğu söylenebilir. Ancak kadınların mücadelesi hak talebi ile sınırlı kalmamalı; onlar, erkek gibi olmamak, kendini insani hak ve özgürlükler içinde bir kadın olarak gerçekleştirmek için de mücadele etmelidir.

Öte yandan hak mücadelesinde bulunan kadınların, liyakat sahibi olmadan sadece kadın oldukları için eğitim ve istihdam alanlarında birtakım haklar isteme anlamında pozitif ayrımcılık talep etmesi de doğru görünmemektedir. Pozitif ayrımcılığın adaleti sağlayıp sağlamadığı ya da bizzat kendisinin bir adaletsizlik olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bu tartışmalarda yer alan isimlerden biri olan Thomas Sowell, genel olarak her türlü pozitif ayrımcılık uygulamalarının sonuçlarını değerlendirir ve bu tür uygulamaların bir bütün olarak hem ekonomik kayıplara hem de gruplar arasında kızgınlıklara yol açarak sosyal kayıplara neden olduğunu ortaya koyar (Sowell, 2022: 30). Genel olarak pozitif ayrımcılık, geçmişin mağduriyetlerini telafi etme adına yeni mağduriyetler yaratan bir uygulamadır. Bu nedenle kadınlar pozitif ayrımcılık değil, selefleri olan ilk feminist yazarlar gibi fırsat eşitliği taraftarı olmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada görülmüştür ki yüzyıllar boyunca insan dendiğinde, bu sözcükten erkek anlaşılmalı ve insanı insan yapan temel unsur olan akıl erkekle özdeşleştirilmiştir. Bu anlayışı temellendirmek için Antik Grek toplumunda erkek yazarlar tarafından mitler oluşturulmuş ve bu mitlerin en ünlülerinden birinde, Pandora adlı mitte, kadının yaratılışının ve aklının erkekten ne kadar farklı olduğu ortaya konmuştur. Bu mite göre kadın aklının en önemli yönü kurnazlığı iken, kadınların en önemli karakter özelliğinin de düzenbazlık ve hilekârlık olduğu söylenmiştir.

Antik Grek felsefesinin en büyük filozofları olan Platon ve Aristoteles, kadın doğasının erkekten farklı, aklının ise erkeğin aklından daha yetersiz ve güçsüz olduğu şeklinde bir düşünceyi benimsemiş ve kadının erkekten daha aşağı bir varlık olduğunu ileri sürmüştür. Bu konuda özellikle öne çıkan isim Aristoteles olmuş, kadının aklen daha zayıf bir varlık olduğunu gösterebilmek için kadın bedeninin mizacını değerlendirmiş; erkeğe kıyasla daha soğuk, daha az ısıya sahip kadın bedeninden yola çıkarak kadın aklının daha güçsüz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kadın aklı ona göre öyle zayıftır ki ona eğitim bile verilmemelidir.

Hristiyanlığın kabulü ile Antik Yunan'dan miras alınan olumsuz kadın anlayışına ilk günah söylencesi ile beraber Havva'nın sorumluluğu fikri de eklenmiş; bu da kadınların aleyhine olan tabloyu daha da karartmıştır. Aristoteles başta olmak üzere Antik Grek düşünürlerden fazlasıyla etkilenen Augustinus ve Aquinas gibi Hristiyan düşünürlerin de kadın doğası ve aklına ilişkin gelenekselleşmiş anlayışı perçinlemekten geri durmadığı görülmüştür. Geleneksel suçlamalara günahkârlığın da eklendiği kadınlar için Hristiyan Orta Çağ'ı oldukça zor bir dönem olmuş; bu dönemde on binlerce kadın öldürülmüştür. Kuşkusuz kadınlar için yaşam hakkının dahi olmadığı bir dönemde onlara eğitim verilmesi düşünülemezdi. Konuyla ilgili açıklamalara bakıldığında yalnızca kadın aklının yetersiz olduğunun düşünülmediği, ayrıca kadının kurnaz olduğunun da varsayıldığı görülmektedir ki bu varsayım da kadınların eğitim hakkı için baltalayıcı olmuştur. Kadının kurnaz olduğu kabulü, onun eğitimle daha kurnaz hale geleceği endişesini doğurmuş; bu da ataerkil düzenin savunucuları için bir tehdit sayılmış ve bu yüzden kadınların eğitim talebine karşı çıkmıştır.

16. yüzyılda Reform Hareketi ile kadınların eğitim durumlarıyla ilgili bir iyileşme dönemi başlamış; bu dinî gelişme sonrasında yaşanan ekonomik, siyasi, felsefi alanda ortaya çıkan değişimlerle birlikte artık yavaş yavaş kadınların eğitim talepleri dile getirilir olmuştur. Ancak bu yöndeki taleplerin kabulü için henüz erkendir. Kralların ve Aydınlanma döneminin en büyük filozoflarının kadın eğitime karşı çıkması kamuoyunun bu dönemlerde bu yönde bir değişime hazır olmadığını göstermiştir. Yine de bu direnç tarihin akışını değiştirememiş; kadınlar 19. yüzyıldan itibaren üniversitelerde eğitim alma hakkını elde etmeye başlamışlardır.

Kadın ve erkek tüm insanları diğer varlıklardan ayırt eden en temel yön akıldır ve aklın inkârı beraberinde insanlığın reddini getirmektedir. Yüzlerce yıl boyunca kadına olan bu olmuştur. Akli eksik veya güçsüz sayılan kadın, köle ve çocuklarla bir tutulmuş, erkeklere verilen haklardan mahrum bırakılmıştır. Bu haklar arasında en önemli olanlardan biri de eğitim hakkıdır ki eğitim, kişinin zihnine ve kabiliyetlerinin gelişimine sağladığı katkının dışında ekonomik ve siyasi alanlarda açtığı kapılar bakımında da değerli bir faaliyettir. Kadınların erkekler gibi insan olarak kabul edilmesi, onların aklının tanınması ile mümkün olmuş ve ayrıca kadınların eğitim alması onlara bilim, sanat, siyaset, iş dünyası gibi alanlarda faaliyet gösterme fırsatı getirmiştir.

Tüm bu kazanımlar, hem tarihsel ve toplumsal bazı değişimlerle hem de kadın hakları için verilen mücadelelerle mümkün olmuştur. Elde edilen kazanımlara rağmen dünyanın birçok yerinde kadınların durumu hâlâ onurlu bir insan hayatı için gerekli olan koşulları sağlamaktan uzaktır. Kadınlar bu koşulların değişimi için mücadele etmektedir ancak bu mücadeleyi verirken erkeklerin taklitçisi olarak kalma, erkleşme, birer kadın olarak insani yetilerini ortaya çıkaramama tehlikesine karşı uyanık olmalıdır. Unutmamalıdır ki kadınlar entelektüel, düşünsel, akademik, siyasal veya bilimsel en büyük başarılarını ve katkılarını geleneksel olarak kadınsı sayılan uğraş ve niteliklerinden esinlenerek ortaya koymuşlardır. Kadınların eşit hak talepleri onlarla eşit olma zorunluluğu demek değildir. Kadınların, annelik gibi geleneksel rollerini; tığ, örgü, çiçek yetiştirme, yemek yapma gibi beceri ve uğraşları bütünüyle terk etmeden, elde ettikleri yeni kazanımları kullanmaları onlara erkeklerin söylem ve eylemlerini tekrarlamamanın veya taklit etmenin ötesine geçip hayatın çeşitli alanlarında özgün katkılarda bulunma imkânı sağlayabilecektir.

Etik Beyan

Bu çalışmada etik beyana gerek yoktur.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışmada etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tek yazarlıdır.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4 Kaliteli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 10 Eşitsizliklerin Azaltılması

KAYNAKLAR

- Akın, M. H. (2019). Sosyal etkileşim ve sosyal benlik kaynağı olarak aile, Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi. 3(1): 1-13.
- Angier, N. (2018). Kadın: Sonsuz coğrafya. (T. Togo, Çev.). Kolektif Kitap.
- Arendt, H. (2014). Formasyon, sürgün, totalitarizm: Anlama denemeleri 1930-1954. (İ. Yıldız, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Aristoteles. (2017). Nikomakhos'a etik (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Aristoteles. (2009). Nikomakhos'a etik. (S. Babür, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2013). Politika. (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Bayar, Y. (2021). Arkadaşlık alanında anne otoritesinin meşruluğu. Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi. 5(2): 106-125.
- Beard, M. (2018). Kadın ve iktidar: Bir manifesto. (İ. Sağlamer, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Campbell, J. & Moyers, B. (2023). Mitolojinin gücü. (Z. Yaman, Çev.). MediaCat Yayıncılık.
- Campbell, J. (2020). Tanrıçalar ve Tanrıça'nın dönüşümleri. (N. Küçük, Çev.). İthaki Yayınları.
- Chanter, T. (2019). Toplumsal cinsiyet. (M. Erguvan, Çev.). Fol Kitap.
- Celaleddin, H. (2022). Bir Otto Weininger kritiği: Evrensel deha ya da kadın ve Yahudi. Fihrist Kitap.
- Çabuklu, Y. (2007). Toplumsal kurgular ve cinsiyetçilik. Everest Yayınlar.
- Çakı, C. & Gülada, M. O. (2018). Nazizm ideolojisinde Alman kadınları: "Ns-Frauen-Warte" propaganda dergisi üzerine inceleme. Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi, 2(2):89-105.
- Diamond, N. (2016). Kırsal Çin'de kolektivizasyon, akrabalık ve kadınların statüsü. (B. Abiral, Çev.). (R. R. Reiter, Ed.). Kadın antropolojisi içinde (ss. 413-438). Dipnot Yayınları.
- Erhat, A. (2023). Mitoloji sözlüğü. Remzi Kitabevi.
- Erkızan, H. N. B. (2013). Aristoteles yazıları/varlık, bilgi ve yaşam üzerine. Sentez Yayıncılık.
- Ferry, L. (2022). Gençler için Yunan mitolojisi. (M. Erşen, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gerureze, E. (2020). Antik mitoloji. (H. Birsal, Çev.). Janus Publish House.
- Gilligan, C. (2017). Kadının farklı sesi, (D. Dinçer, F. Arısan, M. Elma, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Gross, R. (2006). Sokrates yöntemi. (İ. Şener, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Holland, J. (2016). Mizojini: Kadından nefretin evrensel tarihi. (E. Okyay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Kant, I. (2010). Güzellik ve yücelik duyguları üzerine gözlemler. (A. F. Yıldırım). Hil Yayın.
- Kaye, M. S. (2023). Ortaçağ felsefesi. (E. Kurtoğlu, Çev.). Babil Kitap.
- Lloyd, G. (2015). Erkek akıl: Batı felsefesinde "erkek" ve "kadın". (M. Özcan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Manne, K. (2021). Otur kızım: Kadın düşmanlığının mantığı. (Z. Direk & A. M. Binicioğulları, Çev.). Alfa Basım Yayım.
- Mill, J. S. (2016). Kadınların özgürleşmesi. (D. B. Aksel, Çev.). Pinhan Yayıncılık.

- Mitchel, J. & Oakley, A. (1998). Kadın ve eşitlik. (F. Berktay, Çev.). Pencere Yayınları.
- Nussbaum, M. C. (2018). Yapabilirlikler yaratmak: İnsani gelişmişlik yaklaşımı. (S. Somuncuoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.
- O'Neill, L. (2020). Humanoloji. (C. Özdağ, Çev.). Raskolnikov Kitap.
- Perez, C. C. (2021). Görünmez kadınlar: Erkekler için tasarlanmış bir dünyada veri yanlılığı ile yaşamak. (M. Şengel, Çev.). Epsilon Yayınevi.
- Platon. (2011). Meneksenos. (F. Akderin). Say Yayınları.
- Platon. (2001), Timaios. (E. Günay & L. Ay, Çev.). Cumhuriyet Kitap.
- Ross, D. (2011). Aristoteles. (A. Arslan, Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Rousseau, J. (2017). Émile. (Y. Avunç, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sagaert, C. (2017). Kadın çirkinliğinin tarihi. (S. Kenç, Çev.). Maya Kitap.
- Sowell, T. (2022). Pozitif ayrımcılık. (N. Görceğiz, Çev.). Fihrist Kitap.
- Şimşir M. & Çetiner, A. (2021). Sosyal bilimlerde ideal vatandaşlık eğitimi üzerine kavramsal bir değerlendirme. Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi. 5(1): 35-47.
- Vernant, J. (2011). İlk kadın: Pandora. (D. Çetinkasap, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Williamson, J. & McMenemy, G. (2023). Dünya mitolojisinde kadınlar: Tanrıçalar, kahramanlar ve canavarlar. (E. Duru, Çev.). Say Yayınları.
- Zoi, A. (2023). Diotima. (M. Ü. Salman, Çev.). (R. Buxton & L. Whiting, Ed.). Felsefenin kraliçeleri: Felsefe tarihinde kadın filozoflar nerede içinde (ss. 17-22). Epsilon Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

Throughout history, when it comes to man, this word has been understood as male, and the basic element that makes a person human, the mind, has been identified with men. In order to establish this understanding, myths were created by male writers in ancient Greek society, and in the myth called Pandora, it was revealed how different the creation and mind of women were from men. According to this myth, while the most important aspect of women's minds was their cunning, it was said that the most important character traits of women were deceit and fraud. Another creation myth, the Eva myth, is as important as the Pandora myth in terms of Western civilization. Although there are some differences between these two myths, there are also similarities, and the most striking of these similarities is that in both myths, after the creation of woman, the man's life in heaven or his heavenly life ends and troubles and difficulties begin.

A negative understanding of women and the female mind was established in ancient Greek philosophy. A hostile tendency towards women is observed in philosophers such as Aristotle and Plato. The greatest philosophers of ancient Greek philosophy, Plato and Aristotle, adopted the idea that women's nature was different from men's and that their minds were more inadequate and weaker than men's minds. Aristotle, who stood out with his negative attitude towards women, argued that women's minds were weaker than men's minds and that the right to education should be limited to boys only. With the acceptance of Christianity, the myth of original sin and the idea of Eve's responsibility were added to the negative understanding of women inherited from Ancient Greece; this situation further darkened the picture against women. It is seen that Christian thinkers such as Augustine and Aquinas, who were greatly influenced by ancient Greek thinkers, especially Aristotle, did not refrain from reinforcing the traditional understanding of women's nature and mind. The Christian Middle Ages were a very difficult period for women, with sinfulness added to the traditional accusations; tens of thousands of women were accused of witchcraft and killed during this period.

Owing to the Reformation Movement in the 16th century, a period of improvement began regarding women's educational status; With the changes that emerged in the economic, political and philosophical fields following this religious development, women's demands for education have gradually begun to be voiced. However, it is still too early to accept these demands. The fact that kings and the greatest philosophers of the Enlightenment period opposed women's education showed that the public was not ready for such a change in these periods. Nevertheless, this resistance could not change the course of history; women began to gain the right to receive education at universities starting in the 19th century.

The most fundamental aspect that distinguishes humans from other beings, whether male or female, is reason, and the denial of reason brings with it the denial of humanity. This is what has happened to women for hundreds of years. Women, whose reason was considered insufficient or weak, were considered equal to slaves and children and were deprived of the rights given to men. One of the most important of these rights is the right to education, and education, in addition to the contribution it provides to the development of a person's mind and abilities, is also a valuable activity in terms of the doors it opens in the economic and political fields. The acceptance of women as humans like men was made possible by the recognition of their intellect, and women's education provided them with the opportunity to operate in areas such as science, art, politics, and the business world. Two names whose contributions to women's acquisition of these rights cannot be denied are particularly important: Mary Wollstonecraft and John Stuart Mill. These two names argued in the struggle for women's rights that women were also intelligent beings and therefore they should be given the right to education. On the other hand, John Locke, who lived before these two names, also made important contributions to women's acquisition of various rights. His perspective on human nature and his rejection of the doctrine of original sin played a liberating role for both men and women. This study examines widespread views on women's nature and intellect through important figures in Western mythology as well as the history of philosophy. It also aims to reveal the changing perspective on this issue and its consequences in general.

İstanbul'da Suriçi'nde Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıflar: 1750-1800

Asuman AYDIN*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi. Konya
Türkiye

Makale Bilgisi

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 07.05.2024

Kabul Tarihi: 03.07.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Kadın,
Vakıf,
Mahkeme,
Sosyal Hayat,
Osmanlı Devleti,
İstanbul.

ÖZ

İnsanın çevre algısı, duyarlılığı, birlik hissi, sorumluluk bilinci gibi insanî tavrını anlamak için toplum içinde öne çıkan davranışlarını incelemek gerekir. Ancak kadınlar söz konusu olduğunda bunu tespit edebilmek sanıldığı kadar kolay değildir, zira resmî kayıtlar toplumun arka planında yer alan kadınlardan pek bahsetmezler. Bu noktada vakıflar eşsiz veriler sunan kaynaklar olarak karşımıza çıkar. Osmanlı'nın klasik devrinde, siyasi organizasyonda sosyal yapıyı güçlendirecek organlar bulunmadığından bu konudaki açığı toplumsal tabakanın üstünde yer alan yönetici sınıf ve hanedan erbabının üstlendiğini görürüz. Bu sorumluluk vakıf müessesesi yoluyla alınmış, özellikle İstanbul'un fethinin ardından geniş külliyelerin inşa edilmesiyle ortak alanlar yaratılmış ve bu alanlar toplumu bir araya getiren faaliyetlerin merkezleri olmuştur. Kadın-erkek, zengin-fakir fark etmeksizin Osmanlı tebaası olan herkese açık olan vakıf kurumu, geniş kitleler tarafından, dönemin toplumsal ihtiyaçları veya vakfın kişisel gereksinimleri çerçevesinde kullanılmıştır. Bu çalışma İstanbul'da yaşayan kadınların vakıflar yoluyla hangi faaliyetlerde etkin görev aldığını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmamızda 1750-1800 yılları arasındaki mahkeme kayıtları yani İstanbul Şer'iyye Sicilleri incelenmiştir. Bu mahkemeler Suriçi'nde bulunan İstanbul Mahkemesi, İstanbul Bab Mahkemesi, Kısım-i Askeriye Mahkemesi, Evkâf Müfettişliği Mahkemesi, Davudpaşa Mahkemesi, Balat Mahkemesi olup, kadın vakıfların öncelik verdiği konular anlaşılmasına çalışılmış ve Coğrafi Bilgi Sistemleri'nden ArcGIS programı kullanılarak vakıf kurucuların yaşadıkları mahalleler haritalandırılmıştır.

Waqfs Established by Women in Suriçi Istanbul: 1750-1800

Article Info

Article History

Received: 07.05.2024

Accepted: 03.07.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Woman,
Waqf,
Court,
Social Life,
Ottoman Empire,
Istanbul.

ABSTRACT

In order to understand human attitudes such as environmental perception, sensitivity, sense of unity, and sense of responsibility, it is necessary to examine their prominent behaviors within society. However, when it comes to women, it is not as easy to discern, as official records often do not mention women who are in the background of society. At this point, foundations emerge as unique sources offering data. In the classical period of the Ottoman Empire, due to the absence of political organizations strengthening social structure, this gap was filled by the ruling class and dynasty professionals positioned above the societal strata. This responsibility was assumed through the waqf institution, especially after the conquest of Istanbul, with the construction of extensive complexes creating common areas that became centers for activities bringing the society together. The waqf institution, open to all Ottoman subjects regardless of gender or wealth, was utilized by wide masses either in line with the societal needs of the period or the personal requirements of the waqf. This study is written with the aim of demonstrating the active roles of women living in Istanbul through waqfs. In our study, court records from 1750-1800, namely the Istanbul Sharia Registers, have been examined. These courts include the Istanbul Court located in Suriçi, Istanbul Bab Court, Kısım-i Askeriye Court, Evkâf Inspectorate Court, Davudpaşa Court, and Balat Court, with an attempt to understand the topics prioritized by female waqfs. Additionally, the neighborhoods where waqf founders lived have been mapped using Geographic Information Systems and the ArcGIS program.

To cite this article:

Aydın, A. (2024). İstanbul'da Suriçi'nde Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıflar: 1750-1800. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 71-85. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.62>

*Corresponding Author: Asuman Aydın, asumanaltmaydn@gmail.com

GİRİŞ

18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşayan kadınlar vakıf kurmak istediklerinde mahkemeye başvurur ve mülklerinin vakfedildiğini tescil ettirirlerdi. İstanbul'da bu amaç doğrultusunda başvuru yapılan birden fazla mahkeme vardı. Bunlardan biri şehirde fetihten hemen sonra kurulan İstanbul kadılığı idi. Ardından Bilad-ı Selase adıyla birbirinden bağımsız üç kadılık daha ilave edilerek kaza idaresi dört kadılık halinde teşkilatlandırılmıştır. Bunlar; İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılığı'dır. Bu dört kadılık mevleviyet derecesinde büyük kadılık statüsünde¹ olsa da zamanla genişleyen şehrin geniş coğrafyasında dört mahkemenin yeterli olması mümkün olmadı. Bu sebeple iş yükünün azaltılması için naibli yardımcı mahkemeler kuruldu. İstanbul'da 27'ye çıkan mahkemelerin yedisi İstanbul Suriçi'nde bulunuyordu (İpşirli, 2024). Çalışmamıza konu olan kadınlar İstanbul Mahkemesi, İstanbul Bab Mahkemesi, Kısmet-i Askerîye Mahkemesi, Evkâf Müfettişliği Mahkemesi, Davudpaşa Mahkemesi, Balat Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Bu kadınlar mülkünü vakfetmek üzere niyetlendikten sonra kendisine uygun mahkemeyi de seçerlerdi. Örneğin sarayla bağlantısı olanlar Evkâf Müfettişliği Mahkemesi'ne, askerî kimliğe sahip biri ile münasebette bulunanlar Kısmet-i Askerîye Mahkemesi'ne, gayrimüslim cemaate mensup olanlar kendi cemaatlerinin mahkemesine (bu çalışmamızda Davudpaşa Mahkemesi) giderdi. Sair sıradan halk ise İstanbul Mahkemesi, İstanbul Bab Mahkemesi² veya buldukları coğrafyalardaki mahkemelere başvururlardı.

Kadınların servet edinme süreçleri dört temel yöntemle gerçekleşirdi: babalarından veya eşlerinden kalan miras yoluyla, eşleri ya da yakın çevreleri tarafından kendilerine hibe edilen gayrimenkul veya menkul mallarla, evlilikleri sırasında eşlerinin taahhüt ettiği mihr yoluyla ve çalışma hayatına dahil olarak elde ettikleri gelirler sayesinde. Bahse konu olan kadınlar servetlerini istedikleri gibi yönetme hakkına sahip olduklarından vakıf kurarken de şartları kendi lehlerine /yazarak yaşamlarını güvence altına almayı da bilmişlerdir. Bu yolla varlıklarını devlet müsaderesine karşı korurken aynı zamanda topluma da hizmet etmişlerdir.

Batılı oryantalist düşüncenin³ öne sürdüğü “evlerine kapanan kadın” profilinin aksine kadınların toplumsal hayatta etkin rol oynadıklarını, ekonomik hayata katıldıklarını gösteren önemli çalışmalar yapılmış, özellikle vakıf kurumunun bu etkileşimde önemli araçlardan biri olduğu gösterilmiştir (Bulut, 2007: 429). Son zamanların popüler konularından biri olan kadın çalışmaları birçok araştırmacının dikkatini çekerken bu alanda tercih edilen çalışmalardan biri kadın vakıflarının toplumsal hayattaki rolleri olmuştur. Hüseyin Çınar'ın *Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar* adlı çalışması sayısal verileri içermesi bakımından önemlidir. Osmanlı dönemindeki kadın vakıf kurucuların oranını ayrıntılı bir şekilde verirken Osmanlı dönemi vakıfların en az % 15'inin kadınlar tarafından kurulduğunu söyler. Bu oran şehirlerde % 10 ila % 50 arasında değişmektedir. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar* adlı eserinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, kültürel tarihine odaklanmıştır. Vakıf çalışmalarında öncü sayılan Bahaeddin Yediyıldız ise *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi* adlı kitabında vakıf kültürünü ve bu kültürün topluma yansımalarını aktarmıştır. (Yediyıldız, 2003; Çınar, 2018; Pierce, 2012). Vakıf eserler bakımından zengin olan Osmanlı imparatorluğu üzerine yapılan çalışmalar ve doğal olarak kadınların kurduğu vakıflar hakkında yazılan eserler bugüne kadar zengin bir literatür oluşturmuştur. Özellikle

¹ Kazaskerlik makamına gelebilmek için mevleviyet derecesinde bulunan mahkemelerde görev almak gerekirdi. Mevleviyet Kadılıkları için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994, s. 74.

² Büyük şehirlerde (Kahire, Şam, Bağdat, Selanik) mahkemelerin işlerinin çokluğu sebebiyle bab mahkemeleri olur, mahkemenin yetişemediği yerlerde ona vekaleten yardım eder, dava dinler, karar verir. Bu bakımdan İstanbul Bab Mahkemesi'nin işlerinde İstanbul Mahkemesi'ne yardımcı olduğu görülmektedir

³ İslamafobi ve Oryantalist düşünce yapısı özellikle 18. yüzyılda önem kazanmış ve batıların doğu figürünü Osmanlılar üzerinden değerlendirmesi halinde ilerlemiştir. Daha geniş manasıyla Doğu-Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünce biçimidir. Detaylı bilgi için bkz. Hüsnü Ezber Bodur, *Batı'da İslam Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamafobi*, İlahiyat Akademi Dergisi, s. 72.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı Vakıflar Dergisi bu alanda nitelikli yazılara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu çalışmada ise, devletin klasik döneme kıyasla ekonomik açıdan zorlandığı 1750-1800 yılları arasında kurulan kadın vakıflarına odaklanılmıştır. İstanbul Suriçi'nde vakfını tescil ettiren kadınlara ait toplamda 200 adet vakfiye senedi tespit edilmiştir. Bunlardan 63'ü parasını, 8'i parası ve gayrimenkulünü, 127'si ise gayrimenkul malını vakfetmiştir. Mülklerin vakıf senetleri toplumun farklı katmanlarında bulunan kadınların mallarını nasıl yönettiklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu amaçla mahkemeler ayrı ele alınacak, kadınların neye göre bu mahkemeleri tercih ettikleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte yeri tespit edilen vakıflar harita üzerinde gösterilerek Suriçi'ndeki yoğunlukları tespit edilecektir.

İstanbul Mahkemesi ve İstanbul Bab Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Osmanlı Devleti'nde, mevleviyetlerin en yükseği İstanbul kadılığı idi. İstanbul kadısı, İstanbul Mahkemesi'nde davaları dinler ve karara bağlardı (Özyalvaç, 2023, s. 245). Mahkemeye başvuruda bulunacak kişiler davanın görülmesi için İstanbul kadısının resmî işlerini gördüğü mekânına giderdi. Mahkemelerin görev yerleri 19. yüzyıla değin değişiklik göstermiştir. Bunun nedeni özel kamusal alan anlayışının bulunmayışı ve konakların selamlık kısmının resmî işlere tahsis edilebilmesiydi. Bu nedenle yeni kadı ataması yapıldıkça mahkemenin yeri değişebilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 139). Kaynaklarda mahkemenin bulunduğu yer tespit edilemediğinden İstanbul kadısının konağının mahkeme olarak kullanıldığını düşünebiliriz. Bir diğer mahkeme ise İstanbul Bab Mahkemesi adını taşır. Bu mahkemeye başkentteki nüfus yoğunluğu ve davaların çokluğu sebebiyle ihtiyaç duyulmuş, İstanbul kadısının yükünü hafifletmek için kurulmuştur. Bir diğer deyişle naibli mahkemelerdendir.

İlgili dönemde İstanbul Mahkemesi ile İstanbul Bab Mahkemesi'ne giderek vakfını tescil ettiren kadınların sayısı 51'dir. Bu kadınların 7'si İstanbul Mahkemesi'ne, 44'ü İstanbul Bab Mahkemesi'ne başvurmuştur. Hepsini bir arada değerlendirdiğimizde bu vakıfların 12'si para vakfı niteliğindedir. Para vakıflarında en yüksek miktar 2500 kuruş (İSTM., ŞSC.02, d.237, s.30b-31b) olup diğerleri 1500-90 kuruş (İSTM., ŞSC., 02, d.204, s.87a-b; İSTM., ŞSC.02, d.260, s.77b-78a) arasındaki değerlerde değişmektedir. Gayrimenkul mülkleri değerlendirildiğinde, 22 kişi bir adet ev, 1 kişi beş adet dükkan, 1 kişi yoğurthane, 1 kişi kayıkthane, 3 kişi arsa, 1 kişi ev ve arsa, 1 kişi bahçe ve ev, 1 kişi ev ve çiftlik, 1 kişi de ev ve çeşme vakfetmiştir.

İstanbul Mahkemesi'ne vakfını tescil ettiren yedi kadından 3'ü para vakfı kurmuştur. En yüksek değere sahip olan 8000 kuruş (İSTM., ŞSC.01, d.55, s.123b-125a) iken, diğer 1 kişi 2000 kuruş (İSTM., ŞSC.01, d.33, s.54b-55a), en az miktarda bağış yapan ise 500 kuruş (İSTM., ŞSC.01, d.31, s.82b-83a) vakfetmiştir. Vakfiye senetleri incelendiğinde, para vakfı tesis eden kadınların belirgin eğilimleri görülmektedir. Genellikle vakfettikleri paraların dönemin faiz oranlarına göre işletilmesini istemiş ve hasıl olan senelik gelirden öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamışlardır. Vefat etmeleri durumunda vakfın geliri var ise çocuklarına, soy tükendiğinde ise bir din görevlisi, müderris veya cami ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir. Vakfiye şartlarında da benzerlik dikkati çeker. Mum, kandil yağı gibi cami ihtiyaçlarının temini veya cami ve çeşme onarımları gibi konular, kadın vakıf kurucularının öncelik verdikleri hususlar olmuştur. Her kadın vakfın yönetimini ve vakfiyeyi düzenlenme hakkını sağlığında kendi elinde bulundurmaya özen göstermiştir. Bu sebeple zaman zaman vakıf şartlarını yeniden ele almış, ek gelir eklemiş ya da şartları değiştirebilmişlerdir.

Vakıf kuruluşunda önemli olan unsurlardan biri, vakfın devamlılığını sağlamak olduğundan daha önce kurulan vakıflara akar iştirası, vakfın tamiri veya vakfa zam adı altında çeşitli menkul ve gayrimenkul mallarını ilave etmişlerdir. İncelenen dönemde 51 kadından 8'inin vakfı bu niteliktedir.

Vakfiyelerde dikkati çeken bir diğer husus kadınların unvanları ile mal varlıkları arasındaki ilişkidir.

Örneğin, 51 kadından 4'ü "Şerife" unvanı ile anılır ve 2'si paşa kızıdır. Bu kadınların vakıflarındaki mülklerin ederi genellikle orta halli Osmanlı kadınlarınınkine kıyasla daha yüksek ölçektedir. Varlıklı kadınların vakıfları ile diğerlerinin arasındaki tek fark bu olabileceği gibi şartlar kısmına baktığımızda benzer istekler öne sürmüşlerdir. Örneğin hayatta oldukları süre boyunca öncelikli olarak kendi ihtiyaçlarını gözetmişlerdir. Vefatlarından sonra ise geliri evlatlarına ve nesillerinin tükenmesi durumunda bir din görevlisine tahsis etmiş ya da mektep veya cami ihtiyaçlarının giderilmesini şart koşmuşlardır. Böylece vakıf mülk aracılığı ile İstanbul'da yaşayan hanımlar kendi aileleri başta olmak üzere gelecek nesilleri de düşünmüş, bir noktada soy devam etmez ise çevrelerinin vakıf eserden faydalanmasını istemişlerdir.

Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Padişah, ailesi ve sarayla bağlantısı olan kişilerin tesis ettiği vakıfların resmî olarak kurulduğu mahkeme Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi olmuştur. Üst sınıf mensupları tarafından kurulduğu için burada büyük ölçekli vakıflarla karşılaşırız. 18. yüzyılın ikinci yarısında 116 kadın Evkaf/ Evkâf Müfettişliği Mahkemesi'ne başvurmuştur. Bu grubun kadın profili İstanbul'un üst tabakasını yansıtan hanedan mensubu sultanlar, baba adı Abdullah olarak kayıtlı cariyelerle bir vesile ile sarayla bağlantısı bulunan kadınlardır.

Hanedan mensubu kadınlar önemli ölçüde servet sahibi olduklarından hayırsever kişiliklerini öne çıkarırken konumlarına yakışır faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kendilerini öne çıkaran, rol model olmalarını sağlayan büyük külliye bu dönemde görmesek de dikkati çeken ölçüde vakıflar kurarak adlarından bahsettirmeyi bilmişlerdir. İncelediğimiz dönemin önemli sultanlarından biri II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'dır. Fehmettin Başar'ın Safiye Sultan'ın vakıflarını kaydettiği çalışmasında; Ayasofya, Fatih, Beyazıt ve Valide Sultan Camilerine müderrislik, vaizlik, duacılık görevlileri tayin edip maaşlarının vakfından karşılanmasını şart ettiğini, ayrıca ilk vakfiye suretinin dışında vakıf gelirlerini arttırmak ve görevlileri düzenlemek amacıyla dokuz adet zeyl vakfiyesinin bulunduğunu söyler (Başar, 2019, s. 124). İncelememizde ise sultanın Evkâf Müfettişliği Mahkemesi'ne yansıyan dört adet vakıf kaydının bulunduğunu gördük. Bunlardan birinde önceden kurulmuş olan vakfına anne ve babasının ruhuna kuran okunmasını şart koşarken (İSTM., ŞSC.04, d.148, s. 59-60) diğer üç kayıta önceki vakıflarına zam yaptığını şart koşar ve Haremeyn vakıflarına ve Mekke fukarasına gelirlerin harcanmasını şart koşar (İSTM., ŞSC.04, d.148, s.185; İSTM., ŞSC.04., d.151, s.112; İSTM., ŞSC.04., d.154, s. 147).

Bu mahkemede karşımıza çıkan bir diğer hanım sultan III. Ahmet'in kızı Saliha Sultan'dır (Güler ve Özdamar, 2021, s. 122-126). Saliha Sultan'ın 1776 tarihli iki adet vakfiye kaydı, önceki vakıfların şartındaki düzenlemeler ile ilgilidir. İlkinde (12 Mart 1776 yılındaki düzenleme) tevliyet şartı eklemiştir. Tevliyet vazifesi mütevellî elindeyken 20 akçe ücret ile tevliyetin kendisine verilmesini istemiş ve vefatından sonra evladına, nesli son bulduğunda ise mütevellî eliyle fukaraya dağıtılmasını şart koşmuştur. Ayrıca vakfın mütevellîliği ile tevliyet cihetini ayırmıştır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.89a-90a). İkinci kayıt yaklaşık bir ay sonra yazılmıştır (11 Nisan 1776). Bunu ikamet yeri olan Divanyolu Rüstem Paşa Mahallesi'ndeki sarayında gerçekleştirmiştir. Vakfiye suretine ek akar eklemiştir, hayır olarak ulemaya destek sağlamış ve vakfın mütevellîsini değiştirerek kethüdası ve kapıcıbaşısı olan Ali Bey'i atamıştır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.94a-b).

Aynı dönemde karşımıza çıkan bir diğer hanım sultan III. Selim'in annesi ve III. Mustafa'nın eşi Mihrişah Valide Sultan'dır (Kala ve Akarçeşme, 2019: 19). Mihrişah Sultan'ın ilk vakfiye kaydı 30 Nisan 1790 tarihlidir (İncelediğimiz dönem içinde olmasına rağmen ana kaynak olarak Şeriyye sicillerini değerlendirdiğimizden ilk vakfiye kaydını göremedik). Mahkeme kayıtlarına yansıyan vakfiye suretlerinde yeni düzenlemeler yapılmış, ek şartlar getirilmiş ve akar eklenmiştir. 4 adet olan zeyl vakfiyelerden 20 Eylül 1792 tarihli vakfiyede, vefat eden kızları Hibetullah ve Fatma Sultan'ın ruhları için Üsküdar ve İhsaniye'de inşa ettirdiği içme suyu sağlayan 2 adet çeşme vakfettiği,

vazifelendirilen “tasdâr” adlı çeşme görevlisi ve su yolcusunun ücretlerinin tayin edildiği yazılıdır (İSTM., ŞSC.04., d.249, s.150-152). 22 Ekim 1794 tarihli zeyl vakfiyesinde eski vakfiyesinde; Mehmet Paşa Cami, Sıbyan Mektebi ve akar için vakfettiği çiftlik malına atıfta bulunulmuş ve yeni düzenleme ile vefat eden kızları için her yıl Rebiülevvel ayında mevlüd okutulması şartı eklemiştir. (İSTM., ŞSC.04., d.256, s.78). 16 Kasım 1796 tarihli vakfiye kaydında ise vakfedilmiş imaret ve diğer hayır kurumlarını zikrettikten sonra vakıfların temizlenmesi için yeni akar sağlanmış ve şartlar yazılmıştır (İSTM., ŞSC.04., d.258, s.168).

18. yüzyıl, Osmanlı açısından sosyal ve ekonomik krizin üst seviyelerde hissedildiği bir dönemdi. Uzun süren savaşlarda alınan yenilgiler bir yandan maddi yük oluştururken yüksek enflasyon, göçmenler, işsizlik halk üzerinde büyük bir finansal zorluk meydana getirmişti. Özellikle yüksek enflasyon en çok vakıfları etkiliyordu. Enflasyondan etkilenen vakıflardan biri de Nazperver Hatun'un vakfidir. Vakfiye 2 Nisan 1800 tarihlidir. Bu zeyl vakfiye kaydında III. Selim'in dadısı ve harem haznedarı olan Nazperver Kadın'ın 2 Aralık 1769 yılında içme suyu sağlamak için bir çeşme vakfi kurduğunu ancak vakfin, kadının ölümünden sonra giderlerini karşılayamadığı, devamının sağlanabilmesi için Mihrişah Sultan'ın Davudpaşa'da olan çiftlik gelirinin bir kısmının bu vakfa verilmiş olduğu yazılıdır. Şartlar arasında ise sıbyana giyecek dağıtılması vardır. Sultanların saray dışındaki hayata gösterdikleri ilgiyi Mihrişah Sultan'ın 1799'da tescil ettirdiği mektep ve dükkan vakfının şartlarına eğitim gören çocukların giyim masraflarına ayırmasından anlıyoruz (İSTM., ŞSC.04., d.262, s.53-54). Ayrıca eski vakıflarına zam yapılması ve vakıfların temizliği için kurulan vakıflar, vakfin devamlılığına vurgu yapmaktadır. Buradaki ana gaye vakfin döngüsünü sağlamaktır.

Hanedan mensubu kadınlardan bir diğeri, III. Ahmet'in kızı olan Ayşe Sultan'dır. Ayşe Sultan, ilk vakfiyesini 1743 yılında tescil ettirmiş ve İstanbul'da saray civarında çeşme inşa ettirerek gelirini sağlamak için çiftlik, bostan, bahçe ve değirmen vakfetmiştir. Elimizdeki mahkeme kaydı vakfiye için yazılan zeyl kaydı olup yeniden düzenlemeyi içerir. Düzenleme Ayşe Sultan'ın vefatından (1775) sonrasına aittir ve vakıf şartları değiştirilmiştir. Şartlar arasında Ayşe Sultan'ın ruhu için her gün 30 kişi tarafından birer cüz kuran okunması vardır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.76a-b).

Eski vakfına düzenleme getiren bir diğer üst sınıf mensubu, Safiye Sultan'ın kızı Zahide Hatun Sultan'dır ve kendisi Ebubekir Paşa'nın oğlu Hacı Süleyman ile evlidir. Zeyl vakfiyesinde beş adet ev ve bahçesini vakfettiği belirtilir. Geniş araziler üzerine kurulu bu evlerin her biri iki kattan oluşur ve bahçelerinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar vardır. Vakfiye şartında, vakıf Zahide Hatun'un kendisine, sonra evladlarına, utekasına ve ardından onların evlatlarına bırakılmıştır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.8b-10a). Zahide Sultan'ın Safiye Sultan'ın tek evladının olduğu ve Zahide Sultan'ın 1790 yılındaki ölümünden sonra aile nesillerinin tükendiği, bu sebeple vakıfların idaresinin Hamidiyye Vakfı mütevellisine devredildiği ile ilgili Uluçay'ın verdiği bilgi bu belge ile örtüşmemektedir (Uluçay, 2011). Zahide Hatun'un neslinin son bulmadığını açıkça göstermektedir. Zahide Hatun'un⁴ bir diğer vakfiyesi 6 Haziran 1782 tarihli zeyl vakfiyedir. Düzenleme yapılan vakfiyede bir çiftlik ve bir arazi vakfedildiği görülmektedir ve şartlarında ise gelirin utekasına ve Haremeyn fukarasına aktarılması vardır (Beydilli, 1999: 75; İSTM., ŞSC.04., d.211, s.29b-30a).

Hanedan mensubu olmayan ancak sarayda yaşayan bir diğer kadın grubu cariyelerdir. Bunlar köle olarak saraya getirilir, yeteneklerine göre eğitim alır, saray adabı öğrenirlerdi. İçlerinden şanslı olanları padişaha odalık olarak sunulurdu ve erkek çocuğu doğurmaları halinde harem en yetkili mevki olan Valide Sultanlığa kadar yükselebilenlerdi (Argit, 2017, s. 71). Diğer yandan usta, kalfa kethüda gibi

⁴ Safiye Sultan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa, Mirza Mehmet Paşa ve Ebubekir Paşa ile olmak üzere toplamda üç evlilik gerçekleştirmiştir. Kemal Beydilli, Şehzade Elçisi Safiyesultanzade: İshak Bey adlı makalesinde elindeki veriler dahilinde kızının babasının kesin olarak bilinmediğini belirterek, Safiye Sultan'ın ilk evliliğinden olan kızı şeklinde yorumlamıştır. Ancak incelediğimiz dönemde yer alan Zahide Hatun'a ait, 6 Haziran 1782 senesindeki vakfiye kaydında baba adı Mirza Mehmet Paşa olarak kaydedilmiştir.

görevleri üstlenebilir ya da temizlik, çamaşır ve yemek gibi alt grup hizmetlerinde çalışabilirlerdi. Haliyle görevlerine göre gelir kaynağına sahip olmaları kurdukları vakıflara da yansımış, vakıflar farklı şekillerde tezahür etmiştir. Kalfa ve usta unvanına sahip kadınlar gelirleri doğrultusunda cami, mektep, çeşme gibi kurumlar vakfederken, geliri daha az olanlar düşük seviyede para veya mütevazi evler vakfederek ölümlerinden sonra ruhlarına bir hayır kapısı açmayı istemişlerdir.

Evkâf müfettişliği Mahkemesi'ne vakfını tescil ettiren 116 kişinin 47'si baba adı Abdullah olarak kayıtlı cariyelerdir. 15'i para, 32'si çeşitli sayıda ev, dükkan, hamam, çiftlik gibi gayrimenkuller vakfetmiştir. Para vakıfları arasındaki en yüksek birim 4000 kuruş olup, diğerleri 2500 ila 250 kuruş arasındaki değerlerde değişmektedir. Gayrimenkul ve menkul malını aynı anda vakfeden dört cariyenin ikisi ev ve para, biri çeşme ve para, bir diğeri ise dükkan ve para vakfetmiştir.

Gayrimenkullerini vakfeden cariyeye sayısı ise 32'dir. Bunların 2'si üç adet evini vakfederken bir başka 2'si iki adet evini vakfetmiştir. 10 kişi ise Suriçi'nde çeşitli mahallelerde bulunan bir adet evini vakfetmiştir. Diğer bir gayrimenkul çeşidi olarak 5 cariyeye çiftlik, (İSTM., ŞSC.04., d.258, s.102-104; d.264, s.11-12; d.173, s.50a-b; d.161, s.70; d.148, s.196) 2 cariyeye dükkan, (İSTM., ŞSC.04., d.162, s.53-54; d.180, s.115a) 2 cariyeye ev ve hamam, (İSTM., ŞSC.04., d.179, s.199-200; d.180, s.4b-5a) 1 cariyeye ev ve çeşme, (İSTM., ŞSC.04., d.188, s.77b-78a; d.246, s.66) 1 cariyeye zeytin ve incir bahçesi, (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.24a) 1 cariyeye ev ve mektep, (İSTM., ŞSC.04., d.183, s.55) 1 cariyeye de evlenme odaları vakfetmiştir⁵ (İSTM., ŞSC.04., d.209, s.23a-b). Bu kadınların vakıflarına bakıldığında daha üst rütbeye sahip olan cariyeler olduklarını görüyoruz.

Para ya da gayrimenkul vakıfların şartlarında, gelirler mirasçısı olmayan cariyelerde hayatta olduğu sürece kendisine verilmesi istenmiştir. Mirasçısı olmayan cariyeler, kurdukları para ya da gayrimenkul vakıfların şartları arasına hayatta oldukları sürece gelirlerin kendilerine verilmesi şartını eklemişlerdir. Kendilerinden sonra ise gelirlerin imam ya da mütevellî gibi görevlilere bağlanmasını, Medine fukarası ya da Müslüman fukaralara sarf edilmesini istemişler ve ruhlarına dua edilmesini de yine şartlara eklemişlerdir.

Azad edilerek evlendirilen cariyeler de vardı. Bunların sarayla bağları kopartılmaz, vakıfları Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi'nde kaydedilirdi. Evlatları olan bu eski harem mensuplarının kurdukları vakıfların şartlarında, gelirlerin hayatta oldukları müddetçe kendilerine, ardından nesli son bulana kadar evlatlarına ve ardından fukaraya verilmesi şart koşulmuştur. Bu durum geride kalan aile fertlerinin sıkıntı çekmemesi ve ekonomik sorunlar yaşamamaları için alınan önlemlerden biriydi.

Bu mahkemeye başvuran bir diğer grup paşa kızları ve eşleri, Ehl-i Beyt soyundan gelen "şerife" lakaplı kadınlar ile bir şekilde sarayla yolları kesişen yüksek statü sahibi kadınlardı. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu gruptan toplam 54 kadının vakfı tespit edilmiştir. Bunların 17'si para, 4'ü hem para hem gayrimenkul, 33'ü ise çeşitli gayrimenkullerini vakfetmişlerdir. Para vakıflarında en yüksek meblağ 10.000 kuruş olup, diğer meblağlar 8500 ila 500 kuruş arasında değişmektedir. Para ve gayrimenkulünü aynı anda vakfedenlere baktığımızda 2 kişi 5000 kuruş ve cami, 1 kişi 1000 kuruş ve çeşme, 1 kişi de vakfina zam olarak akar ve ev vakfetmiştir. Gayrimenkul vakıflarında 13 kişi bir adet ev, 1 kişi üç adet ev, 1 kişi cami, 2 kişi ev ve çeşme, 1 kişi iki dükkan, ev ve bahçe, 1 kişi mektep ve çeşme, 1 kişi dükkan ve mektep, 1 kişi ev, fırın ve değirmen, 1 kişi bahçe, 1 kişi arsa, 1 kişi bağ, 1 kişi çiftlik ve odalar ve 1 kişi köşk ve bahçe vakfetmiştir. Vakfın gelirini sağlayan gayrimenkul ve menkuller kişilerin servetleri ile doğru orantılı şekillenmiştir. Vakıf kurucuların vakfiyelerinde belirledikleri şartlarla her birinin öncelikle vakfın gelirini hayatta oldukları sürede kendilerine aktarılmasını, ardından evladı varsa çocuklarına ardından mektep, cami görevlilerine verilmesini istemişler, nihayetinde ruhlarına dua ve hatim okunması şartını getirerek vakıflarını tescil ettirmişlerdir (İSTM., ŞSC.04., d.244, s.84-85; d.261,

⁵ Evlenme odaları ile ilgili bilgiye ulaşamadık.

s.242-245; d.245, s.39; d.220, s.30a-b; d.193, s.82a-b; d.238, s.79-81; d.180, s.115; d.180, s.70b; d.175, s.152-153; d.169, s.12b-13a; d.148, s.201; d.183, s.55a; d.261, s.118-119; d.280, s.14-15).

Bu mahkemede kayıtlı vakıfların bir bölümünün ise Mekke ve Medine'deki Haremeyn vakıfları için kurulduğunu görüyoruz. Osmanlı kadınları arasında Mekke ve Medine'de vakıf tesis etmek veya vakıf gelirini bu kutsal beldelere göndermek büyük bir prestij sağlardı. Safiye Sultan 1755'teki zeyl vakfiye kaydında vakfına zam yapmış ve Mekke'ye Sikke-i hasene şartı koşturmuş (İSTM., ŞSC.04., d.151, s.112).

Kısmet-i Askerîye Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Osmanlı toplumunda yönetici ve askeri sınıfı oluşturan umera ve ulema sınıfı olarak adlandırılan kişiler, sahip oldukları mali imkanlar dahilinde padişah ve hanedan mensuplarından sonra en fazla vakıf kuran grubu oluşturmaktadır. Ümera ve ulema sınıflarına mensup bu kişilerin eşleri, kızları, valideleri ve bir şekilde bu sınıfa mensup kişilerle bağları olanlar vakıflarını Kısmet-i Askerîye Mahkemesi'nde tescil ettirmişlerdir.

Bu mahkemeye dokuz kadın başvurmuştur. Söz konusu vakıfların beşi para, dördü gayrimenkul vakıftır. Para vakıfları arasında en yüksek meblağ 5000 kuruşken (İSTM., ŞSC.05, d.275, s.46b-47a) diğerleri 600-500 kuruş arasındaki değerlerde değişir (İSTM., ŞSC.05, d.300, s.59a-b). Gayrimenkulün ikisi dükkan, ikisi evdir. Bu kadınların 7'si ümera, 1'i ulema sınıfına mensuptur. Daha yakından baktığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkar: Hacı Ayşe Hatun, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kızıdır. 18. yüzyılın önemli devlet adamlarından olan Damat İbrahim Paşa'nın, III. Ahmet'in kızı Fatma Sultan ile evliliği bilinmekte ise de Hacı Ayşe Hatun (İSTM., ŞSC.05, d.340, s.50a-b), paşanın Fatma Sultan'dan olan kızı değildir. 1765 tarihli vakfiye kaydında Ayşe Hatun'un vefatından sonra validesi Rukiyye Hatun'un, vekaleten kızının terekesinden kalan 5000 kuruş ile ruhuna hayır için vakıf kurduğunu görüyoruz. Bu meblağın bir kısmıyla Nevşehir'de bir çeşme inşa edilmesini istemiştir. Geri kalanının işletilerek İstanbul'da, Atik İbrahim Paşa Cami'sinde vaaz verilmesinde, ayrıca kızının ruhuna Kuran okunmasında kullanılmasını şart koşturmuştur.

Kendi adına da vakıf tescil ettiren Hacı Rukiyye bint Abdullah (İSTM., ŞSC.05, d.275, s.46b-47a), Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eşidir. Paşa'nın bu evliliği ile ilgili çok fazla bilgi olmasa da Rukiyye Hatun'un babasının adının Abdullah olması kendisinin azledilen cariyelerden olduğu ve Damat İbrahim Paşa ile evlendirildiği yorumuna imkan verir. Rukiyye Hatun kendi malından İstanbul Kabasakal Mahallesi'ndeki mescidin masrafları için 500 kuruş vakfetmiş ve mütevelliyeye teslim etmiştir.

Fatma Hatun, merhum İsmail Paşa'nın eşidir. Vakfını tescil ettirmek için deniz kenarında bulunan sahilhanesine naib gelmiş ve burada vakfi tescillenmiştir. 600 kuruş vakfeden Fatma Hatun'un bu vakfiyesi zeyl kayıttır. Sultan Mehmed Han Cami yakınındaki çeşme için ek akar eklemiş, su yolcu şart koşturmuştur. Vakfın mütevelliliği hayatta oldukça kendisine, kendinden sonra vakfiye tescilinde şahit olan Hazinekar Osman Ağa'ya verilmesi şart koşulmuştur. Fatma Hatun'un kocası Saraçhane-i ümeradan olup Kefçe nazırdır (Bölükbaşı, 2024). O da İstanbul Kovacıdede Mahallesi'nde bulunan bir dükkanını vakfetmiş ve hayatta olduğu sürece kendisine ardından nesli son bulana kadar evladına ve ardından fukaraya şart koşturmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.328, s.58b-59a).

Vakfiyesi bulunan bir diğer kadın Fatma bint Mehmed Efendi'dir. Hazinekar merhum Hasan Ağa'nın menziline yaşarken (vakfiyede bu evde yaşadığının belirtilmesi, Hasan Ağa'nın eşi olmadığına, aralarında ailevi bağ bulunduğuna işaret ediyor olmalıdır) Mimarkemal Mahallesi'nde bulunan evini vakfetmiş, geliri kendisine, ardından evlad-ı nesline ve ardından seccade-nişine şart koşulmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.376, s.6a-7a).

Ailesi hakkında bilgiye ulaşamadığımız bir diğer kişi ise Hatice bint Murtaza'dır. İstanbul Baklalı

Mahallesi'ndeki bir evinin kullanımını önce kendisi ardından vaiz, ardından evladı ve utekasına şart koştuğu ailevi bir vakıf kurmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.300, s.59a-b).

İlmiye sınıfı bir ailenin mensubu olan Cemile Hatun, Üsküdar Kadısı Mehmet Bin Abdullah Efendi'nin kızıdır. İstanbul'da Hocaüveys Mahallesi'nde bir ev vakfetmiştir. Hayatta olduğu sürece vakfın gelirini kendisine, ardından utekasına ve uteka neslinin son bulması halinde fukaraya dağıtılmasını istemiş, dolayısıyla ailevi bir vakıf kurmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.275, s.83b-84a).

Davutpaşa Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Bu mahkeme adını, Osmanlı Devleti'ne 14 yılı aşkın süreyle veziriazam olarak hizmet eden “koca” lakaplı Davud Paşa'dan almıştır. Ardında birçok hayrat bırakan paşanın İstanbul'da Avratpazarı yakınında inşa ettirdiği külliyesi meşhurdur. Davud Paşa Mahkemesi de 1485 yılında inşa edilen bu külliyedeki caminin yanında idi (Turan, 1994, s. 37-38). Semavi Eyice, mahkemenin ilk olarak Saraçhanebaşı'nda Dülgerzade Camisi yanında bulunduğunu 1661 senesinde Sultan IV. Murat'ın emriyle Davud Paşa Cami yanına taşındığını söylemektedir (Eyice, 1994, s. 43). 1782 yılında çıkan büyük yangından etkilenince yeri değiştirilmiştir. Taşındığı yer tespit edilemese de, ilerleyen yıllarda Davud Paşa Cami avlusunda kadınlara ait olduğu tespit edilen birçok mezar taşının bulunması ve 19. yüzyıl haritalarında civar bölgedeki bir sokağın “Davut Paşa Mahkemesi” adıyla anılması, yeni binanın eski mahkeme yerine yakın çevrede kurulduğu şeklinde yorumlanabilir (Keçici, 2020, s. 519).

Davut Paşa Mahkemesi'ne vakfını tescil ettiren kadın sayısı 19'dur. Bunlardan 9'u para, 8'i gayrimenkul, 2'si para ile mülk vakfetmiştir. Para vakıfları arasında en yüksek rakama sahip olan vakıf 1500 kuruş iken diğerleri 600-50 kuruş arası değerlerde değişkenlik göstermektedir. Mülk vakıflara baktığımızda 1 kişi dört adet dükkan, 1 kişi bakkal dükkanı, 4 kişi ev, 1 kişi arsa ve 1 kişi de ev ve arsasını vakfetmiştir. Para ile birlikte mülk vakfeden kişilere baktığımızda 1 kişi 1000 kuruş ve çeşme, diğer kişi ise bostan, çeşme ve 500 kuruş nakit vakfetmiştir. Ancak bu iki kişi vakfettikleri nakit meblağları işletme usulü için değil daha önceden yaptırmış oldukları mülklerin tamiri ve vakıflarına ek gelir olarak vakfetmişlerdir (İSTM., ŞSC.05, d.95, s.10b-11a; d.95, s.31b-32a ;d.95, s.2a; d.95, s.44a-45a; d.95, s.41b-42a; d. 1, s.62a; d.95, s.40a-41a; d.95, s.39b-40a; d.95, s.2a-b).

Davut Paşa Mahkemesi'ndeki vakıfların vakfiye şartlarına baktığımızda ise 6'sının zeyl vakfiye kaydı olduğu görülür. Burada kadınlar önceki vakıflarının devamlılığını sağlamak için ek gelir ve ek şartlar ilave etmişlerdir. Bunun yanı sıra 1 kişinin babasının vakfına ek gelir sağladığı, 3 kişinin evlatları için aile vakıfları kurdukları, 1 kişinin eşiyile müşterek oldukları evi kiralanmak üzere vakfettikleri ve gelirini yeniçerilerin 31 bölük olan neferlerine mahsus kışla kapısında her gece yakılan kandilin rugen zeyti için vakfetmişlerdir. Kocasını ve kendisini hayatta oldukça evde kendileri sakin olacaktır. Vefatlarından sonra yeniçeri kışlasının hayrına kiralanmasını şart koşmuşlardır (İSTM., ŞSC.08, d.95, s.21a).

Para ve gayrimenkul vakfeden diğer 2 kişi hayatta oldukları sürece kendilerine, vefatlarının ardından mahalle imamı, müezzin, kayyum, müderris, müteveli, vaiz, su yolcu gibi çeşitli görevlerde bulunan kişilere ardından da fukaraya dağıtılmasını istemişler ve tamamen hayrî vakıflar kurmuşlardır.

Para vakfeden 9 kadından 2'si gayrimüslimdir (İSTM., ŞSC.08, d.95, s.29a; d.95, s.47a-b). O dönemde kiliseler masraflarını halkın kurduğu vakıflar aracılığıyla yaptığı/ yapılan yardımlar sayesinde karşılıyordu. Vakıf kurmaları Müslümanlara göre daha farklı kurallara dayalıydı. Vakıf kuracak kişinin menkul veya mülkünü kilise veya manastır adına tescil ettirmesi yasaklanmıştı. Ancak kendi adına tescil ettirdiğinde vakıf kurması mümkün olabiliyordu. Vakıflarının hukuken tescili için temel şart vakfın gelirinin kilise fukarasına bağışlanmasıydı (Akgündüz, 1996, s. 238-239). Müslüman vakıflarında, tescil ettirilen vakıfların bazen bizzat vâkıfı bazen de mirasçıları vazgeçmek için mahkemeye başvurabiliyordu. Ancak bu başvurular reddedilmekteydi. Zimmi vakıflarında bu uygulamada da

değişiklik gözlenmektedir. Vakfı kuran gayrimüslim kişinin mirasçısı tescilin iptali için mahkemeye başvuru yaptığında tescil mahkeme tarafından bozuluyordu (Akgündüz, 1996, s. 239-241). 18. yüzyılın ikinci yarısında, Ermeni milletine mensup olan bu kadınlardan Takuhi bint Zakar(?), 1792 senesinde 250 kuruş, Aranuhi bint Mıgırdıç 1800 senesinde 500 kuruş nakit meblağı, Samatya'da Surp Kevork Kilisesi Ermeni fukarasına, burada eğitim gören sıbyanların giyim ve yemek masraflarına vakfetmişlerdir. Aradan geçen sekiz yılın sonunda her iki vakfiye kaydında yardım edilen kişi sayısı 80 olarak belirtilmiştir.

Balat Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Balat Mahkemesi, İstanbul'da Mahkemealtı Caddesi'nde Ferruh Kethüda Cami yanındaydı. Bu cami çeşme, tekke ve mahkeme binasıyla küçük bir külliye şeklindeydi (Tanman, 1992, s. 7-8). Fatih zamanında mescitsiz mahalle olarak anılan Balat, azınlıkların özellikle Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları bir semtti. Fatih döneminden itibaren göçe tabi tutulan bölgenin başta Türkler olmak üzere çeşitli milletlerin yerleştirilmesi ile nüfusu arttırılmıştır.

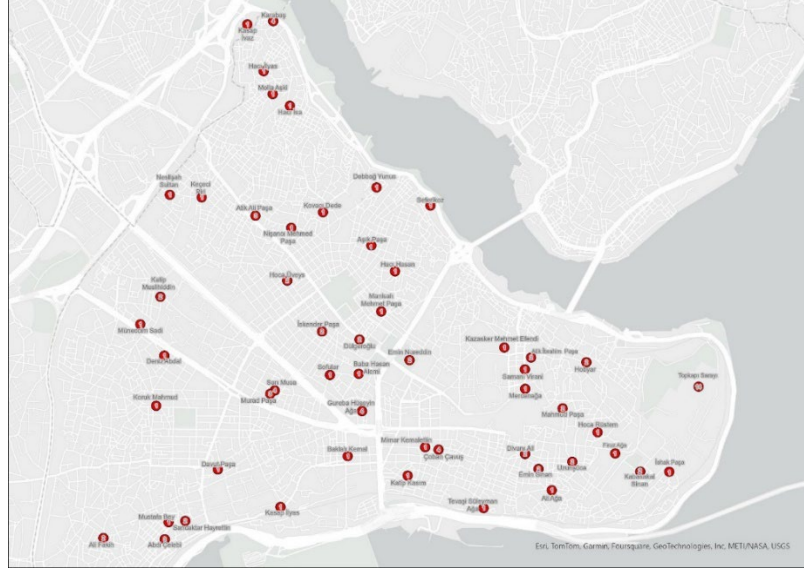
İncelediğimiz dönemde beş kadın vakfını tescil ettirmek için Balat Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Bu kadınlardan 1'i 1000 kuruş parasını, diğer 4'ü çeşitli mülklerini vakfetmişlerdir. Şöyle ki; 1 kişi ev, 1 kişi arsa ve ev, 1 kişi bahçe ve 1 kişi de zaviye ve zaviye arsası içinde bir ev vakfetmiştir (İSTM., ŞŞC.17, d.53, s.39a; d.55, s.102a-b; d.87, s.64a; d.106, s.79a).

Bu vakıfların şartlarını değerlendirdiğimizde zaviye ve arsa içindeki evini vakfeden Ayşe binti Şeyh İbrahim, Keçeçipiri Mahallesi'nde inşa ettirdiği zaviyeyi oğlu Şeyh Mustafa Efendi'nin şeyh olmasını, vefatından sonra küçük oğlu derviş Mehmet'e ve ardından onların evlatlarına, nesli son bulunca zaviye şeyhlerine ve zaviye fukarasına şart koşmuş, ailevi bir vakıf kurmuştur. Ailevi vakıf kuran Emetullah Hatun bir ev ve arsa, Şerife Rabia Hatun da bir ev vakfetmiş, vakfiyelerinde hayatta oldukları müddetçe kendilerine, vefatlarından sonra çocuklarına ve onların evlatlarına nesilleri bitince ise fukaraya şart koşmuşlardır. (İSTM., ŞŞC.,17, d.106, s.79a: d.109, s.72a).

Hatice Hatun, Hatun Sultan Mahallesi'nde bulunan bahçesini vakfetmiş ve kiralanmasını istemiştir. Kira gelirini hayatta oldukça kendisi tasarruf etmek istemiş ve müteveli atamıştır. Kendisinden sonra müteveli olan kişiye ve mahalle camisinin müezzinine gelirin verilmesini şart koymuştur. Hatice Hatun'un vakfiyesini hayri vakıflar arasında değerlendirebiliriz. Hayatta olduğu müddetçe geliri kendisine şart koşmuş ardından müteveli ve müezzin olacak kişilere verilmesini şartlar arasına eklemiştir. Rabia Hatun'un 1000 kuruş para vakfiyesinin yine aynı şekilde hayri vakıf olduğunu söyleyebiliriz. Vakfettiği paranın işletilmesini ve senelik hasıl olan parasını hayatta oldukça kendisi, ardından vaize ve vefat durumunda onların çocuklarının tasarrufuna verilmesini şart koşmuştur. (İSTM., ŞŞC., 17, d.53, s.39a).

Harita 1.

1750-1800 yıllarında İstanbul Suriçi'nde Vakıf Kuran Kadınların Mahalle Yoğunlukları (Haz: Asuman AYDIN)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ekonomik problemlerle baş etmek zorunda olduğu 18. yüzyılın ikinci yarısında kadınların Suriçi'nde 200 adet vakıf tescil ettirdiği tespit edilmiştir. Altı mahkemenin kayıtlarında bulunan bu vakıfların dağılımı incelendiğinde 116 vakıf senedi ile en fazla vakfiye kaydının Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi'nde olduğu görülmüştür. Bu da toplamın % 58'ine denk gelmektedir. İstanbul ve İstanbul Bab Mahkemesi 51 vakıf senedi ile (% 25,5) ikinci sıradadır. Davudpaşa Mahkemesi 19 (% 9,5), Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 9 (% 4,5), Balat Mahkemesi ise 5 (% 2,5) vakfiye kaydına sahiptir. Balat Mahkemesi en az vakıf kaydının olduğu mahkemedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında vakıf kuranların çoğunluğunun saray mensubu olması ya da sarayla ilişkili üst kesime mensup kimselerden oluşması dikkate değerdir. Vakfiye senetleri incelendiğinde toplamda 63 (% 31,5) kişinin vakfına zam uygulaması gerçekleştirildiği görülmüştür.

18. yüzyıl Osmanlı açısından sosyal ve ekonomik krizin üst seviyelerde hissedildiği bir dönemdi. Uzun süren savaşlarda alınan yenilgiler bir yandan maddi yük oluştururken, yüksek enflasyon, göçmenler, işsizlik halk üzerinde büyük bir finansal zorluk meydana getirmişti. Özellikle yüksek enflasyon en çok vakıfları etkiliyordu. Vakıfların gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma düşüyordu ve bu sebeple vakıflara ek akar sağlanması bu dönemde sık görülen uygulamalardan biri olmuştu. Dönemin bir diğer sorunu ise, giderek artan fakir göçmenler, savaştan kaçan mülteci akınlarının İstanbul'a yönelmesi, deprem, yangın, salgın hastalık gibi felaketlerdi. Sosyal yaşamda büyük bir kriz etkisi yaratan bu sorunlardan en çok etkilenenler ise orta ve alt sınıf Osmanlı halkıydı. İncelediğimiz mahkeme kayıtlarında 86 kadın kurdukları vakıfları kendilerine, evlatlarına ve akrabalarına bırakarak kendilerinin ve nesillerinin geleceklerini garanti altına almıştı.

Osmanlı Devleti'nde orta halli Osmanlı kadınları ve sarayda alt hizmetlerde görevli olan cariyeler, şehirlerde ev, dükkan, bahçe, arsa gibi mal varlıklarına sahiptiler. Bu mal varlıklarını genellikle, miras, mihr veya hibe yoluyla edinmişlerdi. Saray hizmetkârı cariyeler ise buldukları unvanlara göre devletten çeşitli miktarlarda maaş almışlar ve köle olmalarına rağmen mal varlıklarını yönetmeleri üzerinde serbest bırakılmışlardır. Bu durum cariyeleri vakıflar kurmaya yöneltmiş kimisi parasını, kimisi mülkünü vakfetmiştir. Vakfiye senetlerinde aile vakıfları ön plana çıkmıştır. Edindikleri servetlerini hayatta olduğu sürece kendileri kullanmışlar, ardından çocuklarına ve onların çocuklarına vakıf kurma yoluyla bağışlamışlardır. Böylelikle aile vakfının sağladığı imkanlardan yararlanmışlar, özel mülkiyetleri üzerinde mirasçıları belirleme hakkına sahip olmuşlar ve bu kişilerin ilerleyen

zamanda kalıcı bir mülke sahip olmalarını da temin etmişlerdi.

Hanedan mensubu kadınlar ise Osmanlı'nın her döneminde vakıfların kuruluşunda etkin bir rol oynamış ve kurdukları vakıflarla her zaman örnek bir profil oluşturmuşlardır. Padişahın eşleri, valideleri ve kızları gelirleri ile doğru orantılı olarak her zaman daha yüksek ölçekli vakıflar kurmuşlar ve kurdukları vakıfları hayır işlerine adanmışlardır. Bu profile sahip olan kadınların ekonomik olarak herhangi bir kaygıları olmadığından ailevi vakıf kurma çabasına girmemişlerdir. Ve büyük camiler, külliyeler inşa ettirerek toplumsal hayata katkı sunmayı amaçlamışlardır. Sultanların yönelmiş oldukları bir diğer bölge ise kutsal topraklarda kurdukları vakıflardır. İncelediğimiz dönemde sultanlara ait vakıf senetleri zeyl vakfiye kaydı şeklindedir. Vakıf kurulduktan sonra en önemli konu vakfın döngüsünü sağlayıp devamlılık oluşturmaktır. Zaman içerisinde vakfın gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma geldiğinde vakıflarına ek akarlar sağlamış ve zaman zaman yaşadıkları durumlar çerçevesinde yeni şartlar eklemişlerdir.

Çalışmamızdaki bir diğer statü sahibi kadın grubu askeri sınıfla bir şekilde bağlantısı olan kadınlardır. Bunlar orta halli Osmanlı kadınlarına göre daha fazla hanedan mensuplarına göre ise daha az mal varlığına sahip olmuşlardır. Genellikle yüksek ölçekli vakıflar kurmuş ve cami, mescit, çeşme gibi binalar inşa ettirip bu yapıların ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli miktarlarda para vakfetmişlerdir.

Davutpaşa Mahkemesi'ne başvuru yapan gayrimüslim kadınlar ise vakıflarını mensubu oldukları cemaatlere bağışlamayı tercih etmişlerdir. Ermeni Kilisesi'ne nakit sağlamış ve şart özürlenirse vakfın gelirinin Ermeni fukarasına dağıtılmasını şart koşmuşlardır. Bu durum anlaşıldığı üzere aidiyet kavramı ile ilgilidir.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

İstanbul Mahkemesi

İSTM., ŞSC.01, d.31, s.82b-83a; d.33, s.22b-23a; d.33, s.52b-54a; d.33, s.54b-55a; d.41, s.70a-71b; d.55, s.123b-125a; d.74, s.4b-5a.

İstanbul Bab Mahkemesi

İSTM., ŞSC.02, d.198, s.73b; d.198, s.81b; d.200, s.83a-84b; d.200, s.89a-b; d.201, 74-a; d.202, s.68a-b; d.202, s.72b-733a; d.204, s.41a-42b; d.204, s.44b-46a; d.204, s.52b-53a; d.204, s.87a-b; d.205, s.2b-3a; s.205, s.74a-b; d.208, s.24a-b; d.208, s.28a-29a; d.212, 26b; d.218, s.2a; d.224, s.46-b; d.224, s.94a; d.226, s.89b-90a; d.227, s.73b; d.231, s.86b; d.231, s.87a; d.232, s.5a; d.232, s.65b-66a; d.245, s.52b-53a; d.247, s.41b-42a; d.249, s.3a-b; d.260, s.77b-78a; d.268, s.70a-b; d.269, s.70b-71a; d.271, s.21b-22a; d.237, s.30b-31b; d.276, s.80a-b; d.277, s.65a-66a; d.280, s.57b-58a; d.282, s.22b-23a; d.296, s.16b-17a; d.300, s.12b-13a; d.301, s.47b-48a; d.304, s.35b; d.306, s.32; d.318, s.68b-69b; d.319, s.57b-58a.

Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi

İSTM., ŞSC.04, d.146, s.11; d.146, s.77-78; d.147, s.146; d.148, s.59-60; d.148, s.116; d.148, s.185; d.148, s.196; d.148, s.201; d.151, s.86; d.151, s.93-95; d.151, s.112; d.150, s.78-82; d.151, s.138-139; d.154, s.147; d.154, s.157; d.154, s.280-281; d.156, s.49; d.161, s.70; d.162, s.1; d.162, s.53-54; d.162, s.90; d.162, s.119-120; d.164, s.127-128; d.169, s.12-13; d.169, s.56; d.169, s.70; d.173, s.48; d.173, s.50; d.173, s.53; d.175, s.152-153; d.178, s.30-31; d.178, s.2-3; d.180, s.4-5; d.180, s.70; d.179, s.199-200; d.180, s.115; d.180, s.121; d.182, s.29; d.183, s.55; d.183, s.98; d.183, s.115; d.183, s.140; d.186, s.85; d.188, s.2; d.188, s.77-78; d.191, s.65; d.190, s.11-12; d.190, s.20; d.190, s.75-76; d.193, s.12-13; d.193, 26; d.193, s.82; d.195, s.8-9; d.195, s.10; d.195, s.24; d.195, s.46; d.195, s.76; d.195, s.89-90; d.195, s.94; d.195, s.129-130; d.202, s.70-71; d.208, s.66-67; d.200, s.17-18; d.200, s.21; d.204, s.18; d.206, s.23; d.206, s.37-38; d.232, s.22; d.208, s.16; d.220, s.7; d.220, s.8; d.220, s.10; d.208, s.69; d.209, s.23; d.209, s.80; d.220, s.30; d.211, s.29-30; d.213, s.81; d.220, s.44; d.220, s.51; d.222, s.5; d.123, s.37-38; d.227, s.80; d.227, s.87; d.227, s.114-115; d.238, s.79-81; d.240, s.46; d.245, s.39; d.246, s.64; d.246, s.66; d.244, s.84-85; d.248, s.50-54; d.246, s.276-277; d.246, s.296-297; d.246, s.308-309; d.248, s.119-120; d.248, s.159; d.255, s.2; d.261, s.30; d.249, s.150; d.251, s.101-102; d.251, s.113; d.256, s.78; d.256, s.136-137; d.258, s.102-104; d.258, s.150; d.258, s.162-163; d.261, s.118-119; d.261, s.130-132; d.261, s.136-139; d.261, s.152-154; d.261, s.156-157; d.258, s.168; d.261, s.242-245; d.262, s.53-54; d.262, s.71-72; d.264, s.11-12; d.268-44-45; d.268, s.84-85; d.267, s.19-20; d.267, s.74-75; d.272, s.107-108; d.274, s.108-111; d.280, s.14-15.

Kısmet-i Askerîye Müfettişliği Mahkemesi

İSTM., ŞSC.05, d.236, s.41a; d.275, s.46b-47a; d.275, s.47a-b; d.275, s.83b-84a; d.300, s.59a-b; d.328, s.58b-59a; d.340, s.50a-b; d.351, s.54a; d.376, s.6a-7a; d.415, s.39a-41b.

Davutpaşa Mahkemesi

İSTM., ŞSC.08, d.95, s.2a; d.95, s.41-b42a; d.95, s.16a-b; d.95, s.5a-b; d.95, s.10b-11a; d.95, s.11b; d.95, s.18b-19a; d.95, s.21a-b; d.95, s.23a-b; d.95, s.29a; d.95, s.29b; d.95, s.31a-32b; d.95, s.37b-38a; d.95, s.38a-b; d.95, s.39b-40a; d.95, s.40a-41b; d.95, s.44a-45a.

Balat Mahkemesi

İSTM., ŞSC.17, d.53, s.39a; d.55, s.102a-b; d.87, s.64a; d.106, s.79a; d.109, s.72a.

Telif Eserler

Akgündüz, A. (1996). *İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. Osav Yayınları.

Argıt, B. İ. (2017). *Hayatlarının çeşitli safhalarında harem-i hümayun cariyyeleri: 18. yüzyıl*. Kitap Yayınevi.

- Başar, F. (2019). *Vakıf kuran kadınlar: Bildiriler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Beydilli, K. (1999). Şehzâde Elçisi Sultanzade: İshâk Bey. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, 73-81.
- Bölükbaşı, Ö. F. (2024). *Darphane-i Amire*. <https://istanbultarihi.ist/208-darphane-i-amire>
- Bulut, Y. (2007). *Oryantalizm, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.33, s. 429)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çınar, H. (2018). *Osmanlı toplumunda vakıf kuran kadınlar: Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda cinsiyet, mahremiyet ve sosyal hayat*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1994). *Davud Paşa külliyesi, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.9, s. 43)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güler, M., Özdamar, R. (2021). III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan ve vakıfları: 1127-1192/1715-1778. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 3, 122-126.
- İpşirli, M. (2024). *Bab Mahkemesi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bab-mahkemesi#:~:text=Osmanlı%20Devleti'nde%20b%C3%BCy%C3%BCk%20%C5%9Fehir,olan%20n%C3%A2iblerin%20ba%C5%9Fkanlı%C4%B1k%20yapt%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20mahkeme.&text=Osmanlı%20d%C3%B6neminde%20%C4%B0stanbul'un%20hukuk%C3%AE,idar%C3%AE%20i%C5%9Flerine%20bakan%20kaza%20te%C5%9Fkil%C3%A2t%C4%B1.&text=%C4%B0sl%C3%A2m%20devletlerinde%20h%C3%BCk%C3%BCmdar%2C%20vali%2C%20kad%C4%B1,ric%C3%A2linin%20vekili%2C%20temsilci%20veya%20yard%C4%B1mc%C4%B1s%C4%B1>
- Kala, E. S., Akarçesme, İ. (2019). *Mihrişah Sultan Vakfı*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Keçici, Z. C. (2020). Arşiv belgeleri üzerinden Davudpaşa Mahkemesi'nin mimari bir incelemesi. *History Studies, A Tribute to Assoc*, 12/2, 515-529.
- Özyalvaç, Ş. P. (2023). 18. yüzyılda İstanbul'dan Edirne'ye yolculuk: Kadı Mehmed Nebih Efendi örneği. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 19, 241-68.
- Pierce, L. P. (2012). *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümler ve kadınlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanman, M. B. (1992). *Balat Cami ve tekkesi. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.5, s. 7-8)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, Ş. (1994). *Davud Paşa, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.9, s. 37-38)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uluçay, Ç. (2011). *Padişahların kadınları ve kızları*. Ötüken Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi: bir sosyal tarih incelemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study focused on examining the role of women in waqf establishment and management between 1750 and 1800 in İstanbul, using unique data provided by waqf records. Understanding the environmental perspective, sensitivity, sense of unity, and responsibility of individuals often requires analyzing prominent behaviors within society. However, when it comes to women, making such assessments is not always easy, as official records generally do not provide much information about women who remain in the background of society. In this context, waqf documents stand out as valuable sources, offering unique insights. Understanding women's activities in the historical process is particularly challenging in the Ottoman period, where official records and historical writing were predominantly shaped around men. In this regard, waqf provide a crucial source of data revealing the influence and responsibilities of women in society. Waqf in Ottoman society operated both in social and economic spheres, with women's roles in this process being carried out meticulously.

During the classical period of the Ottoman Empire, due to the absence of a centralized social organization structure, the ruling class and members of the dynasty assumed significant responsibility to meet the diverse needs of society. The waqf system became one of the most important mechanisms for fulfilling these social responsibilities. After the conquest of İstanbul, the construction of large complexes (Külliyeler) created communal spaces where waqf became centers that fostered social solidarity and brought society together. Waqf provided public services accessible to everyone in Ottoman society, regardless of gender, class, or wealth.

In this context, our study examines the roles of women in İstanbul in waqf and managing waqf between 1750 and 1800. The social responsibilities assumed by women through foundations are crucial in understanding their place in the social structure of the period the contributions women made to society through waqf demonstrate the extent of their active role in the public sphere during the Ottoman era.

For this research, the İstanbul Şer'iyye (İslamic court) registers were analyzed, specifically focusing on the record from the İstanbul Court, Bab Court, Kısmet-i Askeriye Court, Evkâf Müfettişliği Court, Davudpaşa Court and Balat Court. The selection of these courts aimed to provide a broad perspective on the waqf activities of women from various social backgrounds. Women from military families applied to the Kısmet-i Askeriye Court to register their waqfs, while members of the dynasty typically applied to the Evkâf Müfettişliği Court. The waqf documents of non-Müslim women, on the other hand, were found mostly in the Davudpaşa Court. The records from the İstanbul Court, Bab Court and Balat Court provided an opportunity to evaluate how women from the upper and middle classes, both ordinary and prominent, responded to societal needs through both small- and large-scale waqfs. This comprehensive evaluation allows for the examination and assessment of the roles and contributions of women from different social classes and religious backgrounds in the same period through the lens of waqfs.

These court records offer a rich source for understanding the priorities of women in their waqf activities. Additionally, the study aims to map these priorities using Geographic Information Systems (GIS). With the map we prepared using ArcGIS online software, the neighborhoods in which the waqf founders lived in 18th-century İstanbul have been visualized, revealing the spatial distribution of the waqf.

Reklamlarda Kadın Temsili Araştırmalarının Sistematik Literatür İncelemesi

Fatih ÇELİK*

*Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Trabzon, Türkiye

Makale Bilgisi	ÖZ
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş Tarihi: 23.05.2024 Kabul Tarihi: 28.07.2024 Yayın Tarihi: 21.09.2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Reklamcılık, Reklamda Kadın Temsili, Cinsiyet Stereotipleri, Sistemik Literatür İncelemesi, Bibliyometrik Analiz</p>	<p>Reklamlarda kadınların temsili konusu uzun bir süredir birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve bu doğrultuda temsil değişikliklerini araştırmak için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Fakat, literatüre yönelik kapsamlı ve sistemik bir incelemenin eksikliği nedeniyle bu bilgi birikimi dağınık haldedir. Bu çalışma, reklamda kadın temsili ile ilgili yapılan araştırmaların durumuna ilişkin sistemik ve kapsamlı bir genel bakış sunmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için son 50 yıl içerisinde Scopus veri tabanında yer alan 181 farklı dergide yayınlanan 298 makalenin sistemik literatür incelemesi yapılmıştır. Verilerin analizinde bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Performans analizi açısından bulgular, özellikle 2019 yılı itibarıyla makale sayısının arttığını, Michael LaTour'un en üretken yazar olduğunu, en çok yayın yapılan dergilerin Sex Roles, International Journal of Advertising ve Journal of Advertising şeklinde sıralandığını ve ABD'nin literatüre en çok katkı yapan ülke olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, toplam atıf sayısı odağında konu ile ilgili en etkili olan makaleler belirlenmiştir. Öte yandan, bilimsel haritalama açısından, tematik gelişim analizi üç evre halinde değerlendirilmiş ve ortak kelime analizi sonucunda araştırmaların odaklandığı üç küme ortaya çıkmıştır: (1) Toplumsal cinsiyet rolü, tüketici eğilimleri ve feminizm, (2) medya türleri ve ideolojik bakış, (3) cinsel çekicilik ve moda reklamlarında kadın bedeni. Sonuç olarak, bu çalışma reklamda kadın temsili araştırmalarının sistemik ve kapsamlı bir incelemesini sunarak literatüre ve uygulamaya katkıda bulunmaktadır.</p>

A Systematic Literature Review of Studies on Female Representation in Advertisements

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 23.05.2024 Accepted: 28.07.2024 Published: 21.09.2024</p> <p>Keywords: Advertising, Representation of Females in Advertisements, Gender Stereotypes, Systematic Literature Review, Bibliometric Analysis</p>	<p>Many researchers have long been interested in the issue of female representation in advertisements and have conducted numerous studies to investigate changes in representation. However, this body of knowledge is scattered due to the lack of a comprehensive and systematic review of the literature. This study aims to provide a holistic and comprehensive overview of the state of research on the representation of females in advertisements. To achieve this goal, I conducted a systematic literature review of 298 articles published in 181 different journals in the Scopus database over the last 50 years. I employed a bibliometric analysis technique to analyze the data. In terms of performance analysis, the findings reveal an increase in the number of articles, particularly since 2019. Michael LaTour is the most productive author, the most published journals are Sex Roles, International Journal of Advertising, and Journal of Advertising, and the USA is the country that contributes the most to the literature. In addition, I identified the most influential articles on the topic, focusing on their total number of citations. In terms of scientific mapping, I evaluated the thematic evolution analysis in three phases. The co-word analysis also showed the research primarily concentrated on three clusters: (1) gender roles, consumer trends, and feminism, (2) media types and ideological perspectives, and (3) sex appeal and the female body in fashion advertising. In conclusion, this study contributes to the literature and practice by providing a systematic and comprehensive review of research on the representation of females in advertising.</p>

To cite this article:

Çelik, F. (2024). Reklamlarda Kadın Temsili Araştırmalarının Sistemik Literatür İncelemesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 86-112. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.63>

*Corresponding Author: Fatih Çelik, fatihcelik2842@gmail.com

GİRİŞ

Reklam, pazarlamacıların tüketicileri ikna etmek, manipüle etmek ve davranışlarını Şekillendirmek için kullandıkları en etkili araçlardan biridir (Das ve Sharma, 2023) ve ortaya çıkışından günümüze kadar insanların yaşamlarına uyum sağlamış ve gerçek dünya resmini yansıtmıştır (Kitsa ve Mudra, 2020). Bu süreçte, reklamların kültürel değerleri yayabileceği, belirli yaşam tarzlarını ve stereotipleri (kalıp yargıları) pekiştirebileceği sıklıkla dile getirilmektedir (Navarro-Beltrá ve Martín-Llaguno, 2013). Özellikle TV reklamcılığının ortaya çıkmasıyla birlikte, reklamlar kültürel normların göndericileri haline gelmiştir (Arumugam vd., 2022). Öte yandan reklamlar, kültürel bağlamda kadınların toplumdaki rolünü sergilemek için güçlü bir araç görevi görmektedir (Das ve Sharma, 2023). Reklamlarda kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet stereotiplerinin izlerini bulmak mümkündür ve aslında oldukça yaygın bir uygulamadır (Kiper ve Ulema, 2021). Reklamcılar, insanların toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel tasvirine aşına olduğu hipotezine dayanarak sıklıkla toplumsal cinsiyet stereotip yargılarını kullanmaktadır (Das ve Sharma, 2023).

Kim vd.'ne (2024) göre, toplumsal cinsiyet stereotipi, sosyal ve mesleki rollere ilişkin inançlar da dahil olmak üzere, bireyler ve gruplar hakkında sahip olunan toplumsal cinsiyete dayalı inançlar olarak tanımlanabilir. Örneğin, kadınlar kadınsı stereotip rollere, özellikle de kadınsı özellikler gösterenlere (örneğin, Şefkatli, yardımsever) en uygun kişiler olarak algılanırken, erkekler erkeksi stereotip rollere, özellikle de erkeksi özellikler gösterenlere (örneğin, agresif, rekabetçi) en uygun kişiler olarak algılanmaktadır. Kadın cinsiyet stereotipinden bahsederken, genellikle "hassasiyet, sıcaklık, yumuşaklık, dışsal çekicilik, bakım, sadakat, ev işi ve aile" nitelikleriyle ilişkilendirilen kadınların geleneksel özelliklerine dayanan 'kadın' ve 'kadınlık' kavramıyla ilgili stereotipler öne çıkmaktadır. Ancak "zayıflık, hoşgörüsüzlük, duygusal dengesizlik, kabalık" gibi olumsuz özelliklere de mevcuttur (Kitsa ve Mudra, 2020). Kadına yönelik stereotiplerin meydana gelmesinde toplumsal cinsiyete dayalı inançların yanı sıra reklamların da önemli bir etkisi vardır. Özellikle reklamlarda kadın temsili stereotiplerin oluşmasında dikkat çekici roller üstlenmektedir. 1970'ler itibariyle araştırmacılar reklamda kadın temsiline yönelik araştırmalara ilgi duyarak bu doğrultuda konuların nasıl sunulduğuna dair önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu yıllar aynı zamanda feminist hareket ile birlikte kadın ve erkeklere ilişkin stereotiplerin ve temsillerin nasıl evrim geçirdiğine dair anlayışın oluşması açasından da büyük önem taşımaktadır (Adalı vd., 2024; Zotos ve Tschla, 2014).

Kadınların rol tasvirlerindeki sürekli değişim, birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bu doğrultuda, kadınların reklamlarda temsil değişiklikleri araştırmak için çok sayıda çalışma yapılmıştır (Das ve Sharma, 2023). Bu araştırmaların belli başlı odak noktaları vardır. İlk çalışmalar, ev kadınları, bir erkeğin korumasına bağımlı kadınlar ve cinsel nesneleştirme tasvirleri gibi geleneksel tasvirlerin yaygınlığını ortaya koymuştur (Zotos ve Tschla, 2014). Daha sonraları, reklamlarda seks ve çıplaklık, tüketim mallarına dikkat çekmek için bir ikna aracı olarak görülmüş ve pazarlamacılar için etkili ve nüfuzlu araçlar olduğuna inanılmıştır. Özellikle cinsel açasından çekici kadınlar, ürünlerin cinsellikle ilgili olup olmadığına bakılmaksızın reklamlarda yaygın olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Digout vd., 2017; Jafar vd., 2022; Kiper ve Ulema, 2021). Özetle reklamcıların, markanın daha fazla ilgi çekmesini sağlamak ve tüketicilerin duygularına hitap etmek için reklamlarda cinsel çekicilik unsurlarını sıklıkla kullanmışlardır (Digout vd., 2017; Kiper ve Ulema, 2021). Fakat, kadınların reklamlarda sıklıkla cinsel obje olarak resmedilmesi kadın olma statüsünü zedelemekte ve yanlış stereotiplerin meydana gelmesine katkıda bulunmaktadır (Cheung vd., 2013). Bunu engellemek için günümüzün sosyal medya çağında, kadın tüketiciler markalar konusunda giderek daha dikkatli davranmakta, reklamlarda doğru temsiller ve daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği talep etmektedir (Gomez-Borquez vd., 2024).

Bu talepler ile birlikte son dönemde reklamcılık alanında yeni anlayışlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, feminizmin reklamcılık sektöründeki tezahürü olarak geleneksel kadın stereotiplerine meydan okuyan ‘femvertising’ kavramı kadınların güçlenmesine ilişkin anlatıları içermekte ve feminist ideolojiyle uyum göstermektedir (Das ve Sharma, 2023; Gomez-Borquez vd., 2024). Femvertising, farklı sektörlerdeki markalar tarafından marka bilinirliğini ve satışları artırmak için kullanılan yeni bir sosyal sorumluluk nedeni olarak ortaya çıkmıştır (Gomez-Borquez vd., 2024). Bunun yanı sıra, son on yılda markalar için bir hayli önemli hale gelen influencer pazarlamasının femvertising ile birleştirildiğinde ortaya çıkan ‘femluencing’ kavramı da araştırmalarda öne çıkmaya başlamıştır (Sharma ve Bumb, 2022). Fakat, bu tür çeşitli iletişim ve pazarlama stratejilerine rağmen, son araştırmalar reklamlarda kadın temsiline hatalı olmaya devam ettiğini ve tüketiciler arasında cinsiyet eşitsizliğini sürdürdüğünü göstermektedir (Adalı vd., 2024; Gomez-Borquez vd., 2024). Bu anlamda, kadın temsili odaklı reklam araştırmalarının kat ettiği mesafeyi haritalandırmak ve tanımlamak önem arz etmektedir (Adalı vd., 2024).

Reklamda kadın temsili üzerine yapılan araştırmaların geniş kapsamı, çeşitli araştırma teknikleri, içgörüler ve teorik çerçevelerle alana çeşitli bağlamlarda katkıda bulunmuşlardır (Adalı vd., 2024). Fakat, bu araştırmaları genel olarak sistematik bir şekilde derleyen çalışmalara da ihtiyaç vardır. Bildiğimiz kadarıyla, reklamlarda kadın temsili konusunda şimdiye kadar bu türden çabalar gösterilmemiştir. Güncel olmayan bir çalışma, sadece basılı reklamlar odağında kadın stereotipleri olgusunu bütüncül bir bakış açısıyla incelemeye çalışmıştır (Zotos ve Tsihla, 2014). Fakat bu çalışmada bir sistematik literatür incelemesi (review) (SLR) metodoloji kullanılmamış; sadece içerik analizi doğrultusunda bulgular sunulmuştur. İçerik analizi, küçük ölçekli yayın külliyatını sentezlemek ve analiz etmek için idealdir (Kraus vd., 2022), ancak geniş bir külliyatta subjektif olmasının yanı sıra derinlemesine bir analiz sağlamak yerine konuların yüzeysel özelliklerine odaklanma gibi bariz sınırlılıklara sahiptir (Liu vd., 2023). Öte yandan, konuyla yakından ilgili olacak şekilde bazı SLR’ler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Gomez-Borquez vd. (2024) reklamcılıkta feminizmi evrelere ayırarak kadın stereotipleri ve kadınların güçlendirilmesi konusundaki 2022 yılına kadar olan çalışmaları sistematik bir şekilde incelemişlerdir. Şekil 2’de de görüldüğü gibi bu tarihten sonra reklamlarda kadın temsili konusunda birçok makale yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra yazarlar, analiz tekniği olarak tematik analiz yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu yaklaşım, objektif kriterlerden ziyade nitel bir şekilde subjektif değerlendirmelere dayanmak ve az sayıdaki yayınları sentezlemek için tercih edilmektedir (Kraus vd., 2022; Liu vd., 2023). Öte yandan, Navarro-Beltra ve Martín-Llaguno (2013), 1988 ve 2010 yılları arasında yayınlanan makaleler yoluyla basılı ve görsel-işitsel medya odağında cinsiyetçilik ve reklam araştırmalarının bibliyometrik analizini yapmışlardır. Benzer şekilde Adalı vd. (2024), toplumsal cinsiyet ve reklamcılık üzerine yapılan araştırmaların bibliyometrik bir incelemesini yapmışlardır. Bu tür bibliyometrik çabalar SLR metodolojisi içerisinde bir analiz tekniği olarak değerlendirilmektedir (Kraus vd., 2022). Bu analiz tekniği, daha büyük külliyata sahip olan veri setlerini istatistiksel ve matematiksel hesaplamalara dayanarak analiz edebildiğinden nesnel bir doğası vardır. Bu nedenle, özellikle araştırma eğilimlerini ve gelişmelerini belirleme sürecinde içerik analizi gibi farklı tekniklerin sahip olduğu temel sınırlıklarının üstesinden gelmeye yardımcı olmaktadır (Kraus vd., 2022; Liu vd., 2023).

Sonuç olarak, bildiğimiz kadarıyla, sadece reklamda kadın temsiline odaklanan SLR şeklinde bibliyometrik bir çaba henüz gösterilmemiştir. Bu boşluktan hareketle, çalışmanın amacı, reklamda kadın temsili çalışmalarına sistematik ve nesnel genel bir bakış sağlayarak araştırma eğilimlerini tespit etmeye çalışmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki araştırma sorularına (AS) cevap aranacaktır:

AS 1: Reklamda kadın temsili konusundaki yayınların performans göstergeleri (büyüme eğilimi, sık kullanılan anahtar kelimeler, en üretken ve etkili dergiler, en üretken yazarlar, üretken ülkeler ve ülkelerarası iş birliği ve en etkili makaleler) nelerdir?

AS 2: Reklamda kadın temsili konusundaki yayınların tematik eğilimleri nasıldır ve kavramsal yapıları nasıl şekillenmektedir?

METODOLOJİ

Bu çalışma, araştırmanın amacını gerçekleştirmek ve araştırma sorularına cevap bulabilmek için SLR yaklaşımı kullanmaktadır. Bağımsız çalışmalar olarak kabul edilen literatür taraması türlerinden biri olan SLR'ler, mevcut çalışmaları tespit eden, katkıları belirleyen ve değerlendiren, verileri analiz ve sentez eden ve neyin biliniyor neyin bilinmediği konusunda yeterince net sonuçlara ulaşılmasını sağlayacak şekilde kanıtları raporlayan özel bir metodolojidir (Denyer ve Tranfield, 2009; Kraus vd., 2022).

Kraus vd.'ne (2022) göre, SLR metodolojinin merkezinde; "alan, teori ve yöntem" şeklinde üç ana odak noktası vardır. Alan odağının içerisinde, kavram, bağlam, disiplin gibi farklı türler yer alırken, teorinin içerisinde belirli bir teoriyi veya metodun içerisinde sadece belirli bir metodu odağına almış SLR türleri bulunmaktadır. Ayrıca, bunların karma yaklaşım türleri de mevcuttur. Bu çalışmada, bir kavrama (yani reklamda kadın temsili) odaklanarak alan odaklı bir SLR yaklaşımı benimsenmiştir (Kraus vd., 2022). Öte yandan, SLR'nin hangi türü benimsenirse benimsensin araştırmanın bir protokol doğrultusunda bu metodolojiyi uygulanması, tutarlılık, şeffaflık ve tekrar edilebilirlik açısından çok önemlidir (Çelik vd., 2023; Paul vd., 2021). Bu çalışmada, Şekil 1'de de görüldüğü gibi, reklamcılık alanındaki günceller SLR'ler takip edilerek (Çelik vd., 2023; Gomez-Borquez vd., 2024) 'SPAR-4-SLR' protokolü uygulanmıştır (Paul vd., 2021). Bu protokol üç ana bölüm ve altı alt aşamadan oluşmaktadır (Bkz. Şekil 1).

Toplama

Toplama bölümü, tespit etme ve elde etme şeklinde iki aşamadan oluşmaktadır. Tespit etme aşamasında, ilk olarak konu ve araştırma soruları belirlenmiştir (Bkz. Giriş bölümü). Daha sonra, literatürdeki kaynaklara erişim için kaynak türü olarak bilimsel dergiler seçilmiştir. Bu tür dergilerde yayınlanan makaleler, konferans bildirilerinin aksine tamamlanmış çalışmalardır ve sıkı bir hakem değerlendirilmesinde geçtiğinden nispeten yüksek kalitelidirler (Kraus vd., 2022). Öte yandan, kaynağın niteliği olarak Scopus veri tabanı tercih edilmiştir. Scopus, yüksek kaliteli hakemli dergileri indekslemenin yanı sıra Web of Science'a (WoS) göre daha fazla dergiyi bünyesinde bulundurmakta ve yayınlanan makaleleri hızlı bir şekilde veri tabanına eklemektedir (Polat vd., 2023, 2024). Scopus ayrıca reklamda kadın tasviri kullanımı gibi daha küçük araştırma alanlarını daha derinlemesine ele almak için oldukça faydalıdır ve kalite ile kapsam arasında iyi bir denge sağlamaktadır (Çelik vd., 2023).

Elde etme aşamasında, Scopus veri tabanında başlangıç ve bitiş tarihleri serbest bırakılarak 2 Mayıs 2024 tarihinde arama gerçekleştirilmiştir¹. Takip eden sözdizimi aramada kullanılmıştır: TITLE ("advertisement" OR "advertising") AND TITLE ("female" OR "women" OR "girl"). Bu anahtar kelimeler önceki çalışmalardan yola çıkarak meydana getirilmiştir (Örn: Gomez-Borquez vd., 2024). Bu arama sonucunda, 748 yayına ulaşılmıştır.

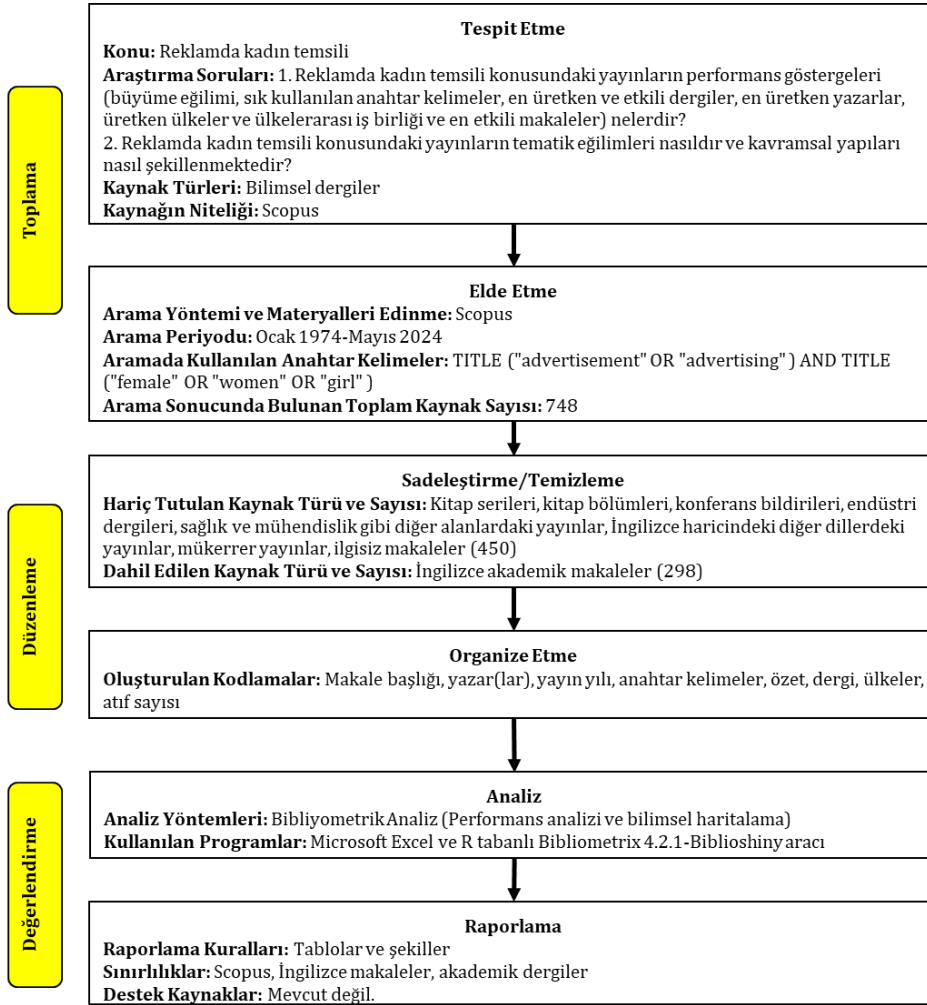
¹ Sonraki aşamalarda yer alan ekleme/dışlama kriterlerinden sonra tarih aralığı 1974-2024 şeklinde meydana gelmiştir.

Düzenleme

Düzenleme bölümü, sadeleştirme ve organize etme şeklinde iki aşamadan oluşmaktadır. Sadeleştirme aşamasında öncelikli olarak, “gri literatür” olarak adlandırılan kitap, kitap bölümleri, konferans bildirileri ve endüstri dergileri hariç tutulmuştur. Önceki SLR ve kılavuzların belirttiği gibi gri literatürde yer alan çalışmalar, daha sınırlı erişilebilirliğe sahiptir ve çoğu zaman sıkı hakem denetimi yapılmadığından dışlanması tavsiye edilmektedir (Bichler vd., 2022; Paul vd., 2021). Bu dışlama sonucunda 114 yayın çıkartılarak geriye 634 bilimsel dergi makalesi kalmıştır.

Şekil 1.

SPAR-4-SLR Protokolünü İçeren SLR Prosedürü

Daha sonra, önceki SLR’lerde olduğu gibi diğer dillerde yazılmış 68 makale de çıkartılmış ve geriye 566 İngilizce makale kalmıştır (Çelebi vd., 2023; Tosik-Gün ve Güyer, 2019; Tosunoğlu vd., 2021). Bir sonraki adımda, sağlık ve mühendislik gibi alanlardaki makaleler çıkartılmış ve geriye sadece sosyal bilimler alanında yayınlanan 461 makale bırakılmıştır. Kalan bu makaleler Excel olarak indirilmiştir. Daha sonra yazar, veri setinde mükerrer makale veya farklı bir sorun olup olmadığını dikkatlice kontrol etmiş ve bir makalenin mükerrer olduğu tespit ederek ilgili makaleyi veri setinden çıkarmıştır. Bir sonraki adımda, SLR’nin güvenilirlik ve geçerliğini artırmak için ilgili/ilgisiz kodlama aşamasına geçilmiştir. Bunun için sadece reklamlarda kadın tasviri kullanımı odaklı olan makaleler tutulurken hem erkek hem de kadın olanların dışlanması hedeflenmiştir. Kalan 460 makale, yazar ve

bir alan uzmanı tarafından ilgili/ilgisiz kodlaması yapılmıştır. Daha sonra, her iki kodlayıcının kodlamaları tek tek karşılaştırılmış; farklı kodlamalar olduğunda üzerinde tartişma yapılarak bir uzlaşıya varılmıştır (Polat vd., 2024; Tosunoğlu vd., 2021). Bichler vd. (2022), bu tür kodlama süreçlerinde “kodlayıcılar arası güvenilirlik” gibi istatistiksel hesaplamalar yerine elde edilen kodların eleştirel bir şekilde tartişılarak bir uzlaşıya varılmasının daha makul olabileceğini öne sürmektedir. Bu yaklaşım ayrıca, aynı çalışma içeriğini değerlendirirken birden fazla kodlayıcı arasında uzlaşmayı gerektiren Krippendorff’un (2004) ‘tekrarlanabilirlik’ ilkesiyle de uyumludur (Polat vd., 2023, 2024). Kodlama sonucunda, 162 makale ilgisiz olduğundan çıkartılmış ve geriye doğrudan ilgili 299 derleme ve araştırma makalesi kalmıştır.

Organize etme aşaması, veri setinde nihai olarak kalan makaleler ile ilgili bazı bilgileri kaydedilme sürecidir. Bibliyometrik analiz için bu makaleler bir Excel dosyasında yazar ad(lar)ı, yıl, dergi ismi, özet, anahtar kelimeler, atıf sayısı, ülke gibi bazı unsurlar kodlanmıştır (Paul vd., 2021).

Değerlendirme

Değerlendirme bölümü, analiz ve raporlama şeklinde iki aşamadan meydana gelmektedir. İlk olarak, verilerinin analizinde SLR metodolojisinde sıklıkla kullanılan bibliyometrik analiz tercih edilmiştir (Yıldız-Yılmaz vd., 2023). Bibliyometrik analiz, büyük miktarda veriyi algoritma, matematik ve istatistik kullanarak nicel bir şekilde analiz eden bir literatür analiz tekniğidir (Kraus vd., 2022). Bu teknik, belirli bir alanındaki bilimsel gelişmeleri geriye dönük olarak değerlendiren yayınlanmış literatüre ilişkin bir bakış sağlar (Guleria ve Kaur, 2021). Bibliyometrik analizler, performans analizi ve bilimsel haritalama şeklinde iki ana yaklaşıma dayanmaktadır (Donthu vd., 2021). Performans analizi, bilimsel alanın gelişimini anlamak için nesnel ve ölçülebilir bilgiler sağlayan metriklere odaklanmaktadır. Aynı zamanda ilişkisel bibliyometri olarak da adlandırılan bilimsel haritalama, ortak kelime, ortak atıf, kaynakça eşleşmesi ve ortak yazarlık analizi gibi tematik, kavramsal, entelektüel ve sosyal yapıları incelemek için yayınlar arasındaki ilişkileri tanımlar ve araştırma alanının yapısını ve gelişimini keşfetmeye odaklanır (Guleria ve Kaur, 2021; Koseoglu vd., 2022; Polat vd., 2023).

Bu çalışmada, performans analizi olarak yıllık makale sayıları, üretken anahtar kelimeler, üretken ve etkili dergiler, üretken yazarlar, ülkeler arası iş birlikleri ve en etkili makalelere odaklanılmaktadır. Bilimsel haritalamada, ilk olarak tematik gelişim analizi uygulanmıştır. Tematik gelişim analizi, uzun bir süre boyunca ortaya çıkan alanın gelişim bağlantılarını, gelişim yönlerini ve popüler konuları ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Tematik gelişim, bilgi alanının tematik ilerlemesini göstermede ve bu temaların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini anlamak açısından önemli bir etkiye sahiptir (Arici, Arasli, vd., 2023; Guleria ve Kaur, 2021). Bu analiz için makale özetlerini kullanarak Sankey diyagramı oluşturulmuştur (Guleria ve Kaur, 2021). İkinci olarak, araştırma alanının kavramsal yapısını ortaya çıkarmak için ortak kelime analizi gerçekeştirilmiştir. Bu analiz, anahtar kelimeler aracılığıyla gerçekeştirilerek birbirine ağda yakın bir şekilde bulunan iki veya daha fazla anahtar kelimenin bir tür tematik ilişkiye sahip olduğu varsayımından hareket etmektedir (Donthu vd., 2021). Son olarak, yukarıda bahsedilen tüm analizler için R tabanlı Bibliometrix 4.2.1-Biblioshiny aracı kullanılmıştır (Aria ve Cuccurullo, 2017).

Raporlama aşaması, bulguları sunmak için tablo ve şekillerin yanı sıra bulguların tartişilmesini içermektedir. Ayrıca, çalışmanın sonunda araştırmanın sınırlılıkları ve destek kaynakları (fon alınmamıştır) açıklanmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Performans Analizi

Genel performans göstergeleri

Tablo 1 incelendiğinde, reklamda kadın temsili konusundaki çalışmaların, 1974'ten 2024'e kadar uzanan geniş bir zaman dilimini kapsadığı görülmektedir. Toplamda 280'i araştırma makalesi türü olmak üzere toplam 298 makalenin 50 yıllık bu süreçte yayınlanması, kadın temsillerinin reklamda nasıl geliştiğini anlamak için geniş bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, konunun 181 farklı akademik dergide ele alınması, geniş bir literatür tabanına sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan, yıllık %4,71'lik bir büyüme oranı ve 14,4'lük ortalama makale yaşı konunun araştırmacılar tarafından ilgi gördüğünü ve çalışmaların köklü ve gelişen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, her bir makale ortalama 25,88 atıf almakta ve bu da çalışmaların etkili ve önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 13,116 kaynakça sayısı bu alandaki literatürün geniş ve derin olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, anahtar kelime analizleri, 259 veri tabanı anahtar kelimesi ve 670 yazar anahtar kelimesi ile alanın tematik çeşitliliğini yansıtmaktadır. Ayrıca, 591 farklı yazar, alandaki çalışmaların geniş bir yazar tabanına sahip olduğunu göstermesine rağmen 88 tek yazarlı makale, bu alandaki çalışmaların bir kısmının bireysel olarak yapıldığını göstermektedir. Her bir makalede ortalama 2,23 yazar bulunması alanda genellikle iş birliği ile çalışıldığını göstermektedir. Uluslararası iş birliği oranı, %13,09'dur ve bu da alandaki bazı çalışmaların uluslararası perspektife sahip olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1

Genel Performans Göstergeleri

Tanımlayıcı Bilgiler	Bulgular
Zaman Aralığı	1974:2024
Kaynaklar (Dergiler)	181
Makaleler	298
Yıllık Büyüme Oranı (%)	4,71
Ortalama Makale Yaşı	14.4
Makale Başına Ortalama Atıf Sayısı	25,88
Makale Türleri	
Araştırma Makalesi	280
Derleme	18
Makale İçeriği	
Veri Tabanı Anahtar Kelimesi	259
Yazar Anahtar Kelimesi	670
Yazarlar	
Yazar Sayısı	591
Tek Yazarlı Makalelerin Sayısı	88
Çok Yazarlı Makalelerin Sayısı	503
Makale Başına Ortak Yazarlık Sayısı	2,23
Uluslararası Ortak Yazarlık (%)	13,09

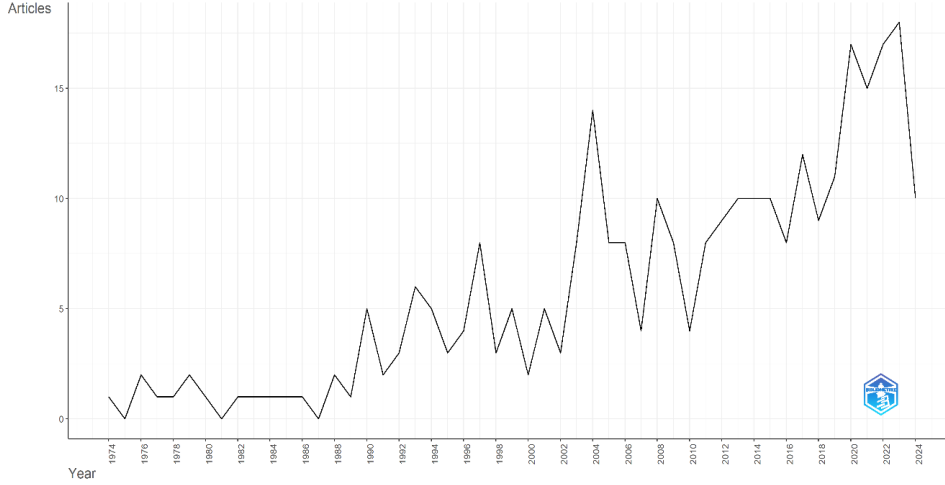
Yıllık makale üretimi

Konu ile ilgili yıllık yayınlanan makale sayılarına detaylı bakıldığında, alandaki akademik ilginin zamanla önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Özellikle 2000'li yılların başına kadar yayın sayısı 10'un altında kalmış ve istikrarlı olmayan bir dağılım göstermiştir. Örneğin, 1997 yılında konu ile ilgili sekiz makale yayınlanıyorken, bir sonraki yıl bu sayı üçe düşmüştür. 2000'li yıllar itibariyle

özellikle dijital reklamcılığın gelişimi ile birlikte, reklamda kadın temsili konusundaki akademik makalelerin sayısında da bir artış yaşanmış fakat istikrarlı bir büyüme bu dönemde de gerçekleşmemiştir. 2004 yılı itibariyle yayın sayısı ciddi ölçüde artsa da takip eden diğer yıllarda sayı yine düşmüştür. Fakat, son yıllarda bu sayı dikkat çekici bir şekilde yeniden artmış ve artmaya devam etmektedir. Özellikle son dönemde, akademik ilginin artması, reklamda kadın temsili konusunun daha fazla ilgi çektiğini ve bu konuda daha fazla farkındalık yaratıldığını göstermektedir.

Şekil 2

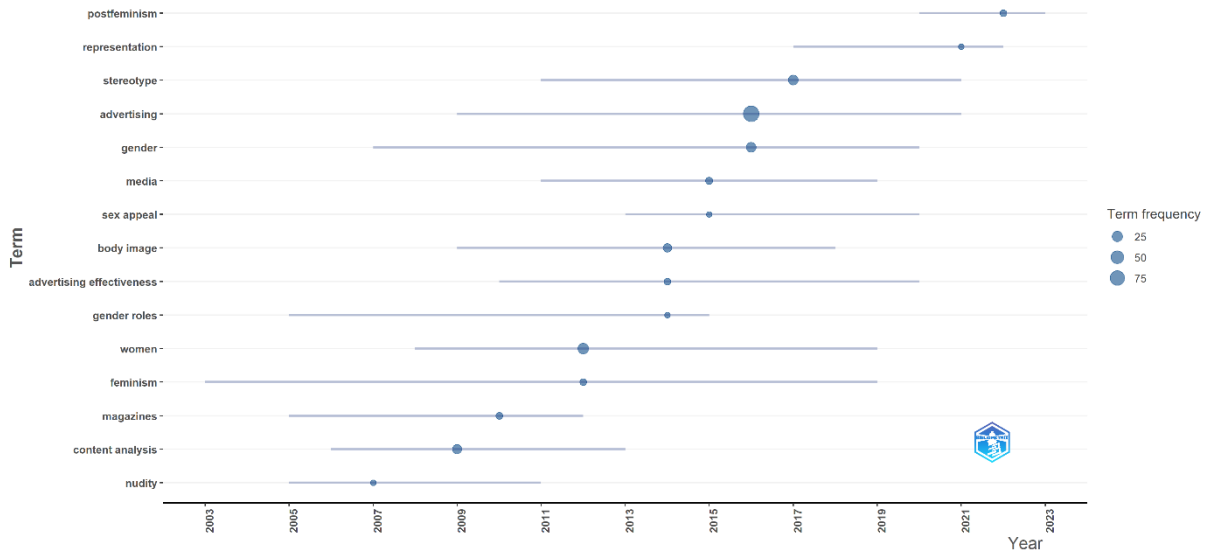
Yıllık Düzeyde Makale Sayıları

Yıllara göre anahtar kelime kullanımı

Şekil 3, reklamlarda kadın temsili konusunda literatürdeki anahtar kelimelerin ve bunların zaman içindeki popülerliklerinin çıktılarını göstermektedir. Her bir kelime, yıllar içinde ne sıklıkta kullanıldığını gösteren çizgilerle temsil edilmiştir. Dairelerin boyutları, kelimelerin belirli yıllardaki kullanım sıklığını yansıtmaktadır. Detaylandırmak gerekirse, özellikle 'feminizm' terimi 2003'ten başlayarak 2019'a kadar literatürde ilgi görmüştür. Bu, feminizm konusunun reklamcılık alanında sadece geçici bir trend olmadığını, aksine uzun süreli ve artan bir ilgiye sahip olduğunu işaret eder. Feminizmden sonra 'post-feminizm' terimi de dikkat çekmektedir. Post-feminizm 2020 yılından itibaren literatürde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu, reklamlardaki kadın temsiline post-feminist yaklaşımların daha yeni ve güncel bir ilgi alanı olduğunu göstermekte, kadınların toplumdaki rollerinin nasıl değiştiği ve bu değişimin medya tarafından nasıl yansıtıldığı üzerine yoğunlaşılmasına işaret etmektedir. 'Beden imajı' terimi, 2009'dan 2018'e kadar sürekli bir ilgi görmüş. Bu, reklamların kadın beden imajı üzerindeki etkilerinin reklamcılık literatüründe önemli ve sürekli bir araştırma konusu olduğunu göstermektedir. Kadınların bedenlerinin reklamlar aracılığıyla nasıl temsil edildiği ve bu temsillerin kadınların kendilerine bakış açılarını nasıl etkilediği üzerine araştırmaların yoğunlaştığı söylenebilir. Ayrıca, 'reklamcılık' ve 'stereotip' terimleri, sırasıyla 2009'dan 2021'e ve 2011'den 2021'e kadar literatürde yoğun olarak kullanılmıştır. Bu, reklamlardaki stereotiplerin ve reklamcılık pratiklerinin, kadınlar üzerindeki etkilerini ve bu pratiklerin toplumsal algıları nasıl şekillendirdiğini sürekli sorgulayan bir literatür olduğunu göstermektedir. Son olarak, bazı anahtar kelimeler azalan trendlere de işaret etmektedir. Örneğin, 'dergi' terimi, 2012 yılına kadar ilgi görmüştür. Bu, tüketici alışkanlıklarının ve medya tüketiminin dijital platformlara kaymasıyla, basılı dergi reklamlarının etkisinin ve ilgisinin azaldığını göstermektedir.

Şekil 3*Reklamdan Kadın Tasviri ile ilgili Anahtar Kelimelerin Yıllara Göre Kullanımı**En üretken ve etkili dergiler*

Tablo 2, reklamlarda kadın temsili literatürüne yönelik en üretken ve etkili dergileri göstermektedir. Öncelikle, konu hakkında en üretken dergi olan Sex Roles dergisi, h-endeksi, g-endeksi ve m-indeksinin yanı sıra toplam atıf sayısında da listenin en üst sırasında yer almaktadır. Bu derginin bilimsel toplulukta yüksek bir itibara sahip olduğunu ve kadın çalışmalarında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Diğer üretken dergiler olan International Journal of Advertising ve Journal of Advertising, yüksek h-endeksine ve geniş bir toplam atıf sayısına da sahiptir. Bununla birlikte, bu dergilerin indeksleri Sex Roles ile karşılaştırıldığında biraz daha düşüktür. Feminist Media Studies dergisi, 2013 yılında kurulmasına rağmen kısa sürede etkili olmuştur, bu da feminist medya çalışmaları ve kadın temsili konularında yükselen bir ilgiye işaret etmektedir. Diğer taraftan, Journal Of Consumer Marketing, European Journal of Marketing ve Psychology & Marketing gibi bazı dergiler, nispeten daha düşük endekslere sahip olmalarına rağmen, toplam atıf sayıları bu dergilerin reklamlarda kadın temsili konusunda önemli ve etkili çalışmalar sunduğunu göstermektedir.

Tablo 2*En Üretken ve Etkili Dergiler*

Dergiler	Makale Sayısı	Toplam Atıf	h_index	g_index	m_index	Yayına Başlama Tarihi
Sex Roles	16	1156	16	16	,410	1986
International Journal of Advertising	14	201	9	14	,273	1992
Journal of Advertising	10	556	8	10	,167	1977
Feminist Media Studies	7	60	5	7	,417	2013
Journal of Advertising Research	6	147	5	6	,179	1997
Journal of Current Issues and Research in Advertising	5	89	5	5	,192	1999
Body Image	5	136	4	5	,250	2009
Journal of Promotion Management	5	64	4	5	,174	2002
Journal of Consumer Marketing	5	141	3	5	,088	1991
European Journal of Marketing	4	147	4	4	,114	1990
Journal of Consumer Culture	4	94	4	4	,182	2003

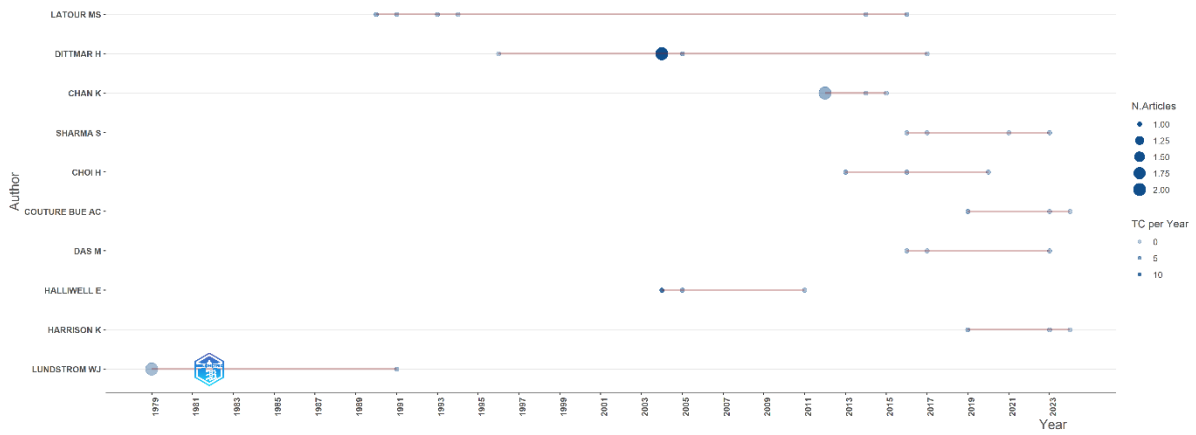
Psychology ve Marketing	4	262	4	4	,190	2004
Women's Studies in Communication	4	35	3	4	,111	1998
Consumption Markets and Culture	4	27	2	4	,222	2016

Üretken yazarlar

Şekil 4, veri setindeki yazarların üretkenliğini ve etkinliğini görselleştirmektedir. Çizgiler bir yazarın makale yayınladığı toplam yılları temsil etmektedir; baloncunun boyutu belirli bir yıldaki toplam yayınları yansıtırken baloncunun rengi de belirli bir yıldaki toplam atıfları yansıtmaktadır. Dolayısıyla, daha büyük bir baloncuk çok sayıda yayınlara verimli bir yılı gösterirken, daha yoğun bir renk yazarın o yıl çok sayıda atıf aldığını göstermektedir (Chorozidis vd., 2024). Michael LaTour toplam altı makale ile konu hakkında en üretken yazar olurken, aynı zamanda yıl bazında en uzun üretkenliği göstermiştir (1989-2016 yılları arası). 1995'ten 2017'ye kadar toplam beş yayın yapan Helga Dittmar 2004 yılında toplam 282 atıf alarak öne çıkmıştır. Sangeeta Sharma'nın bilimsel üretimi, alana geç girdiği göz önünde bulundurulduğunda, toplam dört çalışmasını 2016-2023 yılları arasında yayınlamıştır. Öte yandan, William Lundstrom en erken dönemde (1979-1991 yılları arası) yayın yapan yazar olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 4

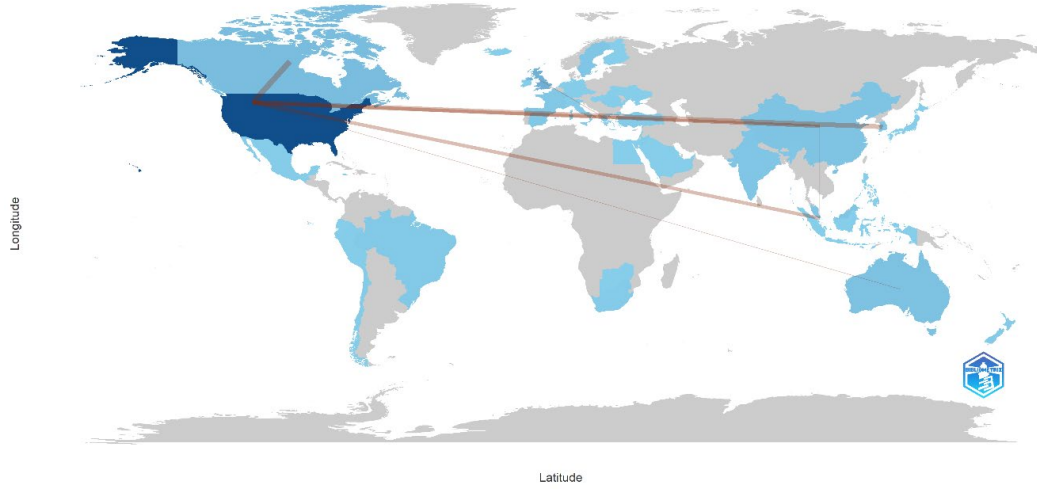
Yazarların Yıllara Göre Üretkenliği

Ülkelerarası iş birliği

Şekil 5, ülkelerin iş birliklerini temsil eden bir eşleştirme modelini göstermektedir. Renk yelpazesi, araştırma alanındaki bilimsel yayınların sayısını temsil etmektedir: Açık mavi düşük üretimi, koyu mavi ise yüksek verimliliğe işaret etmektedir (Arici, Aydın, vd., 2023). Ayrıca, ülkeler arasındaki çizginin inceliği ve kalınlığı iş birliği sıklığını göstermektedir. Üretkenlik açısından, ABD toplam 266 yayın ile açık ara ilk sırada yer alırken Birleşik Krallık 54, Avustralya 29 ve Kanada 25 makale ile ABD'nin ardından gelmektedir. Türkiye toplam sekiz makale ile 16. sırada yer almaktadır. İş birliği açısından, ABD ile Kanada, Kore, Çin ve Singapur arasındaki iş birlikleri öne çıkmaktadır. Ayrıca, Çin ile Singapur ve Birleşik Krallık ve Yunanistan arasında da az da olsa iş birlikleri söz konusudur.

Şekil 5
Ülkelerarası İş Birliği Haritası

En etkili makaleler

Tablo 3, konuyla ilgili en çok atıf alan başka bir deyişle en etkili makaleleri göstermektedir. Gill (2008) ve Tiggemann ve McGill (2004) çalışmaları hem toplam atıf hem de ortalama yıllık atıf sayılarında en üst sırada yer almaktadır. Yıl bazında bakıldığında makalelerin eski tarihli olduğu dikkat çekmektedir. Bu makaleler, reklamlarda kadın temsiliyle ilgili önemli konuları ele almaktadır. Örneğin, Gill (2008), feminist postyapısalcı bir yaklaşım ile kadın cinselliğinin reklamlarda nasıl tasvir edildiğini incelerken, bu temsillerin kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyetçilik üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Tiggemann ve McGill (2004) dergi reklamları odağında sosyal karşılaştırmanın kadınların beden imajı üzerindeki etkisini incelemiş ve bulgular, sosyal karşılaştırmanın kadınların kendilerine yönelik algısını olumsuz etkileyebileceğini (vücut memnuniyetsizliği gibi) ortaya çıkarmıştır. Martin ve Kennedy (1993), reklamların sosyal karşılaştırmaya neden olduğunu ve bunun genç kadınlar üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koymuşlardır. Myers ve Biocca (1992), TV'nin kadınların beden imajı üzerindeki etkilerini incelerken, medya temsillerinin kadınların kendilerini nasıl gördüklerini etkileyebileceğini göstermektedir. Yazarlar, 30 dakikalık TV programı ve reklam izlemenin bir kadının vücudunun şekline ilişkin algısını değiştirebileceğini ileri sürmektedir.

Tablo 3

En Çok Atıf Alan Makaleler

Makale	Toplam Atıf	Ortalama Yıllık Atıf
Gill (2008)	507	29,82
Tiggemann ve McGill (2004)	421	20,05
Myers vd. (1992)	314	9,52
Halliwell ve Dittmar (2004)	203	9,67
Martin ve Kennedy (1993)	197	6,16
Kang (1997)	173	6,18
Frith (2005)	166	8,30
Lavine vd. (1999)	166	6,38
Pope vd. (2001)	152	6,33
Stankiewicz ve Rosselli (2008)	149	8,76

Öte yandan etkili makaleler, medya türlerine göre farklılık göstermektedir. Bunlardan bazıları TV reklamları üzerine odaklanırken (Lavine vd., 1999; Myers ve Biocca, 1992), diğerleri sıklıkla

basılı veya dergi reklamları üzerine odaklanmaktadır (Stankiewicz ve Rosselli, 2008; Tiggemann ve McGill, 2004). Sonuç olarak, bu etkili makaleler, reklamlarda kadın temsili konusundaki literatürde önemli bir yeri olan, medyada kadınların cinselleştirilmesi ve bunun kadınların beden imajı üzerindeki etkileri gibi temel noktalara odaklanmaktadır (Gill, 2008; Martin ve Kennedy, 1993; Myers ve Biocca, 1992; Tiggemann ve McGill, 2004).

Bilimsel Haritalama

AS 2'ye cevap bulmak için bilimsel haritalama (ilişkisel bibliyometri) teknikleri kullanılarak tematik gelişim ve ortak kelime analizleri gerçekleştirilmiştir.

Tematik gelişim analizi

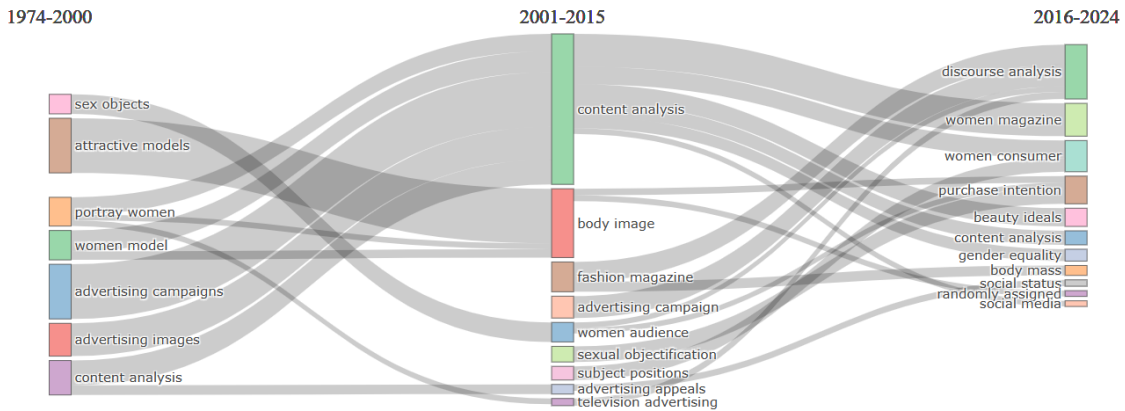
Şekil 6, makale özetleri yoluyla meydana getirilen Sankey diyagramında, reklamlarda kadın temsiliyle ilgili temaların zaman içinde nasıl evrildiğini ve birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını göstermektedir.

İlk olarak, 1974-2000 dönemine baktığımızda, 'cinsel objeler' ve 'çekici modeller' gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Bu, kadınların bu dönemde genellikle cinsel çekicilik ve fiziksel güzellik odaklı olarak reklamlarda tasvir edildiğini göstermektedir. 'Reklam kampanyaları' ve 'reklam görselleri' gibi temaların varlığı, reklamcılıkta kadın temsili konusunun bu dönemde önemli bir ilgi alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde aktif olan 'içerik analizi' teması, bu tasvirlerin incelenmesinde araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilen bir analiz tekniği olmuştur.

2001-2015 döneminde, 'beden imajı' ve 'moda dergisi' gibi temalar dikkat çekmektedir. Bu, reklamlarda kadınların moda ve beden imajı üzerinden nasıl temsil edildiğine odaklanan araştırmaların varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, 'TV reklamcılığı' bu dönemde TV'nin reklamcılık alanındaki baskın rolünü ve 'cinsel objeleştirme' kadınların cinsel olarak objeleştirilmesi araştırmalarda ele alındığını göstermektedir. Adalı ve diğerleri de (2024) cinsel objeleştirme ile ilgili benzer bulgulara ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra, 'içerik analizi' bu dönemde de önemli bir tema olarak kalmıştır. Bir önceki dönemdeki 'reklam kampanyaları' ile bu dönemdeki 'içerik analizi' arasındaki kalın şerit, reklam kampanyalarının içerik analizi yoluyla daha derinlemesine incelenmeye başlandığını göstermektedir. Ayrıca, önceki benzer inceleme çalışmalarında da bu tekniğin reklam araştırmacıları tarafından sıklıkla kullanıldığı bulunmuştur (Adalı vd., 2024; Zotos ve Tsihla, 2014).

Şekil 6

Reklamdan Kadın Tasviri Literatürünün Tematik Gelişimi

Son dönem olan 2016-2024'e bakıldığında, 'sosyal medya', 'kadın dergisi', 'kadın tüketici', 'satın alma niyeti' ve 'vücut kitle endeksi' gibi temalar öne çıkmaktadır. Sosyal medya, bu dönemde reklamcılığın ve kadın tasvirinin önemli bir mecrası haline geldiğini söylemek mümkündür. Kadın

tüketici vurgusu ve satın alma niyeti temaları, kadınların tüketici olarak reklamcılıkta artan rolüne işaret ediyor. Bu, reklamcılığın kadınların satın alma kararlarını nasıl etkilediğini ve bu kararların reklamcılıktaki temsilleri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Öte yandan, vücut kitle endeksi teması kadınların beden imajı ve sağlığı konusundaki hassasiyetlerini yansıtıyor. Bu, reklamcılıkta kadınların bedenleri üzerinden yapılan tasvirlerin ve bu tasvirlerin sağlık ve beden algısı üzerindeki etkilerinin önemini gösteriyor. Diğer taraftan, bu dönemde ‘söylem analizi’ bir analiz tekniği olarak öne çıkmaktadır. Söylem analizinin yanı sıra ‘içerik analizi’ teması da diğer dönemlerde olduğu gibi önemini korumaktadır. Bu, içerik analizinin reklamcılıkta kadın tasvirini analiz etmek için önemli bir teknik olmaya devam ettiğini göstermektedir. Son olarak, ‘tesadüfi atama’ teması yöntem olarak bu dönemde deneysel araştırmaların da yapıldığını ortaya koymaktadır.

Ortak kelime analizi

Şekil 7, reklamda kadın temsili araştırmalarının kavramsal yapısını ortaya koyan ortak kelime analizi bulgularını sunmaktadır. Bu analiz yazarların makalelerde kullandıkları anahtar kelimeler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda üç küme ortaya çıkmış, kümelerde belirgin olan konulara dayanarak kümeler isimlendirilmiş ve bunlar ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Küme 1- “Toplumsal cinsiyet rolü, tüketici eğilimleri ve feminizm”

Öncelikli olarak, kırmızı renkli olan birinci kümede reklamda kadın temsiline toplumsal cinsiyet rolü, beden imajı ve tüketici davranışları üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Önceki bazı çalışmalar, toplumsal cinsiyet ve güzellik normlarının merkezi yönü olarak model vücut şekli veya imajına odaklanmaktadır (Gill, 2008; Tiggemann ve McGill, 2004; Yang vd., 2023). Örneğin, güncel bir deneysel çalışma, sadece ürün içeren iç çamaşırı reklamlarının, kadın modeli içerenlere göre daha olumlu değerlendirildiğini ve daha olumlu bir beden imajı meydana getirdiğini bulmuştur. Aynı çalışma, gösterişli kadınsı özellik gösteren reklamlara maruz kalanların, gösterişsiz maruz kalanlara kıyasla toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha geleneksel tutumlar sergilediğini ortaya koymuştur (Gan ve Chen, 2024). Öte yandan, Branchik vd. (2021), reklamda kadın imgeleri kullanımının tüketici davranışları üzerindeki etkisinin X ve Y kuşağına göre değişip değişmediğini incelemiştir. Deneysel bir tasarıma sahip olan bu çalışmada, alkollü içecek reklamlarının farklı model sayısı, model yaşları ve reklam mesajlarına göre değerlendirilmesi yapılmıştır. X kuşağındaki kadın tüketiciler, değer odaklı mesajlar içeren ve birden fazla kadın modeli bulunan reklamları tercih ederken, Y kuşağındakiler model sayısı veya mesaj türüne dair belirgin bir tercih göstermemektedir. Ancak, kadınlara yakınlık hissi yüksek olanlar, model sayısı ne olursa olsun, birden fazla model içeren reklamları tercih etmiştir. Son olarak, tüketicilerle kadın modeller arasındaki yaş yakınlığı, reklamlara karşı tutumlarını etkilemiştir.

Bir başka güncel çalışma, reklamlarda ‘rötuşsuzdur’ uyarılar ekleme ve çıplak tenli modelleri tasvir etme trendlerinden esinlenerek, tüketicilerin muhtemelen değişen ahlaki gereksinimleri ve Çinli kadınlar arasındaki güzellik normları bağlamında ‘rötuşsuzdur’ uyarıların reklam etkinliğini araştırmıştır. Bulgular, kadınların kusursuz cilde sahip bir modelin yer aldığı reklamları gördüklerinde satın alma niyetlerinin arttığını ortaya koymuştur. Ancak, ‘rötuşsuzdur’ uyarısı yapılan reklamın (özgün ve gerçekçi cilt), kusursuz modeli gösteren reklama göre kadınların reklama olan güven duygusunu artırmış ve satın alma niyetini en üst düzeye çıkarmıştır (Yang vd., 2023). Cheung vd. (2013), Çinli kadınların cinsel çekicilik kullanılan reklamlara verdikleri tepkiler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgular, kadınların çıplaklık içeren reklamlara kıyasla cinsel davranış içeren reklamlara karşı genellikle daha olumlu bir tutum ve daha yüksek satın alma niyeti sergilediklerini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, kadın çıplaklığı içeren reklamlar Çinli kadınların benlik kavramlarıyla uyuşmamakta, bu da olumsuz tutumlara ve daha düşük satın alma niyetlerine yol açmaktadır.

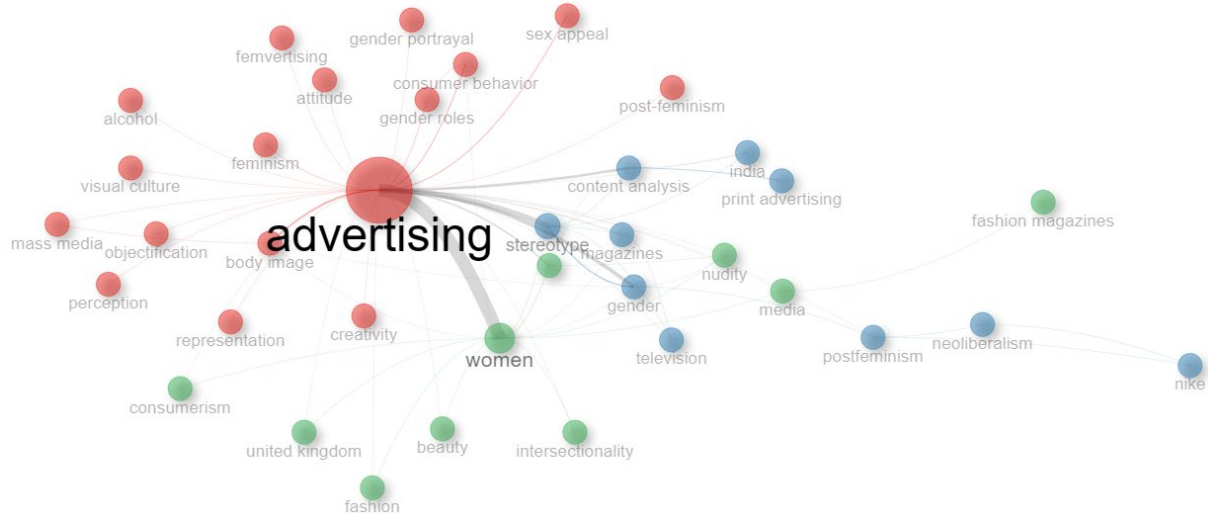

Bu kümede ayrıca 'feminizm' ve 'femvertising' gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Feminizm kavramı, kadınların reklamlardaki temsillerini eleştirel bir perspektiften nasıl değerlendirildiğini ve cinsiyet eşitsizliklerinin medyada nasıl ele alındığını göstermektedir. Feminizmin dördüncü dalga aşaması olarak değerlendirilen femvertising gibi modern yaklaşımlar, kadınları güçlendiren içeriklerle reklamcılığın nasıl dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Gomez-Borquez vd., 2024).

Yapılan çalışmalar, tüketicilerin feminist tutumlarının, reklamlardaki cinsel kadın imgelerine ilişkin değerlendirmelerini olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir (Choi vd., 2020). Örneğin, Choi vd. (2020), Kore'de yaptıkları araştırmada, muhafazakâr ve liberal feminist perspektiflere sahip tüketicilerin, radikal feminist perspektife sahip tüketicilere kıyasla, kadınların yer aldığı cinsel içerikli reklamları daha olumlu değerlendirdiklerini ve daha etik bulduklarını tespit etmişlerdir. Raslie ve Zaidi (2022), feminist bakış açısıyla Instagram'daki kadın imgesi içeren güzellik ürünleri reklamlarında kullanılan dili incelemişler ve reklamlardaki üslup öğelerinin kadınlara stereotipler olarak atfedilen özellikleri içerdiğini bulmuşlardır. Yazarlar ayrıca, bir pazarlama taktiği olarak ataerkilliğin, stereotiplerin ve kadının cinselleştirilmesinin kapsamlı etkisinin reklamlarda öne çıktığı tespit etmişlerdir. Drake ve Radford (2021), kadın fitness reklamlarının postyapısalcı feminist teori perspektifinden değerlendirmiş ve reklamlarda kadın bedeninin bir makine gibi gösterdiğini ve atletizm takıntısının teşvik edilip normalleştirildiğini ortaya koymuşlardır. Bu reklamlar ayrıca, ideal koşu bedenini yüceltirken, kadınların spordaki potansiyelini ve spor dünyasına katkılarını göz ardı ettiği yazarlar tarafından iddia edilmiştir.

Şekil 7

Yazar Anahtar Kelimelere Göre Ortak Kelime Analizi

Feminizm ve reklamcılık kelimelerinden türetilerek feministler tarafından ortaya sürülen femvertising kavramı, "kadınları ve kız çocuklarını güçlendirmek için kadın yanlısı yetenekler, mesajlar ve görüntüler kullanan reklamlar" olarak tanımlanmaktadır (Gillespie, 2016, par. 1). Önceki bir çalışma, femvertising'in doğrudan kadınları güçlendirme mesajları verdiğini, tüketicilerin toplumsal cinsiyet eşitliği bağlılığına yol açtığını, toplumda kadın potansiyelini ve fırsatlarını desteklediğini ve kadınlara saygı ve özgürlüğü teşvik ettiğini ileri sürmüştür (Lima ve Casais, 2021). Negm (2024), femvertising ve toplumsal cinsiyete dayalı reklamlara maruz kalmanın kadın ve erkekler üzerinde farklı etkileri olduğu bulmuştur. Örneğin, her iki reklam türü de her iki cinsiyetinde toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarını etkilemektedir. Femvertising, kadın tüketicilerin marka tutumunu etkilese de satın alma niyetlerini etkilememiştir. Ancak, toplumsal cinsiyete dayalı

reklamlar, erkek tüketicilerin marka tutumunu ve satın alma niyetlerini etkilerken, kadın tüketicilerin satın alma niyetlerini etkilememiştir.

Küme 1'deki çalışmalar, iç çamaşırı, alkollü içecek ve kozmetik reklamlarında kadın temsilinin etkilerini incelemiştir. Ayrıca, Instagram'daki güzellik ürünleri reklamları da ele alınmıştır. Öte yandan, 'rötuşsuzdur' etiketli reklamların yanı sıra, çıplaklık ve cinsel davranış içeren reklamlar, femvertising örnekleri ve kadın fitness reklamları gibi çeşitli türler analiz edilmiş. Bu örnekler, kadın temsilinin tüketici davranışları, beden algısı ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkilerini göstermektedir. Sonuç olarak, reklamlarda kadın temsilinin toplumsal cinsiyet algıları ve tüketici davranışları üzerindeki etkisi farklı reklam örnekleri odağında karmaşık ve kültüre bağlı görünmektedir.

Küme 2- "Medya türleri ve ideolojik bakış"

Mavi renkli küme 2'de, öncelikli olarak televizyon ve basılı reklamlar gibi geleneksel kitle iletişim araçları öne çıkmaktadır. Bu araçlarda yer alan ve kadınları tasvir eden reklamlar farklı kültürler bağlamında sıklıkla reklam araştırmacıları tarafından incelenmiştir.

TV içeriğinin bir parçası olan reklamlar, çoğu zaman insanların bilincinde toplumdaki cinsiyet rolleriyle ilgili stereotipler oluşturabilmektedir (Das, 2011; Kitsa ve Mudra, 2020). Bu bağlamda, Ukrayna'da yapılan bir araştırmada, TV'deki cinsiyetçi reklamlarda kadınların çoğunlukla "ev kadını, çocuk bakıcısı, koruyucu, hizmetçi ya da güçlü erkeklerin dekorasyonu" olarak stereotiplerle tasvir edildiğini göstermektedir (Kitsa ve Mudra, 2020). Bu pre-feminist dönemin izlerinin halen reklamlarda mevcut olabileceğini göstermektedir (Gomez-Borquez vd., 2024). Jafar vd. (2022), TV'deki kozmetik reklamlarında kadın tasvirlerinin nasıl kullanıldığına yönelik araştırmalarında, reklamlarda kadınların kişilikleri ve rollerine göre daha aşağı düzeyde sunulduğunu ve marka hatırlanmasının sağlanması için kadınların bir arzu objesi olarak tasvir edildiğini bulmuşlardır. Fakat son zamanlardaki TV reklamlarında kadınların bağımsız düşünce ve eylem kapasitelerinin giderek daha fazla kabul görmeye başladığına yönelik bazı bulgular da mevcuttur (Arumugam vd., 2022).

Bu kümede medya türü bağlamında, TV'nin yanı sıra basılı reklamlar da (örneğin, dergi reklamları) dikkat çekmektedir. Dergi reklamlarındaki sosyal karşılaştırmanın kadınların beden imajı üzerinde vücut memnuniyetsizliği gibi olumsuz etkileri olduğu önceki araştırmalarda bulunmuştur (Tiggemann ve McGill, 2004). Ayrıca önceki bir çalışma, iki dergi reklamından birinin kadınları cinsel obje olarak tasvir ettiğini bulmuştur. Dergi türleri açısından bakıldığında, erkek, kadın moda ve kadın ergen dergilerinin kadınları cinsel obje olarak gösterme olasılığı, haber ve iş dünyası, özel ilgi veya moda dışı kadın dergilerine göre daha yüksek olduğu aynı çalışmada tespit edilmiştir (Stankiewicz ve Rosselli, 2008). Öte yandan, Güney Afrika'daki basılı reklamlarda kadınların tasvir edilme biçimlerini belirlemek için yapılan bir başka araştırmada, öncelik verilen değerlerin güç ve başarı olduğu bulunmuştur (Jere, 2014).

Reklamın kültürel bağlamının da medya türleri ile birlikte vurgulandığı Şekil 7'de görülmektedir. Örneğin, Hindistan odağında reklamda kadın tasvirlerinin hem TV (Das, 2011; Das ve Sharma, 2023) hem diğer medya türlerinde (Kumari ve Shivani, 2015) ele alındığı söylenebilir. Örneğin, Das ve Sharma (2023) Hint TV reklamlarında kadınların nasıl tasvir edildiğini ve bu tasvirlerin ürün kategorilerine göre nasıl değiştiğini araştırmışlardır. Bu reklamlarda kadınların özellikle süslenme, aile ve cinsel obje rolünde olduğu bulunmuştur. Ürün kategorisi açısından, sağlık ve hijyen ile yiyecek ve içeceklerle ilgili ürünlerle kadınların aile rolü ilişkilendirilmiş; vücut güzelleştirme ve evle ilgili ürünlerde nadiren özgür ve çalışan rolünde işlenmiş; ürün cinsel bir çekicilik gerektirmese bile, kadınların birçok reklamda cinsel obje olarak tasvir edildiği belirlenmiştir. Benzer bir şekilde, Kumari ve Shivani (2015) Hindistan'daki hem TV hem de basılı reklamları

incelemiştir. Yazarlar, kadınların çoğunlukla ev hanımı olarak tasvir edildiği, ağırlıklı olarak ev ürünlerini desteklediği ve reklam verenler tarafından marka tanıtımı için çoğunlukla genç kadın modellerin tercih edildiğini bularak, Hint reklamcılığında kadın stereotipleri ortaya çıkarmışlardır.

Şekil 7’de de görüldüğü gibi, bu kümede analiz tekniği olarak içerik analizi öne çıkmaktadır (Das, 2011; Das ve Sharma, 2023; Kitsa ve Mudra, 2020; Kumari ve Shivani, 2015; Stankiewicz ve Rosselli, 2008). İçerik analizi, farklı medya türlerinde yer alan reklamlarda kadın temsiline veya stereotiplerinin incelenmesinde oldukça uygun bir tekniktir.

Küme 2’de, ‘post-feminizm’, ‘neoliberalizm’ ve ‘Nike’ kavramlarının bir alt küme oluşturduğu görülmektedir. Post-feminist ve neoliberal ideolojilerin reklamcılık stratejileri ve cinsiyet rolleri üzerindeki etkilerini, özellikle global bir marka olan Nike üzerinden ele alındığı söylenebilir. Yakın tarihli bazı çalışmalar (Posbergh, Andrews, vd., 2023; Posbergh, Clevenger, vd., 2023), Nike’ın reklamlarında kadınları spor ve fiziksel aktivitelerde cesur ve kararlı bir şekilde göstermesine rağmen, bu temsillerin kültürel çeşitliliği yansıtmadığını, bu stratejilerin aslında Batı merkezli neoliberal ve post-feminist idealleri evrenselleştirdiğini ve mevcut sosyal eşitsizlikleri pekiştirdiğini iddia etmektedirler. Markanın evrenselleştirme çabalarını aslında Batı dışındaki kadınların spor ve cinsiyet eşitliği mücadelelerini desteklemek yerine, onları bir pazarlama stratejisi olarak kullanmakla ilgili olduğu çalışmalarda belirtilmektedir. Diğer taraftan, neoliberal ideoloji odağında Gür vd. (2021), 1980-1990 yılları arasında Türkiye’deki kadın dergi reklamlarında en sık geçen kelimelerin “güzel, yaşamak, yeni, cilt ve genç” olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlar ideolojik açıdan, kadın dergilerindeki bu reklamların hem dönemin egemen değerlerini yaymak hem de gelişmekte olan neoliberal toplumun arzu edilen kadın kimliklerinin gelişimi için gerekli olan tüketim odaklı değerlerin kadınlar tarafından gayri resmi olarak içselleştirilmesini sağlamak açısından etkili olduğu ileri sürmüşlerdir.

Sonuç olarak, küme 2’deki çalışmalar, Nike’ın spor reklamları, Türkiye’deki kadın dergilerindeki reklamlar, Ukrayna’daki TV reklamları ve Hint TV reklamları gibi çeşitli reklam türlerini incelemektedir. Bu reklamlarda kadınlar farklı şekillerde temsil edildiği söylenebilir. Örneğin, Nike reklamlarında cesur ve kararlı sporcular olarak; Türk dergi reklamlarında güzellik ve gençlik vurgusuyla; Ukrayna TV reklamlarında geleneksel ev kadını rolleriyle; Hint TV reklamlarında ise aile rolleri, süslenme ve bazen cinsel obje olarak kadınları temsi etmektedir. Bu örnekler, reklamlardaki kadın temsiline kültüre, medya türüne ve ürün kategorisine göre değiştiğini, ancak genellikle belirli kalıpları sürdürdüğünü gösteriyor.

Küme 3- “Cinsel çekicilik ve moda reklamlarında kadın bedeni”

Son olarak, yeşil renkli küme 3’te, medyada yer alan reklamlarda kadın temsillerinin toplumsal cinsiyet normları ve cinsel objeleştirme üzerindeki etkileriyle ilgili ipuçları sunulmaktadır. Medyanın, kadınları cinsel çekicilik ve çıplaklık aracılığıyla nasıl objeleştirdiğini ve bunun tüketici davranışları ve toplumsal algılar üzerindeki etkileri literatürde sıklıkla ele alınmaktadır. Reklamlardaki kadın çıplaklığı kullanılarak cinsel çekiciliğin objeleştirilmesi reklama yönelik dikkat ve tutumu, marka hatırlanabilirliğini, tüketicinin satın alma kararını ve satış oranını olumlu yönde etkilediği önceki araştırmalarda ortaya konulmuştur (Digout vd., 2017). Kiper ve Ulema (2021), otellerin kadınların yer aldığı reklam görsellerinde özellikle tam ya da kısmi çıplaklık içeren görüntülerde cinsel çekicilik olarak nesneleştirildiğini ortaya koymaktadır. Kısaca, cinsel çekicilik, özellikle çıplaklık, reklamcılar tarafından onlarca yıldır kullanılan yaygın bir müşteri çekme taktiğidir (Kiper ve Ulema, 2021). Reklamcılar, müşterilerin bir markayla ilgili motivasyonlarının zayıf olduğu durumlarda ürünlere dikkat çekmek için giderek daha yaygın bir şekilde cinsel kaynakları kullanmaktadırlar (Digout vd., 2017). Ancak reklamlarda kadınları cinsel objeler olarak tasvir edilmesi cinsiyete yönelik olumsuz stereotipleri pekiştirdiği bilinmektedir (Bronstein, 2008).

Ayrıca, bu kümeye göre, moda ve güzellik endüstrileri, idealize edilmiş kadın imajlarını kullanarak tüketici davranışlarını yönlendirdiği söylenebilir. Özellikle moda dergilerinin, bu idealleri en yoğun şekilde teşvik eden medya türlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda güncel bir çalışma, Çinli kadın tüketicilerin kadın moda reklamlarına verdikleri tepkileri araştırmıştır. Çalışma, tüketiciler reklamlara yanıt verirken modelin ırkını, güzellik tipini ve kadınsılık durumlarını dikkate aldıklarını tespit etmiştir (Gan, 2023). Srivastava vd. (2022), Finlandiya'daki hızlı moda şirketlerinin Facebook sayfalarında bulunan kadınların yer aldığı reklamları incelenmişlerdir. Görsel bir söylem analizi sonucunda, kadınlar heteroseksüel, özenli, masum, seksi poz verenler, aktif olarak kendini tanıtan ve imajlarını kontrol eden, kaygısız ve çevreci aktivistler olarak betimlendiği ortaya çıkmıştır. Şili'de kız çocuklarını ve ergenleri hedefleyen üç iç çamaşırı ve ayakkabı reklam kampanyası hakkında gerçekleştirilen bir vaka çalışmasında, markaların pazarlama ve ticari amaçlarla çocuk ve ergen imajlarını cinselleştirmekle suçlandığı tespit edilmiştir. Bulgular ayrıca, moda endüstrisinin çocukluğa kadar uzanan karakteristik kadın cinsiyet stereotiplerine başvurulduğunu ortaya çıkarmıştır (Condeza-Dall'Orso vd., 2021).

Sonuç olarak küme 3, reklamlarda kadın bedeninin ve cinsel çekiciliğin kullanımına odaklanmaktadır. Otel reklamlarındaki çıplaklık içeren görseller, moda dergilerindeki idealize edilmiş kadın imajları, Facebook'taki hızlı moda reklamları ve çocuk/ergen odaklı iç çamaşırı ve ayakkabı reklamları gibi örnekler, kadınların genellikle cinsel obje olarak veya stereotipik rollerde (seksi, masum, çevreci aktivist gibi) tasvir edildiğini göstermektedir. Bu örnekler, reklamcılarının tüketici davranışlarını etkilemek için kadın bedenini ve cinsel çekiciliği yaygın olarak kullandığını ortaya koymakta, aynı zamanda bu uygulamanın toplumsal cinsiyet normları üzerindeki etkisini de gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Adalı vd. (2024) ifade ettiği gibi reklam araştırmalarının gelişimini sistematik olarak değerlendirmek için birçok bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalar, alanın ilerlemesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu geniş alanda, reklamlarda kadın temsili üzerine odaklanan bu çalışmada, mevcut ve yeni bilgileri kapsamlı ve ayrıntılı bir bibliyometrik analizle birleştirerek, var olan boşluğu gidermeyi amaçlanmıştır. Bu sayede, reklamda kadın temsili konusundaki bilgi birikimine katkıda bulunulmakla kalmayıp, gelecekteki araştırmalar için de değerli bilgiler ve bir yol haritası sunulmaktadır.

Reklamda kadın temsili üzerine gerçekleştirilen bu çalışma, 1974'ten 2024'e kadar uzanan 50 yıllık süreçte yayınlanan 298 makaleyi inceleyerek, konunun geniş bir akademik ilgi alanı olduğunu ve zaman içinde önemli ölçüde büyüdüğünü göstermiştir. Çalışmalar, genel olarak kadınların reklamlardaki temsillerinin nasıl evrildiğine, cinsel objeleştirme, beden imajı ve feminizm gibi anahtar kavramlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Yıllar içinde, feminizm ve post-feminizm terimlerinin literatürde önem kazandığı, reklamcılıkta kadın imajının, özellikle dijital reklamcılığın yükselişiyle birlikte, toplumsal cinsiyet normları ve cinsel objeleştirme açısından daha fazla sorgulandığı gözlenmiştir. Bu bulgular araştırmacılara, konunun hangi yönlerinin daha fazla incelenmeye ihtiyaç duyduğunu ve hangi alanların doyunluğa ulaştığını göstermektedir.

En üretken ve etkili dergiler arasında Sex Roles, International Journal of Advertising ve Journal of Advertising gibi dergiler yer almakta; bu dergilerin yüksek atıf sayıları ve indeks oranlarıyla bilimsel toplulukta önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu durum, reklamda kadın temsili konusunda çalışmalar yapacak olan araştırmacılara hangi mecralarda yayın yapma imkanlarının daha yüksek olduğu konusunda önemli ip uçları vermektedir. Ayrıca, 591 farklı yazar, alanda yapılan çalışmalara katkı sunmuş ve Michael LaTour toplam altı makale ile bunlar içerisinde en üretken yazar olarak öne çıkmıştır. Helga Dittmar, 1995'ten 2017'ye kadar beş yayın yapmış ve 2004 yılında aldığı 282 atıfla

dikkat çekmiştir. Bu bulgular, alandaki çalışmaların geniş bir yazar tabanına sahip olduğunu ve bireysel olarak da önemli katkılarda bulunulduğunu göstermektedir. Uluslararası iş birlikleri açısından ABD, Birleşik Krallık ve Kanada gibi ülkeler öne çıktığı, bu iş birliklerinin alandaki çalışmaların uluslararası perspektifte gelişimine katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Yazar ve ülkeler bağlamındaki bu bulgular, özellikle yeni araştırmacılara alanda kimlerle iş birliği yapabilecekleri konusunda fikir vererek uluslararası ağlarını genişletmelerine olanak tanıyabilecektir.

En etkili makaleler, reklamda kadın temsili konusunda derinlemesine analizler sunarak bu alandaki akademik tartışmaları şekillendirmiştir. Gill (2008) ve Tiggemann ve McGill (2004) gibi çalışmalar, kadınların cinsel objeleştirilmesi ve medya temsillerinin beden imajı üzerindeki etkileri gibi konularda öne çıkmıştır. Bu makaleler, yüksek atıf sayıları ile alanın önemli referans kaynakları haline gelmiş ve reklamda kadın temsiliyle ilgili kritik meseleleri aydınlatmıştır. Bu, araştırmacıların alandaki temel referanslara kolayca erişim konusunda yardımcı olabilecektir. Araştırmacılar bu makaleleri, kendi çalışmalarını şekillendirirken başlangıç noktası olarak kullanabileceklerdir.

Reklamda kadın temsili araştırmalarına tematik gelişim açısından bakıldığında, 1974-2000 arasında cinsel objeler ve çekici modeller gibi temalar hakimken, 2001-2015 döneminde beden imajı ve moda dergisi gibi konulara odaklanılmıştır. 2016-2024 yılları arasında, sosyal medya ve kadın tüketici gibi modern temaların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bulgular, reklamda kadın temsillerinin, toplumsal ve teknolojik değişimlerle birlikte nasıl dönüştüğünü ve bu dönüşümün araştırma konularına nasıl yansıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan, reklamda kadın temsili literatüründe içerik analizinin sürekli olarak önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu analiz tekniği, reklamlardaki kadın imajlarının nasıl değiştiğini ve bu değişimin tüketici algıları ve toplumsal cinsiyet normları üzerinde nasıl bir etki yarattığını anlamada kilit bir analiz tekniği olarak benimsenmiştir. Bu süreklilik, içerik analizinin reklamcılıkta kadın temsillerini incelemek için etkili bir araç olduğunu ve bu alanın araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, son yıllarda söylem analizi ve deneysel tasarımlar da dikkat çekmektedir. Bu bulgular, araştırmacılara bu alandaki değişen eğilimleri, öncelikleri ve gelecekteki çalışmaların hangi konulara odaklanması gerektiği konusunda yardımcı olabilir.

Son olarak, reklamda kadın temsili literatürünün kavramsal yapısını belirlemek için uygulanan ortak kelime analizi sonucunda araştırmaların odaklandığı üç temel küme ortaya çıkmıştır. Bu kümeler yapılan araştırmaların farklı yönlerini temsil etmektedir. Örneğin, reklamda kadın temsillerinin toplumsal cinsiyet rolleri, beden imajı ve tüketici davranışları üzerindeki etkilerini “toplumsal cinsiyet rolü, tüketici eğilimleri ve feminizm” kümesi ele almaktadır. Feminizm ve femvertising gibi kavramlar bu kümede öne çıkmakta, kadınların güçlendirilmesine odaklanan içeriklerin reklamcılıkta nasıl bir dönüşüm yarattığını göstermektedir. İkinci küme olan “medya türleri ve ideolojik bakış”, TV ve basılı reklamlar gibi geleneksel medya türlerinde kadın temsillerinin nasıl işlendiğini ele almakta ve bu temsillerin toplumsal cinsiyet stereotipleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca, post-feminizm ve neoliberalizm gibi ideolojilerin reklamcılık stratejileri ve cinsiyet rolleri üzerindeki etkilerine de odaklanmaktadır. Son küme olan “cinsel çekicilik ve moda reklamlarında kadın bedeni” kümesinde, reklamlardaki kadın çıplaklığının ve cinsel çekiciliğin kullanımını ve bu unsurların tüketici davranışları ve toplumsal algılar üzerindeki etkileri irdelenmektedir. Moda ve güzellik endüstrilerinin tüketici davranışlarını nasıl yönlendirdiği ve idealize edilmiş kadın imajlarının kullanımı bu kümede dikkat çekmektedir. Kısaca bu kümeler, reklamda kadın temsilleri üzerine yapılan araştırmaların çok yönlü ve dinamik doğasını göstermekte ve akademik tartışmalarda hangi konuların öne çıktığını belirlemektedir. Böylece, kavramsal yapıya ait bu bulgular, araştırmacılara alandaki önemli konuları ve eğilimleri tanımlama imkânı vererek gelecekteki çalışmalar için yönlendirici bilgiler sağlayabilecektir.

Sonuç olarak, bu bibliyometrik çalışma yukarıda vurgulandığı gibi reklamda kadın temsili literatürüne önemli teorik katkılar/çıkarımlar sağlamaktadır. Araştırma, farklı bileşenlerin katkılarıyla birlikte literatürün gelişim sürecini vurgulamanın yanı sıra alanın performans analizini ve bilim haritalamasını sunarak mevcut bilgiyi genişletmiştir (Verma ve Yadav, 2021).

Bu SLR, reklamlarda kadın temsili tarihsel gelişimini ve mevcut durumunu ortaya koyarken, gelecekteki araştırma yönleri ve potansiyel eğilimler hakkında da bazı somut fikir vermektedir. Mevcut araştırma eğilimleri ve toplumsal değişimler göz önüne alındığında, önümüzdeki yıllarda reklamlarda kadın temsili çeşitli yönlerde gelişmesi beklenebilir. Örneğin, farklı yaş, etnik köken, vücut tipi ve mesleklere sahip kadınların reklamlarda daha sık görülmesiyle daha fazla çeşitlilik ve kapsayıcılık öne çıkabilir. Bununla birlikte, geleneksel olmayan kadın rollerinin artması da muhtemeldir. Reklamlarda kadınların liderlik pozisyonlarında, teknik alanlarda veya geleneksel olarak erkeklere atfedilen rollerde daha sık gösterilmesi beklenebilir. Aynı zamanda, ev içi rollerin daha eşitlikçi bir şekilde temsil edilmesi de olası bir gelişmedir. Öte yandan, 'Femvertising' olarak adlandırılan, kadın güçlendirme mesajlarını ön plana çıkaran reklam kampanyalarının yaygınlaşması da beklenen bir diğer eğilimdir. Ayrıca, sosyal medya platformlarında influencer pazarlamasının kadın temsili üzerindeki etkisinin artması öngörülmektedir (Sharma ve Bumb, 2022). Instagram, TikTok gibi platformlarda kadın influencerların marka temsilcileri olarak daha fazla rol alması, bu trendin bir göstergesi olabilir. Buna paralel olarak, sanal (yapay zekâ) influencerlarının da bu kampanyalarda kullanılması yeni içgörüler sunacaktır. Öte yandan, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, karma gerçeklik ve Metaverse gibi yeni teknolojilerin reklamcılıkta kullanımının yaygınlaşmasıyla, kadın temsili bu platformlarda nasıl şekilleneceği de önemli bir araştırma konusu haline gelebilir.

Bu makalenin uygulamacılara yönelik katkıları (pratik çıkarımlar) da bulunmaktadır. Örneğin, marka yöneticileri için bu çalışma, reklamlarda kadın temsili nasıl olması gerektiğini belirlemede kritik bir stratejik rehber niteliğindedir. Bu sayede, toplumsal cinsiyet eşitliği ve gelişmiş temsil arayan tüketicilerle daha derin ve kalıcı bağlar kurma fırsatı yakalayabilirler (Gomez-Borquez vd., 2024). Özellikle dikkat çeken bir strateji, reklamlarda kadınları daha çeşitli ve gerçekçi rollerle temsil ederek, sadece geniş bir kitleye hitap etmek değil, aynı zamanda toplumsal değişimin öncüsü olmaktır. Ayrıca, reklamlarda kadınlarla ilgili geleneksel stereotiplere cesurca meydan okumak, kadına ilişkin değişen toplumsal bakış açılarıyla uyumlu, daha etkileyici ve ilham verici reklam mesajları kullanmak reklamcılar için güçlü bir rekabet avantajı sağlayacaktır (Adalı vd., 2024). Bu bağlamda, kadınların güçlendirilmesine odaklanan reklam stratejileri, sadece marka sadakatini artırmakla kalmayıp, markanın toplumsal değerlerle uyumlu bir lider olarak algılanmasını sağlayabilir. Ayrıca, bu çalışmada ortaya çıkan bulgular, reklamda kadın kullanımının toplumsal algıları şekillendirmedeki rolünü gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, reklamcılar ve markalar, tüketicilerin medya okuryazarlığını artırmaya yönelik kampanyalar düzenleyebilir. Bu hem markaların sosyal sorumluluğunu gösterecek hem de bilinçli tüketici kitlesinin oluşmasına katkıda bulunacaktır. Son olarak, bu çalışmada ortaya çıkan temaların ve konuların dikkatlice incelenerek anlaşılması, reklamcılarının buna göre gelecek stratejileri geliştirmelerine yardımcı olacaktır (Verma ve Yadav, 2021).

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak, çalışmada sadece reklamda kadın temsiline odaklanılmıştır. Gelecek araştırmacılar erkeklerin reklamlarda temsiline yönelik bibliyometrik bir çaba gösterebilirler. İkinci olarak, çalışmada veri seti sadece Scopus veri tabanında yer alan İngilizce makalelerden meydana getirilmiştir. Gelecekte WoS veya diğer veri tabanlarında yer alan makaleler de veri setine dahil ederek daha fazla sayıda çalışma analiz edilebilir. Ayrıca, Türkçe ve diğer dillerde yayımlanan çalışmalar özelinde de benzer araştırmalar yapılabilir. Üçüncü olarak, bu çalışmaya gri literatür dahil edilmemiştir. Gelecekte bu kaynakların (raporlar, kitap, tezler vb.) dahil edilmesi alana katkı sunacaktır. Dördüncüsü, seçilen anahtar kelimelerin kapsamı dışında kalan ilgili çalışmalar gözden kaçmasına yol açmış olabilir. Beşincisi, bu çalışmada

bilimsel haritalama tekniği olarak sadece tematik gelişim analizi ve ortak kelime analizi uygulanmıştır. Alanın gizil entelektüel yapısını ortaya çıkartabilen ortak atıf analizi ve kaynakça eşleşmesi gibi farklı analizlerin de gelecekte yapılması ve tartışılması önemlidir. Son olarak, SPAR-4 SLR protokolünün uygulandığı bu araştırmada organize etme aşamasında belirli bir çerçeve benimsenmemiştir. Gelecekteki araştırmacılar, ADO, TCM, TCCM (Bkz. Paul vd., 2023) gibi farklı çerçeveler kullanarak alanın nomolojik ağ ve kavramsal çerçevenin yanı sıra sık kullanılan teorileri, bağlamları ve metodolojileri derinlemesine ortaya çıkartabilir.

Etik Kurul Onayı

Çalışmanın metodolojisi sistematik literatür incelemesine dayandığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazarın çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Desteklemiyor

KAYNAKLAR

- Adalı, G., Yardibi, F., Aydın, Ş., Güdekli, A., Aksoy, E., & Hoştut, S. (2024). Gender and advertising: A 50-year bibliometric analysis. *Journal of Advertising*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/00913367.2024.2343291>
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Arici, H. E., Arasli, H., Köseoglu, M. A., Sokmen, A., & Arici, N. C. (2023). Job embeddedness in hospitality and tourism scholarship: Past, present, and future research agenda. *International Journal of Hospitality Management*, 109, 103417. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2022.103417>
- Arici, H. E., Aydın, C., Koseoglu, M. A., & Sökmen, A. (2023). Sports tourism research: A bibliometric analysis and agenda for further inquiry. *Tourism and Hospitality Research*, 14673584231218106. <https://doi.org/10.1177/14673584231218106>
- Arumugam, T., Latha Lavanya, B., Karthik, V., Velusamy, K., Kommuri, U. K., & Panneerselvam, D. (2022). Portraying women in advertisements: An analogy between past and present. *The American Journal of Economics and Sociology*, 81(1), 207-223. <https://doi.org/10.1111/ajes.12452>
- Bichler, B. F., Petry, T., Kallmuenzer, A., & Peters, M. (2022). Get on task: A pragmatic tutorial on planning and conducting a systematic literature review. İçinde F. Okumus, S. M. Rasoolimanesh, & S. Jahani (Ed.), *Contemporary Research Methods in Hospitality and Tourism* (ss. 39-53). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-80117-546-320221004>
- Branchik, B. J., Ghosh Chowdhury, T., & Sacco, J. S. (2021). Different women, different viewpoints: Age, traits and women's reaction to advertisements. *Journal of Consumer Marketing*, 38(6), 614-625. <https://doi.org/10.1108/JCM-04-2020-3789>
- Bronstein, C. (2008). No more black and blue: Women against Violence against women and the warner communications boycott, 1976—1979. *Violence Against Women*, 14(4), 418-436. <https://doi.org/10.1177/1077801208314832>
- Cheung, M.-C., Chan, A. S., Han, Y. M., Sze, S. L., & Fan, N. H. (2013). Differential effects of Chinese women's sexual self-schema on responses to sex appeal in advertising. *Journal of Promotion Management*, 19(3), 373-391. <https://doi.org/10.1080/10496491.2013.787382>
- Choi, H., Yoo, K., Reichert, T., & Northup, T. (2020). Feminism and advertising: Responses to sexual ads featuring women: How the differential influence of feminist perspectives can inform targeting strategies. *Journal of Advertising Research*, 60(2), 163-178. <https://doi.org/10.2501/JAR-2020-010>
- Chorozidis, G., Georgiou, K., Mittas, N., & Angelis, L. (2024). Knowledge and research mapping of the data and database forensics domains: A bibliometric analysis. *Information and Software Technology*, 171, 107472. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2024.107472>
- Condeza-Dall'Orso, R., Lobos, P. M., & Vergara-Leighton, E. (2021). Stereotypes and sexualization of girls and adolescent girls in chilean advertising: A case study. *Tripodos*, 50, Article 50. <https://doi.org/10.51698/tripodos.2021.50p187-204>
- Çelebi, C., Demir, U., & Karakuş, F. (2023). Yapay zekâ okuryazarlığı konulu çalışmaların sistematiik derleme yöntemiyle incelenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 535-560. <https://doi.org/10.51119/ereegf.2023.67>
- Çelik, F., Çam, M. S., & Koseoglu, M. A. (2023). Ad avoidance in the digital context: A systematic literature review and research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 47(6), 2071-2105. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12882>
- Das, M. (2011). Gender role portrayals in Indian television ads. *Sex Roles*, 64(3-4), 208-222. <https://doi.org/10.1007/s11199-010-9750-1>

- Das, M., & Sharma, S. (2023). Should I be portrayed like this? An exploration of Indian women in television advertising. *Feminist Media Studies*, 23(4), 1819-1836. <https://doi.org/10.1080/14680777.2021.1996424>
- Denyer, D., & Tranfield, D. (2009). Producing a systematic review. İçinde *The Sage handbook of organizational research methods* (ss. 671-689). Sage Publications Ltd.
- Digout, J., Salloum, C., Hajjar, L., & Taha, N. (2017). Effectiveness of female nudity in e-advertising. *International Journal of Electronic Marketing and Retailing*, 8(4), 331. <https://doi.org/10.1504/IJEMR.2017.087715>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Drake, C., & Radford, S. K. (2021). Here is a place for you/know your place: Critiquing “biopedagogy” embedded in images of the female body in fitness advertising. *Journal of Consumer Culture*, 21(4), 800-826. <https://doi.org/10.1177/1469540519876009>
- Gan, C. (2023). Race, beauty type, and femininity in fashion advertising: Analysis of young Chinese female consumers’ responses. *International Journal of Advertising*, 42(4), 662-681. <https://doi.org/10.1080/02650487.2022.2106673>
- Gan, C., & Chen, H.-T. (2024). Sex, race, and femininity: Young Chinese females’ responses to lingerie advertising. *International Journal of Advertising*, 43(2), 234-253. <https://doi.org/10.1080/02650487.2023.2179283>
- Gill, R. (2008). Empowerment/sexism: Figuring female sexual agency in contemporary advertising. *Feminism & Psychology*, 18(1), 35-60. <https://doi.org/10.1177/0959353507084950>
- Gillespie, C. (2016, Eylül 27). The #Femvertising Awards celebrate brands that challenge gender stereotypes, but men need to get on board. *SheKnows*. <https://www.sheknows.com/living/articles/1128576/femvertising-awards-survey-results/>
- Gomez-Borquez, C. L., Török, A., Centeno-Velázquez, E., & Malota, E. (2024). Female stereotypes and female empowerment in advertising: A systematic literature review and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 48(2), e13010. <https://doi.org/10.1111/ijcs.13010>
- Guleria, D., & Kaur, G. (2021). Bibliometric analysis of ecopreneurship using VOSviewer and RStudio Bibliometrix, 1989–2019. *Library Hi Tech*, 39(4), 1001-1024. <https://doi.org/10.1108/LHT-09-2020-0218>
- Gür, F., Seggie, F. N., & Başgürboğa, G. K. (2021). Informal adult learning: Advertisements in women’s magazines in Turkey. *Adult Education Quarterly*, 71(4), 315-337. <https://doi.org/10.1177/0741713621991842>
- Jafar, H., Adnan, H. M., & Ahmad, R. (2022). The portrayal of women in persuasive advertisement: Semiotic analysis of Deeja cosmetic tv commercial. *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 38(2), 297-313. <https://doi.org/10.17576/JKMJC-2022-3802-18>
- Jere, M. G. (2014). An investigation of the cultural characteristics associated with female message sources in south african print advertisements in Drum magazine. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. <https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n23p36>
- Kim, J. D., Gabriel, U., Gyax, P., & Siyanova-Chanturia, A. (2024). Stimulus selection based on gender ratios: Gender ratios are indicative of both stereotypical and conceptual gender. *Psychological Reports*, 00332941241253582. <https://doi.org/10.1177/00332941241253582>
- Kiper, V. O., & Ulema, Ş. (2021). A semiotics view through objectification of females in tourism related advertisements. *International Journal of Tourism Anthropology*, 8(2), 148. <https://doi.org/10.1504/IJTA.2021.116092>

- Kitsa, M., & Mudra, I. (2020). Gender stereotypes of women in television advertising in Ukraine. *Feminist Media Studies*, 20(3), 381-397. <https://doi.org/10.1080/14680777.2019.1574857>
- Koseoglu, M. A., Yee Yick, M. Y., King, B., & Arici, H. E. (2022). Relational bibliometrics for hospitality and tourism research: A best practice guide. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 52, 316-330. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.07.002>
- Kraus, S., Breier, M., Lim, W. M., Dabić, M., Kumar, S., Kanbach, D., Mukherjee, D., Corvello, V., Piñeiro-Chousa, J., Liguori, E., Marqués, D. P., Schiavone, F., Ferraris, A., Fernandes, C., & Ferreira, J. J. (2022). Literature reviews as independent studies: Guidelines for academic practice. *Review of Managerial Science*, 16, 2577-2595. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00588-8>
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2nd ed). Sage.
- Kumari, S., & Shivani, S. (2015). Mapping the portrayal of females in contemporary Indian advertisements. *Media Watch*, 6(2), 173-187. https://doi.org/10.15655/mw_2015_v6i2_65660
- Lavine, H., Sweeney, D., & Wagner, S. H. (1999). Depicting women as sex objects in television advertising: Effects on body dissatisfaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(8), 1049-1058. <https://doi.org/10.1177/01461672992511012>
- Lima, A. M., & Casais, B. (2021). Consumer reactions towards femvertising: A netnographic study. *Corporate Communications: An International Journal*, 26(3), 605-621. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-02-2021-0018>
- Liu, Y. Y. (Jennifer), Koseoglu, M. A., Wong, A. K. F., & Kim, S. (Sam). (2023). Contributions of people with disabilities to the research on the intellectual structure of the hospitality and tourism literature. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 54, 42-55. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.10.007>
- Martin, M. C., & Kennedy, P. F. (1993). Advertising and social comparison: Consequences for female preadolescents and adolescents. *Psychology & Marketing*, 10(6), 513-530. <https://doi.org/10.1002/mar.4220100605>
- Myers, P. N., & Biocca, F. A. (1992). The elastic body image: The effect of television advertising and programming on body image distortions in young women. *Journal of Communication*, 42(3), 108-133. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1992.tb00802.x>
- Navarro-Beltrá, M., & Martín-Llaguno, M. (2013). Bibliometric analysis of research on women and advertising: Differences in print and audiovisual media. *Comunicar*, 21(41), 105-114. <https://doi.org/10.3916/C41-2013-10>
- Negm, E. (2024). Investigating consumers' reactions towards female-empowerment advertising (femvertising) and female-stereotypical representations advertising (sex-appeal). *Journal of Islamic Marketing*, 15(4), 1078-1096. <https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2022-0128>
- Paul, J., Khatri, P., & Kaur Duggal, H. (2023). Frameworks for developing impactful systematic literature reviews and theory building: What, Why and How? *Journal of Decision Systems*, 1-14.
- Paul, J., Lim, W. M., O'Cass, A., Hao, A. W., & Bresciani, S. (2021). Scientific procedures and rationales for systematic literature reviews (SPAR-4-SLR). *International Journal of Consumer Studies*, 45(5), 1147-1147. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12695>
- Polat, E., Çelik, F., Ibrahim, B., & Gursoy, D. (2024). Past, present, and future scene of influencer marketing in hospitality and tourism management. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 41(3), 322-343. <https://doi.org/10.1080/10548408.2024.2317741>
- Polat, E., Çelik, F., Ibrahim, B., & Köseoglu, M. A. (2023). Unpacking the power of user-generated videos in hospitality and tourism: A systematic literature review and future direction. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 40(9), 894-914. <https://doi.org/10.1080/10548408.2023.2296655>

- Posbergh, A., Andrews, D. L., & Clevenger, S. M. (2023). "Willpower knows no obstacles": Examining neoliberal postfeminist messaging in Nike's transnational advertisements for women. *Communication & Sport*, 11(4), 724-743. <https://doi.org/10.1177/216747952111063537>
- Posbergh, A., Clevenger, S. M., & Kane, C. E. (2023). Caster Semenya as a "can-do" hero for "at-risk" girls: Analyzing Nike's neoliberal postfeminist advertisements. *Critical Studies in Media Communication*, 40(2-3), 77-91. <https://doi.org/10.1080/15295036.2023.2228382>
- Raslie, H., & Zaidi, A. N. M. (2022). A feminist stylistic analysis of female representation in Malay beauty product advertisements on Instagram. *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 38(4), 374-396.
- Sharma, S., & Bumb, A. (2022). Femluencing: Integration of femvertising and influencer marketing on social media. *Journal of Interactive Advertising*, 22(1), 95-111. <https://doi.org/10.1080/15252019.2022.2032493>
- Srivastava, S., Wilska, T.-A., & Sjöberg, J. (2022). Girls' portrayals in fast fashion advertisements. *Consumption Markets & Culture*, 25(6), 501-524. <https://doi.org/10.1080/10253866.2022.2067149>
- Stankiewicz, J. M., & Rosselli, F. (2008). Women as sex objects and victims in print advertisements. *Sex Roles*, 58(7-8), 579-589. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9359-1>
- Tiggemann, M., & McGill, B. (2004). The role of social comparison in the effect of magazine advertisements on women's mood and body dissatisfaction. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(1), 23-44. <https://doi.org/10.1521/jscp.23.1.23.26991>
- Tosik-Gün, E., & Güyer, T. (2019). Bilgi işlemsel düşünme becerisinin değerlendirilmesine ilişkin sistematik alanyazın taraması. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 99-120. <https://doi.org/10.38151/akef.597505>
- Tosunoğlu, E., Yılmaz, R., Özeren, E., & Sağlam, Z. (2021). Eğitimde makine öğrenmesi: Araştırmalardaki güncel eğilimler üzerine inceleme. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 178-199.
- Verma, S., & Yadav, N. (2021). Past, present, and future of electronic word of mouth (eWOM). *Journal of Interactive Marketing*, 53, 111-128. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2020.07.001>
- Yang, T., Lou, C., & Tandoc Jr., E. C. (2023). Realistic skin vs. flawless skin: Explicating the appeal of retouch-free advertising among Chinese women. *International Journal of Advertising*, 42(8), 1315-1351. <https://doi.org/10.1080/02650487.2022.2164835>
- Yıldız-Yılmaz, N., Esen, S., & Akandere, O. (2023). Türkiye'de köy enstitülerine yönelik çalışmaların sistematik incelemesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 941-958. <https://doi.org/10.38151/akef.2023.93>
- Zotos, Y. C., & Tsihla, E. (2014). Female stereotypes in print advertising: A retrospective analysis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148, 446-454. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.064>

EXTENDED ABSTRACT

Advertising is one of the most effective tools used by marketers to persuade, manipulate, and shape consumer behavior (Das & Sharma, 2023). Since its inception, advertising has adapted to people's lives, reflecting real-world images (Kitsa & Mudra, 2020). Advertisements can disseminate cultural values and reinforce specific lifestyles and stereotypes (Navarro-Beltrá & Martín-Llaguno, 2013). Gender stereotypes in advertisements are a common practice (Kiper & Ulema, 2021). Advertisers often use them based on the hypothesis that people are familiar with traditional portrayals of gender roles (Das & Sharma, 2023). Gender stereotypes involve beliefs about individuals and groups based on their gender, including social and professional roles (Kim et al., 2024). For instance, people perceive females as fitting into feminine stereotypical roles (e.g., caring, helpful), while they perceive males as fitting into masculine roles (e.g., aggressive, competitive) (Kitsa & Mudra, 2020).

Research on female representation in advertising has been extensive, covering various themes such as domestic roles, dependency on male protection, and sexual objectification (Zotos & Tsihla, 2014). Recent studies underscore the persistent use of sexual appeal in advertisements, irrespective of the product's relevance (Digout et al., 2017; Jafar et al., 2022). Despite numerous studies addressing representation changes, the accumulated knowledge remains fragmented due to the absence of a comprehensive and systematic literature review (SLR). Previous reviews, such as those by Zotos and Tsihla (2014), lacked a SLR methodology, instead relying on content analysis, which is suitable for small-scale publications but has limitations for extensive datasets (Kraus et al., 2022; Liu et al., 2023). Other SLR efforts include Gomez-Borquez et al. (2024), who systematically reviewed feminist approaches in advertising, and Navarro-Beltra and Martín-Llaguno (2013), who conducted a bibliometric analysis of sexism and advertising research in print and audiovisual media. Adalı et al. (2024) also provided a bibliometric review of gender and advertising research. However, a dedicated SLR focusing exclusively on female representation in advertisements is still missing. Given the absence of a comprehensive bibliometric effort exclusively on female representation in advertisements, this study aims to provide a systematic and objective overview of research trends and developments in this field. We will seek answers to the following research questions (RQs) to achieve this goal. (1) What are the performance metrics (growth trend, frequent keywords, most productive and influential journals, most productive authors, productive countries, cross-country collaboration, and most influential articles) of publications on female representation in advertisements? (2) What are the thematic trends in publications on female representation in advertising, and how do their conceptual structures form?

I adopted the SLR approach to achieve the research objectives and answer the research questions. SLR is a specialized methodology that identifies, evaluates, and synthesizes existing studies, providing clear conclusions about what is known and unknown in a particular field (Denyer & Tranfield, 2009; Kraus et al., 2022). Following the SPAR-4-SLR protocol (Paul et al., 2021), this study focuses on the representation of female in advertising. First, in the assembling phase, I selected scientific journals as the source type due to their rigorous peer-review process, ensuring high-quality research (Kraus et al., 2022). I selected the Scopus database due to its extensive coverage and rapid indexing. An initial search on May 2, 2024, using keywords related to advertising and female representation, yielded 748 articles. Secondly, during the arrangement process, I eliminated non-peer-reviewed literature, which resulted in a dataset of 634 articles. Further exclusion of non-English articles and those outside the social sciences left 461 articles. We meticulously checked these for duplicates, resulting in 460 unique articles. The author and

an expert conducted a coding process that specifically addressed female representation in advertisements. Disagreements were resolved through discussion, ensuring reliable and relevant data. This process culminated in 298 articles deemed directly relevant. During the final phase of assessment, I utilized bibliometric analysis, a quantitative method that utilizes algorithms and statistics, to evaluate the data. Using the Bibliometrix 4.2.1-Biblioshiny tool, I conducted a performance analysis to identify the performance metrics of publications in the field, as well as a thematic evolution analysis and keyword co-word analysis to reveal thematic trends and conceptual structure, respectively.

This study highlighted the significant growth and evolution of academic interest in the topic. The findings reveal that research has predominantly focused on how female portrayals in advertisements have evolved, with key themes including sexual objectification, body image, and feminism. Over the years, the terms feminism and post-feminism have gained prominence, with increasing scrutiny of gender norms and sexual objectification, particularly with the rise of digital advertising. Furthermore, the most productive and influential journals on this topic are *Sex Roles*, *International Journal of Advertising*, and *Journal of Advertising*, all of which offer high-quality publication opportunities for researchers. Prominent contributors include Michael LaTour and Helga Dittmar, who have significantly shaped the discourse on female representation in advertising. International collaborations, notably among the USA, UK, and Canada, underscore the global perspective on this research topic. Key articles, such as those by Gill (2008) and Tiggemann and McGill (2004), have profoundly influenced academic debates by exploring the sexual objectification of females and the impact of media representations on body image. Thematic development analysis indicated a shift from themes like sexual objects and attractive models (1974–2000) to body image and fashion magazines (2001–2015) and, more recently, to modern themes like social media and female consumers (2016–2024). Finally, conceptual structure analysis reveals three main clusters: "gender roles, consumer tendencies and feminism," "media types and ideological perspectives," and "sexual appeal and the female body in fashion advertising." These clusters reflect the multifaceted nature of research on female representation in advertising, guiding future studies on critical issues and trends in the field. In conclusion, this bibliometric study provides important theoretical contributions and implications to the literature on female representation in advertisements.

Gurbet Kuşları (1964) Filminde “Kadın Olma” Biçimleri

Zühre Canay GÜVEN*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi	ÖZ
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş Tarihi: 10.06.2024 Kabul Tarihi: 22.08.2024 Yayın Tarihi: 21.09.2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Gurbet Kuşları, Simone de Beauvoir, Kimlik Arayışı, Türk Sineması, Halit Refiğ.</p>	<p>“Kadın doğulmaz, kadın olunur” Simone de Beauvoir’un bu meşhur sözü, cinsiyetin toplumsal ve kültürel etkileşimler sonucunda şekillendiğini vurgular. Bu perspektiften bakıldığında, Halit Refiğ’in 1964 yapımı <i>Gurbet Kuşları</i> filmi, kadın karakterlerin bu dönüşüm sürecini çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. Film, bir Anadolu ailesinin İstanbul’a göçünü ve büyük şehirde hayata tutunma mücadelesini anlatırken, kadın karakterlerin aile içinde yaşadığı çatışmaları merkeze alır. Bu bağlamda kadın karakterlerin göç olgusunu tecrübe edişlerinde bir kuşak çatışması filmde işlemektedir. Geleneksel aile yapısının baskıları ile modern kent yaşamı arasında bocalayan kadınlar kimi zaman kent yaşamının yeni normlarına uyum sağlarken kimi zaman ise bireysel kimliklerini ve bağımsızlıklarını inşa etmek için çabalar. Filmde bu çabalar toplumsal normlar etrafında bir sorgulamaya alan açmaktadır. Zira filmde hem geleneksel aile yapısının hem de modern şehir hayatının baskıları arasında sıkışan kadınların, bireysel kimliklerini ve bağımsızlıklarını inşa etme biçimlerinde farklı baş ediş biçimleri beyaz perdeye yansıtılmaktadır. Bu durum Simone de Beauvoir’un sözünü somutlaştırır. Bu çalışmada, <i>Gurbet Kuşları</i> (1964) filminde kadın olma hallerini aile eksenine oturarak ele alınacaktır. Bu çerçevede göç olgusunun yarattığı çatışmanın meydana getirdiği söylemler ve toplumsal normlar 1960’ların sosyo-gerçekçi Türk filmleri kapsamında analiz edilmektedir.</p>

Becoming a Woman in Birds of Exile (1964)

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 10.06.2024 Accepted: 22.08.2024 Published: 21.09.2024</p> <p>Keywords: Birds of Exile, Simone de Beauvoir, Identity, Turkish Cinema, Halit Refiğ.</p>	<p>Simone de Beauvoir’s famous quote “One is not born, but rather becomes, a woman” emphasizes that gender is not determined by biological sex, but rather shaped through social and cultural interactions. From this perspective, Halit Refiğ’s 1964 film <i>Birds of Exile</i> vividly portrays the transformation process of its female characters. The film, which tells the story of an Anatolian family’s migration to Istanbul and their struggle to adapt to urban life, focuses on the identity and freedom quests of the women. Caught between the pressures of traditional family structures and modern urban life, the women strive to construct their individual identities and independence, embodying Beauvoir’s quote. Through the experiences of female characters, the film revolves around the complexities of traditional gender roles and the resistance against them. The portrayal of women’s struggles underscores the tension between societal norms and personal aspirations. By examining the depictions of womanhood in <i>Birds of Exile</i> (1964), this article aims to discuss how the film articulates a critique of the rigid gender expectations of its time. The narrative demonstrates the resilience and agency of women who negotiate and construct their identities amidst conflicting cultural demands.</p>

To cite this article:

Güven, Z. C. (2024). Gurbet Kuşları (1964) Filminde “Kadın Olma” Biçimleri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 113-125. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.64>

*Corresponding Author: Zühre Canay GÜVEN, zcguyen@erbakan.edu.tr

GİRİŞ

Simone de Beauvoir'un meşhur sözü "Kadın doğulmaz, kadın olunur", kadın olmanın toplumsal ve kültürel etkileşimlerle şekillendiğini vurgular. Bu bağlamda, Halit Refiğ'in 1964 yapımı *Gurbet Kuşları* filmi, kadın karakterlerin kimlik ve özgürlük arayışlarını etkileyici bir biçimde ele alır. Anadolu'dan İstanbul'a göç eden bir ailenin büyük şehirde hayata tutunma mücadelesini konu alan film, özellikle kadın karakterlerin geleneksel aile yapısı ve modern şehir yaşamı arasındaki sıkışmışlıklarını ön plana çıkarır. *Gurbet Kuşları* (1964) filmindeki kadın karakterler kimi zaman toplumun onlara biçtiği rolleri sorgular ve bu rollerden bağımsız bir kimlik inşa etme çabası içindedirler. Kadın karakterlerin yaşadığı dönüşüm süreçleri, kadın olmanın karmaşıklığını ve bu rollere karşı verilen direnişi gözler önüne serer. Filmdeki annenin hikayesi toplumsal normlara "uygun" davranış kalıplarını gösterirken, Fatma'nın hikayesinde modernliğin cazibesi ve zorluklarından sonra "yok oluş" vardır. Filmdeki kadın karakterlerin yaşadığı zorluklar ve verdikleri mücadeleler, toplumsal normlar ile kişisel arzular arasındaki gerilimi derinleştirir. Bu makale, *Gurbet Kuşları* (1964) filminde kadın karakterlerin hikayeleri üzerinden toplumsal cinsiyet, kimlik ve özgürlük temalarını inceleyecek ve filmdeki kadın olma hallerinin toplumsal ve kültürel bağlamını analiz edecektir. Çalışmada dönemin sinema anlayışı temel alınarak *Gurbet Kuşları* (1964) filmindeki kadın olma hallerini aile nosyonu etrafında tartışılacaktır. Böylece 1960'lar toplumsal-gerçekçi filmlerde kadın karakterlerin inşasına dair bir çerçeve sunulması hedeflenmektedir. Filmdeki yerleşik anlatı, kadınların çelişkili kültürel talepler arasında kimliklerini nasıl müzakere ettiklerini ve direnç gösterdiklerini gözler önüne serer. Ayrıca, Beauvoir'un "Kadın doğulmaz, kadın olunur" sözünün filmde nasıl somutlaştığını ve kadın karakterlerin bu bağlamda nasıl bir dönüşüm geçirdiği 1960lar Türk sineması parametresi etrafında metinde tartışılacaktır. Sonuç olarak, *Gurbet Kuşları* (1964) filmi, kadınların rolleri ve kimlik arayışları üzerinden güçlü bir toplumsal eleştiri sunar. Filmdeki kadın karakterlerin yaşadığı deneyimler, izleyiciyi toplumsal cinsiyet normlarını sorgulamaya ve kadınların bağımsızlık mücadelelerine daha yakından bakmaya davet eder. Bu bağlam, *Gurbet Kuşları* (1964) filmi sadece bir göç hikayesi değil, aynı zamanda kadınların toplumsal ve bireysel mücadelelerini anlatan güçlü bir anlatı yapmaktadır.

Simone de Beauvoir ve "Kadın Doğulmaz, Kadın Olunur" Sözü ve Feminist Film Kuramına Bakış

Simone de Beauvoir, 20. yüzyılın en etkili filozoflarından, yazarlarından ve feminist düşünürlerinden biridir. 1908'de Paris'te doğan Beauvoir, varoluşçuluk ve feminist teori alanlarında yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Simone de Beauvoir, feminist felsefenin en önemli figürlerinden biri olarak, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konularında devrim niteliğinde düşünceler ortaya koymuştur. Onun ünlü eseri *İkinci Cinsiyet* (2019/1949), kadınların toplumdaki yerini ve kimliklerini derinlemesine sorgulayan kapsamlı bir çalışmadır. Kadınlık, Beauvoir'a göre, bir "durum" değil, sürekli bir "oluş" sürecidir. Kadınlar, yaşamları boyunca karşılaştıkları sosyal, kültürel ve ekonomik engellerle mücadele ederken, kendi kimliklerini inşa etmeye çalışırlar. Bu süreçte kadınlar toplumsal cinsiyet normlarına karşı direniş göstererek kendi özgürlüklerini ve bireyselliklerini ararlar. Simone de Beauvoir *İkinci Cinsiyet* (2019) adlı eserinde kadın olmayı şu sorular etrafında ele almaktadır:

Bir insan varlığı kadınlık durumunda kendini nasıl gerçekleştirebilir? Ona açık olan yollar hangileridir? Bu yollardan hangileri onu çıkmaza sokar? Bağımlılık içinde bağımsızlığa nasıl ulaşılabilir? Kadının özgürlüğünü kısıtlandıran koşullar nelerdir ve onların ötesine geçebilir mi? Bunlar açıklığa kavuşturmak istediğimiz temel sorunlardır (2019, s. 36).

Burada toplumsal yaşamda karşılaşılan durumlara karşı verilen tepkiler, benimsenen tavırlar ve bağımsızlık yollarının neler olduğunun sorgulandığını görmekteyiz. Davis (2003, s. 23-24) toplumsal yapılar içerisinde cinsiyete dair sorgulamaların şu üç ana eksen tartışıldığını ifade eder: (a) kadınların baskı altında kalışının kamusal-özel alan ayrımı bağlamında sorgulanışı (b) ontolojik düzlemde

biyolojik ve/veya sosyolojik temellerin tartışılması ve (c) ilk dönem Batı merkezli tartışmaların kapsamına duyulan tepki ile siyah ve etnik kökenli azınlıkların yürüttüğü ve feminist yapıçözümcü postmodernist araştırmalardaki sorgulamalar. Davis (2003, s. 25) kamusal/özel alan dikotomisinde yürütülen tartışmaların yoğunlukta olduğunu belirtmektedir. Bu çerçeve toplumsal yaşam içerisinde rollerin nasıl bir dağılım gösterdiğini anlamak açısından dikkate değerdir. Zira kadınlara ve erkeklere ait alanların sınırlarının çizilmesi neticesinde “uygun” davranış kalıplarının oluşumu meydana geldiği ifade edilebilir. Bourdieu (2018, s. 22-23) kamusal-özel alan ayrımının en temelde cinsiyete dair özelliklerle şekillendiğini şu ifade eder:

Toplumsal dünya, bedeni cinsiyetlendirilmiş bir gerçeklik ve cinsiyetlendirici görüş ve bölünme esaslarının taşıyıcısı olarak inşa eder. Algının bu bedenselleşmiş toplumsal programı, dünyadaki her şeye, en başta da bedenin kendisine, onun biyolojik gerçekliğine uygulanır: erkeklerin kadınların üzerindeki keyfi tahakküm ilişkisine kök salmış mitsel bir dünya görüşünün esaslarına uygun olarak biyolojik cinsler arasındaki farklılıkları inşa eden bu programdır ve bu tahakküm ilişkisinin kendisi de iş bölümü vasıtasıyla toplumsal düzenin gerçekliğine kazanmış durumdadır.

Burada iş bölümü aracılığıyla toplumsal olanın inşası bizleri kamusal-özel alan ayrımına taşımaktadır. Kadınların daha çok ev işleri ile geçirdikleri zaman diliminde kamusal alanda faaliyet gösteren erkelerle oluşan bir yapı Simone de Beauvoir (2019) tarafından dile dökülen “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü yapısal olanın nasıl kurulduğuna dair bir kesişim noktasında konumlanır. Paylaşılan alanlarda performe edilen “oluş” halleri bizzat mekânsal bir ayrımı gösterir. Lefebvre (1992, s. 73) *The Production of Space* adlı eserinde sosyal mekanları şu şekilde tanımlamaktadır:

(Sosyal) mekân, diğer şeyler arasında bir şey veya diğer ürünler arasında bir ürün değildir; aksine, üretilmiş şeyleri kapsar ve onların birlikte varoluşlarındaki ve eşzamanlılıklarındaki karşılıklı ilişkilerini içerir-bunlar ise (göreceli) düzenini ve/veya (göreceli) düzensizliktir. Bu, bir dizi işlemin sonucudur ve bu nedenle basit bir nesne seviyesine indirgenemez. Aynı zamanda, örneğin bilim, temsiller, fikirler veya rüyalarla karşılaştırıldığında, sosyal mekânda hayal edilen, gerçek olmayan veya “ideal” bir şey yoktur. Geçmiş eylemlerin bir sonucu olan sosyal mekân, yeni eylemlerin gerçekleşmesine izin verirken, bazılarını önerir ve diğerlerini yasaklar.

Sosyal mekân bir ilişkiler bütünü olarak ifade edilebilir. Mekân kavramının somut sınırlarını aşarak yeniden üretilen, anlam inşa edilen bir yapıya işaret eden sosyal mekânda eylemler değişkenlik gösterir; kimi zaman bazı eylemler onaylanır ve kimi zaman ise bazıları dışarıda bırakılmaktadır. Bu bağlamı oluşturan etmenlerden birisi de kadın ve erkeklerin nasıl bir dağılım gösterdiği, var olma biçimlerinin hangi davranışlar içerisinde onaylandığıdır. Bu durum bir “olma” haliyle ilişkidir ve Simone de Beauvoir’un “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü ile yine kesişim gösterir.

Simone de Beauvoir’un “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü ayrıca feminist film kuramı ile yakından ilişkilidir. Feminist film kuramı, 1970’lerden itibaren sinema eleştirisinde önemli bir yer edinmiştir. Laura Mulvey’in 1975’te yayımlanan “Visual Pleasure and Narrative Cinema” makalesi, bu alandaki en temel metinlerden biri olarak kabul edilmektedir. Mulvey, bu makalesinde klasik Hollywood sinemasının kadınları nasıl “bakılacak nesne” olarak sunduğunu ve erkek bakış açısının (“male gaze”) sinemayı nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Beauvoir’ın (2019) “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü, feminist film kuramında kadınların sinemada nasıl temsil edildiğini anlamak için kritik bir çerçeve sunar. Sinemada kadın karakterlerin genellikle belirli klişeler ve stereotiplerle sunulması bu bağlamda önemli gözükmektedir. Feminist film kuramının özellikle üzerinde durduğu erkek bakış açısının (“male gaze”) meselesi “bakış tahakkümünün” kadın karakterler üzerinde kurularak bu karakterlerin nesneleştirilmesini içermektedir. Böylece hem mekânsal hem de bakış üzerinden kadın ve erkek karakterlerin anlatı içindeki işlevsel rolleri öne çıkmaktadır. Bu çerçeve “toplumsal mekânın” beyaz perdede nasıl üretildiğini anlamada dikkate değer gözükmektedir.

Simone de Beauvoir'un "Kadın doğulmaz, kadın olunur" sözü ve feminist film kuramı beyaz perdedeki kadın karakterlerin nasıl inşa edildiğini anlamada bir izlek oluşturmaktadır. Zira filmlerin anlatmak istedikleri ve işaret ettikleri derin sosyal olgular bulunmaktadır. Mekanlar açısından düşünüldüğünde de kadınların daha sıklıkla ev içi konumları öne çıkarken, erkek karakterlerin de buna tezatlık oluşturacak şekilde daha çok kamusal alanda çerçevelenmesi dikkate değerdir. Buradaki dağılım Bourdieu (2018) ifade ettiği iş bölümü ile yakından ilgilidir. Toplumsal olanın beyaz perdeye nasıl yansıtıldığını anlamak açısından, filmlerin çekildikleri dönemsel koşullar bir izlek sunar. Zira işlenen konular, temalar ve karakterler filmin üretildiği yıllardaki baskın söylemle yakından ilişkilidir. Türkiye'de 1960'lar önemli toplumsal değişimlerin meydana geldiği yıllardır. Bu bakımdan 1960'ların filmlerinde Türkiye tarihinde gerçekleşen sosyo-kültürel değişimlerin izlerini sürmek mümkün gözükmektedir. Toplumsal-gerçekçi filmler kadın karakterlerin konumlanışını anlamada önemlidir. Bu filmler Yeşilçam filmlerinin tek düze kadın karakterlerinden ve doğrusal anlatısından görece sıyrılmaktadır ve dönemin filmlerinde kadınların daha gerçekçi tavırlarla inşa edilmesi ve farklı normlar çerçevesinde "oluş" halleri dikkat çeker. Bu bağlam 1960'lar Türk sinemasına ayrı bir başlık altında tartışılmasını gerektirmektedir.

1960'lar Türk Sinemasına Bir Bakış

Türk sinemasının gelişiminde 1950'li yıllara kadar olan yıllar Tiyatrocular ve Geçiş Dönemi ve 1950'li yıllardan itibaren ise Yeşilçam dönemi (Onaran, 1995, s. 51) olarak ifade edilmektedir. Türk sinemasında 1950'lerle yeni bir dönem başlar ve üretimin hızla artmasıyla tür sineması oluşur (Yıldırım, 2016, s. 57). 1961 Anayasasının açtığı görece daha özgür bir ortamda yönetmenler Yeşilçam'ın tür sinemasından sıyrılarak, daha özgün ve toplumsal gerçekçi filmler üretmeye başlamıştır. Özellikle kırsalda yaşanan sorunları ele alan romanların uyarlamaları beyaz perdede yerini alırken, Türk sinemasında yeni bir dönem başladığı ifade edilebilir.

1960'lar, Türk sinemasının altın çağlarından biri olarak kabul edilir. Bu dönemde, toplumsal değişimler ve ekonomik dönüşümler, filmlerin hem konularını hem de estetik yaklaşımlarını derinden etkilemiştir.¹ Göç ve aidiyet temaları, 1960'lar Türk sinemasında önemli bir yer tutar. Bu dönemde, kırsaldan kente göç ve yurtdışına işçi göçü gibi olgular birçok filmde işlenmiştir. 1950'lerin sonlarından itibaren hız kazanan iç göç olgusu, 1960'lar Türk sinemasında sıkça ele alınan bir tema haline gelmiştir. Kırsal bölgelerdeki ekonomik sıkıntılar ve modernleşme arayışı, birçok insanı büyük şehirlere göçe zorlamıştır. Bu süreç filmlerde hem dramatik hem de sosyolojik bir bakış açısıyla işlenmiştir. 1960'lar Türk sinemasında, göç ve aidiyet temalarının işlenmesinde sosyal gerçekçilik akımı önemli bir rol oynar. Yönetmenler, toplumsal sorunları ve bireylerin bu sorunlar karşısındaki duruşlarını gerçekçi bir bakış açısıyla ele alırlar. Filmlerdeki karakterler, göç sürecinin getirdiği ekonomik, sosyal ve psikolojik zorluklarla mücadele ederken, aynı zamanda aidiyet ve kimlik sorunu yaşarlar.

1960'lar Türk sinemasındaki değişim ve dönüşümlerin izleri sosyo-ekonomik düzlemde meydana gelen değişimlerle yakından ilişkilidir (Çoşkun, 2019, s. 34). 1961 Anayasasının getirdiği görece özgür ortam yönetmenlerin film yapma biçimlerinde belirleyici olmuştur (Kuyucak-Esen, 2010, s.72) ve bu ifade edişlerin filmlerdeki yansımalarının izleri toplumsal-gerçekçi olarak ifade edilen bir film üretim biçimini doğurmuştur. Kuyucak-Esen (2010, s. 73) Türk sinemasının bu döneminde ortaya çıkan toplumsal-gerçekçi filmleri şu şekilde tarif eder:

Toplumsal gerçekçi diyebileceğimiz bu filmler, her ne kadar sayısal akım oluşturacak denli çok olmasa da ve Yeşilçam'ın anlatım dilinden farklı, ayrıksı bir derinlik yakalayamasa da sinemanın eğlence dışında, gerçek sorunlar üzerine düşünce paylaşımını gerçekleştirebilen bir araç olduğunu göstermesi bakımından

¹ Bu dönemde çekilen önemli toplumsal-gerçekçi filmler arasında *Yılanların Öcü* (1962), *Acı Hayat* (1962), *Susuz Yaz* (1963), *Şehirdeki Yabancı* (1963) ve *Şafak Bekçileri* (1963) gibi filmler bulunmaktadır.

önemlidir.

Yeşilçam’ın hâkim kodlarını değiştirmede bir paradigma değişimi olarak ifade edilmesi zor olan bu film yapma biçimi Türk sinemasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bir başka ifadeyle Türk sinema tarihinde önemli bir paradigma olarak Yeşilçam’ın film üretim biçiminin halen hâkim olduğu bu yıllarda toplumsal-gerçekçi filmler yeni bir soluk olarak Türk sinema tarihinde yerini alır fakat dönemin yerleşik kodlarını sarsarak yeni bir paradigma oluşturacak kadar güçlü olmamıştır. Bundan ziyade, Yeşilçam’ın stilistik ve anlatısal kodları etrafında daha ciddi temaların işleniş söz konusudur.

Nijat Özön (1995, s. 32) 1960-1965 yılları arasında üretilen filmleri “Türk sinemasında ilk kez toplum sorunlarını perdeye yansıtmaya çalışan bir dizi film” olarak tarif eder. Bu vurucu ifadenin arka planında Türkiye’de hem sinema sektöründeki değişimler hem de sosyal yapıdaki dönüşümlerin izlerini aramak mümkündür. 1961 Anayasasındaki insan hakları vurgusu ile beraber Metin Erksan ve Lütfi Akad gibi önemli yönetmenlerin başlattığı sendikalar kurulmuş ve yönetmen Ertem Göreç öncülüğünde sinema sektöründe örgütlenme çalışmaları hız kazanmıştır (Kuyucak-Esen, 2010, s. 77). Bu politik iklimin yarattığı dönüşümler filmlerde işlenen temalara ve karakterlere yansımış böylelikle toplumsal-gerçekçi filmlerin kodları Türk sinemasında sıklıkla işlenen meselelerden dolmuştur. Bu kodlardan en göze çarpanı göç olgusudur. 1960’lı yıllarda hızla hissedilen olgulardan birisi kırsal alandan kentlere doğru yaşanan göç dalgasıdır. Özellikle tarımda modernleşmeyle kırsaldaki iş gücü fazlası meydana gelmiş ve bu durum zorunlu göçün kentlere doğru gerçekleşmesi ile sonuçlanmıştır (Güçhan, 1992, s. 40).

Göç olgusu içerisinde çatışma halini barındıran sosyal bilimlerde oldukça kapsamlı tartışılan bir meseledir. Türk sinemasına yansımaları 1960’larda görünürlük kazanmış, bu dönemde çekilen filmlerin en temel unsurlarından birisi olarak konumlanmıştır. Köyden kente göç edenler, beraberlerinde kan davaları, başlık parası karşılığında yapılan evliliklerin devamı, muhafazakârlık ve kadın ile erkek arasındaki rol dengesi sorunlarını dönemin sinemasında sıklıkla işlenen meselelerdendir (Ateş, 2020, s. 133). Göç olgusunun sinemada işleniş Türkiye tarihinin Batı-dışı modernleşme deneyimi ile yakından ilişkilidir. Batı-dışı kavramı Batılı olmayan ama modernliğin etki alanına girmişliği ifade eder (Göle, 1999 s. 57-60). Bu kavramsallaştırma Türkiye tarihi açısından anlamlıdır ve kavramın anlam katmanları sancılı bir süreci imler. Modernite karşısında aile yaşamındaki çatışmalar filmlerdeki kadın karakterlerin konumlanışını anlamak açısından önemlidir. Zira “yersizyurtsuzlaşma” hem mekânsal hem de düşünsel bağlamda görünürlük kazanan bir mesele (Keskin, 2018, s. 101-102) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Melodramların Etkisi Altında 1960’lar Türk Sinemasında Kadın

1960’lı yıllarla sinema Türk sinema tarihinde ivme kazanan toplumsal-gerçekçi filmler esasen halen Yeşilçam’ın anlatısal ve biçimsel kodlarının hâkim olduğu bir dönemde birer “alternatif” film üretme biçimi olarak adlandırılabilir. Yeşilçam sineması ve bu sinema içinde en önemli türlerinden biri olan melodram filmleri 1960’lı ve hatta 1970’li yıllar boyunca üretimdedir. Melodram terimi, köken olarak Fransızca “mélodrame” kelimesinden gelmektedir ve müzik anlamına gelen “melos” ile oyun anlamına gelen “drama” kelimelerinin birleşiminden oluşur. Melodram, aşırı duygusal ve dramatik olayların merkezde olduğu, karakterlerin yoğun duygusal tepkiler verdiği bir film türüdür.

Türk sinemasında melodram türü, özellikle Yeşilçam dönemi boyunca oldukça popüler olmuştur. Onaran (2012, s. 149) Türkiye’de üretilen melodram filmlerinin çoğunlukla güzel kadın ve yakışıklı erkek karakterlerinin yaşadığı aşk ilişkisini konu aldığını ileri sürer. Bu tür filmler, geniş izleyici kitlesi tarafından sevilmiş ve Türk sinemasının ikonik yapımları arasında yer almıştır. Melodramlar, Türk toplumunun kültürel ve sosyal yapısını yansıtmakta önemli bir rol oynamıştır. Aile içi çatışmalar, yasak aşklar, sınıfsal farklılıklar ve trajik olaylar bu filmlerin ana temalarını oluşturmuştur.

Abisel (2005, s. 137) melodram türlerindeki ideolojiye dikkat çeker ve kadın karakter ve

melodram türünü şu şekilde ifade eder:

Kadın karakterin başına gelenler-ister töreler ister kötüler ister kader yüzünden olsun-çok korkunçtur; bu yüzden kadınlara acımamak elde değildir, ama işte kadını kadın yapan tam da budur, bütün bu korkunçluklara gerektiğinde boyun eğmeyi bilmesidir. Kadın eğer çok büyük bir yanlışlık yapmamışsa, sabrının, fedakârlığının ödülü olarak erkek karşısında küçük-duygusal-başarılar ve evlilik tacını kazanabilir. Ama erkeğin temel mutsuzluk kaynağı olduğundan, gerektiğinde öler de cezalandırılması mubahtır.

Melodramlar, sadece duygusal hikayeler anlatmakla kalmaz, aynı zamanda izleyicilere belirli ideolojik mesajlar da iletir. Türk sinemasında melodramlar, toplumsal değerleri, ahlaki normları ve ideolojik yapıyı pekiştirme aracı olarak kullanılmıştır. Yeşilçam dönemi melodramları, Türk sinema tarihinin en belirgin örnekleri olarak, dönemin ideolojik ve toplumsal yapısını anlamak için önemli bir referans noktasıdır. Bu filmlerdeki kadın karakterlerin “düalite” üzerinden inşa edilmesi; iyi-kötü ekseninde konumlandırılması bu çerçevede politik bir söylem olarak nitelendirilebilir.

1960’lı yıllardaki toplumsal-gerçekçi filmlerin anlatısına baktığımızda da yine düalite üzerinden kurgulanan kadın karakterlerde vardır. Her ne kadar filmlerin daha gerçekçi unsurlarla göç, adaptasyon, işsizlik ve sınıfsal çatışmalar gibi meseleler çerçevesinde daha ciddi temalarla örüldüğünü görülse de Yeşilçam’ın melodram kodlarındaki pek çok unsur bu filmlerde halen yer almaktadır. Kadın karakterlerin kırsal yaşamın normlarını muhafaza etmek veya kent yaşamın büyümesine kapılarak özgürlük yolunda acı çekmesi üzerinden inşası bu düalitenin en sık görüldüğü anlatı çizgisinden birisi olarak ifade edilebilir. Bir kuşak çatışması olarak anneler-kızları arasında yaşanan sorunlar esasen kadının bir “oluş” biçimini ortaya koyan anlatısal çizgi olarak 1960’ların toplumsal-gerçekçi filmlerinde yer almaktadır.

Gurbet Kuşları Filminin Öyküsü ve Temaları

Halit Refiğ’in yönetmenliğini üstlendiği 1964 yapımı *Gurbet Kuşları* filmi kırsaldan kente göç eden bir ailenin hikayesini konu almaktadır. Film, uzak yerlerden gelen yolcuları topladıktan sonra Haydarpaşa Garı’ndaki trenin görüntüleri ile açılır. Aile, Selim, Murat ve Kemal adlarında üç erkek çocuk ile Fatma adında bir kız çocuğa sahiptir. Film, bir Anadolu kasabasından İstanbul’a göç eden Yurdakul ailesinin yeni bir hayat kurma çabalarını ve karşılaştıkları zorlukları ele almaktadır. İstanbul’da daha iyi bir yaşam kurma umuduyla göç eden aile büyük şehirdeki yaşamın kaosunda mücadele verirler. Bu mücadele sosyo-ekonomiktir ve göç olgusu aile yaşamında çatırdamalara neden olur. Yurdakul ailesi, ekonomik sıkıntılarla boğuşur ve sosyal uyum sorunları yaşar. Ailenin üyeleri, kendi yollarını bulmaya çalışırken farklı zorluklarla yüzleşir. Yalnızca üniversitede tıp eğitimi alan Kemal filmin sonunda İstanbul’da tutunan bir karakter olarak filmde yer alırken, Yurdakul ailesinin oğulları Murat ve Selim modern ve hızlı kent yaşamına ayak uydurmakta zorlanır. Kızları Fatma geleneksel aile yapısının baskısı altında varoluş mücadelesi verir ve intihar eder. Anne, aileyi bir arada tutmaya çalışır, babanın otoritesi ve geleneksel değerleri filmin trajik sonunda sarsılır.

Gurbet Kuşları (1964) Türkiye’deki toplumsal değişimleri ve göç olgusunu derinlemesine işleyen bir film olarak, döneminin önemli toplumsal ve kültürel sorunlarını ele alır. Göç, kimlik, aidiyet, gelenek ve modernite gibi temalar üzerinden, bireylerin ve ailelerin büyük şehirdeki hayatta kalma mücadelesini etkileyici bir şekilde yansıtmaktadır. Filmin temel temalarına baktığımızda kırsaldan kente göç meselesinin merkezde olduğu görülmektedir. Ailenin yaşadığı zorlukları ve uyum sürecini bu filmin temel eksenidir. Film, göçün bireyler ve aileler üzerindeki etkisini dramatik bir şekilde ele alırken, kentleşme ve modernleşme süreci, ekonomik zorluklar, işsizlik ve sosyal uyum sorunlar dikkat çeker. Bu temaya eşlik eden bir diğer tema kimlik ve aidiyettir. Göç eden bireylerin yeni bir çevrede kimliklerini bulma ve aidiyet hissi oluşturma çabaları göç ana temasını pekiştirir. Yurdakul ailesinin üyeleri hem kendi içlerinde hem de çevreleriyle olan ilişkilerinde kimlik krizleri yaşarlar. Bu süreç,

bireylerin eski gelenekler ile yeni yaşam tarzı arasındaki dengeyi bulma mücadelesini yansıtır. Geleneksel yaşam ve modernite göç unsuru etrafında bir çatışma olarak filmde konumlanmaktadır. Yurdakul ailesinin babası, geleneksel değerleri korumaya çalışırken, genç nesil modern kentin getirdiği yeni değerlere ve yaşam tarzına uyum sağlamak ister. Bu çatışma, kuşaklar arası gerilimlere ve aile içi çatışmalara yol açar. Bu mücadeller aile içerisindeki karakterlerin edindikleri rollerde görülür. Özellikle kadın karakterlerin geleneksel aile yapısı içinde kendilerini gerçekleştirme ve bağımsızlık mücadelesi bağlamında farklı “kadın olma” biçimleri görünürlük kazanmaktadır. Kızların özgürlük ve kimlik arayışları, annelerinin fedakarlıkları ve aile içindeki rollerini yeniden tanımlama çabaları, kadınların toplumdaki yerini ve yaşadıkları zorlukları yansıtır.

Gurbet Kuşları (1964) Filminde Kadın Olma Biçimleri

Kent hayatına uyum sağlama veya kent yaşamının getirdiği değişim dalgasına direniş gösterme dönemin çekilen filmlerin baskın motiflerindedir. Kadın karakterlerin göç olgusu karşısında benimsedikleri roller de bu iki uç arasında salınım gösterir. Özellikle anneler ve kızları arasında bitmek bilmeyen çatışmanın merkezinde göçün yarattığı değişim dalgasına direnme veya bu değişimi benimseme biçimleri birer kuşak çatışması olarak karşımıza çıkar. Türkiye’de annelik mefhumuna baktığımızda anneliğin bir statü olarak dini referanslarla kutsallık ve fedakârlık kavram kümeleri içinde ifade edilişi öne çıkar (Sili-Kalem, 2021, s. 88). 1960’ların filmlerindeki anne karakterler “fedakâr” olma hali üzerinden konumlanırken, kızlarının bir kuşak çatışmasına sebep olacak şekilde modern yaşamın normları üzerinden özgür kadın imgesinin tezahürleri olduğunu görmekteyiz. *Gurbet Kuşları* (1964) filmi özelinde aile yapısını dikkate alarak kadın karakterlerin “kadın olma” biçimlerinde örüntüler çatışmalar üzerinden temellendiği görülmektedir.

Filmdeki kadın karakterlerin aile kurumu içinden kavramsallaştırılması önemli gözükmektedir. Zira filmin başlangıcında “aile” vurgusu dikkat çekicidir. Filmin başında aile kavramının kurucu bir söylem olarak konumlanışı vardır. Filmde, baba bütün aile fertlerini işaret parmağı ile isimlerini söyleyerek izleyiciye tanıtır. Bu açılış sahnesi filmin ana merkezindeki kurucu temanın aile olduğunu gösterir.

Görsel 1

İkinci söylem ise evin sahibi kadın karakterin evini aile fertlerine gösterdiği sahnede inşa edilir: “Ah ah...erkeksizlik...erkeksizlik kapıya konacak dert değil. Neden demişler erkeğin öleceğine sen öl diye? Rahmetlinin zamanında her yer bal dök yalaydı şimdi ne olacak dul bir kadın. Evim kir pas içindedir ama sağlamdır.”

Görsel 2

Bu sahnedeki söylem, filmdeki kadın karakterlerin ancak aile çerçevesinde var olduklarında sosyal yaşamda refah içinde olabileceklerine işaret ederek, aileyi belirleyici bir kurum olarak konumlandırmaktadır. Bu anlamda aile nosyonu diğer mekanlarda inşa edilen rollerin dağılımlarında belirleyici bir etmendir. Bu dağılım aile içinde baba figürü ve devamındaki abilerin egemenliği üzerinden kurulmaktadır. Yemek masası sahnesinde Kemal'e destek vermek isteyen Fatma diğer abileri tarafından azarlanır ve içeriye sabunlu bez almak için babası tarafından gönderilir. Onun yokluğunda baba karakteri anne karakterine "Sen bu kızın gemlerini sıkı tut. Öyle iki de bir lafa söze karışmasın" der.

Görsel 3

Aile içinde kurulan bu egemen söylem karşısında kadın karakterler farklı "oluş" biçimleri gösterirler. Anne ve kızı Fatma aracılığıyla, *Gurbet Kuşları* (1964) kadınların sosyal ve ekonomik normlara karşı verdikleri mücadeleyi ve bireysel kimliklerini inşa etme süreçlerini etkileyici bir şekilde işler. Bu bağlamda filmdeki kadın karakterlerden biri olan anne, geleneksel kadınlık rollerini temsil eder. Anne karakteri filmde ailenin düzenini ve bütünlüğünü korumak için büyük fedakarlıklar yapar. Baba figürünün destekçisidir. Bu bağlamda baba figürü ise geleneksel aile yapısının koruyucusu olarak, evin içinde ve dışında üstlendiği sorumluluklarla, kırsal kesimden getirdiği değerleri sürdürmeye çalışır. Annenin rolü, kadının aile içindeki yerini ve sorumluluklarını vurgularken, aynı zamanda bu rolün getirdiği zorlukları da gözler önüne serer. Bu çerçevede Kaplan (2004, s. 166) filmdeki anne karakterinin kocasının kararlarını onaylayan ve onu destekleyen bir tip olduğunu ifade eder. Anne karakteri İstanbul'da maddi sıkıntı çekmeye başlayan aileyi sıkışık durumdan kurtarmak için Fatma'nın çeyizi için biriktirdiği altınları eşine verir. Bu sahne ile anne karakteri aileyi ayakta tutmak isteyen bir karakterdir. Kent hayatındaki farklı kadın olma biçimlerinden uzakta durur ve bu özellikleri ile göç olgusunun yarattığı çatışmada kırsal kesimin normlarını benimsediği ifade edilebilir. Eşinin maddi sıkıntılardan kurtulmak için yaptığı planları pek akıllıca bulmayan oğullarına karşı gelir ve eşinin tam desteğini alır. Bu esnada Fatma'nın aynaya bakarak saçlarını taradığı görülür. Anne ve kızın farklı oluş biçimleri böylelikle giderek daha görünür olmaktadır.

Görsel 4

Fatma “annesinin kızı” olma biçiminden uzak durmaktadır. Onun filmdeki karakteri aile içindeki normların sarsılması üzerinden temellenir. Filmde geleneksel aile yapısının kırsaldan kent hayatına taşınması mekânsal bir değişikliği imler fakat aile kurumunun halen hane içinde yerleşik kurallar etrafında şekillendiği görülür. Bu hiyerarşik yapıda kadınların daha sessiz olduğu belli meseleler etrafında söylemin erkek karakterler tarafından inşa edilmesi filmde baskın bir öğe olarak karşımıza çıkar. Fatma annesinden farklı olarak mahalleden tanıştığı Mualla ablası ile başka bir “kadın oluş” biçimini deneyimler. Mualla geleneksel aile içinde tanımlanan kadınlardan farklı bir kişidir. Mahalleden tanıştığı Mualla Fatma’ya makyaj yapar, kıyafetlerinden verir ve en son ona kendisine bakması için bir ayna getirir.

Görsel 5

Görsel 6

Fatma kendisini keşif yolculuğunda bu suskunluğunu aynanın karşısına geçerek bozar. Toplumun ona bakışı değil aynada kendisini nasıl gördüğü bir motif olarak bu anlamda filmde yer almaktadır. Böylece Fatma Mualla’nın yaptığı makyaj ve verdiği elbiseyi deneyerek farklı bir oluş biçimi sergiler ve aynadaki görüntüsünün beyaz perdeye yansısıyla “Bu ben miyim?” der ve Mualla’ya sarılır. Bu sahneler Fatma’nın aile içindeki geleneksel rollerden ayrılmasını göstermektedir.

Görsel 7

Görsel 8

Fatma'dan beklenen annesini rol model alması, ev işleriyle ilgilenmesi, sosyal hayatının olmaması ve zamanı geldiğinde uygun bir eş adayıyla evlendirilmesidir. Kent yaşamında benimsemeye başladığı yeni kimlik ona uygun görülen geleneksel rollerle çatışır. Genç ve deneyimsiz olan Fatma, komşusu Mualla'nın teşvikiyle İstanbul'un sokaklarına ve eğlence mekanlarına gitmeye başlar. Bu mekanlardan birinde tanıştığı Orhan isimli genç, ona yoğun ilgi gösterir ve Fatma bu ilgiden hoşlanarak Orhan'a bağlanır. Orhan, evlenme vaadiyle Fatma'yı kandırır ve onunla birlikte olur. Bu olay, Fatma'yı intihara sürükleyecek bir sürecin başlangıcıdır. Artık evine dönemeyen Fatma, toplumsal yaşamda tutunamaz. Abileri Selim ve Murat tarafından büyük bir binanın tepesinde yakalanır ve kaçacak yeri kalmayan Fatma, kendini boşluğa bırakarak hayatına son verir. *Gurbet Kuşları* (1964) filmi her ne kadar toplumsal-gerçekçi bir film özelliği taşıyan önemli eserlerden olsa da filmdeki kadın karakterlerin aile çerçevesinde ele alındığında, hala dönemin önemli türü olan melodram üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Filmin anlatısı düalite çerçevesinde iyi-kötü karakterler doğru-yanlış gibi yol ayrımları üzerinden inşa edilmektedir.

SONUÇ

Halit Refiğ'in yönettiği *Gurbet Kuşları* (1964) göç olgusunu ve bu süreçte aile dinamiklerinde yaşanan değişimleri başarılı bir şekilde işler. Film, köyden kente göç eden bir ailenin, şehir hayatına uyum sağlama çabalarını ve içsel değişimlerini, özellikle de kadın karakterlerin dönüşümlerini gözler önüne serer. Bu süreç filmde toplumsal cinsiyet rolleri ve kültürel çatışmalarla işlenmektedir. Film boyunca geleneksel yaşam tarzı ile modern şehir yaşamı arasındaki çatışma, karakterlerin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri olarak ön plana çıkar. Özellikle kadın karakterler, kendilerini ifade etme ve bağımsızlık arayışı içinde geleneksel aile mefhumu ve modernleşen toplum yapısı arasında sıkışıp kalmışlardır. *Gurbet Kuşları* (1964), kadınların bu zorlu süreçteki dirençlerini ve cesaretlerini, onların hem aile içinde hem de daha geniş çerçevede toplumda nasıl bir yer edindiklerini etkileyici bir şekilde gösterir. Sonuç olarak film 1960'lar Türk sinemasında göç temasını ele alan önemli yapıtlardan biri olarak kalmaya devam etmektedir. Göçün getirdiği sosyal ve kültürel dönüşümleri, karakterlerin kişisel hikayeleri üzerinden anlatarak, dönemin toplumsal sorunlarına ışık tutar. Bu anlamda, film hem tarihi bir belge niteliği taşır hem de bugün bile geçerliliğini koruyan toplumsal ve bireysel soruları sorgulamamıza olanak tanır. Öte yandan her ne kadar sosyo-gerçekçi öğelerin filmde baskın olduğu görülse de film Yeşilçam'ın temel kodlarından sıyrılmaz. Anne ve kızının yaşadığı kuşak çatışması ve bunun oluşmasında önemli bir etken olan göç olgusu gibi ciddi temalar filmdeki kadın karakterlerin düalite üzerinden şekillenmesinin önüne geçememiştir. Bir başka ifadeyle, 1960'lar sosyo-gerçekçi filmler arasında yer alan *Gurbet Kuşları* (1964) filmi kadın karakterlerin derinliklerini, yaşadıkları kimlik krizlerini ve cinsiyet rollerini işleme bakımından dönemin baskın Yeşilçam tür filmleri temalarından ayrılırken, kadın karakterlerin düalite üzerinden kurgulanmış olması ise Yeşilçam filmlerinin anlatı çizgisiyle yakından ilişkilidir.

Etik Kurul Onayı

Çalışma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Desteklemiyor

KAYNAKLAR

- Abisel, N. (2005). *Türk sineması üzerine yazılar*. Phonenix Yayınevi.
- Ateş, M. (2020). Sinemada göç bağlamında sınıf, kimlik ve mekân: Ömer Lütfi Akad ve 'göç üçlemesi'. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(2), 128-141.
- Beauvoir de S. (2019). *İkinci cinsiyet* (1. Baskı). (G. Savran, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2018). *Eril tahakküm* (4. Baskı). (B. Yılmaz, Çev.). Bağlam.
- Çoşkun, E. (2019). *Türk sinemasında akım araştırması*. Phoenix.
- Davis, N.Y. (2003). *Cinsiyet ve Millet* (A. Bektaş, Çev.). İletişim.
- Erksan, M. (Yönetmen). (1962). *Acı Hayat* [Film]. Türkiye: As Film.
- Erksan, M. (Yönetmen). (1963). *Susuz Yaz* [Film]. Hitit Film.
- Erksan, M. (Yönetmen). (1962). *Yılanların Öcü* [Film]. Türkiye: Be-Ya Film.
- Göle, N. (1999). *Batı dışı modernlik: Kavram üzerine, cilt: 3 modern Türkiye'de siyasi düşünce*. İletişim.
- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal değişime ve Türk sineması*. İmge.
- Kaplan, N. (2004). *Aile sineması yılları 1960'lar*. Es Yay.
- Keskin, S. (2018). Tutunamayanlar'da şizo-özne inşası bağlamında yersizyurtsuzlaşma. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 2(1), 97-116.
- Kuyucak Esen, Ş. (2010). *Türk sinemasının kilometre taşları: Dönemler ve yönetmenler* (3. Baskı). Agora Kitaplığı.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. N.-Smith, Çev.). Blackwell.
- Mulvey,, M. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. *Screen*, 16(3),6-18, <https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6>
- Onaran, A. Ş. (1995). *Türk sineması tarihi 2*. Kitle Yayınları.
- Onaran, O. (2012). *Sinemada anlam ve anlatım*. Say
- Özön, N. (1995). *Karagözden sinemaya*. Kitle.
- Refiğ, H. (Yönetmen). (1963). *Şafak Bekçileri* [Film]. Göksel Film.
- Refiğ, H. (Yönetmen). (1963). *Şehirdeki Yabancı* [Film]. Be-Ya Film.
- Refiğ, H. (Yönetmen). (1964). *Gurbet Kuşları* [Film]. Artist Film.
- Sili Kalem, A. (2021). Göç ve annelik: Ulus aşırı göçmen kadınların annelik pratikleri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(2), 86-105.
- Yıldırım, T. (2016). *Türk sinemasının estetik tarihi*. Es.

EXTENDED ABSTRACT

Simone de Beauvoir’s quote that “One is not born, but rather becomes, a woman” profoundly challenges the notion that gender identity is a natural extension of biological sex. Instead, Beauvoir argues that gender is a social construct, constituted through cultural, social, and historical interactions. This philosophical stance provides a powerful lens through which to analyse Halit Refiğ’s 1964 film *Gurbet Kuşları* (Birds of Exile), a cinematic portrayal of the female experience during a period of significant societal transformation in Turkey. *Birds of Exile* (1964) tells the story of an Anatolian family’s migration to Istanbul, illustrating the complexities of adapting to urban life in the rapidly modernizing context of 1960s Turkey. The 1960s was a transformative decade for Turkish cinema, often referred to as the “Golden Age” of Yeşilçam, the Turkish film industry. During this period, film production reached unprecedented levels, with an emphasis on melodramas, comedies, and action films. However, against this backdrop, social realist cinema emerged as a critical response, offering a genuine portrayal of societal issues. However, female characters and also narrative itself in these films often adhered to traditional gender roles, reflecting the societal norms of the time. The article enriches this context by incorporating the characteristics of 1960s Turkish cinema and feminist film theory. Within this framework, the article is structured in three stages: (a) becoming a woman and feminist film theory, (b) the dominant narrative and cinematic elements in 1960s Turkish cinema, and (c) an analysis of the *Birds of Exile* (1964) within these two scopes.

The film’s central focus is on the family as the dominant social structure. However, this structure is destabilized by the profound changes brought about by migration. The film vividly captures their struggle to balance these often-contradictory forces as they seek to assert their identities and agency. The female characters in the film are emblematic of Beauvoir’s concept of becoming. As traditional, rigid family roles are challenged, the shifting social roles of both male and female characters come to the forefront. In particular, the roles taken by the mother and her daughter Fatma subtly yet powerfully drive the narrative, depicting their diverging paths of existence. The film explores how these women struggle in the rigid structures of traditional family codes, which often confine them to predefined roles, while simultaneously grappling with the demands and freedoms of modern urban existence. Their journeys show the tension between societal norms, which dictate how women should behave, and their personal desires and aspirations. The mother character continues to embody her traditional gender roles even after relocating to metropolitan Istanbul. She shuts herself off from the winds of change, choosing to spend her time within the confines of the home, while Fatma is not passive recipients of the circumstances but active participant in the construction of her gender identity. Unlike her mother, Fatma embarks on a different journey of “becoming a woman” through her relationship with Mualla, a female character she meets in the neighbourhood. Mualla as a character represents a departure from the traditional roles. The transformations brought about by Mualla’s character are striking in disrupting the family structure. This unpredictable and inevitable change precipitates a significant rupture in Fatma’s character development. Mualla introduces Fatma to new experiences—applying makeup, giving her clothes, and ultimately handing her a mirror to see herself. This mirror serves as a significant metaphor in the film, symbolizing the exploration and realization of a woman’s existential identity.

The film serves as both a historical document and a lens for understanding social conflicts that remain relevant today. Ultimately, *Birds of Exile* (1964) offers a powerful critique of the rigid gender expectations that seek to limit women’s roles in society. While it is considered one of the notable examples of social realist cinema, the portrayal of female characters and the narrative are constructed with Yeşilçam’s melodramatic conventions. This blend shows how the film reflects the struggles of its time while also resonating with ongoing discussions about gender and identity. Through the experiences of its female characters, the film provides a compelling narrative of resistance, agency, and the ongoing quest for identity in the face of cultural and societal constraints. This article argues that the film’s portrayal of women’s struggles is not only a reflection of its time but also a timeless exploration of the complexities of gender.

Trafikteki Atıflar ve Sürücü Davranışları Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre İncelenmesi

Bilgesu KAÇAN-BİBİCAN*^{ORCID} Berfin TÖRE**^{ORCID} Türker ÖZKAN***^{ORCID}

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Konya, Türkiye

**Eskişehir Teknik Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Birimi, Eskişehir, Türkiye

***Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 14.06.2024

Kabul Tarihi: 19.08.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Cinsiyet Karşılaştırılması,
Kontrol Odağı,
Sürücü Davranışları,
Hata,
İhlal

Her yıl dünyada ortalama 1,19 milyon kişi, Türkiye’de ise 5 bin kişi trafik kazalarında hayatını kaybetmektedir. Sayıların yüksekliği trafik güvenliğinin incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmanın ilk amacı sürücü davranışları ve sürücü denetim odağının cinsiyetler açısından farkının incelenmesidir. Çalışmanın ikinci amacı ise denetim odağı ile sürücü davranışları ilişkisinin ortaya konmasıdır. Bu amaçlar doğrultusunda yapılan t-test sonucunda trafikte kadınların erkeklere göre daha fazla hatalı davranış yaparken daha az ihlal yaptığı bulunmuştur. Kontrol odağında ise kadınlar erkeklere kıyasla daha fazla davranışlarının sonucunu araç ve çevre faktörüne atfederken, daha az kendi davranışlarına atfetmektedirler. Yapılan korelasyon analizleri erkekler için kontrol odağı ile sürücü davranışları arasında ilişki olmadığını göstermiştir. Bu nedenle regresyon analizi sadece kadın örnekleme yapılmış ve kadınların trafikteki hatalarını diğer sürücülere atfın (dışsal kontrol odağı) negatif olarak, kendine atfın (içsel kontrol odağı) ise pozitif olarak tahminlediği, trafikteki ihlallerini ise diğer sürücülere atfının (dışsal kontrol odağı) negatif olarak tahminlediği bulunmuştur. Çalışmanın bulguları alanyazın ışığında değerlendirilmiş ve olası öneriler sunulmuştur.

Examining the Relationship Between Attributions in Traffic and Driver Behaviors by Gender

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 14.06.2024

Accepted: 19.08.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Gender Comparison,
Locus of Control,
Driver Behavior,
Error,
Violation.

Every year, an average of 1.19 million people in the world and 5 thousand people in Türkiye lost their lives in traffic accidents. The high numbers reveal the importance of examining traffic safety. Therefore, the primary aim of the current study is to investigate the differences in driver behaviors and driver locus of control in terms of gender. The second purpose of the study is to reveal the relationship of locus of control and driver behavior. Therefore, as a result of the t-test, it was found that women made more errors in traffic and committed fewer violations than men. In terms of locus of control, women attribute the consequences of their behavior more to vehicle and environmental factors than men, and less to their own behavior. Correlation analyzes showed that there was no relationship between locus of control and driver behavior for men. For this reason, regression analysis was conducted only on the women sample, and it was found that for women, attribution to other drivers (external locus of control) negatively predicted errors and attribution to self (internal locus of control) positively predicted errors, while attribution to other drivers (external locus of control) negatively predicted violations. The findings of the study were evaluated in the light of the literature and possible suggestions were presented.

To cite this article:

Kaçan Bibican, B., Töre, B., & Özkan, T. (2024). Trafikteki Atıflar ve Sürücü Davranışları Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre İncelenmesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 126-139. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.65>

*Corresponding Author: Bilgesu KAÇAN-BİBİCAN, bkacan@erbakan.edu.tr

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Karayolu trafik kazaları, dünya çapında maddi ve insan kayıplarına neden olan önde gelen halk sağlığı sorunlarından biridir ve Dünya Sağlık Örgütü (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2023) verileri dünya geneli ölüm nedenleri incelendiğinde 5-29 yaş arasındaki kişilerin ölüm nedenlerinde ilk sırada trafik kazaları yer alırken, tüm yaş grupları göz önünde bulundurulduğunda on ikinci sırada yer almaktadır. Her yıl dünyada ortalama olarak 1,19 milyon kişi trafik kazaları nedeniyle hayatını kaybetmektedir (DSÖ, 2023). Türkiye’de ise her yıl ortalama olarak 1,15 milyon kaza olmakta ve bu kazalarda ortalama olarak 5 bin kişi hayatını kaybederken 250 bin kişi yaralanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023). Bu yüksek oranlar göz önünde bulundurulduğunda trafik kazası kaynaklı ölüm oranlarını azaltmak ve trafik güvenliğini sağlamak öncelikli hedefler arasında olmalıdır.

Trafik kazaları sürücü ve çevre araç etkileşiminin bir sonucu olarak görülse de (Özkan, 2006), trafik kazaları incelendiğinde sürücünün yani insan faktörünün öne çıktığı görülmektedir (Nangana ve ark., 2016; Rumar, 1985). Bir derleme çalışmasında sürücü davranışlarının %90, aracın %6, yol ve çevrenin %3 ve tüm sistemin %1 etkisi olabileceği ortaya konmuştur (Sivak, 1997). Türkiye’de 2022 yılındaki ölümlü yaralanmalı kazalar incelendiğinde ise %0,4’ünün yol, %2,1’inin taşıt, %1,2’sinin yolcu, %9,5’inin yaya ve %86,8’inin sürücü kaynaklı kazalar olduğu bulgulanmıştır (TÜİK, 2023). Veriler incelendiğinde hem Türkiye özelinde hem dünya genelinde trafik güvenliğinin sağlanması için insan kaynaklı nedenlerin incelenmesinin önemi ortadadır. Bu araştırmada da insan kaynaklı nedenlerin başında gelen sürücü davranışları ve kontrol odağı kavramları ve bu kavramların kadın ve erkek sürücüler açısından farklılaşma farklılaşmadığı incelenecektir.

Sürücü Davranışları

Trafikte sürücüyle ilgili faktör, sürücülerin nasıl araç kullanabileceğini içeren becerileri ve nasıl araç kullanmayı tercih ettiklerini içeren davranışlardan oluşmaktadır (Evan, 1991; akt. Elander ve ark., 1993). Diğer bir deyişle; sürücü becerileri sürücünün maksimum sürüş performansını ifade ederken; sürücü davranışı, sürücülerin genel sürüş tarzına ilişkin tercihlerini veya diğer bir deyişle sürüş hızı seçimi, trafik kurallarına uyma tercihi ve genel uyanıklık düzeyi gibi rutin olarak nasıl araç kullandıklarını ifade eder (Elander ve ark., 1993). Sürücü davranışlarının farklı tanımlama ve sınıflandırma sistemleri olsa da (örn.; Furnam ve Saipe, 1993; Gulian ve ark., 1989; Taubman-Ben-Ari ve ark., 2004), en kabul görmüş ve sıklıkla kullanılan sürücü davranışları sınıflandırma sistemi sürücü davranışlarını temel olarak ikiye ayırır; hatalar ve ihlaller (Reason ve ark., 1990). Hatalar, karar, yetenek ve algılamada yaşanan sorunlar nedeniyle davranışın niyet edilen sona ulaşamaması iken, ihlal hatadan farklı olarak kuralların ve düzenlemelerin bilerek yani kasıtlı olarak dikkate alınmaması sonucu ortaya çıkan emniyetsiz davranışlardır (Reason ve ark., 1990). Hatalara örnek olarak, sinyali kullanmak isterken silecekleri çalıştırmak ve karşıdan karşıya geçen yayaları fark edememek verilebilirken; ihlallere örnek olarak, kırmızı ışıkta geçmek, hız sınırını aşmak verilebilir.

Trafik kazalarının hatalarla (örn.; DeLucia, 2003) ya da ihlallerle ilişkili olduğunu ayrı ayrı gösteren bulgular olsa da (örn.; Özkan ve Lajunen, 2005a; Stradling ve ark., 2000), 174 makale ile yapılan meta-analiz çalışmasında hem hatalar hem ihlaller kazalarla ilişkili bulunmuştur (de Winter ve Dodou, 2010). Sürücü davranışlarının cinsiyete göre farklılaşma farklılaşmadığını inceleyen çalışmalar, erkeklerin daha fazla ihlalde bulunduğunu belirtmiştir (González-Iglesias ve ark., 2012, Guého, Granié, ve Abric, 2014; Özkan ve Lajunen, 2005a; Stradling ve ark., 2000; Töre ve ark., 2022; Wickens ve ark., 2008), hataların ise cinsiyetle ilişkili bulunmadığı çalışmalar olmakla birlikte (Özkan ve Lajunen, 2005a, Wickens ve ark., 2008), hataları kadınların daha çok yaptığını gösteren çalışmalar da vardır (Guého ve ark., 2014; Özkan ve ark., 2006; Reason ve ark., 1990; Töre ve ark., 2022). Bu davranışsal farkın nedenlerinden birinin kadınlar ve erkeklerin olaylara yaptığı atıflardaki farktan kaynaklanması

muhtemeldir, çünkü kişi davranışın sonucunu neye atfediyorsa sonraki zamanlarda da o atfa göre davranışını şekillendirecektir (Rotter, 1966).

Kontrol Odağı

Kontrol odağı ya da denetim odağı bir kişilik özelliğidir ve kişinin olayın sonuçlarını ya da davranışlarının sonuçlarını neye atfettiğine odaklanır (Rotter, 1966), başka bir tanımlamayla kişinin davranışlarının sonuçlarının kendi kontrolünde olduğu, yani kendinden kaynaklandığı ya da diğer insanlar, şans, kader gibi dışsal etkenlerin kontrolünde olduğuna ilişkin genelleştirilmiş inancı kişinin kontrol odağını belirler. Kişinin davranışının ya da olayın sonucunu kendi içsel nedenleriyle açıklama eğiliminde olduğu kişilik özelliği içsel kontrol odağı olarak adlandırılırken; kişinin davranışın ya da olayın sonucunu dışsal sebeplerle açıklama eğiliminde olduğu kişilik özelliği dışsal kontrol odağı olarak adlandırılır (Rotter, 1966).

Özkan ve Lajunen (2005b) kontrol odağının trafik güvenliği için önemli olduğunu düşünmüş ve dışsal denetim odağı ve içsel denetim odağının trafikte nasıl olabileceğini geliştirdikleri ölçekle kavramsallaştırmışlardır. İçsel kontrol odağı olan sürücüler trafik kazalarının sebebinin kendi davranışları olarak açıklarken, dışsal kontrol odağı olan sürücüler kazalarla ilgili 3 farklı dışsal etmene atıf yapabilmektedir; bunlar diğer sürücüler (kazanın nedenini diğer sürücülere atfedebilirler), araç ve çevre (kazanın nedenini araçlarına ve hava durumu ya da yol gibi çevresel etkenlere atfedebilirler) ve kader (kazanın nedenini kader, alınyazısı ya da kötü şansa atfedebilirler) faktörleridir (Özkan ve Lajunen, 2005b).

Trafik bağlamındaki kontrol odağındaki cinsiyet farklılıklarını inceleyen araştırmalar incelendiğinde birbirinden farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Yapılan bir çalışmada erkeklerin farklı sürüş durumlarının sorumluluğunu diğer sürücülere veya araca ve çevreye atfetme eğiliminin daha yüksek olduğunu, kadınların ise kadere ve şansa daha çok inandığını ortaya çıkardı, içsel kontrol odağı dikkate alındığında ise erkekler ve kadınlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulundu (Măirean ve ark., 2017). Bu çalışmayla neredeyse tam tersi bulgulara sahip bir çalışmada ise kadınların erkeklere göre diğer sürücüler, araç ve çevre, kader alt boyutlarında erkeklere göre anlamlı miktarda daha yüksek puanlara sahip olduğu ama içsel kontrol odağında kadınlar ve erkekler arasında bir fark bulunmadığı belirtildi (Sun ve ark., 2020). Bir diğer çalışmada kadınların dışsal kontrol odağında erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu belirtilirken (Holland ve ark., 2010), başka bir çalışmada ise kadınların diğer sürücüler ve araç ve çevre alt boyutunda erkeklere göre anlamlı derecede yüksek ortalamalara sahip olduğu ama diğer alt boyutlarda cinsiyetler arası anlamlı bir fark olmadığı belirtilmiştir (Bec-Gérion ve Gaymard, 2022). Bir diğer çalışmada ise erkek sürücülerin ortalaması içsel kontrol odağı, şans alt boyutu ve diğer sürücüler (güçlü diğerleri) ölçümleri için kadın sürücülerin ortalamasından istatistiksel olarak daha yüksek bulundu (Lemarié ve ark., 2019).

Kazaya karışma ile kontrol odağı arasında ilişki olup olmadığını inceleyen çalışmalar dışsal kontrol odağı ile kazaya karışma arasında ilişki bulmuşlardır (Măirean ve ark., 2017; Montag ve Comrey, 1987). Trafik kazalarıyla ilişkili bulunan kontrol odağının sürücü davranışları ile ilişkisini incelemek de trafik güvenliği açısından önem kazanmaktadır.

Sürücü Davranışları ve Kontrol Odağı İlişkisi

Sürücü davranışları ve kontrol odağı incelendiğinde literatürde içsel kontrol odağının riskli sürücü davranışları ile pozitif ilişkili bulunduğu çalışmalar mevcuttur (Arthur ve Doverspike, 1992, Lemarié ve ark., 2019, Warner ve ark., 2010, Özkan ve Lajunen, 2005b). Bunun yanı sıra dışsal kontrol odağı riskli sürücü davranışları ile negatif yönde ilişkili bulunurken (Măirean ve ark., 2017, Sun ve ark., 2020), güvenli davranışlarla ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur (Alper ve Özkan, 2015).

Daha detaylı olarak incelemek gerekirse dışsal kontrol odağının kader alt boyutu ihlalleri pozitif yönde yordarken, diğer sürücüler alt boyutu ihlalleri negatif olarak yordamış, içsel kontrol odağının tek boyutu olan benlik boyutu ise ihlal ve hataları pozitif yönde yordamıştır (Töre ve ark., 2022). Bir diğer araştırma ise bu çalışmayla farklılaşan bir şekilde dışsal kontrol odağının kader-şans alt boyutu, araç ve çevre alt boyutu hataları pozitif yönde yordadığını, diğer sürücüler alt boyutu hataları ve agresif ihlalleri negatif yönde yordadığını, basit ihlalleri ise pozitif yönde yordadığını belirtmiştir, içsel kontrol odağı ise hiçbir sürücü davranışıyla ilişkili bulunamamıştır (Măirean ve ark., 2017). Başka bir çalışmada ise içsel kontrol odağı hem basit hem agresif ihlalleri hem hataları pozitif yönde yordamış, araç ve çevre alt boyutu da hatalar ile pozitif ilişkili bulunurken, diğer sürücüler alt boyutu hatalarla negatif yönde ilişkili bulunmuştur (Özkan ve Lajunen, 2005b). Başka bir çalışmada dışsal kontrol odağına sahip olmanın hız yapma davranışıyla negatif yönde ilişkili olduğu belirtilmiştir (Alper ve Özkan, 2015). Bir diğer çalışmada ise içsel kontrol odağının sadece hataları pozitif yönde yordadığı, kader alt boyutunun ise hata, agresif ihlaller ve basit ihlalleri pozitif yönde yordadığı bulunmuştur (Qu ve ark., 2023). Risk alma davranışı ile bir değerlendirme yapan çalışma ise içsel kontrol odağının toplam risk skorunu pozitif yönde yordadığını, dışsal kontrol odağının diğer sürücüler alt boyutunun ise negatif yönde yordadığını belirtmiştir (Bec-Gérion ve Gaymard, 2022). Bu çalışmaların yanında kontrol odağı ile sürücü davranışları arasında ilişki bulamayan çalışma da mevcuttur (Iversen ve Rundmo, 2002). Görülebileceği üzere içsel ve dışsal kontrol odağının güvenli sürücü davranışlarıyla mı, riskli sürücü davranışlarıyla mı ilişkili olduğu çalışmadan çalışmaya değişiklik göstermektedir.

Çalışmanın Amacı

Sürücü davranışlarının incelenmesinin trafik güvenliği için ne kadar elzem olduğu ortadadır. Bu nedenle bu araştırmanın ilk sorusu sürücü davranışları açısından kadın ve erkeklerin farklılaşp farklılaşmadığıdır.

Kontrol odağının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını daha önce inceleyen çalışmalar, kadınların erkeklere göre daha dışsal kontrol odağına sahip olduklarını bulmuş olsalar da (örn.; De Brabander ve Boone, 1990; Sherman, ve ark., 1997), trafik genelinde kadınların ve erkeklerin hangi kontrol odağına sahip olduğunu inceleyen çalışmalar birbirinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Dolayısıyla bu çalışmanın diğer bir araştırma sorusu kadın ve erkeklerin trafikte kontrol odaklarının nasıl farklılaştığıdır.

Çalışmanın son ve temel araştırma sorusu ise kadın ve erkek sürücüler için sürücü davranışları ile kontrol odağı arasındaki ilişkinin nasıl olduğudur.

YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini 113'ü kadın (%43.5) ve 147'si erkek (%56.5) toplam 260 sürücü oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 30.94'tür (SS = 10.54) ve katılımcılar ortalama 8.63 yıldır (SS= 8.81) ehliyet sahibidirler.

Veri Toplama Araçları

Sosyo-demografik Bilgi Formu: Katılımcıların yaş, cinsiyet, yıllık ortalama kaç kilometre araç kullandıkları, kaç yıldır ehliyet sahibi olduklarına dair bilgileri elde etmek için sorular içeren formdur.

Sürücü Davranışları Ölçeği: 1990 yılında Reason ve arkadaşları tarafından geliştirilen ölçek hatalar ve ihlaller olmak üzere 2 sürücü davranışı boyutunu ölçmektedir. 28 maddeden oluşan ölçeğin Türkçe adaptasyonu Sümer, Lajunen ve Özkan (2002) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada iç tutarlılık

katsayıları hatalar boyutu için .85, ihlaller boyutu için .85 olarak bulunmuştur.

Çok Boyutlu Trafik Kontrol Odağı Ölçeği (T-LOC): Ölçek, Özkan ve Lajunen (2005) tarafından sürücülerin kontrol odakları ve riskli davranışlara atıflarını incelemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçekte diğer sürücülere atıf, kendine atıf, araç ve çevreye atıf ve kadere atıf olmak üzere 4 atıf boyutu ölçülmektedir. Toplam 17 maddeden oluşan ölçeğin bu çalışma için iç tutarlılık katsayıları .64 ile .82 arasında değişmektedir.

İşlem

Bu çalışma için ODTÜ İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan etik izin alınmıştır. Katılımcılar Qualtrics yazılımı üzerinden bilgilendirilmiş onam formunu kabul ettikten sonra anketleri doldurmuşlardır. Veri toplama işleminden sonra veriler SPSS 26.00 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

BULGULAR

Kadın Sürücüler İçin Değişkenler Arası Korelasyonlar

Kadın sürücülerde sürücü davranışlarıyla sürücü davranışlarına dair atıfları arasındaki ilişkilere bakıldığında hataların kendine atıf ile pozitif ve anlamlı ilişkilendirildiği ($r = .25, p = .007$), ihlallerin ise diğer sürücülere atıf ile negatif ve anlamlı ilişkili olduğu ($r = -.25, p = .008$) bulunmuştur. Ayrıntılı sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1

Kadın Sürücüler için Değişkenler Arası Korelasyon Analizleri

	1	2	3	4	5	6
1. Hatalar	1					
2. İhlaller	.56***	1				
3. T-LOC- Diğer Sürücüler	-.16	-.25**	1			
4. T-LOC- Benlik	.25**	.09	.26**	1		
5. T-LOC- Kader	.08	.12	.01	-.05	1	
6. T-LOC- Araç ve Çevre	-.02	-.13	.60***	.23*	.15	1

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Erkek Sürücüler İçin Değişkenler Arası Korelasyonlar

Erkek sürücülerde sürücü davranışlarıyla sürücü davranışlarına dair atıfları arasındaki ilişkilere bakıldığında hataların ve ihlallerin sürücü atıflarından hiçbirisiyle anlamlı olarak ilişkilendirilmediği görülmektedir (tüm p 'ler $> .05$). Ayrıntılı sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2

Erkek Sürücüler için Değişkenler Arası Korelasyon Analizleri

	1	2	3	4	5	6
1. Hatalar	1					
2. İhlaller	.38***	1				
3. T-LOC- Diğer Sürücüler	.02	-.05	1			
4. T-LOC- Benlik	.12	.05	.28**	1		
5. T-LOC- Kader	.08	.14	.02	-.11	1	
6. T-LOC- Araç ve Çevre	.05	.02	.47***	.09	.19*	1

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Kadın ve Erkeklerin Sürücü Davranışları Açısından Karşılaştırılması

Kadın ve erkek sürücülerin hata ve ihlal davranışları açısından karşılaştırılması için yapılan t test sonucunda kadın ve erkek sürücüler arasında ihlal yapma ve hata yapma açısından anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (sırasıyla $t(258) = -2.12, p < .05$, $t(258) = 2.52, p < .01$). Sonuçlara göre kadın sürücülerin ($\bar{X}=30.72, SS = 9.91$) erkek sürücülere ($\bar{X}=27.95, SS = 7.82$) oranla daha fazla hata yaptığı, erkek sürücülerinse ($\bar{X}=25.10, SS = 8.36$) kadın sürücülere ($\bar{X}=22.93, SS = 7.89$) oranla daha fazla trafik kurallarını ihlal ettikleri görülmektedir. Ayrıntılı sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Kadın ve Erkek Sürücülerin Sürücü Davranışları Açısından Karşılaştırılması

Cinsiyet	Hatalar				İhlaller			
	$\bar{X}$	SS	t	p	$\bar{X}$	SS	t	p
Kadın	30.72	9.91	2.52	0.01	22.93	7.89	-2.12	0.03
Erkek	27.95	7.82			25.10	8.36		

Kadın ve Erkeklerin Kontrol Odağı Açısından Karşılaştırılması

Kadın ve erkek sürücülerin trafikteki davranışlarına yaptıkları atıflar açısından farklılaşma olup olmadığına bakıldığında, diğer sürücülere atıf ve kadere atıf ile ilgili kadın ve erkeklerin anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir (sırasıyla $t(258) = 0.632, p = .528$, $t(258) = 0.155, p = .877$). Bununla beraber, araç ve çevreye atıf ve kendine atıf açısından kadın ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (sırasıyla $t(258) = 2.10, p < .01$, $t(258) = -2.07, p < .05$). Buna göre trafikteki davranışlara karşı kadınların ($\bar{X}=10.65, SS = 2.10$) erkeklere ($\bar{X}=9.80, SS = 2.07$) oranla daha çok araç ve çevresel faktörlere atıf yaptığı, erkeklerinse ($\bar{X} = 16.14, SS = 4.75$) kadınlara ($\bar{X}=14.92, SS = 4.69$), oranla kendilerine atıf yaptığı bulunmuştur. Ayrıntılı sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

Kadın ve Erkek Sürücülerin Kontrol Odağı Açısından Karşılaştırılması

	Diğer Sürücüler			Araç ve Çevre			Kader			Kendine Atıf		
	$\bar{X}$	SS	t	$\bar{X}$	SS	t	$\bar{X}$	SS	t	$\bar{X}$	SS	t
Kadın	23.40	3.50	0.632	10.65	2.10	3.24***	7.11	3.12	0.155	14.92	4.69	-2.07*
Erkek	23.12	3.63		9.80	2.07		7.05	2.93		16.14	4.75	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Kadın Sürücüler için Sürücü Davranışları ile Kontrol Odağı Arasındaki İlişki

Kadın sürücülerin trafikte yaptıkları hata ve ihlaller ile sürücü atıfları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla doğrusal (linear) regresyon analizi yapılmıştır. İlk regresyon analizinde hatalar bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Sürücü kontrol odağının hatalar üzerinde açıkladığı toplam varyansın %12.9 olduğu bulunmuştur ($R^2 = .129, F(4,108) = 4.00, p = .005$). Kadın sürücülerin diğer sürücülere atfının hataları negatif yönde ($\beta = -.28, p = .017$), kendine atfın ise pozitif yönde ($\beta = .31, p = .001$) yordadığı görülmektedir. İkinci regresyon analizinde ihlaller bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Sürücü kontrol odağının ihlaller üzerinde açıkladığı toplam varyansın %10.6 olduğu bulunmuştur ($R^2 = .106, F(4,108) = 3.197, p = .016$). Kadın sürücülerin diğer sürücülere atfının ihlalleri negatif yönde yordadığı görülmektedir ($\beta = -.28, p = .017$). Ayrıntılı sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5*Kadın Sürücülerde Sürücü Davranışları ile Kontrol Odağı İlişkisi*

Değişkenler	Sürücü Davranışları- Hatalar				Sürücü Davranışları- İhlaller			
	R^2	F	β	p	R^2	F	β	p
	.129	4.00		.005	.106	3.197		.016
Diğer Sürücüler			-.28	.017			-.29	.014
Benlik			.31	.001			.18	.065
Kader			.09	.320			.13	.161
Araç ve Çevre			.07	.566			-.01	.912

TARTIŞMA

Sürücü davranışlarının kadın ve erkeklerde nasıl farklılaştığının incelendiği analiz sonuçlarına göre trafikte kadın sürücüler erkek sürücülere kıyasla daha fazla hatalı davranış yaparken, erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla ihlal davranışı yaptığı görülmektedir. Daha önceki araştırmalarda da erkeklerin daha fazla ihlal yaptığı bulgulanmıştır (Guého, Granié, ve Abrie, 2014; Özkan ve Lajunen, 2005a; Stradling ve ark., 2000). Hatalarla ilgili literatürde farklı bulgular olsa da mevcut çalışmayla aynı doğrultuda olan çalışmalar da bulunmaktadır (Guého ve ark., 2014, Özkan ve ark., 2006, Reason ve ark., 1990).

Korelasyon sonuçları incelendiğinde kadın sürücülerin kazaların nedenini diğer sürücülere atfetmesi arttıkça ihlal oranları azalmaktadır, kazaların nedenini kendilerine atfetmeleri arttıkça hata oranları da artmaktadır. Erkek sürücüler için ise denetim odağının hiçbir boyutu kaza ve ihlallerle ilişkili bulunamamıştır. Kontrol odağının cinsiyete göre karşılaştırılması sonucunda erkekler kadınlara kıyasla daha çok trafikteki davranışlarının kendilerinden dolayı olduğunu belirtmiş, kadınlar ise erkeklere kıyasla trafikteki davranışlarının araç ve çevresel faktörlerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Kader ve diğer sürücüler alt boyutlarında ise kadınlarla erkekler arasında fark bulunamamıştır. Literatürde kontrol odağının kadın ve erkeklere göre farklılaştığı boyutlar çalışmadan çalışmaya farklılık göstermektedir. Mevcut çalışmanın sonuçları genel denetim odağı çalışmalarındaki kadınların dışsal denetim odağına daha fazla sahip oldukları, erkeklerinse içsel denetim odağına daha fazla sahip oldukları bulgularıyla tutarlıdır (De Brabander ve Boone, 1990; Sherman, ve ark., 1997). Trafik özelinde yapılan çalışmalarla ise kısmen uyumludur; trafik özelinde kimi çalışmalarda erkeklerin içsel denetim odağı yüksek bulunmuşken, kimi çalışmalarda kadınlarınki yüksek bulunmuştur (bkz. Bec-Gérion ve Gaymard, 2022; Holland ve ark., 2010; Sun ve ark., 2020). Literatürdeki farklı sonuçların sebebi farklı ölçüm araçlarının kullanılması, ya da örneklemin değişiklik gösteriyor olması olabilir. Örneklemlerdeki yaş, araç sürüş miktarı, trafiğe maruz kalma gibi değişkenlerin kontrol edilerek karşılaştırmaların yapılması belki çalışmalar arası daha tutarlı sonuçların elde edilmesini sağlayabilir.

Yapılan regresyon analizleri kadınların kazaların sonuçlarını diğer sürücülere atfetme eğiliminde olmalarının arttıkça sürücü davranışlarından olan hataların ve ihlallerin azaldığını, kazaların sonuçlarını kendilerine atfetme eğiliminde olmaları arttıkça hata davranışlarının da arttığını göstermiştir. Kazaların sonucunu diğer sürücülere atfetme daha önce yapılan çalışmalarda da hatalar (Mairean ve ark., 2017; Özkan ve Lajunen, 2005b) ve ihlallerle (Mairean ve ark., 2017; Töre ve ark., 2022) negatif yönde ilişkili bulunurken, içsel kontrol odağı hatalarla pozitif yönde ilişkili bulunmuştur (Qu ve ark., 2023; Töre ve ark., 2022). İçsel kontrol odağının hatalarla ilişkili olmasının nedeni içsel kontrol odağına sahip olan sürücülerin, kazadan kaçınma becerilerine daha fazla güvenmeleri ve kendi sürüş becerilerini olduğundan daha iyi olarak görmeleri ile açıklanabilir (Özkan ve Lajunen 2005b; Warner ve ark., 2010). Kazaların diğer sürücülerden kaynaklandığını düşünenler ise içinde bulunduğu trafiği, başa çıkmaları gereken zorlu ve riskli bir ortam olarak görüyor olabilirler (Özkan ve Lajunen 2005b). Bu nedenle de

bu riskli ortamla baş etmek için kendi hata ve ihlallerini en aza indirerek telafi ediyor olabilirler. Diğer sürücülere atfın pozitif sürücü davranışlarını da olumlu yönde yordaması (Qu ve ark., 2023) bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalara Öneriler

Mevcut çalışma kadınlara odaklanarak sürücü davranışlarının ve denetim odağının kadın ve erkeklerdeki farklılıklarını incelemeyi ve kadınların denetim odağının sürücü davranışlarıyla ilişkisini incelemek gibi yeni bir araştırma sorusuna değinse de bazı sınırlılıkları mevcuttur. Mevcut çalışmada veriler katılımcılardan öz bildirim yoluyla toplanmış olup bu durum sosyal istenirliğe göre cevap vermeyi etkilemiş olabilir (Johnson ve ark., 2002). Bu sınırlılığın önüne geçmek için gelecek çalışmalarda simülasyonda ya da doğal sürüş ortamında sürücü davranışlarını gözlemlemek yöntem olarak seçilebilir. Buna ek olarak katılımcıların yaş ortalaması 30.94 olup, çalışmada daha çok genç yetişkinlerin bulunduğunu göstermektedir. Belli bir yaşa ya da yöreye yönelik örneklemeden toplanan verilerin ya da kesitsel ölçek çalışmalarının genellemeyle ilgili sorunlar yaratabileceğini raporlayan başka çalışmalar da mevcuttur (örn., Ateş ve Batmaz, 2023; Balcı ve Dalaman, 2023; Bayar, 2021; Söğüt ve Köse, 2023). İlerideki çalışmalarda daha büyük ve yaş dağılımı daha homojen bir örneklem ile sonuçların genellenebilirliği sağlanabilir.

SONUÇ

Çalışmanın en önemli bulgusu erkek sürücülerde denetim odağı ile sürücü davranışları arasında ilişki bulunmazken kadın sürücüler için denetim odağı ve sürücü davranışlarının ilişkili bulunmasıdır. Kadınlarda içsel denetim odağının sürücü hataları ile pozitif bir ilişkisi varken dışsal denetim odağının boyutu olan diğer sürücülere atfı yapmanın hatalar ve ihlallerle negatif bir ilişkisi olduğu saptanmıştır. Daha önceki çalışmalar göstermektedir ki denetim odağı eğitim yoluyla değiştirilebilen şekillendirilebilir bir faktördür (Huang ve Ford, 2012; Stanton ve ark., 2007). Bunun için özellikle sürücü hata ve ihlalleriyle denetim odağının ilişkili olduğu kadınlar hedef alınarak eğitim planlamaları yapmak trafik güvenliği açısından önemlidir. Bu eğitimleri planlarken kadınların kendine atfı yapmasının trafik güvenliği ile ters orantılı olduğu, diğer sürücülere atfı yapmasının ise trafik güvenliğini sağlayıcı özellikte olduğu unutulmamalıdır. Öz-yeterliliği artırıcı çalışmaların içsel atfı arttırdığı bulgulanmıştır (Huang ve Ford, 2012), bu nedenle sürüş eğitimleri sırasında sürücülerin yeterli olduğunu vurgulamak yerine eksikliklerine odaklanmak içsel atfı azaltıcı etki yapıp, sürücülerin trafikte kendilerine fazladan güvenmelerinin önüne geçebilir. Bunun yanı sıra trafiğin bir etkileşim ürünü olduğunu, kişinin sadece kendi davranışlarından değil diğer sürücülerin davranışlarından da etkileneceğini vurgulamak dışsal kontrol odağını artırarak trafik güvenliği açısından sürücünün daha dikkatli olmasını sağlayabilir. Eğitimler planlanırken dikkatli olunmalı, denetim odağı gibi kişilik özellikleri düşünülmemelidir.

Etik Kurul Onayı

11/12/2018 tarih ve 2018-SOS-206 sayılı izin Orta Doğu Teknik Üniversitesi, ODTÜ İnsan Araştırmaları etik kurulu tarafından verilmiştir.

Yazar Katkıları

Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%40) - Yazar 2 (%30) – Yazar 3 (%30)

Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%50) - Yazar 2 (%50)

Araştırma - Veri analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%40) - Yazar 2 (%40) – Yazar 3 (%20)

Makale Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%50) - Yazar 2 (%50)

Metnin Gözden Geçirilmesi ve İyileştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%30) - Yazar 2 (%30) – Yazar 3 (%40)

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam

KAYNAKLAR

- Alper, S. ve Özkan, T. (2015). Do internals speed less and externals speed more to cope with the death anxiety?. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 32, 68-77.
- Ateş, B. K. ve Batmaz, S. (2023). Üniversite öğrencilerinin riskli davranışlarının duygu düzenleme güçlüğü ve olumsuz çekirdek inanışlarla ilişkisi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7(1), 43-60.
- Balcı, Ş. ve Dalaman, O. (2023). Sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının değişik faktörler açısından belirlenmesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7(2), 164-177.
- Bayar, Y. (2021). Arkadaşlık alanında anne otoritesinin meşruluğu. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(2), 106-125.
- Bec-Gérion, A. ve Gaymard, S. (2022). French validation of the traffic locus of control (T-LOC) scale among young drivers. *Quality & Quantity*, 56(6), 4623-4639.
- de Winter, J. C. ve Dodou, D. (2010). The Driver Behaviour Questionnaire as a predictor of accidents: A meta-analysis. *Journal of Safety Research*, 41(6), 463-470.
- De Brabander, B. ve Boone, C. (1990). Sex differences in perceived locus of control. *The Journal of Social Psychology*, 130(2), 271-272.
- Dünya Sağlık Örgütü ([DSÖ], 2023). Global status report on roadSafety2023. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240086517>
- Elander, J., West, R. ve French, D. (1993). Behavioral correlates of individual differences in road-traffic crash risk: An examination of methods and findings. *Psychological Bulletin*, 113(2), 279-294. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.2.279>
- Furnham, A. ve Saipe, J. (1993). Personality correlates of convicted drivers. *Personality and Individual Differences*, 14(2), 329-336. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90131-L](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90131-L)
- González-Iglesias, B., Gómez-Fraguela, J. A. ve Luengo-Martín, M. Á., (2012). Driving anger and traffic violations: Gender differences. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 15(4), 404-412.
- Guého, L., Granié, M. A. ve Abric, J. C. (2014). French validation of a new version of the Driver Behavior Questionnaire (DBQ) for drivers of all ages and level of experiences. *Accident Analysis & Prevention*, 63, 41-48.
- Gulian, E., Matthews, G., Glendon, A. I., Davies, D. R. ve Debney, L. M. (1989). Dimensions of driver stress. *Ergonomics*, 32(6), 585-602. <https://doi.org/10.1080/00140138908966134>
- Holland, C., Geraghty, J. ve Shah, K. (2010). Differential moderating effect of locus of control on effect of driving experience in young male and female drivers. *Personality and Individual Differences*, 48(7), 821-826.
- Huang, J. L. ve Ford, J. K. (2012). Driving locus of control and driving behaviors: Inducing change through driver training. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 15(3), 358-368.
- Iversen, H. ve Rundmo, T. (2002). Personality, risky driving and accident involvement among Norwegian drivers. *Personality and Individual Differences*, 33(8), 1251-1263.
- Johnson, T. P., Fendrich, M. ve Hubbell, A. (2002, Mayıs). *A validation of the Crowne Marlowe social desirability scale*. İçinde 57th Annual meeting of the americanassociation for publicopinion research. <http://www.srl.uic.edu/publist/Conference/crownemarlowe.pdf>

- Lemarié, L., Bellavance, F. ve Chebat, J. C. (2019). Regulatory focus, time perspective, locus of control and sensation seeking as predictors of risky driving behaviors. *Accident Analysis & Prevention*, 127, 19-27.
- Măirean, C., Havârneanu, G. M., Popuşoi, S. A. ve Havarneanu, C. E. (2017). Traffic locus of control scale–Romanian version: Psychometric properties and relations to the driver’s personality, risk perception, and driving behavior. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 45, 131-146.
- Montag, I. ve Comrey, A. L. (1987). Internality and externality as correlates of involvement in fatal driving accidents. *Journal of Applied Psychology*, 72, 339–343.
- Nangana, L. S., Monga, B., Ngatu, N. R., Mbelambela, E. P., Mbutshu, L. H. ve Malonga, K. F. (2016). Frequency, causes and human impact of motor vehicle-related road traffic accident (RTA) in Lubumbashi, Democratic Republic of Congo. *Environmental Health and Preventive Medicine*, 21, 350-355.
- Özkan, T. (2006). *The regional differences between countries in traffic safety: A cross cultural study and Turkish case*. University of Helsinki. <https://core.ac.uk/download/pdf/14915353.pdf>.
- Özkan, T. ve Lajunen, T. (2005a). A new addition to DBQ: Positive driver behaviours scale. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 8(4-5), 355-368.
- Özkan, T. ve Lajunen, T. (2005b). Multidimensional Traffic Locus of Control Scale (T-LOC): Factor structure and relationship to risky driving. *Personality and Individual Differences*, 38(3), 533-545.
- Özkan, T., Lajunen, T. ve Summala, H. (2006). Driver Behaviour Questionnaire: A follow-up study. *Accident Analysis & Prevention*, 38(2), 386-395.
- Qu, W., Luo, X., Hou, J. ve Ge, Y. (2023, Temmuz). *Impact of locus of control on dangerous driving behavior and positive driving behavior in China*. İçinde International Conference on Human-Computer Interaction (ss. 82-90). Springer Nature Switzerland.
- Reason, J., Manstead, A., Stradling, S., Baxter, J. ve Campbell, K. (1990). Errors and violations on the roads: A real distinction? *Ergonomics*, 33, 1315–1332. <https://doi.org/10.1080/00140139008925335>
- Rotter, J. B. (1954). *Social learning and clinical psychology*. Prentice-Hall.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1.
- Rumar, K. (1985). The Role of perceptual and cognitive filters in observed behavior. İçinde Evans, L., Schwing, R.C. (ed.) *Human behavior and traffic safety*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-2173-6_8
- Sherman, A. C., Higgs, G. E. ve Williams, R. L. (1997). Gender differences in the locus of control construct. *Psychology and Health*, 12(2), 239-248.
- Sivak, M. (1997). Recent psychological literature on driving behavior: What, where, and by whom? *Applied Psychology: An International Review*, 46, 303–310.
- Söğüt, M. ve Köse, A. (2023). The exploration of maternal self efficacy: The role of childhood traumas, adult attachment and cognitive flexibility. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 1438-1450.

- Stanton, N. A., Walker, G. H., Young, M. S., Kazi, T. ve Salmon, P. M. (2007). Changing drivers' minds: the evaluation of an advanced driver coaching system. *Ergonomics*, 50(8), 1209-1234.
- Stradling, S.G., Parker, D., Lajunen, T., Meadows, M.L. ve Xiel, C.Q. (2000). Normal behavior and traffic safety: Violations, errors, lapses and crashes. İçinde von Holst, H., Nygren, Å., Andersson, Å.E. (ed.) *Transportation, traffic safety and health — human behavior*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-57266-1_17
- Sun, L., Ma, Y. ve Hua, L. (2020). Adaptation and validity of the traffic locus of control scale in Chinese drivers. *Personality and Individual Differences*, 159, 109886.
- Töre, B., Kaçan-Bibican, B. ve Özkan, T. (2022). Sürücü davranış ve becerilerinin kontrol odağıyla ilişkisinin iki farklı ölçüm ile incelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 25(50), 37-55.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2022-49513>
- Warner, H. W., Özkan, T. ve Lajunen, T. (2010). Can the traffic locus of control (T-LOC) scale be successfully used to predict Swedish drivers' speeding behaviour?. *Accident Analysis & Prevention*, 42(4), 1113-1117.
- Wickens, C. M., Toplak, M. E. ve Wiesenthal, D. L. (2008). Cognitive failures as predictors of driving errors, lapses, and violations. *Accident Analysis & Prevention*, 40(3), 1223-1233.

EXTENDED ABSTRACT

In Turkey, an average of 5 thousand people lose their lives and 250 thousand people are injured in these accidents (Turkish Statistical Institute [TÜİK], 2023). Considering these high rates, it is important to aim reducing traffic accident-related death rates and ensuring traffic safety.

The driver-related traffic accidents are mostly due to driver behavior. Studies showed that men commit more violations (i.e. Töre et al., 2022). While there are studies fail to establish the relationship between errors and gender (i.e., Wickens et al., 2008), there are also studies showing that women make more errors (i.e. Guého et al., 2014). One reason for this behavioral difference is the difference in attributions of men and women to events, because the person shapes his/her behavior according to the attribution they attribute to the outcome of their behavior (Rotter, 1966).

Locus of control is a personality trait that focuses on the attribution of person to the results of an event or the consequences of their behavior (Rotter, 1966). There are studies found that men attribute the traffic accidents to other drivers or vehicle and environment whereas women attribute to fate, and they did not differed in terms of internal locus of control (Măirean et al., 2017). It is also found that women had significantly higher scores than men in the other drivers, vehicle and environment, and fate, but there was no difference between women and men in internal locus of control (Sun et al., 2020).

When driver behavior and locus of control are examined, there are studies in which internal locus of control is found to be positively associated with risky driver behaviors (i.e. Lemarié et al., 2019), as well as studies in which external locus of control is found to be negatively associated with risky driver behaviors (i.e. Sun et al., 2020), and studies showing that it is associated with safe behaviors (Alper and Özkan, 2015).

Regarding those information, the first aim of this research is examining whether men and women differ in terms of driver behaviors. The second aim of this study is investigating how the locus of control of women and men in traffic differs. The final and main aim of this study is examining the relationship between driver behavior and locus of control is for women and men drivers.

Method

Participants

The sample consists of 260 drivers, 113 women (43.5%) and 147 men (56.5%). The average age of the participants is 30.94 (SD = 10.54) and the participants have had a driver's license for an average of 8.63 years (SD = 8.81).

Instruments

Socio-demographic Information Form, Driver Behavior Questionnaire, and Multidimensional Traffic Locus of Control Scale (T-LOC) were used.

Results

Correlations Between Variables

Errors were positively correlated with internal locus of control ($r = .25$, $p = .007$), while violations were negatively correlated with other drivers ($r = -.25$, $p = .008$) for women. In addition, errors and violations are not significantly associated with any of the driver locus of control for men (all p 's $> .05$).

Comparison of Women and Men in Terms of Driver Behavior

There is a significant difference between women and men in terms of violations and errors ($t(258) = -2.12$, $p < .05$, $t(258) = 2.52$, $p < .01$, respectively). Women ($\bar{X} = 30.72$, $SD = 9.91$) make more errors than men ($\bar{X} = 27.95$, $SD = 7.82$), and men ($\bar{X} = 25.10$, $SD = 8.36$) make violations more than

women ($\bar{X}$ =22.93, SD = 7.89).

Comparison of Women and Men in Terms of Locus of Control

There is no significant difference between women and men regarding other drivers and fate ($t(258)=0.632, p=.528, t(258)=0.155, p=.877$, respectively). However, there is a significant difference between women and men in terms of the vehicle and the environment and internal locus of control ($t(258)=2.10, p<.01, t(258)=-2.07, p<.05$, respectively). Women ($\bar{X}$ =10.65, SD = 2.10) attributed more to vehicle and environmental factors than men ($\bar{X}$ =9.80, SD = 2.07) regarding traffic behaviors, while men ($\bar{X}$ =16.14, SD = 4.75) attributed more to themselves than women ($\bar{X}$ =14.92, SD = 4.69).

Relationship Between Driver Behavior and Locus of Control for Women

In the first regression analysis, error was examined as the dependent variable. It was found that the total variance explained by driver locus of control on error was 12.9% ($R^2 = .129, F(4,108) = 4.00, p = .005$). It was observed that women's attributions to other drivers predicted errors negatively ($\beta = -.28, p = .017$), while self-attributions predicted errors positively ($\beta = .31, p = .001$). In the second regression analysis, violation was examined as the dependent variable. It was found that the total variance explained by driver locus of control on violation was 10.6% ($R^2 = .106, F(4,108) = 3.197, p = .016$). It is seen that women's attribution to other drivers negatively predicts violations ($\beta = -.28, p = .017$).

Discussion

The most important finding of the study is that no relationship was found between locus of control and driver behaviors for men, while locus of control and driver behaviors were found to be related for women. While internal locus of control has a positive relationship with driver errors in women, it was found that attribution to other drivers, which is a dimension of external locus of control, has a negative relationship with errors and violations. Previous studies have shown that locus of control is a malleable factor that can be changed through training (Huang and Ford, 2012; Stanton et al., 2007). Therefore, it is important to plan trainings targeting women, especially whose locus of control is related to driver error and violations, in terms of traffic safety. When planning these trainings, it should not be forgotten that women's self-reference is inversely proportional to traffic safety, while attribution to other drivers is a feature that ensures traffic safety. It has been found that self-efficacy-enhancing studies increase internal attribution (Huang and Ford, 2012), therefore, instead of emphasizing that drivers are competent during driving training, focusing on their shortcomings may have the effect of reducing internal attribution and prevent drivers from over-confident in traffic. In addition, emphasizing that traffic is a product of interaction and that a person will be affected not only by their own behavior but also by the behavior of other drivers may increase external locus of control and enable the driver to be more careful in terms of traffic safety.

Vahiy Mektebinin Topluma Açılan En Önemli Penceresi: Kadın Sahâbî Hz. Aişe

Yunus Emre SAYAN*

*Konya Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu AİHL, Selçuklu, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 30.05.2024

Kabul Tarihi: 29.07.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Din Eğitimi,
Sahâbî
Hz. Aişe,
Kadın,
Eğitim.

Çalışmanın amacı, Hz. Peygamber eşlerinin özellikle de ilmi faaliyetleri ve eğitim çalışmalarıyla öne çıkan Hz. Aişe örneğinde kadınların eğitim faaliyetlerinin ele alınarak günümüz eğitimcilerine örneğinin incelenmesidir. Tarih boyunca kadın, iyi kötü zorlu süreçlerden geçmiş olmakla birlikte İslam'ın son mesajı ile Hz. Peygamber ve eşleri üzerinden inşa edilen yeni toplumda, hak ettiği değere kavuşmuştur. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe, bilgeliği ile öne çıkmıştır. Çalışmada Hz. Aişe'nin bilgi edinmedeki metodolojisi, eğitim-öğretimi ve bunun çağdaş eğitim uygulamalarına örnekliliği incelenmiştir. Hz. Aişe'nin ilim elde etmedeki başarısı, eğitime yaklaşımı, ilmi öğrenme ve öğretme metotları ve öğrencileriyle ilişkisi araştırılmıştır. Doküman incelemesi yöntemiyle ele alınan çalışmada İslam'ın temel bilgi kaynaklarına müracaat edilerek veriler elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre Hz. Aişe'nin hem bilgin bir ailede büyümesi hem nübüvvet mektebinde yetişmesi hem de sahip olduğu bazı özelliklerle saygın konumunu elde ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Yaşadığı dönemde büyük sahâbilerden olan ve günümüze kadar rol modelliği süren Hz. Aişe, günümüz insanları için referans bir eğitimcidir. Hz. Aişe'nin sorgulayıcı zihin yapısı ile eğitim ve öğretim çalışmalarının merkezinde soru-cevap yöntemini kullandığı tespit edilmiştir. Hz. Aişe heyecanı, merakı, sabrı, uygulamalı öğretimi, mektupla öğretimi ile fırsatları değerlendiren eğitimciliği ile dikkat çekmektedir.

The Most Important Window of the School of Revelation Opened to Society is the Female Companion Hazrat Aisha

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 30.05.2024

Accepted: 29.07.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Religious Education,
Şahâbî,
Hazrat Aisha,
Woman,
Education.

The aim of this study is to examine the sample of women's educational activities especially Hz. Aisha to modern educators by taking into account the Aisha sample. Throughout history, women have gone through difficult processes, good and bad. With the last message of Islam, the Prophet. In the new society built on Hz. Prophet and his wives, women have achieved the value they deserve. The wife of Hz. Prophet Hz. Aisha has come forward with her wisdom. In the study, Hz. The methodology of Aisha, its methodology for acquiring knowledge, education-teaching and its exemplification to contemporary educational practices were examined. Hz. Aisha's success in obtaining science, her approach to education, her methods of learning and teaching science, and her relationship with her students were investigated. In the study, the data obtained by applying to the basic information sources of Islam was handled by the document review method. It has been reached that Aisha has achieved a respectable position by growing up in a learned family, growing up in a prophetic school, and by having some characteristics. Being great companions during the period she lived, Hz. Aisha continued to be a role model until today and Hz. Aisha is a reference educator for today's people. It has been determined that Hz. Aisha uses the question-answer method at the center of her education and training studies with her inquisitive mind structure. She attracts attention with her excitement, curiosity, patience, hands-on teaching, letter-based teaching and educational skills that take advantage of opportunities.

To cite this article:

Sayan, Y. E. (2024). Vahiy Mektebinin Topluma Açılan En Önemli Penceresi: Kadın Sahâbî Hz. Aişe. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 140-156. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.66>

*Corresponding Author: Yunus Emre Sayan, ysayan@gmail.com

GİRİŞ

İnsanlık tarihi bir erkek ve kadınla başlamış, tarihi yolculukta taraflar arası mücadeleler de eksik olmamıştır. Bu mücadelede kadınların aleyhine dönemler daha çok olmuş; kadınlar, tarihin birçok döneminde baskıya maruz kalmıştır (Birekul, 2019). İlahi irade her dönem erkeğe de kadına da kıymet vermiş, farklı rollerle her birinin sağlıklı bir toplum inşasında birlikte çalışmasını teşvik etmiş, tarihi süreçte kadın aleyhine bozulan dengesizliği; gönderdiği vahiyyle, görevlendirdiği peygamberlerle düzeltmeye çalışmıştır.

Günümüzde ülke nüfusunun yarısını kadınlar oluşturmaktadır (*İstatistiklerle Kadın, 2023, 2024*). Bu noktada toplumdaki olumsuz kadın algısını düzeltmek için hem yaptıkları işlerle tarihe isimlerini kaydettirmiş kadın şahsiyetlerin örnekliğini ortaya koymak hem de başta kadınlar olmak üzere toplumun tüm üyelerine rol model olacak kadın şahsiyetleri gündeme getirerek farkındalık oluşturmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi Kur’ân, peygamber eşlerine özel bir misyon yüklemiş, evlerinde inen âyetler ve hikmet üzerinde düşünmelerini emretmiştir (Ahzâb, 33, 34). Hz. Peygamber bu ayet gereği hanımlarına belli vakit ayırır, hanımlarının eğitimleriyle ilgilenir, yolculuklarında onları yanına alırdı. Hz. Peygamber, hayatında Müslümanları ilgilendiren pek çok kritik noktada eşleriyle yaptığı istişare neticesinde süreci etkileyen önemli kararlar vermiştir. Örneğin, Müslümanların Hz. Peygamber’in emrini yerine getirmekte direnç gösterdikleri nadir olaylardan biri olan Hudeybiye Antlaşması sürecinde meydana gelen kriz, Hz. Ümmü Seleme’nin önerdiği görüşün Hz. Peygamber tarafından uygulanmasıyla aşılmıştır (Buhârî, 1422, “Şürût”, 15).

Kadının hiçe sayıldığı bir ortama inmiş vahyin, kadına toplumda hak ettiği değeri verdiği birçok örneğiyle malumdur. Bunun tarafsız bir şekilde ortaya konulması ve sağlıklı bir perspektif için İslâm öncesi ve sonrası kadının konumuna dair küçük bir karşılaştırma ikna edici bir değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

Hz. Peygamber’in evinde ve rehberliğinde, bir kadının nasıl yetiştiğinin öğrenilmesinin de bu anlamda önemli bir gerçeği ortaya koyacağı düşünülmektedir. Hz. Peygamber’in evlilikleri içinde genç, zihni diri bir hanımın varlığı vahyin kadın üzerinden topluma açılan penceresi olacaktır. Kadın meselesi İslâm tarihi açısından ele alındığında en belirgin örneği olarak, konuyu sağlıklı değerlendirebileceğimiz, vahyin indiği evin en genç, en zeki ve yaşananlara karşı en duyarlılarından diyebileceğimiz Hz. Âîşe’nin ismini zikredebiliriz.

Evliliği irdelenirken birçok araştırmacı tarafından Hz. Âîşe’nin asıl rolünün vahyin insanlara açılan peygamber evinin önemli bir penceresi olduğu tespiti yapılırken, tarihi süreçte meydana gelen olaylarda oynadığı rol ve kritik hadiselerdeki etkin müdahaleleri araştırmacıların bu iddiasının mistikidir. Hz. Âîşe’nin o günkü şartlarda toplum içinde kadına biçilen klasik kadın portresinin ötesinde bir noktada hareket ettiğini görüyoruz. Örneğin, kendisine aktarılan, “Kadın, eşek ve köpek namazı bozar...” rivayetini duyunca, “Bizi eşeklere ve köpeklere mi benzettiniz, onlarla mı eş tuttunuz? Allah’a yemin ederim ki ben Rasûlullâh’ın (sas) kible yönünde, sedirin üzerinde yatarken, O’nun namaz kıldığını gördüm...” diyerek (Buhârî, 1422, Salât, 105), kadınların bunlarla eşdeğer tutulmasına karşı çıkmış, rivayeti mantıksal eleştiriye tabi tutmuştur. Allah’ın mükellef kullarından olan kadınları irade sahibi olmayan hayvanlarla aynı seviyede değerlendiren bu yaklaşımın doğru olmayacağını akli bir izah ile eleştirmiştir. Sonra da rivayeti tashih ederek olayın doğru yönünü haber vermiştir. Soruları, görüşlerini beyanı, işin arka planını kurcalaması ve bundan çekinmemesi kıymet arz etmektedir.

Onun peygamber yaşamında ve öğretisinin aktarılmasında köprü rolü ve ona olan ihtiyaç göz ardı edildiğinde peygamberin sadece bir genç kadınla yaptığı evliliğe dair sorunlar üzerinden mesele

tartışılmaktadır. Böyle bir ithamın da küçük yaşta evlilik vb. üzerinden tartışıldığı bir bağlamda Hz. Âişe'nin rolünün objektif olarak değerlendirilmesini kritik bir önemde görmekteyiz.

Hız. Peygamber'in eğitici ve öğretici vasıflarıyla toplumun eğitiminde, herkesle iletişimi çok kolay olmayabilirdi. Hz. Peygamber'in yakınında olup ondan öğrendiğini/aldığını toplumun diğer üyelerine iletme önemli. Bu noktada topluma ulaşan el konumundaki yardımcıları sayacak olursak bunlardan en önemlisi Hz. Âişe'dir.

Hız. Âişe'nin hayat hikâyesi ve tarihteki rolleri, sahip olduğu özel konum ve derinlikli birikim sebebiyle geçmişten günümüze büyük ilgi görmüştür. Akademik literatürde, Hz. Âişe ile ilgili müstakil olarak Tefsir (Türün, 1999; Görmez, 2006; Öztürk, 2007; Terzi Özer, 2010; Ayhan, 2011), Fıkıh (Kınar, 1995; Aynacı, 2001; Bilik, 2018; Kakicünet, 2022), Hadis (Uslan, 2003; Velioğlu, 2014; Altaş, 2017; Saitoğulları, 2018), İslam Mezhepleri (İla, 2007), Din Psikolojisi (Söyler, 2019), Din Sosyolojisi (Yılmaz, 1998), İslam Tarihi (Mahmat, 2004) bilim dallarında yüksek lisans; İslam Tarihi (Tekkoyun, 2022) alanında doktora çalışmaları yapılmıştır. Akademi dışında da birçok çalışma yer almakla birlikte müstakil olarak eğitimciliği ile ilgili ve din eğitimi çerçevesinde konuyu ele alan bir çalışma tespit edilememiştir.

Çalışmanın temel amacı Hz. Peygamber eşlerinin özellikle de ilmi faaliyetleri ve eğitim çalışmalarıyla öne çıkan Hz. Âişe örneğinde kadınların eğitim faaliyetlerinin ele alınarak günümüz (din) eğitimcilerine örneğinin incelenmesidir. Çalışma, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan (A. Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 218) *doküman incelemesi* yöntemiyle ele alınmıştır. Bu bağlamda İslami kaynaklar ve Hz. Âişe ile ilgili tezler, makaleler, kitaplar, çalışmalar taranarak veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın problem sorusu, vahyin topluma açılan penceresi, toplumu eğitmesinde öncü kadın olarak Hz. Âişe'nin rolünün ne olduğu şeklindedir. Bu bağlamda, Hz. Âişe'nin yetiştiği öğrenme iklimi, ilmi durumu incelenecek, bir kadın olarak dönemin eğitim-öğretim çalışmalarındaki yeri tespit edilerek sahip olduğu ilmi birikime ulaştırılan arka planı günümüz kadınlarına örnek olacak boyutta ortaya çıkarmaya çalışılacaktır.

1. Cahiliye'den İslam'a Kadının Serüveni

Yaratılış itibarıyla erkek ve kadın ortak bir değerken İslam'dan uzaklaşan toplumlarda bu değer erkek lehine kaymış, kadınlar ihmal edilmiştir. İslam'ın son mesajının gönderildiği dönemde de kadınlar hak ettikleri konumda değillerdi. Kadının İslâm'la kazandığı değeri ortaya koyabilmek için öncelikle İslam'ın son mesajları ve hayatı inşası sürecinde kadının konumuna kısaca bir bakmak gerekir.

Cahiliye kavramı, geniş anlamda zaman ve mekân bakımından İslam öncesi tüm zaman ve mekânların kültürlerini ifade ederken, dar anlamda daha çok Hicaz bölgesinin İslam öncesi yaklaşık iki yüz yıllık (müşrik) kültürünü ifade etmektedir. Cahiliye Dönemi'nde sosyal hayat içinde kadın, yaşam hakkı başta olmak üzere birçok haktan mahrumdu. Doğumundan, çalışmasında, sosyal hayattaki yaşamına, aile kurmasına kadar hayatın her alanında hak etmediği, insanlık onuruyla bile bağdaşmayan bazı uygulamalar ona reva görülmekteydi (Birekul, 2019, s. 51-53).

İlk dönem İslam toplumunda kadın, Cahiliye'de kendisine çizilmiş sınırları aşmada oldukça yol kat etmiş, Hz. Peygamber'in bu yöndeki telkinleriyle kendilerine reva görülen haksız tutumdan kurtulmuştur. Bunun göstergesi olarak kadınlar, kimliğini, kişiliğini ve kabiliyetlerini ortaya koyabilecek her türlü davranışı sergilemişler, temel sosyal kurumlarda (ekonomi, kültür, siyaset vb.) roller üstlenmişler, kurumlar içinde önemli etkinliklere imza atmışlar, savaş, düğün, eğlence vs. gibi belirgin olaylarda sorumluluk yüklenmişler, gündelik hayatta yaşamlarına anlam katmışlardır.

Akıllarına takılan her problemi veya gereksinimlerini kocalarına veya başka bir erkeğe müracaat etmeden bizzat Hz. Muhammed'e danışmak suretiyle çözmüşlerdir. Cahiliye'nin bilgisiz kadınının aksine ilim öğrenme isteğiyle dolu hanım sahâbiler, bilgileri doğrultusunda gerektiğinde erkeklerle tartışacak konuma gelmişlerdir (Birekul, 2019, s. 63-64).

İslam'ın son mesajı Hz. Muhammed'e henüz gelmediği dönemde, kadın; sıradan bir varlık kabul edilir, haklarından söz edilmediği gibi eğitim hakkı da hiç gündeme getirilmezdi; kadın bir eşya gibi görülür, alınıp satılabilirdi. Hz. Ömer'in bu noktadaki tespitleri durumu ortaya koyma bakımından kayda değerdir: "İslam öncesi dönemde biz, kadınlara değer vermezdik. İslam ne zaman galip gelip de, Allah onlardan söz etti, biz o zaman artık birtakım haklara sahip olduklarını anladık"(Buhârî, Libâs, 31).

Hz. Peygamber, peygamberliğinin ilk yıllarında inen vahiyyle ilgili bilgilendirmeyi ve hayata yönelik rehberliği erkeklere yapar, erkekler evlerine giderek eşleri, kızları, anneleri vd. sorumlu oldukları hanımlara bu bilgileri aktarırdı. Süreç içerisinde kadınların talebi üzerine Hz. Peygamber kadınlara özel sohbet günü tayin etmiş (Buhârî, İlim, 35), kadınlara da ferdi bilgilendirme yapmış, kadınlardan gelen her tür soruya cevap vermiş, *suffe* adıyla meşhur ilk eğitim-öğretim mekânında *suffetu'n-nisâ/kadınlara suffası* adıyla kadınlara da yer tahsisi yapmış (Ahmed İbn Hanbel, c. 7, s. 523), mescide gelen kadınların yoğunluğundan olsa gerek onlara mescitte özel bir kapı tahsisine niyetlenmiştir (Ebû Dâvûd, Salât, 17, 54). Buradan ilhamla muhtemelen Hz. Ömer, devlet başkanlığı döneminde bugün *bâbü'n-nisâ* adıyla bilinen kapıyı açmış ve bu kapıdan erkeklerin girişini yasaklamıştır. Hz. Peygamber yine süreç içerisinde eğitilmiş kadınların yeteneklerinden istifade etmiş onları muhtelif görevlerde değerlendirmiş (Gözütok, 2017, ss. 175-190) ve kadınların hakkı konusunda şu sözleriyle ümmetine uyarıda bulunmuştur: "Size iki zayıfın hakkı konusunda uyarıda bulunuyorum: Yetimler ve kadınlar."(Hâkim, 2000, c. 1, s. 131).

İslam'ın kendilerine değer vermesiyle erkeklerle aynı haklara sahip olan kadınlar Hz. Peygamber'in vefatı sonrası yine süreç içerisinde değersizlik yaşayabilmiştir. Nitekim bu gerçeği Abdullah bin Ömer şöyle ifade eder: "Peygamber (sas) döneminde hakkımızda vahiy inmesinden korktuğumuzdan dolayı kadınlarla ilgili (olumsuz) söz söylemekten, onların hakkını çiğnemekten ve onlara sert davranıştan çekinirdik. Hz. Peygamber'in (sas) vefatı sonrası onlara çok söz söyler olduk ve hatalarımız da arttı."(Buhârî, Nikâh, 81). Bu da gösteriyor ki tarihi süreçte kadınlar hakkında dine nispet edilerek ileri sürülen birçok görüşün İslam'ın ana referansı olan Kur'ân ve peygamber uygulamalarıyla bir sağlamasının yapılması konu bağlamında İslam'ın gerçek bakış açısını tespititte daha sağlıklı bir yol olarak görünmektedir.

2. Vahyin Muallimesi Olarak Hz. Aîşe Örneği

Bu bölümde Hz. Aîşe'nin Hz. Muhammed dönemindeki misyonuna değinilecek, Hz. Aîşe'nin yetiştiği sosyal çevre ile yetiştiği öğrenme iklimi, öğrenciliği, öğreticiliği, ilmi ve eğitsel birikimi ele alınacaktır.

2.1. Yaşadığı Sosyal Çevre

Hz. Aîşe, iman, ilim, hikmet, cömertlik, şeref ve asaletle dolu bir evde doğmuş, kardeşleriyle birlikte cömert bir anne-baba arasında büyümüş, güzel ahlakla yetiştirilmiştir. Sahâbilerden bazıları, "müjdelersiniz Ebubekir ailesi, Allah onlarca ayeti sizin vesilenizle indirdi. Rasûlullah onlarca hükmü sizin vesilenizle bildirdi", der. Özel bir aile olduğu söylenebilir. Bu özellik, Hz. Ebubekir'in Rasûlullâh'ın yanında 20 yıl nübüvvet öncesi 23 yıl nübüvvetli günlerde birlikte olmasının sağladığı bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Anne-babanın birer eğitim otoritesi olarak ailede yetişenleri eğiterek sosyal çevreyle ilişki kurmalarını sağlaması (Akın, 2019, s. 11) Hz. Aîşe için de geçerli olmuş, anne-babasının toplumdaki olumlu rollerinden etkilenmiş, sosyal bir çevre edinmiştir.

614 yılında Mekke’de doğan Hz. Âişe, Hz. Ebubekir ve Hz. ÜmmüRûmân’ın kızıdır. Babası Kureyş kabilesinin Teymoğulları koluna mensup Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed’in en yakın arkadaşıdır (Fayda, 1989, s. 201). Abdül-kâ’be olan adı İslamiyet’in kabulünden sonra Hz. Peygamber tarafından Abdullah adıyla değiştirilmiştir. Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed’in, İslam peygamberi olarak görevlendirildiği süreçte İslam’a davet ettiği ve İslam’ı kabul eden ilk Müslümanlardan olması sebebiyle önemlidir. Hz. Peygamber, hayattayken Hz. Ebubekir’i cennetle müjdelemiş; “ümmetimden cennete girecek ilk kişi sensin.” (Ebû Dâvûd, ts, Sünne, 9), “Sen Allah’ın cehennemden âzat ettiği kimsesin.” (Tirmizî, “Menâkib”, 16) müjdesi sonrası Hz. Ebubekir, ‘âzat edilmiş’ anlamında, *âtik* lakabını almıştır. Bunun yanında ‘çok şefkatli ve merhametli’ anlamına gelen *Evvâh* lakabıyla anılsa da daha çok isrâ-mîrâc sürecinde ‘çok samimi, çok sadık’ anlamına gelen *Sıddîk* lakabıyla meşhur olmuştur. Hz. Peygamber’in işlerinde onunla istişare etmesinden dolayı “Peygamber’in veziri” (Kettânî, 1993, c. 1, ss. 95-98) ve Peygamber’in vefatı sonrası devlet yönetimine geçmesiyle kendisi için “halîfetüresûlillâh” lakabı kullanılmıştır.

Hz. Peygamber’in hicret arkadaşı, Kur’ân’ın ifadesiyle ikinin ikincisidir (Tevbe 9, 40). İçinde yaşadığı Arap toplumu şifahi nakil geleneğine sahip olsa da Hz. Ebubekir, okuma yazma bilen, şiir ve soy bilgisine sahip, Kur’ân’ı ezbere bilen biriydi ve hastalandığında Hz. Muhammed’in yerine imamlık yapmıştı (Fayda, 1994, s. 106). Evin kızlarından Hz. Âişe’de de babasının bu bilgeliğinin izleri olduğu söylenebilir.

Annesi Hz. Ümmü Rûmân, Hz. Peygamber’in, “Cennetten yeryüzüne inen bir kadına bakmak isteyen kimse Ümmü Rûmân’a baksın!” (Hâkim, 2000, c. 3, 538; İbn Sa’d, 1990, c. 10, s. 299) diyerek değer ve kıymetine işaret ettiği, hayattayken cennetle müjdelenen bir kadındır. İfk hadisesinde kızını tesellisi sırasında söyledikleri sözlerden (Aktepe, 2012, s. 328) ve vefatı sonrası defin sürecinde Hz. Peygamber’in, kabrine inerek duâ etmesi sonrasında, “Allah’ım! Ümmü Rûmân’ın senin ve peygamberinin uğrunda neler çektiğini en iyi sen bilirsin” sözlerinden (İbn Abdilber, 1992, c. 4, s. 490) annesinin sahip olduğu kararlılık ve mücadele ruhunun İslam’ı yaşama, yaşatma, öğrenme ve öğretme konusunda kızı Hz. Âişe’de de devam ettiği ifade edilebilir.

Hz. Âişe’nin dört kardeşi vardır. Abdullah ve Esmâ üvey (baba bir) kardeşleri, Abdurrahman ve Muhammed öz (anne-baba bir) kardeşleridir. Zübeyir b. Avvam’ın eşi, Abdullah bin Zübeyir’in annesi ve hicret sürecinde aktif rol üstlenenlerden biri olan *zâtü’n-nitakayn* lakabıyla meşhur, bir büyük İslam kadını Esmâ, ablası; kahramanlığı ile meşhur Abdurrahman, Taif kuşatmasında yaralanarak şehit düşen Abdullah, yiğitliğiyle öne çıkan Muhammed de kardeşleridir (İbn Sa’d, 1990, c. 3, s. 188).

Hz. Muhammed’i, ilk hanımı Hz. Hatice’nin vefatından iki sene sonra rüyasında Cebrail, Hz. Âişe’yle evliliği konusunda bilgilendirmiş, “Bu senin dünya ahiret eşindir.” demiştir (Buhârî, Menâkibu’l-Ensâr, 42; Tirmizî, Menâkib, 42). Hz. Âişe, Hz. Havle binti Hâkim’in önerisiyle Hz. Muhammed’le Mekke’nin son günlerinde nişanlanmış, Medine’ye hicret sonrası Şevval ayında evlenmiş, 28 yaşlarında dul kalmış ve 46-47 yıl dul yaşamıştır (Fayda, 1989, s. 202).

Hz. Peygamber, Hz. Âişe’ye *Ayşe*, *Âiş* (Âyiş) ve *Uveys* (Ayşecik) diye hitap etmiş, açık tenli olması sebebiyle *Hümeyrâ* lakabını da kullanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla peygamber hanımları olarak taşıdıkları özel misyon (Ahzâb, 33, 6) ve bir başkasıyla evlenmelerinin haramlığı gibi özel statülerini ifade için kullanılan ‘Müminlerin annesi’ anlamına gelen *ümmü’l-müminîn* lakabı en meşhurdur. Hz. Ömer’in dilinden söylenen *habîbetüresûlillâh*, Hz. Ali dilinden *rasulullah’ın sevgilisi*, tabiînden öğrencisi Mesrûk’un diliyle *Habîbullâh’ın (Allah’ın sevgilisinin) sevgilisi, semadan inen ayetle* (Nûr, 24, 11-20) *temiz çıkan* ifadeleri hayattayken Hz. Peygamber’in ve çevresinin Hz. Âişe’ye sevgisini beyan olarak değerlendirilebilir.

Babası Hz. Ebubekir’in *sıddîk* lakabıyla tanınması, sıdk ortamında yetişmesi ve bu kavrama uygun

ahlaki özelliklere sahip olmasından dolayı Hz. Âişe'ye *Sıddıka binti Sıddik* da denilmiştir (İbn Sa'd, 1990, c. 10, s. 66). İfk hadisesinde Hz. Âişe ile ilgili inen Nûr sûresinin 26. âyetinde Hz. Âişe'nin *tayyibe/temiz* olduğu ifade edilmesi sebebiyle bu lakap da kullanılmış, Hz. Âişe'nin de; "tayyibe/temiz olarak yaratıldım, tayyibe/temiz birine eş oldum. Mağfiretle ve bereketli rızıkla müjdelendim." dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'ın rivayetinden öğrendiğimize göre Hz. Âişe, bülûğa ermemiş bir çocuğunu kaybedenin durumunu sorduğunda cevabi hitabında Hz. Peygamber, ona 'başarılı, muktedir, zeki, sonuç alan' anlamına gelen *muvaşfaka* ile 'ey başarılı ve zeki kadın' diye hitap etmiştir. Kur'ân'da, Nûr Sûresi 26. âyette geçen, 'berî, müstesna, azâde, münezzeh ve arınmış' anlamına gelen *müberra* da ifk hadisesinde münafıkların iftiralılarından beri ve arınmış olduğunu beyan sadedinde verilmiş bir isimdir. Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in diğer eşlerinde olmayan başka pek çok özelliği kaynaklarda rivayet edilmektedir. Erul, Türkçe'ye çevirdiği *el-İcâbe* içine "Hz. Âişe'nin Kırk Özelliği" diye bir bölüm eklemiştir (Zerkeşi, 2012, ss. 137-166).

2.2. Hz. Âişe'nin Yetiştiği Öğrenme İklimi

Hz. Âişe, Müslüman ve Hz. Peygamber'le sık görüşen dindar bir ailede dünyaya gelmiş, ilköğrenimini Mekke'nin en kültürlü insanlarından sayılan babası ile onun en yakın dostu Hz. Peygamber'den almış, Hz. Peygamber'in evine taşınmadan önce, küçük yaşlardan itibaren, gençliğinin başına kadar yaşadığı ev içinde geçen ayetleri duymuştur. Bu süreçte vahyin rehberliğinde öğrenciliğinin ilk temellerinin atıldığı kaynaklarda anlatılmaktadır (Zerkeşi, 2012, s. 178). Çocukluk yılları vahyin indiği ortamda geçen Hz. Âişe, çocukluk dönemine dair hatıralarından birinde, "Ben Mekke sokaklarında oynayan bir çocukken, Kıyâmet saatinin dehşetini anlatan âyet (Kıyamet, 54, 46) indi." demektedir (Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 6). Çocukluğuna dair bir başka hatırasında, oyuncaklarından kanatlı atın, kanatlarını soran Hz. Peygamber'e, Hz. Süleyman'ın atlarının kanatlı olduğu şeklinde Hz. Peygamber'i hoşnut eden cevabı (Ebû Dâvûd, Edeb, 54), onun küçük yaştan itibaren sahip olduğu zekâsını ve muhakeme gücünü gösterirken aynı zamanda inen âyetleri öğrendiğini ve peygamber kıssalarından haberdar olduğunu ortaya koymaktadır.

Babasının Kur'ân bilgisinden faydalanan Hz. Âişe, babasından duyduğu âyetleri ezber kabiliyeti ve keskin zekâsı sayesinde ezberlemiş, Hz. Peygamber'in henüz sağlığında babası gibi Kur'ân hafızı sahâbilerden olmuştu. Ayrıca babasının; Arapların nesebi, tarihi ve şiiri ile ilgili bilgilerinden de faydalanmış, ondan bu ilimleri de öğrenmişti. şiir, dinde bir anlayış kaynağıydı ve Arapların bilgi koleksiyonuydu. Kur'ân ayetlerindeki ve hadislerdeki kelimelerin anlaşılmasında zengin bir başvuru kaynağıydı. şiirin insan ruhunu besleyen sözü güçlendiren bir özelliği de vardı. Hz. Peygamber, "şiirde hikmet vardır." (Tirmizî, Hadis no: 2845) buyurmuştu. Bu vesileyle Arap şiirinden pek çok beyit ezberleyen (Zehebî, 1992, c. 2, s. 182), Hz. Âişe'nin şiir bilgisi hakkında ablası Esmâ'nın oğlu, seçkin talebelerinden Urve bin Zübeyir, "Ne çeşit bir olayla karşılaşırsa karşılaşın mutlaka o olaya dair bir şiir söylerdi." demiştir (İbn Abdilber, 1992, c. 4, s. 1883). Öğrencilerini, çocuklarının dillerini şiirle bilemeye teşvik eder ve şöyle derdi: "Çocuklarınıza şiir öğretin, onların dilleri tatlansın." (İbn 'Abdirabbih, 1983, c. 6, s. 124).

Evliliği sonrası Kur'ân bilgisini daha da arttıran Hz. Âişe, İslam'ın ilk öğretmeni Hz. Peygamber'le aynı evi paylaşmasından ve evi mescidin bitişiğinde olmasından dolayı inen vahye doğrudan şahitlik etmiş, Hz. Peygamber'in ders ve sohbetlerini dinlemiş, öğretilerinden gece gündüz yararlanmış, kavrayamadığı ve/veya merak ettiği, bil(e)mediği meseleleri doğrudan ona sorup öğrenmiştir. Hz. Peygamber'den aldığı feyz sayesinde nübüvvet okulunda yetişen en üretken insanlardan biri ve İslam esaslarının en mümtaz öğreticisi olmuş, yaşadığı toplumunun tüm kültürünü özümseyip çeşitli alanlarda diğerlerinden öne çıktığı süreçte henüz hayatının ikinci on yılını aşmamıştı. O, sadece Hane-i Saadette ve Mescid-i Nebevi'de Hz. Peygamber ile beraber olmamış, zaman zaman sefer ve savaşlarda da Allah Rasûlü ile beraber olmuştur. Onun Uhud, Müreysi, Hendek ve Hayber savaşlarında Hz.

Peygamber’le birlikte olduğu görülmektedir ki (Eser, 2022, s. 109) bu da onun her zaman ve mekânda Hz. Peygamber’i izlemeye devam ettiğini göstermektedir.

Hiz. Muhammed’in, (bir gün) “Dininizin yarısını, (bir başka gün) üçte birini şu Hümeýra’dan alın!” diye¹ İslam dinindeki konumunu işaret ettiği (Şevkânî, Fevâidü’l-mecmûa, c. 1, s. 399), gerek yaşadığı gerekse sonraki nesillere muallimelik yapan, ilim, hikmet, irfân ve dirâyet konusunda önemli şeyler öğreten (Yıldırım, 2021, c. 1, s. 477) Hz. Âişe, Kur’ân’ı öğrenmiş, Hz. Peygamber’in eşi olarak çoğunlukla yanında bulunduğundan dolayı Kur’ân’ın inmesine, anlaşılmasına ve hayata uygulanmasına canlı şahitlik etmiş, Kur’ân’ın ezberlenmesiyle ve kıraatiyle meşhur sahâbiler arasındaki yerini almış (İbnü’l-Cezerî, t.y., c. 1, s. 6), kendisine özel bir Mushaf edinmiştir. Hz. Peygamber yaşarken ve vefatı sonrası dönemlerde Kur’ân’ı, Kur’ân’la, peygambere sorarak, hadislerle, sebebi nüzulle, kendi içtihadıyla, akıl süzgecinden geçirerek tefsir etmiş bir müfessirdir (Karakuş, 2021, ss. 176-190).

Hadis alanında da evlenene kadarki süreçte Hz. Peygamber’e yakın olan babası aracılığıyla, evlilik sonrası da eşi olarak hayatının büyük bölümünde Hz. Peygamber’le yakın birlikteliğinde gerek Kur’ân’ın anlaşılması konusundaki açıklamalara gerekse Kur’ân ayetleri dışında hayata rehber açıklamalarıyla söylenen hadislerin canlı bir şahidi olmuş, en doğru bilgileri birinci ağızdan öğrenme imkânını kazanmıştır. Bu yönüyle en çok hadis öğrenen ve en çok hadis rivayet eden sahâbiler arasında yer almış, hadis âlimlerince *muksirûn* adı verilen en çok hadis rivayet eden 7 sahâbî içinde dördüncü sırada yer almayı başarmış tek kadındır. Muksirûn sıralamasındaki ölçüte KütübüTis’a da dâhil edildiğinde Ebû Hureyre’nin arkasından en çok hadis rivayet eden ikinci kişi olmaktadır (Kotan, 2017, s. 117). Aktardığı bu hadislerin büyük bir bölümünü aracısız Hz. Peygamber’den rivayeti de çok önemlidir (Karakuş, 2021, s. 174). Hadis rivayeti sayısı kaynaklarda farklılık arz eder. Fayda (1989, s. 204) 2210, Erul (2016, s. 165) 2433 hadis rivayet ettiğini söylemektedir. Hz. Âişe’nin hadis rivayeti bir anlamda Hz. Peygamber’in; “Allah, sözümü işitip, onu iyice anladıktan sonra, başkalarına tebliğ edenin yüzünü ak etsin.” (İbn Mâce, t.y., Mukaddime, 18) hadisinin de gereğini yapma olarak yorumlanabilir. Kadim ve çağdaş araştırmacılarca kimi rivayetleri eleştirilirken (Erul, 2021), kimi çelişkili görünen rivayetleri de yorumlarla anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır (Baloghlanlı, 2019, s. 457).

Fıkıh alanında, İslami ibadetlere, günlük hayata dair bilgiler vermiştir. Hadislerden istinbat ve kıyas yaparak yeni hükümler çıkaran, pek çok fikhî meseleye ek olarak usûl-i fikh, hikmeti teşrî ile ferâiz alanında yetkinliği, icthad ve fetvalarıyla dikkat çeken (Gündüz, 2008, s. 14), sahâbiler arasında en çok fetvası olan yedi kişi arasında yer alan (Yaman, 2014, s. 15) Hz. Âişe, sahabenin büyüklerinin danıştığı (İbn Hacer, 1415, ss. 231-235) ve Hz. Ömer’in devlet başkanlığı döneminde, fetvâ vermeye yetkili on kişiden biridir (Fayda, 1989, s. 204). Atâ b. Ebî Rebâh, Hz. Âişe’nin değeriyle ilgili; “insanların geneli içerisinde insanların en fakihî” olduğu ve “rey bakımından en iyisi” olduğu tespitini yapmıştır (Hâkim, 2000, c. 4, s. 14). Hafız İbn Hacer hukuki hükümlerin dörtte birinin Hz. Âişe’ye ait olduğu bilgisini vermektedir (el-‘Askalânî, 1379, c. 7, s. 107).

Yeğeni ve seçkin talebelerinden olan Urve b. Zübeyir, Hz. Âişe’nin ilmine dair şöyle bir anekdot aktarır:

“Bir gün Hz. Âişe’ye şöyle dedim: “Teyzeciğim! Senin durumunu düşünüyorum ve şaşırıyorum. Senin insanların en fakihî olmana, bir engel görmüyorum, Rasûlullâh’ın hanımı ve Ebûbekir’in kızıydın. Yine senin Arap tarihi, nesepleri ve şiirlerinde âlim olmana, babanın Kureys’in bu konuda en bilgilisi olmasından dolayı yadırgamıyorum. Fakat senin

¹ Bu hadisi değerlendiren Aclûnî, kimi âlimlerin bu hadisi garib, münker veya zayıf gördüğünü aktarır (Aclûnî, 1985, c 1, s. 449).

tıp konusunda da bilgine, nereden öğrendiğine şaşırıp kalıyorum.” Hz. Âişe, bu şaşkınlığı karşısında yeğeninini elini tutarak şöyle der: “Urvecik! Rasûlullâh’ın (sas) rahatsızlıkları çoğaldığında Araplardan ve Acemlerden doktorlar gelirler; ona ilaç ve tedavi yöntemlerini anlatırlardı. Ben de o doktorları dikkatle dinler, onların tavsiyelerini zihnime kaydederdim.” (Ahmed İbn Hanbel, 1421, c. 4, s. 67).

Hız. Âişe’nin farklı alanlarda sağladığı birikimin arka planında, öğrenme hevesinin, merakın, ilginin ve fırsatları değerlendirmenin de etkili olduğu görülmektedir. Hız. Âişe’yi birikimli kılan bu etkenler, dikkat edildiği takdirde günümüz öğrencileri için de örneklik teşkil edecektir.

Hız. Peygamber döneminde mescidin, sosyal hayatın kalbinin attığı; ilmi dersler, sohbetler ve eğitim-öğretim yapılan, resmi heyetlerin ağırlandığı, davaların görüldüğü, istişarelerin yapıldığı, halka yönelik kültürel etkinliklere ev sahibi olan çoklu işlevi (Önkal & Bozkurt, 1993) ve Hız. Âişe’nin de evinin mescide en yakın oda olduğu hatırlanırsa Hız. Âişe’nin genç, öğrenmeye hevesli, ezbere yatkın yapısı ile sahip olduğu konum ve derinlikli birikimi anlaşılacaktır. Hatta Hız. Âişe’nin mescitte hanımlarla oturup sohbet ettiği, ip eğirip, gözü rahatsız bazı kişileri tedavi ettiği, bunun da toplumda yadınrganmadığı kaynaklarda aktarılmaktadır (İbn Sa’d, 1990, c. 8, ss. 295-296). Hız. Âişe, kuvvetli hafızasıyla Hız. Peygamber’in vefatı sonrasında da hadisleri aktarmak üzere dersler, sohbetler yapmış, iki yüzün üzerinde kişi tarafından hadisleri aktarılmıştır. Sahip olduğu hadis birikimi ona Kur’ân ilimleri ile tefsir başta olmak üzere pek çok alanda kaynak kişi vasfı kazandırmıştır (Zehebî, 1992, c. 2, ss. 136-139; Zerkeşî, 2012, s. 186).

Hadis alanında eleştirel bakış sahibi olması yönüyle de dikkat çekici bir kadındır. *İstidrak* kavramıyla ifade edilen, yanlış bilinen ve yanlış anlaşılan bir konuda gerçek bilgiyi gösterme, itiraz etme, düzeltme, açıklama yapma ve eleştirme noktasında sahabe ve tabiinden ilim adamlarına birçok istidraklerini yöneltmiştir. Ayrıca başta eşi Hız. Peygamber olmak üzere sahâbilerden, kadim ve çağdaş ilim adamlarından bazıları da görüşlerine katılmayarak Hız. Âişe’ye karşı istidrakler yapmışlardır (Erul, 2021).

Hız. Âişe dili fasih bir eğitimcidir. Müminlerin anneleri içinde dili en güzel kullananı, konuşması en fasih olanı ve en güzel hitabet sahibi olarak nitelendirilmektedir. Hız. Peygamber’in ahlakı sorulduğunda, “Yaşayan Kur’ân’dı.” benzetmesi hatırlanırsa onun aynı zamanda az sözle etkili ve çok şey söyleme özelliğine de sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada Hız. Âişe’nin hakkını teslim adına Mûsâ bin Talha: “Âişe annemizden daha fasih kimseyi görmedim.” (Tirmizî, Hadis no: 3819) derken, Ahnef bin Kays: “Bugüne kadar, ben, Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali ile diğer halifelerin hutbelerini dinledim, fakat Hız. Âişe annemizin ağzından duyduğum konuşmadan daha belîğ ve daha güzel bir konuşmayı, kimseden işitmedim.” tespitini yapmaktadır (Hâkim, el-Müstedrek, c. 4, 11). Hız. Âişe, muhteşem hitabeti ve etkili konuşması ile lider bir kişiliğe kavuşmuştur. Babası Hız. Ebubekir’in vefatı sonrası babasının kabri başında yaptığı duâ ve Cemel Vakası’ndaki hutbesi, kabiliyetini ortaya koyan şaheser örneklerdir (Fayda, 1989, c. 2, s. 204). Hız. Peygamber’in verdiği destekle Hız. Âişe, donanımlı, âlim bir kadın olarak yetişmiş, Kur’ân yanında hadis, fıkıh, edebiyat, tıp gibi birçok alanda zamanının önde gelen âlim(e)leri arasına girerek ashâbın büyüklerinin de görüşlerine başvurduğu bir isim olmuştur (Karakuş, 2021, s. 173). İmam Zührî, Hız. Âişe’nin ilminin, bütün hanımların ilmi ile mukayese edilmesi durumunda, Hız. Âişe’nin ilminin diğer hepsinden üstün olacağı tespitiyle Hız. Âişe’nin ilmi birikimini ortaya koyarken (Hâkim, 2000, c. 4, 11), İbn Abdilberr, “Yaşadığı dönemde Hız. Âişe, üç ilimde, fıkıh, tıp ve şiirde zamanının tek otoritesi idi.” ifadesine yer vermektedir (İbn Abdilberr, 1992, c. 4, s. 358).

Öğretme gayretleri hadis rivayeti yanında öğrenci sayısını da çoğaltmıştır. Çocuğu olmaması bir kadın için zor olsa da Hız. Âişe bu imtihanı fırsata dönüştürerek yaşadığı toplumun, ümmetin çocuklarına eğitim öğretim çalışmaları ile bir anlamda ümmetin annesi ve muallimi olmuştur. Genç

sayılabilecek yaşlarda kocasının ve bir süre sonra babasının vefatına rağmen zorluklara göğüs germiş, toplumda eğitim öğretim çalışmalarını sürdürmüş ravilerinin ve öğrencilerinin sayısı iki yüzü geçmiştir. Bu ravilerin ve öğrencilerin çoğunluğu hanım ve aile çevresinden yeğenleri ve akraba isimlerdir. (Kotan, 2017, s. 117). Onun öğretileri çağını aşarak talebeleri üzerinden günümüze kadar gelmiş, insanların öğretmeni olarak bugün dahi eğitimcilerin yolunu aydınlatmaktadır.

Sabırlı davranmış, uygulamalı eğitim yapmış, ikna edici deliller ve muhatabını etkileyici öğretimle dikkat çekmiş, ülke dışından gelen elçilerden ilim halkasına dâhil olanlarla, ülke dışından gelen sorulara mektupla yaptığı bilgilendirme çalışmalarıyla (Tirmizî, Zühd, 64) döneminde uluslararası düzeyde bir eğitimci olmuştur. Medine’de kıssa anlatan kişiye, haftada bir yahut en fazla üç kıssa anlatmasını, insanları bıktırmadan sözlerini bitirmesini, insanların dinlemek istemeleri durumunda anlatmaya devam etmesini tavsiyesi, eğitimde muhatabın konumu ve derste zaman yönetimi konusunda önemli prensiplerdir (Ahmed İbn Hanbel, 1421, c. 6, 217).

Hiz. Âişe, Hiz. Peygamber’in vefatı sonrası zekâsı, engin deneyimi ile hac dönemlerinde Mekke’de, çoğu zaman ikamet ettiği Medine’de, kadın erkek ayrımı olmaksızın değişik bölgelerden gelen herkesin danıştığı, problemleri için bilgisine müracaat ettiği, irşat ve önerilerine kulak verdiği, ailevi problemlere çözüm bulmak, kendisinden duâ almak amacıyla sık aralıklarla ziyaret edilen bilge bir anneydi. Hiz. Âişe’nin evi, ilim, irfân, irşat, istişare ve danışma merkezi rolünü üstlenmiş durumdaydı. Bu mütevazı ev, büyük küçük, kadın erkek, pek çok kimsenin gelip kendisini dinlediği, muhtemel soruların cevaplandığı bir ilim irfân ocağı oldu (Zerkeşi, 2012, s. 184). Bu evdeki faaliyetlerle Medine, ilim merkezi olarak daha da güçlenmiş, atılan temeller yıllarca süren eğitim-öğretim çalışmaları ile İslami ilimlerin temelleri atılarak tarihte Medine ekolünün oluşmasına kaynaklık etmiştir.

3. Toplumunu Dönüştüren Eğitim Uygulamalarından Bazı Örnekler

Hiz. Âişe, yaşadığı toplumda sahip olduğu konum gereği, Hiz. Peygamber’in eğitiminde hem öğrenen hem öğreten konumunda olmuş, öğrendiklerini başta yakın akraba ve arkadaşları olmak üzere, mescitte, kadınlar suffesinde, evde, bulunduğu her ortamda aktarmaya gayret etmiştir. Salt bilgi aktarımından kaçınmış, doğru bilgiyi, doğru kişiye doğru zamanda verilmesine gayret göstermiştir. Bulunduğu ortamda söylenen veya kendisine aktarılan hadislerle ilgili yanlışlar varsa düzelterek doğru bilgiyi öğretmiştir.

Hiz. Âişe gerek Hiz. Peygamber hayattayken gerekse Hiz. Peygamber’in vefatı sonrası Hiz. Peygamber’in Cahiliye’den İslam’a doğru toplumu dönüştürmede özellikle kadınlar ayağını oluşturmuş, süreç içerisinde kadın erkek ayrımı yapmadan toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir rol üstlenmiştir. Bu bölümde makalenin sınırlarını aşmayacak şekilde, Hiz. Âişe’nin vahiy mektebinin topluma açılan penceresi bağlamında ortaya koyduğu bazı örnek eğitim uygulamalarına yer verilecektir.

3.1. Delil ve Mantukla Muhatabını İkna Etmesi

I. Abdullah b. Ebî Müleyke anlatıyor:

Hiz. Osman’ın kızının Mekke’de vefatı sonrası cenazesine katılan Abdullah b. Ömer, insanların biraz sesli ağlamasına karşı, cenaze sahibi Hiz. Osman’a hitaben: “İnsanları susturmayacak mısın? Ben Rasûlullâh’ın: “Ölü, ailesinin kendisine ağlaması/yas tutması sebebiyle azap görür.” dediğini işittim, der. O an yanında cenazede bulunan İbn Abbas da, duyunca bu sözü/hadisi tasdikler. Bu hadisin/sözün kendilerine Hiz. Ömer tarafından ulaştığını söyleyip Hiz. Ömer’in, yaralandığında, yaşadığı olay sebebiyle ağlayan Suheyb Rûmî’ye bu sözü söylediğini hatırlatırlar. Bu bilgi Hiz. Âişe’ye ulaştınca, “Allah, Ebu Abdurrahmân’ı (İbn Ömer’i) bağışlasın! Ama o, yalan söylememiş, unutmuş veya hata

etmiştir. Çünkü Rasûlullah (sas) bir Yahudi kadının cenazesine uğrayınca: “Onlar bu cenazeye ağlıyorlar, o ise, kabrinde azap görüyor.” buyurmuştu (Buhârî, Cenâiz, 34). Müslim aynı olayı şu ekle rivayet eder: “Allah, Ebu Abdurrahman’a rahmet etsin! Hayır! Vallahi, Rasûlullâh (sas) Allah’ın bir mümine, birisinin ağlaması sebebiyle azap edeceğini söylemedi. Lakin O (sas), şöyle buyurdu: “Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kâfirin azabını artırır.” Sonra Hz. Âişe: “Size (bu hususta) Kur’an yetmiyor mu? (Kur’ân şöyle diyor); ‘Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.’ (Necm, 53, 38) demiştir (Müslim, Cenâiz, 23).

Konuyla ilgili benzer rivayetlerde Hz. Âişe’den naklen şu farklı ifadeler vardır: “Allah, Ebu Abdurrahman’a rahmet etsin! Bir şey işitmiş, tam ezberleyememiş...”(Müslim, Cenâiz, 25) Hz. Ömer için de, “(Ömer) yanıldı”, “... kulak hata eder.” (Zerkeşî, 2012, s. 40).

Sahabenin seçkinlerinden olan Hz. Ömer, Hz. Peygamber’den duymuş olduğu bir söze binaen bir hüküm tebliğ etmektedir. Onun Hz. Peygamber sözünden anladığına göre kendisi için ağlanan ölü, bu ağlama sebebiyle azap görmektedir. Hz. Ömer’in oğlu da babasından aynı rivayeti aktararak hata etmiştir.

Kendisine Hz. Ömer’in bu sözü ulaşan Hz. Âişe, sözü söyleyenin konumu karşısında ezilerek sessiz kalmamış, *yapılan yanlışı düzeltmiştir*. O dönemki toplumda özellikle erkeklerin baskın rolü ve Hz. Ömer gibi bir kimsenin kamuoyu nezdindeki konumu göz önünde tutulduğunda Hz. Âişe’nin çıkışı çok manidardır. Yanlışı kim yaparsa düzeltilmesi esastır. Ama bunu düzeltirken *üslup* çok önemlidir. Hz. Âişe öncelikle hayır duâ etmiştir. Rivayetlere göre değişse de, ifadeler ortak bir vurguda birleşmektedir: “Allah, bağışlasın! Allah, rahmet etsin! Tam ezberleyememiş, yanıldı, kulak hata eder...” gibi hata ettiğini düşündüğü ravilere hem duâ etmiş hem de insanın genel bir özelliği olarak kusurlu olabileceğine işaret etmiş, kasıt aramamıştır. Bir konu hakkında bir yanlışı düzeltirken, yanlış yapanı ezmemiş, hakaret ederek küçük düşürmemiştir. Her eğitimcinin yapması gerektiği gibi yanlış yapanın şahsını değil, yanlış davranışını hedef almıştır. Hz. Ömer’in bu konuda yalan söylemediğini, bu sonuca yanlışlıkla ulaştığını vurgulayarak, yapıcı eleştiri yaparak, sonuç odaklı davranmış, şahısları/shahsiyeti değil amelin düzeltilmesini, davranışı hedef almıştır. Söylerken Hz. Ömer’in kamuoyunda itibarını zedeleyecek duruştan uzak durmuştur. Bu tavrıyla özellikle eğitimcilere yönelik toplum önünde yanlışın nasıl düzeltileceğine de örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Hz. Âişe bilgeliği ile daha sonra konunun düzeltilmesine geçerek, bilginin yanlış anlaşılmasına sebep olacak *eksik parçayı yerine koymuştur*. Ayrıca bir de Hz. Ömer’in çıkardığı sonucun Kur’ân’da esasları belirlenmiş olan mükellef olmanın şartlarına uymadığını bir *ayette istidlal ederek göstermiştir*. Ayete göre kişi, bir başkasının yaptığından dolayı azap görmez. Bu anlamda kendisine ağlanmasına vasiyet etmeyen birinin, dahli olmayan bir amelden dolayı azap görmüş olması, başkasına ait günahın cezasını çekmek anlamına gelecektir. Bu durum da Kur’ân’ın ana ilkeleri ile uyuşmamaktadır.

II. Başka bir rivayet şöyle;

Hz. Âişe’ye, bir gün Ebu Hureyre’nin, “Rasûlullâh (sas): ‘Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta’ buyurdu” rivayeti aktarılınca, o şöyle cevap vermiştir: Ebu Hureyre iyi ezberlememiş, o girdiğinde Rasûlullâh (sas), ‘Allah, Yahudileri kahretsin! Onlar şöyle derler; ‘Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta’ buyurmuştu; ama o, hadisin başını işitmemiş, sadece sonunu işitmiştir.”(Tayâlisî, 1321, s. 215 (no: 1537)).

Hadisin başka bir rivayetinde, Hz. Âişe, bu sözün Cahiliye insanların sözü olduğu bilgisini verir ve uğursuzluğun olmadığı beyanında şu âyeti okur: “Ne yerde ne de kendi canlarımızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, Biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (yazılmış) olmasın. Doğrusu bu Allah’a kolaydır (Hadîd, 57, 22) (Zerkeşî, 2012, s. 43).

Bu rivayette Cahiliye'nin İslam öncesi kadın algısını dile getiren Hz. Muhammed'in sözünün yine belli bir kısmının duyulmamış olmasından dolayı yanlış bir netice doğuracak bir şekilde sahabe tarafından aktarıldığı görülmektedir. Hz. Âişe sürekli Hz. Peygamber'in yanında olmasından kaynaklı avantajla hem *sözün eksik kısmını tamamlamış*, aynı zamanda da *bütüncül bir yaklaşım* göstererek ilahi hükümlerin *çelişkiden uzaklık* ilkesini göz önünde bulundurarak olayı değerlendirmiştir.

Tartışmasız kabul edilen Kur'an'ın bir ayetinden hareketle uğursuzluğun olamayacağına işaret ederek, bu inancın imkânını iddia eden sözün yanlışlığını vurgulamıştır. Hz. Âişe'nin *dinin ana inanç ilkelerini içselleştirip* bunlara aykırı hükmün verilemeyeceği bilgisinden hareketle *sözleri bir bilinç süzgecinden geçirdiğine* tanıklık etmekteyiz.

İmam Zerkeşi, Hz. Âişe'nin 76 meselede bazı sahâbilerin rivayetlerini tenkit ettiğini belirtmektedir. Hz. Âişe, sahâbenin naklettiği bazı hadislerle karşı çıkmış, söylenen rivayetleri Kur'an, Sünnet, sahih hadis, tarih ve vak'a, akıl ve kanaat ile mantık ve Arap dili olmak üzere altı farklı alana arz edip delillendirerek, meselenin doğrusunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bahse konu 76 meseleden 8'ini Kur'an'a, 32'sini Sünnet'e, 16'sını sahih hadislerle, 9'unu akıl ve kanaatine, 8'ini tarihe, 3'ünü Arap diline arz ederek, tenkit ve tashih etmiştir (Zerkeşi, 2012).

3.2. Soru-Cevap Yöntemini Kullanması

III. Bir başka rivayette;

Hz. Âişe, Hz. Peygamber'den, "Kim hesaba çekilirse helâk olur." sözünü duyunca, ona Kur'an'daki (İnşikâk, 84, 8); "(Ameli sağ elinden verilenler) kolay bir hesaba çekilecek." âyetini hatırlatmıştı. Belli ki, Hz. Peygamber'in sözü ile âyetin çelişkili görünmesi Hz. Âişe'nin kafasını karıştırmıştı. Zira Hz. Peygamber'in sözünden ilk bakışta, her kim hesaba çekilirse azaba uğrayacağı anlaşılıyor, buna karşılık Kur'an-ı Kerim, kitabı sağ elinden verilen yani kurtuluşa erenlerin de kolay hesaba çekileceğinden bahsediyordu. Fakat Hz. Peygamber âyetin mânâsını; "Bu senin dediğin ancak (defterinin kişiye gösterilmesi anlamında) arzdir, yoksa her kim ince hesaba çekilirse helâk olur." sözüyle açıklamıştı (Buhârî, İlim, 36).

Ayetlerin manası açık ve net olmadığı durumlarda, âyetler, mutlak ya da çok genel anlamlar ifade ettiğinde, Hz. Peygamber, ashâbına söz konusu âyetlerle nelerin kastedilip, nelerin istendiğini ve nelerin yasaklandığını, kısacası nasıl amel edileceğini öğretiyordu. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'i dinlerken vahiy kaynaklı bilgi de olsa taklidi bir tavır değil tahkiki bir yaklaşımla dinleyerek zihninde gördüğü beliren çelişkiyi göz ardı etmemiş müphem bir konunun anlaşılır olması için sorgulayıcı cümlelerle Hz. Peygamber'e sorular iletmıştır. En güzel eğitimci Hz. Peygamber de bu konuda muhatabını tersleyici bir tutum içinde olmamış, muhatabını ikna edecek şekilde görünen çelişkinin yanlış anlamadan kaynaklandığını ek açıklamalarla muhatabına iletmıştır. Netice itibarıyla olaydaki kapalılık gidince sonuca ulaşılmıştır. Yüzeysel bir çelişkinin aslında bir nüansı içermekte olduğuna açıklık getirilerek muhatabın zihinsel ve kalbi itminanı temin yoluna gidilmiştir.

Zihninde beliren soruların üzerine gitmemek dinde önerilen bir eğitim yaklaşımı değildir. Bunu hem en güzel öğretmen Hz. Muhammed'in yaklaşımında hem öğrenci Hz. Âişe'nin çıkışından görmekteyiz.

IV. Bu bölümde vereceğimiz son bir rivayet şöyle;

Bir defasında Enes bin Mâlik'in amcaoğlu Sa'd bin Hişâm Medine'ye geldi, Hz. Âişe'den Rasûlullâh'ın ahlâkını anlatmasını istedi. Hz. Âişe, "Sen Kur'an okuyorsun değil mi?" diye sorunca Sa'd, "Evet." dedi. Müminlerin annesi, Hz. Âişe; "İşte Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'an'dı." dedi (Müslim, Misâfirin, 139). Bazı rivayetlere göre

Hız. Âişe, bu sözünün arkasından, “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” (Kalem, 68, 4) âyetini veya Mü’minûn sûresinin ilk 9 âyetini okumuştur (İbn Mâce, Ahkâm, 14).

Hız. Âişe, Hız. Peygamber’in hayatını akılda kalıcı, çok etkileyici, özlü bir söz ile bütün Müslümanların gündeminde, dilden dile dolaşan çarpıcı bir sözle özetlemiştir. Burada uzun bir vakitte, yorucu bir mesaiyle anlatılabilecek bir konuyu, dar bir zamanda birkaç kelimele cümle ile muhataplarına öğretecek bir formülle ortaya koymuştur. Eğitimde birçok kitapla ifade edilebilecek bir meselenin, bu yaklaşımla erbabı tarafından çarpıcı ifadeyle, hatırdaki kalıcı, bir tek cümle ile özetlendiği nadir olaylardan birine şahit olmaktadır.

Bu rivayet örneğinde görüldüğü üzere soru-cevap yönteminin Hız. Âişe’nin sık başvurduğu yöntemlerden olduğunu söyleyebiliriz. Soru, öğrenciyi zihinsel faaliyete sevk eden uyarıcılardan biridir. Soru sorarak bilgi öğrenme ve öğretme yoluyla eğitim, kadim dönemlerden itibaren kullanılagelen din eğitiminde de başvurulan öğretim yöntemlerinden biridir (Aydın, 2014). Kur’ân’ı Kerim’de de sık sık başvurulan yöntemlerden biri olarak kullanılmaktadır (Zümer, 39, 9; Mülk, 67, 22).

Sorgulayıcı zihin yapısının Hız. Âişe’nin eğitim-öğretim çalışmalarının merkezini teşkil ettiği söylenebilir. Rivayetlerinde sorduğu soru ve aldığı cevapların fazlalığı da bunu teyit etmektedir. Hadis alanında rivayetlerini incelediği çalışmasında Kotan, tekrarsız rivayetlerden otuzunun soru-cevaplardan oluştuğunu tespit etmiştir (2017, s. 118). Sorduğu sorularla meçhul birçok konuyu malum hale getirerek zihinleri aydınlatan bir kadın olarak Hız. Âişe, bilgi almak istediği konularda kendisi bizzat Hız. Muhammed’e soru sorar (Müslim, İmân, 365 (214)), kadınlardan Hız. Peygamber’e sorulması istenen sorular konusunda gıyaben (Ebû Dâvûd, Tahâret, 109 (284)) veya soru sahibinin de bulunduğu ortamda kendisi Hız. Peygamber’e sorarak (Ahmed İbn Hanbel, 1421, c. 35, 839) cevapların öğrenilmesine, bilgi edinilmesine aracılık ederdi. Tanık olduğu, Hız. Muhammed’e sorulan soruları ve verilen cevapları öğrenir, sonraki dönemlerde kendisine sorulan benzer sorularda (İbn Hacer, iman, 2981), yaşadığı bir olayı değerlendirirken (Müslim, Birr ve Sıla, 46 (2572)), bilgi amaçlı kurduğu ders halkasındaki talebelerine ve topluma öğretme amaçlı bu cevapları aktararak (Ahmed İbn Hanbel, 1421, c. 20, 20) toplumun bilgilenmesini sağladı.

Ümmü Süleym’in sorduğu bir soruyu garipseyerek, ayıplar bir şekilde; ‘Allah hayrını versin (neler söylüyorsun)’ deyince Hız. Peygamber, Hız. Âişe’yi uyararak, “Ey Âişe, bırak onu (dilediğini sorsun!)...” demiştir (Müslim, Hayz, 33 (314)).

Hız. Âişe, Hız. Peygamber’in sözlerine ve davranışlarına karşı da duyarlı ve sorgulayıcı bir tutum sergilemiştir. Hız. Peygamber, bir duâyı artırdığında sebebini sormuş (Ahmed b. Hanbel, c. 6, 91, 250-251), anlamadığı bir duâ okuduğunda açıklamasını istemiş (Ahmed b. Hanbel, c. 6, 77), yaptığı duânın amacını sorgulamıştır (Ahmed b. Hanbel, c. 6, 252). Hız. Peygamber’den işiterek ve görerek aldığı bilgiler yanında anlayamadığı kısımları sorarak öğrenen (Buhârî, 1422, “İlim”, 36 (No. 103)) Hız. Âişe, böylece âyetlerin ve Hız. Peygamber’in açıklamalarının arka planını, maksat ve hikmetlerini ilk ağızdan öğrenirdi. Soru sormaktan çekinmeyen Hız. Âişe, soru soran kadınları da özellikle takdir ederdi. Soru sormaktan çekinmeyen Ensar kadınları hakkında bir defa şöyle demişti: “Ensar kadınları ne güzel kadınlardır ki dinî konuda bilgi sahibi olmak için soru sormaktan çekinmezler.”(Müslim, ts, “Hayz”, 61).

Hız. Âişe gerek Kur’ân âyetlerinin anlaşılması gerek hadislerin doğru anlaşılması gerekse toplumda gerçekleşen soru ve sorunlar karşısında doğru çözüm önerileriyle, bireysel ve toplumsal hayatta insanları vahyin rehberliğinde eğitime görevini başarıyla yerine getiriyordu.

Sonuç ve Öneriler

Sürekli kimlik, kişilik ve toplumsal rolü ile tartışma gündemlerinde önemli bir yer işgal eden kadın meselesine İslam'ın Hz. Peygamber'den sonra en önemli şahsiyetlerinden biri kabul edilen Hz. Âişe üzerinden cevaplar bulmayı amaçlayan, kadının (dinî) eğitimdeki yerine ve etkisine dikkat çektiğimiz bu çalışmada, kadının hayatta ve eğitim öğretimde yeri, kimi meselelerde kimi kadınların erkeklerden daha kavrayışlı olabileceği, meseleleri anlama ve algılamada, çözüm üretmede toplumun en isabetli bireyi olabileceği öne çıkmakta kadınların erkeklere göre bu alanlarda daha temelsiz olduğu görüşünün isabetsiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber hayatında ve İslami ilimlerin öğretilmesinde önemli bir role sahip olduğu tespit edilmiştir. Zira Hz. Âişe, ilmi birikimini İslami ilimlerin geniş yelpazesi içerisinde ortaya koymuştur. Kur'ân hafızıdır, kıraat âlimidir, tefsir birikimiyle müfessir bir kadındır. Hadis konusunda en çok hadis rivayet eden kadın olma özelliği yanında hadislerin doğru anlaşılmasında, yaşanmasında eleştirel bakış sahibi olup, yaşadığı dönemde yanlış aktarıldığını ve anlaşıldığını düşündüğü hadisler ve rivayet sahipleri hakkında gerekli düzeltmeleri yapmaktan çekinmemiştir. Fıkıh alanında fetva vermiş, İslam hukukunun inşasında önemli rol üstlenmiştir. Hz. Peygamber'in eşi ve ona en yakın insan olarak erkek, kadın, Müslüman hayatına dair, hayatı inşa edecek gerekli tüm bilgileri Hz. Peygamber'den aktarmıştır. Yaşadığı toplumda yetiştiği vahiy mektebinden öğretileri, toplumunun eğitilmesi için bildirmiş, vahyin teori ve pratik boyutuyla topluma açılan penceresi olmuştur.

Hz. Âişe, başta baba ocağından aldığı eğitimini, Hz. Peygamber'le evliliği sonrası vahyin indiği evde sürdürmüştür. İlme merakı, heyecanı, zekâsı, kuvvetli hafızası, sorgulayıcı zihin yapısı gibi kişisel özellikleri, çocuğu olmadığı için hayatını ilme adanması, evinin mescidin dibinde olması, mescitteki etkinliklere aktif katılımı onu sadece Hz. Peygamber hanımları ve yaşadığı dönem kadınları arasında değil, diğer âlim sahâbiler arasında da konumunu yükseltmiştir. Fetva vermeye yetkin ve yetkili, en çok hadis rivayet eden muksirûn sahâbiler arasında yerini almıştır.

Örnek bir hayat mücadelesi veren Hz. Âişe başta olmak üzere sahâbi hanımlarının, erkeğiyle kadınıyla, günümüz çocuklarının, gençlerinin, yetişkinlerinin dünyasında kahraman bir şahsiyet olarak tanıtılmaları ve doğru modeller olarak anlatılmaları önem arz etmektedir. Özellikle kız çocuklarının ve kadınların eğitim öğretim çalışmalarına etkin katılımı noktasında, başta din eğitimcileri olmak üzere toplumda eğitim-öğretim çalışması yapan tüm erkeklere ve kadınlara, Hz. Âişe'nin örneğinin gündeme getirilmesinin, günümüzde kadınlara ve toplumsal rollerine yönelik yanlış ve olumsuz rollerin düzeltilmesi ve doğru şekle dönüştürülmesi için iyi bir kaynak olacağı değerlendirilmektedir.

Hz. Âişe ile ilgili alan yazında muhtelif alanlarda eser bulunsa da onun hayatının, kişisel özelliklerinin ve eğitimciliğinin daha detaylı keşfedilecek yönleri bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu noktada ilmi ve akademik çalışmalar yapılabilir. Hz. Âişe hakkında, hikâyeler, kitaplar yazılabilir, çizgi filmler, kısa tanıtım videoları, yaşa, muhataba göre farklılık arz edecek, muhatabın diline uygun sahit bilgi içeren dikkat çekici dijital içerikler hazırlanabilir.

Etik Beyan

Bu çalışmada etik beyana gerek yoktur.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışmada etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tek yazarlıdır.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4 Nitelikli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

KAYNAKLAR

- Aclûnî, İ. b. M. (1985). *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-eḥâdiş 'alâ elsineti'n-nâs* (1-2). Müessesetu'r-Risâle.
- Ahmed İbn Hanbel, E. A. A. b. M. b. H. eş-Şeybânî. (1421). *Müsned*. Müessesetu'r-Risâle.
- Akın, M. H. (2019). Sosyal etkileşim ve sosyal benlik kaynağı olarak aile. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, 3(1).
- Aktepe, İ. E. (2012). Ümmü Rûmân. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, s. 328). TDV Yayınları.
- Aydın, M. Z. (2014). *Din öğretiminde yöntemler*. Nobel Yayınları.
- Baloghlanlı, A. (2019). Kuşluk namazı ile ilgili Hz. Âişe'den nakledilen rivayetlerin değerlendirilmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 445-460.
- Birekul, M. (2019). *Peygamber günlerinde kadın*. Yediveren.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. (1422). *El-Câmi 'u's-şahîh* (1-9). Dâru Tavki'n-Necât.
- Ebû Dâvûd, S. b. el-E. b. İ. es-Sicistânî el-Ezdî. (ts). *Sünenü Ebî Dâvûd* (1-4). el-Mektebetü'l-Asriyye.
- el-'Askalânî, Ahmed b. 'Ali, İ. Hacer. (1379). *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (1-13). Dâru'l-Mâ'rif.
- Erul, B. (2016). Hz. Aişe'nin hadisçiliği (Dirâyet yönü). İçinde *Mü'minlerin annesi Hz. Âişe (Uluslararası Sempozyum Bildirileri)* (ss. 165-174). Sivas Belediyesi.
- Erul, B. (2021). Eleştiren ve eleştirilen bir sahabî olarak Hz. Aişe. İçinde *İslam düşüncesinde eleştiri kültürü ve tahammül ahlâkı-II klasik dönem (VII-XII. Asırlar)* (ss. 13-38). Ensar Neşriyat.
- Eser, M. (2022). *Gazvelere katılan hanım sahâbiler*. Siyer Yayınları.
- Fayda, M. (1989). Âişe. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 201-205). TDV Yayınları.
- Fayda, M. (1994). Ebu Bekir. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 101-108). TDV Yayınları.
- Gözütok, Ş. (2017). Hz. Peygamber (sas) döneminde kadın eğitimi ve öğretimi. İçinde A. Demircan (Ed.), *Eğitimci ve Tebliğci Peygamber* (ss. 175-190). Siyer Yayınları.
- Gündüz, M. (2008). *Müsned-i Âişe*. Konevi Yayınları.
- Hâkim, E. A. M. b. A. en-Neysâbûrî. (2000). *El-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (1-I-X). el-Mektebetü'l-Asriyye.
- İbn Abdilber, E. Ö. Y. b. A. (1992). *El-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb* (1-4). Dâru'l-Ceyl.
- İbn 'Abdirabbih, A. b. M. (1983). *El-'İkdu'l-Ferîd*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Hacer, E.-F. A. b. A. b. M. el-Askalânî. (1415). *El-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (1-8). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Mâce, E. A. M. b. Y. M. el-Kazvînî. (t.y.). *Sünen-i İbn Mâce*. (1-2). Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye.
- İbn Sa'd, E. A. M. (1990). *Et-Tabakâtü'l-kübrâ* (1-8). Dâru'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. E.-H. (t.y.). *En-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Karakuş, A. (2021). Bir müfessir olarak Hz. Âişe. İçinde *Her dem kadın (Kutsal Metinler ve İslâmî İlimlerde)* (ss. 169-195). Beyan Yayınları.
- Kettânî, M. A. el-. (1993). *H. Peygamber'in yönetimi et-terâtibu'l-idâriyye* (Ahmet Özel, Çev.). İz Yayıncılık.
- Kotan, S. D. (2017). Öğrenen-öğreten-uzmanlaşan model şahsiyet: Aişe validemiz. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 113-123.
- Müslim, E.-H. M. b. el-H. M. (ts). *El-Câmi 'u's-şahîh* (1-5). Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî.
- Önkâl, A. ve Bozkurt, N. (1993). Cami. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 46-56). TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>
- Tayâlisî, E. D. et-Tayâlisî. (1321). *Müsned*.
- Tirmizî, E. İ. M. b. İ. b. Sevre. el-Câmi 'u's-sahîh. (1395). *El-Câmi 'u's-sahîh* (1-5). Matbaatü Mustafâ el-Bâbî.

- Tirmizî, E. 'Îsâ M. b. 'Îsâ b. S. b. M. b. D. et-. (1979). *Es-Sünen* (1-5). Dârü'l-Fikr.
- TÜİK Kurumsal. (2024). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>
- Yaman, A. (2014). Sahâbenin fikhî mezheplere kaynaklığı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 11-44.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M. E. (2021). *Sahabe iklimi*. Siyer Yayınları.
- Zehebî, Ş. M. b. A. b. O. (1992). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Müessese er-Risale.
- Zerkeşî, B. (2012). *Hz. Aişe'nin sahabeye yönelttiği eleştiriler* (Bünyamin Erul, Çev.). Otto.

EXTENDED ABSTRACT

Throughout history, women have gone through difficult processes, good and bad. With the last message of Islam, in the new society built on Hz. Prophet and his wives, women have achieved the value they deserve. The revelation sent by Allah has reorganized the life of society. Hz. Prophet achieved this both by himself and with his helpers. His ladies were his assistants. Each of the ladies had different characteristics and abilities. Among them the wife of Hz. Prophet, Hz. Aisha has come forward with her wisdom. In the study, the wisdom of Hz. Aisha, its methodology for acquiring knowledge, education-teaching and its exemplification to contemporary educational practices were examined. In the study, the data obtained by applying to the basic information sources of Islam was handled by the document review method. The aim of this study is to examine the sample of women's educational activities especially Hz. Aisha to modern educators by taking into account Hz. Aisha sample. Hz. Aisha's success in obtaining science, her approach to education, her methods of learning and teaching science, and her relationship with her students were investigated. It has been reached that Hz. Aisha had achieved a respectable position by growing up in a learned family, growing up in a prophetic school, and by having some characteristics. The fact that his house was in the mosque after his marriage with Hz. Prophet is an important factor in this accumulation. Because the mosque had many functions at that time. When the revelation comes, the people are informed, information is given about the worships, worships are taught in practice here. The Prophet used to make his explanations called hadiths mostly here. It was a place where people's disputes were listened and resolved. Hz. Prophet used to answer many questions about Islam and the construction of Islamic life here. As the head of state, Hz. Prophet managed the diplomacy between the countries from here and hosted his guests here. Social and cultural events used to take place in the mosque. In addition, education-training was carried out in the suffe added to the masjid. A separate department had also been opened for women's education within the Suffe. As the suffe of women, women from Medina and from outside the country were given education here. Hz. Aisha was mostly here because she was located at the information resource center. Hz. Aisha's sharp intelligence, curiosity about learning information, interest in science, asking questions about subjects she did not understand made her different as personal characteristics. Both with her relaxed attitude in the learning processes, and with the fact that she is very much by his side as his wife. She learned subjects from Hz. Prophet as the first source, made efforts until she understood them, and then became the window of revelation to society by considering herself a special duty to teach this information. Sources say that a quarter of today's Islamic knowledge is based on Hz. Aisha. After the death of the Prophet, Hz. Aisha continued her learning and teaching activities, and as the mother of believers, man and woman became the female teacher from whom all Muslims, men and women, learned their knowledge of life guidance. Investigations reveal Hz. Aisha had more than two hundred students while she was alive and that she mostly took care of these students one-by-one. Being great companions during the period she lived, Hz. Aisha continued to be a role model until today and Hz. Aisha is a reference educator for today's people. It has been determined that Hz. Aisha uses the question-answer method at the center of her education and training studies with her inquisitive mind structure. She attracts attention with her excitement, curiosity, patience, hands-on teaching, letter-based teaching and educational skills that take advantage of opportunities. As a woman, informative topics about Hz. Aisha can be included in religious education schools such as Qur'an courses, Imam Hatip High Schools in today's teacher-training faculties. In this sense, as the most important window of the school of revelation opened to society, Hz. Aisha's life modeling to people of different age periods, children, teenagers and adults can be revealed by using digital educational tools. One of the results reached in our research during the article process is that there is a serious source of information about Hz. Aisha, and academic theses can be prepared in different disciplines, especially in the field of religious education.

Yükseköğretimde Cam Tavan Sendromuna Karşı Bir Öneri: Gelişime Açık Zihin Yapısı

Zeliha Zühal GÜVEN*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 13.08.2024

Kabul Tarihi: 09.09.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Kadın Çalışanlar,
Cam Tavan Sendromu,
Gelişime Açık Zihin Yapısı.

Çalışma hayatında sayıları artsa da, kariyer açısından ilerleme, yönetici pozisyonlarına gelme gibi durumlarda erkeklere kıyasla kadınların oranı oldukça düşük bir düzeydedir. Kadınların belirli bir noktaya kadar kariyer basamaklarını çıkabilmesi ancak daha üst pozisyonlara yükselmek için bazı engelleri aşamaması cam tavan sendromu olarak adlandırılan bir durumdur. Bu durumun ortaya çıkmasına yol açan nedenler arasında çevresel, örgütsel ve kültürel etmenlerin yanı sıra bireysel özellikler de etkilidir. Kadınların toplumun kendilerine biçtiği rolleri kanıksamaları, iş dünyasında rekabet edemeyeceklerine inanmaları, yöneticilik pozisyonlarına cesaret edememeleri ve zamanla öğrenilmiş çaresizlik çıkmasına girmeleri bireysel kişilik özellikleri arasında yer alır. Bu durumu hem genel olarak hem de Yükseköğretim özelinde inceleyen bu çalışmada, kadının iş doyumuna ulaşması ve potansiyelini kullanabilmesine engel olan bu özelliklerin değişebilmesi konusunda katkı sağlayabilecek Gelişime Açık Zihin Yapısı (Growth Mindset) ele alınmıştır. Başarıyı sadece doğuştan gelen yeteneklere değil, çaba, özveri ve sürekli öğrenme sürecine dayandıran Gelişime Açık Zihin Yapısı hakkında yapılmış çalışmalar bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerinin ve hedeflerine ulaşmalarının mümkün olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle kadın çalışanlara yönelik çeşitli eğitim programları yoluyla Gelişime Açık Zihin Yapısı hakkında hem farkındalık yaratmak hem de kadınların kariyer hayatlarında yükselmelerine katkıda bulunmak mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, engeller ve zorluklar karşısında pes etmeme, karşılaşılan güçlükleri ve başarısızlıkları öğrenme fırsatı olarak değerlendirme, başkalarının başarılarından ilham alma, sıkı bir şekilde çalışma ve süregelen bir öğrenme kültürü oluşturma gibi kazanımlar sağlayacak öğrenme etkinlikleri ele alınmıştır.

A Proposal Against the Glass Ceiling Syndrome in Higher Education: Growth Mindset

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 13.08.2024

Accepted: 09.09.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Female Employees,
Glass Ceiling Syndrome,
Growth Mindset.

Although the number of women in the workforce is increasing, the proportion of women in managerial positions is significantly lower compared to men. The phenomenon where women can only climb the career ladder to a certain point but cannot overcome the barriers to reach higher positions is known as the glass ceiling syndrome. The reasons for this include environmental, organizational, and cultural factors, as well as individual characteristics. Among individual traits, the internalization of societal roles, the belief that they cannot compete in the business world, the lack of courage to pursue managerial positions, and falling into learned helplessness over time are significant. In this study, which analyzes the syndrome both generally and specifically within the context of Higher Education, the Growth Mindset, which can contribute to altering the characteristics that hinder women from achieving job satisfaction and utilizing their potential, is addressed. Research on the Growth Mindset, which attributes success not only to innate talents but also to effort, dedication, and continuous learning, has demonstrated that individuals can realize their potential and achieve their goals. Therefore, it seems possible to create awareness and support women's career advancement through various training programs on the Growth Mindset. In this context, learning activities that will provide gains such as not giving up in the face of obstacles and difficulties, considering encountered challenges and failures as learning opportunities, drawing inspiration from the successes of others, working diligently, and creating a continuous learning culture have been addressed.

To cite this article:

Güven, Z. Z. (2024). Yükseköğretimde Cam Tavan Sendromuna Karşı Bir Öneri: Gelişime Açık Zihin Yapısı. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 157-170. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.67>

*Corresponding Author: Zeliha Zühal GÜVEN, zguven@erbakan.edu.tr

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Çalışma hayatına katılan kadınların sayısının artmasına rağmen, kariyer gelişimi açısından bakıldığında üst pozisyonlara gelme ya da liderlik davranışı gösterme gibi durumlarda kadınların aynı artışı gerçekleştirmediği görülmektedir. Günümüz iş dünyasında, kadınların üst düzey yönetici pozisyonlarında temsil edilme oranı erkeklerle kıyaslandığında oldukça düşük düzeydedir. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi tarafından yayımlanan bir raporda dünya genelinde kadın parlamenter oranının %26,7, çalışma hayatında yönetici pozisyonunda kadın oranının %28, 2 olduğu ve değişim hızının yavaşlığı nedeniyle kadın yönetici oranının 2050 yılına kadar sadece %30 olabileceği öngörülmektedir (UN WOMEN, 2023). Çalışma hayatı ve siyasal liderlikte cinsiyet eşitsizliği konusuna katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bir raporda, OECD ülkelerindeki kamu sektörü karar vericilerin de üçte birinden azını kadınların oluşturduğu ortaya konmuştur (OECD, 2014). Kapsamlı araştırmaların sonuçlarını paylaşan bir diğer raporda ise, işyerlerinde cinsiyet önyargısının kadınların terfi fırsatlarını olumsuz etkilediğine, yönetim kademelerinde cinsiyet eşitsizliğini artırdığına ve yeteneklerin kullanılma stratejilerini sınırladığına dair bulgular yer almaktadır (Warren, 2009).

Gerek nicel gerekse nitel çeşitli veriler, kadınların üst düzey liderlik pozisyonlarına erişimindeki dengesizliği açıkça göstermektedir. Bu dengesizlik, cinsiyet eşitsizliği, kadınlara yönelik ön yargı, klişeleşmiş tutum ve davranışlar gibi faktörlerin iş dünyasında hala önemli bir etkiye sahip olduğunu düşündürmektedir. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadınların liderlik pozisyonlarında daha fazla temsil edilmelerini sağlamak için çaba harcanması gerektiği savına dayalı bu çalışma iki temel konuyu ele almak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu konulardan ilki kadınların iş yerlerinde belirli aşamalardan sonra ilerleyememeleri konusunda önemli bir bakış açısı sağlayan ve alanyazında cam tavan sendromu olarak adlandırılan bir sorunu kapsamaktadır. Diğer temel konu ise bu soruna yönelik bir çözüm önerisi olabilecek ve yurt dışı ile kıyaslandığında henüz ülkemizde yeni denilebilecek bir ilgi gören gelişime açık zihin yapısı kuramına dayanmaktadır. Bu çerçevede içinde alanyazına dayalı bir inceleme ve tartışma sunulmuştur.

Cam Tavan Sendromu

Kadınlarda cam tavan sendromu, modern iş dünyasında ve toplumun diğer alanlarında cinsiyet eşitsizliğinin ve kadınların kariyer alanında ilerlemesinde karşılaştığı zorlukların önemli bir göstergesidir. Cam tavan sendromu terimi, kadınların belirli bir noktaya kadar iş dünyasındaki kariyer basamaklarını çıkabildiği ancak daha üst pozisyonlara terfi etmekte aşamadığı görünmez bir engeli ifade eder (Morrison, White, & Van Velsor, 1987). Cam tavan sendromu üzerine bilgi sağlayan en dikkat çekici kaynaklardan biri Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı'na bağlı Cam Tavan Komisyonu tarafından yayımlanmıştır (US Department of Labor, 1995). Kadınlar ve azınlıkların ilerlemesinin önündeki engelleri kaldırmayı ve bu grupların iş dünyasında yönetim ve karar verme pozisyonlarına yükselmelerini teşvik etmek için fırsatları artırmayı hedefleyen bu komisyonun hazırladığı rapora göre, Fortune 500 şirketlerindeki üst düzey yönetim pozisyonlarının sadece %3 ila %5'inde kadınlar görev almaktadır. Komisyon raporunda ayrıca kadınların bu üst düzey pozisyonlarda erkek meslektaşlarından daha düşük maaş aldıkları; yükselme basamaklarını çıkarken erkeklerden farklı olarak genellikle insan kaynakları veya araştırma-geliştirme gibi alanlarda istihdam edildikleri yer almaktadır.

Cam tavan sendromunun birçok nedeni olduğu düşünülmektedir. Kadınların liderlik pozisyonlarında ilerlemesini engelleyen temel faktörler arasında cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyete dayalı önyargılar, kısıtlayıcı beklentiler ve toplumsal meşruiyet kalıpları gibi etmenlerin yer aldığı öne sürülmüştür (Ridgeway, 2001). Ayrıca, iş ve aile hayatı arasındaki dengeyi sağlama sorumluluğu da kadınların kariyer ilerlemesini sınırlayan bir faktör olabilmektedir (Blair-Loy & DeHart, 2003). Bununla

birlikte, bazı araştırmalar, kadınların terfi etme olasılıklarının erkeklerinkinden daha düşük olmasını bazen kadınların terfi etme isteği veya terfi için kendilerini destekleyecek bir iç ağ oluşturamamalarıyla ilişkilendirmişlerdir (Ibarra, 1993). Çeşitli kaynaklara dayalı olarak yaptığı değerlendirme sonucunda, Dreher (2003) cam tavan olgusunun firma performansı üzerinde yarattığı olumsuz etkileri üç gruba ayırmıştır. İlk olarak, alt düzey kadın yöneticilerin üst düzey yönetime ulaşma fırsatının cinsiyet nedeniyle sınırlı olduğunu düşünmeleri ve çalışmalarının karşılığını alamayacağına inanmaları sonucunda rekabet etme, istek ve motivasyonlarının azalması ve bunun da kurumun tüm seviyelerinde üretkenliği olumsuz olarak etkileyeceği öne sürülmüştür. İkinci bir endişe nedeni ise üst yönetim ekipleri arasında çeşitlilik olmamasının aşırı homojenliğe, zayıf ve maliyetli kararlara yol açması olarak dile getirilmiştir. Son olarak, sıkı iş gücü piyasası koşullarında, cinsiyete dayalı engellerin gerekli yetenek ve kaynak arzını daha da azaltabileceği, önemli müşteri segmentlerinin demografik özelliklerine daha iyi uyum sağlayabilecek kadınların kilit pozisyonlara getirilmemeleri sonucunda gerekli kaynaklara erişimin sınırlı olacağına dikkat çekilmiştir.

Türkiye’de kadınların çalışma hayatlarında cam tavan sendromu konulu çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların analizi üzerine yapılan araştırmalar konunun ele alınışı hakkında ayrıntılı veriler sunmaktadır (Güven & Uçar, 2019; Kafes, 2019; Öztürk & Şimşek, 2019; Terzi & Deniz, 2020; Yavuz & Uzun, 2019). Türkiye’de yapılan çalışmalara yönelik yaptıkları kapsamlı değerlendirmeler sonucunda, Terzi ve Deniz (2020) cam tavan sendromunun nedenleri ve sonuçlarını çevresel ve bireysel etmenler olarak iki ana kategoride ele almışlardır. Çevresel etmenlerin kurumsal ve kültürel olarak iki alt başlıkta ele alındığı çalışmada, eril tabanlı yönetim yapısının erkek çalışanları tercih etmesi, kadınların iletişim ağlarına girememesi, siyasi ayrımcılık, sendikal baskı, örnek teşkil edecek kadın yönetici sayısının azlığı ve kadınlar arası rekabet örgütsel etmenler arasında yer almıştır. Kültürel etmenler alt başlığında ise toplum tarafından kadınlara öncelikli olarak annelik ve ev emekçiliği rolünün uygun görülmesi, gerek yöneticilik gerekse bazı meslek dallarında erkekler lehine ayrımcılık yapılması, medyada iletilen mesajlar, çeşitli basın ve yayın organlarında kadın rollerinin klişeleşmiş temsili önemli engeller olarak belirlenmiştir. Aynı çalışmada, kadınların cam tavan sendromu yaşamalarının bireysel sebepleri kadınların toplumun kendilerine biçtiği rolü kanıksamaları, zamanla öğrenilmiş çaresizlik çıkmazına girmeleri, yönetici pozisyonuna cesaret etmemeleri veya yöneticiliğin getirilerini yeterli görmemeleri olarak ele alınmıştır. Eğitim sektöründe görev alan kadınların cam tavan sendromu üzerine yapılan bir araştırmada (Ayrancı & Gürbüz, 2012), kadınların ev ve iş hayatları arasında bölünmeleri nedeniyle kendilerini mesleklerine adayamadıkları, bu nedenle görevlerini yönetme ve tamamlama sürecinde yetkinlik sağlayamadıkları şeklinde önyargı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Cam tavan sendromuyla mücadele etmek için çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Organizasyon politikasında değişiklik yapmak, kadınların mentörlük programlarına ve liderlik geliştirme kurslarına erişimini artırmak, kariyer ilerlemelerini teşvik etmek bu öneriler arasındadır (Ragins & Cotton, 1999). İş yerlerindeki cinsiyet eşitliği konusunda farkındalığı artırmak ve cinsiyet ayrımcılığıyla mücadele etmek için eğitim programları düzenlenmesi (Kalev, 2009), iş yerlerinde daha esnek çalışma ortamları ve aile dostu politikalar gibi destekleyici politikaların benimsenmesi tavsiye edilmiştir (Kelly & Dobbin, 1998). Ayrıca, şeffaf terfi süreçleri ve kriterlerinin uygulanmasının önyargıları azaltabileceği ve adaleti tesis edebileceği (Eagly & Carli, 2007) düşünülmektedir.

Yükseköğretimde Cam Tavan Sendromu

Yükseköğretimde cam tavan sendromu, öğrencilerin, öğretim elemanlarının ve yönetim kadrosunun karşılaştığı sınırlamaları ve engelleri ifade eder. Bu sendromun yükseköğretim kurumlarında ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları ile diğer sektörler arasında temel düzeyde farklılıklar olmasa da yükseköğretime özgü durumlar söz konusudur. Yükseköğretimde bu sendrom, hem kadın

öğretim elemanları hem de kadın öğrenciler için geçerlidir ve kurumsal yapının, politikaların ve kültürel normların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Bain & Cummings, 2000). Uluslararası alanyazın incelendiğinde, yükseköğretimde kadınlara yönelik cam tavan sendromunun toplumsal, kişisel ve kurumsal nedenlerden kaynaklanabildiği görülmektedir. Kadına yönelik önyargılar, cinsiyet ayrımcılığı ve erkek egemen toplum anlayışının kadını konumlandırma şekli özellikle liderlik pozisyonlarına ulaşmada kadın öğretim elemanlarının karşısına çıkan engeller olarak belirlenmiştir (Kabat-Farr & Cortina, 2014). Toplumda kadına ait yerleşik rol ve görevler nedeniyle kadın öğretim elemanlarının iş ve aile sorumlulukları arasında denge kurmakta bocaladıkları; ailevi sorumlulukları nedeniyle çoğu zaman kariyerlerini ikinci plana atmak zorunda kalabildikleri görülmektedir (Mason & Goulden, 2004). Kadın öğretim elemanları için yeterli danışma ve destek sistemlerinin olmaması erkek meslektaşlarına göre daha az destek almalarına yol açmakta, akademik kariyer planlamasına yönelik engeller veya gecikmeler yaşamalarına sebep olabilmektedir (Gardiner, Tiggemann, Kearns, & Marshall, 2007). Ayrıca yükseköğretim kurumlarındaki bazı kurumsal kültür ve politikaların erkek egemen yapılar içermesi nedeniyle kadınların akademik kariyerlerinde erkeklere göre daha fazla mücadele etmek zorunda kalabildiği görülmektedir (Morley, 2013).

Kapsayıcı bir bakış açısından ele alındığında, yükseköğretim alanında yer alan kadınların yaşadıkları sorunların diğer çalışan kadınların sorunları ile benzerlikler taşıdığı görülebilir. Toplumda kadına yönelik basmakalıp tutumlar, örgüt kültürünün kadının ilerlemesine yönelik engelleyici uygulamaları ve üst düzey yönetici pozisyonuna gelmede kadınların benimsediği olumsuz tutumlar bu benzerliklere örnek olarak verilebilir (Blair-Loy & DeHart, 2003; Ridgeway, 2001; Terzi & Deniz, 2020). Ancak, özellikle kadın öğretim elemanlarının düşünsel yükünün ağırlığı, alanları gereği üst düzey düşünme becerilerini daha çok işe koşma zorunluluğu, yükselme süreçlerinde diğer çalışma alanlarına kıyasla daha yoğun aşamalardan geçmek zorunda kalmaları ve daha fazla bürokratik iş yüküne maruz kalmaları Yükseköğretime özgü durumlardır.

Türkiye’de Yükseköğretim alanında yer alan kadınların yaşadığı cam tavan sendromuna yönelik çok sayıda araştırma yer almaktadır. Bu araştırmalar üzerinde kapsayıcı bir analiz sunan Öztürk ve Şimşek (2019), akademide cam tavan etkisinin çok az bilindiği bulgusuna ulaşarak, bu soruna yol açan temel etmenleri kadınların aile ve iş hayatına dair görevleri, örgüt politikaları, güç mesafesi ve kadınların yükselmelerine engel olan örgütsel diğer faktörler olarak belirlemişlerdir. Türkiye’de kadın öğretim elemanlarının karşılaştıkları cam tavan sendromu üzerine yapılmış bir araştırmada (Atay, Gürgen & İmamoğlu, 2022), katılımcıların genel olarak yöneticilik görevlerini yerine getirirken cinsiyete bağlı ayrımcılık yaşadıkları ve akademik hayatta erkeklerden daha dezavantajlı olduklarını düşündükleri bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer bir çalışmada, kadın öğretim elemanlarının erkek meslektaşlarına göre daha az destek aldığı, mentörlük olanaklarından yeterince yararlanamadığı, özellikle profesörlük ve yönetici pozisyonlarına ulaşmada cinsiyet ayrımcılığı ve önyargılarla karşılaştığı ortaya konmuştur (Yıldırım, 2019). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir başka çalışmada, henüz meslek hayatına atılmayan kadın öğrencilerde cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalacakları yönünde kaygılar olduğu görülmektedir (Bozgeyikli, Görgülü & Boğazlıyan, 2024).

Yükseköğretimde kadınların yaşadığı cam tavan sendromunun sonuçları konusunda yapılan araştırmalar özellikle kadınların liderlik pozisyonlarında temsilinin azalması, cinsiyet eşitliğininin sağlanamamasına dayalı tekil temsil sorununa dikkat çekmektedirler (Carnes et al., 2008). Motivasyon ve iş doyumunu açısından bakıldığında, kariyerlerinde ilerleyemeyen kadın öğretim elemanlarının yaşadığı tükenmişlik ve performans kaybı diğer önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Baker, 2010). Ayrıca, kadın öğretim elemanlarının potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirememesi sonucunda eğitim ve araştırma alanlarında kalitenin düşmesi, öğrencilerin eğitim deneyiminin ve akademik kurumların itibarının zedelenmesi söz konusu olmaktadır (Husu, 2001). En kaygı verici sonuçlardan bir diğeri de, cam tavan sendromu yaşayan kadın öğretim elemanlarının yurt dışı üniversitelere yönelmesi

ve yaşanacak beyin göçünün ülkenin entelektüel sermayesinin azalmasına yol açması olarak ele alınmaktadır (O'Connor, 2020).

Alanyazında Yükseköğretimde yaşanan cam tavan sendromuna yönelik çözüm önerileri (Morley, 2013; O'Connor, 2019) diğer sektörlerle benzerlik gösterse de temel bazı noktalar üzerinde durulduğu görülmektedir. Öncelikle cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanmasına yönelik öneriler arasında Yükseköğretim kurumlarında cinsiyet eşitliğini teşvik eden politikaların uygulanması, kadın öğretim elemanlarının kariyerlerinde ilerlemelerinin desteklenmesi, ilgili politikaların etkin bir şekilde hayata geçirilmesi ön plana çıkmaktadır. Bir diğer öneri olarak mentörlük ve destek programlarının geliştirilmesi dikkat çekmektedir. Kadın öğretim elemanlarının profesyonel gelişimlerini destekleyecek, liderlik pozisyonlarına yükselmesini kolaylaştırabilecek mentörlük ve kariyer destek programlarının oluşturulması ile gerek farkındalık, gerek hayata geçirme, gerekse sürdürülebilir kılma konularında akademik kariyer planları yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Sands, Parson & Duane, 1991). Ayrıca esnek çalışma düzenlemeleri özellikle kadın öğretim elemanları için elzem görünmektedir. İş ve aile hayatını dengelemek için esnek çalışma düzenlemelerinin uygulanması yoluyla özellikle üst düzey düşünme becerilerini kullanmak zorunda olmanın yanı sıra pratik hayatın gerekliliklerini yerine getirmek konusunda denge kurma ihtiyacı olan kadın öğretim elemanlarının kariyerlerinde ilerlemelerinin desteklenebileceği öne sürülmektedir (Kossek & Distelberg, 2009). Son olarak, cinsiyet önyargılarını ve ayrımcılığı azaltmak için farkındalık ve eğitim programlarının düzenlenmesi, bu programların kadın erkek tüm çalışanları kapsayacak şekilde tasarlanmasının önemi vurgulanmakta ve bu programlar yoluyla kurumsal kültürün değişmesinin ve daha kapsayıcı bir ortam yaratılmasının mümkün olabileceğine dikkat çekilmektedir (Feyerhem & Vick, 2005).

Yükseköğretimde kadınların yaşadığı cam tavan sendromu, kadın öğretim elemanlarının ve öğrencilerin potansiyellerini gerçekleştirmelerini engelleyerek hem kişisel hem de kurumsal düzeyde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu sendromun önlenmesi ve ortadan kaldırılması için, yukarıda özetlenen önerileri destekleyecek ve uygulanır kılacak somut modellere ihtiyaç vardır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde kadınların yeteneklerini tam anlamıyla kullanabilecekleri bir ortam yaratılmasına katkıda bulunacak ve dolayısıyla eğitim kalitesini ve toplumsal gelişimi olumlu yönde etkileyebilecek bir yaklaşım ele alınacaktır.

Bir Çözüm Önerisi Olarak Gelişime Açık Zihin Yapısı (Growth Mindset)

Kadınların toplumun yerleşik tutum ve yargılarına dayalı davranış kalıplarını benimsemelerinin yanı sıra kemikleşmiş örgüt kültürü ve işleyişleri sonucunda kariyer gelişim planlarını sınırlamaları önemli bir sorun olarak dile getirilmiştir (Barutçugil, 2002; Smith, Caputti & Crittenden, 2012; Terzi ve Deniz, 2020). Tutum ve davranışlarda değişimlerin sağlıklı ve sürdürülebilir olması için dış ve iç koşullarda kökten dönüşümler gerekebilir. Kişinin zihin yapısının değişimi iç koşullarda yaşanacak dönüşümlere örnek olarak gösterilebilir. İnsanların zihin yapıları düşünceleri, değerleri, hayata yönelik düşünceleri ve anlam arayışları gibi çeşitli bileşenlerden olur. Bu çalışmada, kadınların cam tavan sendromu yaşamalarına çözüm önerisi olarak uluslararası alanyazında *Growth Mindset* olarak yer alan ve bu çalışmada Türkçe karşılığı *Gelişime Açık Zihin* (GZ) yapısı olarak adlandırılan bir düşünme ve davranma yaklaşımı ele alınmıştır.

Kavram olarak Gelişime Açık Zihin Yapısı

Carol Dweck (2006) tarafından geliştirilen Zihin Yapısı Kuramı (Mindset Theory) *sabit* ve *gelişime açık* olarak adlandırılan iki farklı düşünme biçimi olduğu savına dayanmaktadır. Bu sava göre, Sabit Zihin (Fixed Mindset) yapısına sahip bireyler, yeteneklerinin ve zekâlarının değiştirilemeyeceğini düşündükleri için zorluklarla karşılaştıklarında kolayca pes edebilir ve başarısızlıklarını kendi sınırlılıkları veya yeteneksizlikleri olarak algırlar. Mevcut durumlarını kaybetmekten korktukları için

risk ve inisiyatif almaktan, yenilikçi ve girişimci adımlar atmaktan uzak dururlar. Öte yandan, Gelişime Açık Zihin (Growth Mindset) yapısına sahip bireyler ise yeteneklerinin ve zekâlarının geliştirilebileceğine inanır ve zorlukları fırsat olarak görürler. Çaba göstermenin, öğrenmenin ve gelişmenin önemini kavrarlar. Eleştiriye açık olup, geri bildirimleri bir gelişim fırsatı olarak değerlendirirler. Başkalarının başarısından ilham alır ve kendi potansiyellerini gerçekleştirmek için çaba harcarlar. GZ başarıyı sadece doğuştan gelen yeteneklere değil, çaba, özveri ve sürekli öğrenme sürecine dayandıran bir bakış açısını temsil eder. Özellikle engellerle karşılaşan öğrencilerin gösterdikleri tepkilerin farklılığından yola çıkan Dweck (2006) bazı bireylerin başarısızlık karşısında yılmadan mücadeleye devam ederken, bazılarının geri çekilme davranışı sergilemesi üzerine çalışma arkadaşları ile birlikte yaptığı çeşitli araştırmalara dayanarak Zihin Kuramını (Mindset Theory) geliştirmiştir. Başlangıçta öğrenciler ve öğrencilerin okul başarı durumları üzerine odaklanan çalışmalar zaman içinde yetişkinleri ve yetişkinlere ait farklı ortam ve bileşenleri içerecek şekilde genişlemiştir (Blackwell, Trzesniewski ve Dweck, 2007; Burnette, Russel, Hoyt, Orvidas and Widman, 2018; Good, Rattan & Dweck, 2012; McCutchen, Jones, Carbonneau & Mueller, 2016; Schmidt, Shumow, & Kackar-Cam, 2017; Sriram, 2014; Yeager & Dweck, 2012; Yeager & Dweck, 2020).

Özveri, azim, sebat, yılmazlık gibi kişilik özelliklerinin yanı sıra çalışma ve öğrenme yoluyla kişinin yeteneklerini geliştirilebileceğine inanması olarak özetlenebilecek bu zihin yapısı, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerine ve hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olabilir. Dweck'in çalışmaları, GZ'nin eğitimde ve kişisel gelişimde önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Dweck (2006) GZ yapısına sahip olan bireylerin çözüm odaklı ve rekabetçi kişilik özellikleri sergileyerek hem kendilerinin hem de örgütlerinin gelişimine yaptığı katkılara dikkat çekmiştir. Çalışma hayatında GZ odaklı bireylerin sergiledikleri özellikler şöyle özetlenebilir:

- Performans ve Üretkenlik: GZ yapısına sahip çalışanlar, daha yüksek performans sergiler ve işlerine daha fazla katkı sağlarlar. Bu çalışanlar, başarısızlıkları bir öğrenme fırsatı olarak görür ve bu da uzun vadeli başarıyı destekler (Dweck, 2012).
- Motivasyon ve Bağlılık: GZ yapısı çalışanların motivasyonunu artırır. Çalışanlar, becerilerini geliştirebileceklerine inanarak işlerine daha bağlı ve motive olurlar (Blackwell, Trzesniewski, & Dweck, 2007).
- Yenilikçilik ve Uyum: GZ yapısına sahip bireyler yeniliğe açık ve değişimlere uyum becerisi yüksek kişilerdir. Benzer şekilde, GZ yapısının hâkim olduğu örgütler de yenilikçiliği ve değişime uyumu teşvik eder. Bu organizasyonlar, sürekli gelişim ve yenilik peşinde koşarak rekabet avantajı elde ederler (Heslin & Keating, 2017).

Cam Tavanı Kırarak İçin Gelişime Açık Zihin Yapısı

Hızla değişen dünyanın getirdiği koşullar GZ yapısına sahip olmayı her zamankinden daha da önemli hale getirmektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı kariyerlerinde ilerlemeyi gerçekleştirilmeyen ya da geciktiren kadınlar için GZ yapısına sahip olmak özel bir önem taşımaktadır. Sıkı bir şekilde çalışma, engeller ve zorluklar karşısında pes etmeme, karşılaşılan güçlükleri ve başarısızlıkları öğrenme fırsatı olarak değerlendirme, başkalarının başarılarından ilham alma ve süreğen bir öğrenme kültürü oluşturma kadınların kariyerlerinde ilerlemelerine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle kadın çalışanlara yönelik çeşitli eğitim programları yoluyla hem farkındalık yaratmak hem de kişilere, örgütlere ve topluma katkıda bulunmak mümkündür. Bu programların temel çerçevesi şöyle oluşturulabilir:

Şekil 1. Gelişime Açık Zihin Yapısı Eğitim Programının Bileşenleri

Yukarıdaki şema yer alan bileşenler GZ yapısına sahip olabilmek için bireylerin edinmesi gereken kazanımları içermektedir (Şekil 1). Bloom (1969) tarafından geliştirilen eğitsel hedeflerin taksonomisi dikkate alınarak belirlenen bu bileşenlerin içeriği hakkında kısaca şu açıklamalar yapılabilir:

- **GZ Yapısını ve Önemi Kavrama:** Bilişsel öğrenme alanının ilk basamağını oluşturan bilgi basamağının gereği olarak GZ'nin ne olduğu, nerede, ne zaman, hangi koşullarda, ne tür ihtiyaçlara bağlı olarak ortaya çıktığı hakkında bilgi edinilmesi bu bileşenin ilk parçasıdır. Bunun ardından bilişsel öğrenme alanının ikinci basamağı olan kavramanın gereği olarak bir önceki basamakta edindiği bilgileri özümsemesi, GZ yapısına sahip olmanın önemi, özellikle kadınlarda girişimciliği ve liderliği baskılayan sabit zihin yapısı yerine gelişime açık zihin yapısına sahip olmanın gerekliliği ve ulaşılabilirliği gibi hususlarda açıklama yapabilmesi gelmektedir.
- **Öğrenme ve Gelişim Fırsatları Yaratma:** Bu bileşende kadınların GZ yapısını benimsemeleri için sistemli bir şekilde öğrenme ve gelişim fırsatlarına erişimleri yer almaktadır. Zorluklar karşısında yılmama, hatalardan ders alarak yeni öğrenmeler kazanma, doğru rol modeller ışığında hedef davranışları uygulama bu fırsatlara örnek olabilir. Hatalardan ders çıkarma ve bu deneyimi diğer çalışanlarla paylaşma öğrenmeyi çeşitlendirir ve öğreneni cesaretlendirir. Bu yaklaşım yoluyla yenilikçiliğin teşvik edilmesi ve çalışanların risk almasını sağlanabilir. Çeşitli eğitim etkinlikleri, mentorluk ve koçluk uygulamaları yoluyla GZ yapısına sahip bireylerin edinmesi gereken kazanımlar ve daha önce edinilen ve önemi kavranan beceri ve davranışların sergilenmesi yine bu bileşenin içerikleridir. Özellikle gerçek hayat hikâyelerine dayalı örnekler, kolaydan zora doğru gerçekçi, somut hedeflerin erişilebilirliğinin sağlanması yoluyla inşa edilecek özgüven, düzenli geri bildirim sağlanması bu basamağın en önemli bileşenleri arasındadır. Geribildirimlerin öğrenme ve gelişim fırsatlarına odaklanması; başarıların hem kişinin kendisi hem de başkaları tarafından takdir edilmesi çalışanın kendine güveni ve motivasyonu açısından önem taşımaktadır (Anseel, Lievens, & Schollaert, 2009).
- **Öğrenme ve İlerleme Kültürü Oluşturma:** Bir önceki bileşende yer alan bilgi, beceri ve kazanımların sürekliliği, gerektiğinde güncellenmesi, analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarının hayatın bir gereği olarak uygulanmasıyla olur. Bu nedenle, yeni keşifler, icatlar ve yenilikler peşinde olmayı sağlayacak merak duygusu, bu duygunun araştırma, inceleme, bilgi toplama, bilgiyi ayıklama, sınıflandırma, ilişkilendirme gibi kazanımlarla desteklenmesi ve ürüne yönelik öğrenme yolculuğunun düzenli aralıklarla değerlendirme sürecinden geçmesi kalıcı bir öğrenme kültürü oluşturmada temel yapı taşlarıdır.

Yukarıda söz edilen basamakların tasarlanma aşamasında etkinlik zenginliği ve çeşitliliği dikkate alınmalıdır. Özellikle gerçek hayatta GZ yapısına sahip kadınların hikâyeleri; bu hikâyelerin geçmişten bugüne belgeleri; yüz yüze veya online etkinlikler yoluyla GZ yapısına sahip kadınlarla yapılacak başarı söyleşileri programda yer almalıdır. İnsanların zihin yapılarını değiştirmeleri ilk bakışta zor gibi görünebilir. Ancak, özellikle yetişkinlerin somut çözüm önerilerini uygulamaya koyarak sistemli bir

süreç sonunda bir ürün, kazanç, ilerleme veya başarı elde etmeleri değişimin ilk evresini başlatacaktır. Bu evrenin sürekliliğe evrilmesi için girişimcilik, yenilikçilik, teknoloji okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve finansal okuryazarlık gibi becerilerin kazanımını sağlayacak veya güncelleyecek eğitim etkinlikleri de programa yerleştirilmelidir.

Tüm kadın çalışanlar için uygulanabilecek bu önerilerin Yükseköğretim açısından avantajı hedef kitlenin erişilebilirlik kolaylığının yanı sıra gerek donanım gerekse deneyim açısından avantajları olmasıdır. Türkiye’de kadınların eğitim ve istihdam oranları dikkate alındığında, yükseköğretim düzeyinde eğitim ve istihdam imkânı elde kadınların zaten gelişime açık bir düşünme ve uygulama yollarına sahip oldukları kanısına varılabilir. Burada yapılması gereken bu zihin yapısını üst düzey pozisyonlara gelme ya da liderlik davranışları gösterme hedeflerine evirmek olmalıdır. Özellikle bürokratik süreçlerden yılmama, yerleşik kadın rolleri ile iş hayatı arasında denge kurma, yükseköğretimin koşullarına özgü eğitim ve mentorluk olanaklarından faydalanma üzerine yoğunlaşmak öncelikli adımlar gibi görünmektedir.

SONUÇ

Kadınlarda cam tavan sendromu, cinsiyet eşitsizliğinin ve kadınların kariyer hayatında ilerlemesinde karşılaştığı zorlukların önemli bir göstergesidir. Bu sorunun üstesinden gelmek, iş yerlerinde daha adil ve kapsayıcı bir ortamın oluşturulmasına katkıda bulunabilir ve kadınların liderlik pozisyonlarında daha fazla temsil edilmelerini sağlayabilir. Bu nedenle, cam tavan sendromuyla mücadele etmek için çeşitli politikaların ve programların uygulanması ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemlidir. İş yerinde kadınların GZ yapısına sahip olmalarına katkıda bulunacak eğitim etkinlikleri gerçekleştirmek ve GZ yapısına sahip kadınların sayısını artırmak sadece çalışanların kişisel ve profesyonel gelişimlerine değil aynı zamanda iş yerlerine de önemli katkılar sağlar. Zekâlarının ve yeteneklerinin gelişebileceğine inanan, zorluklar ve başarısızlıklar karşısında yılmadan mücadeleye devam eden, her türlü koşulu öğrenme fırsatına çevirmeyi bilen kadınların oluşturacağı öğrenme ve gelişme kültürü birey, kurum ve toplum açısından önemli kazanımlar sağlar.

Etik Beyan

Bu çalışmada etik beyana gerek yoktur.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışmada etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tek yazarlıdır.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4 Kaliteli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 8 İnsana Yakışır İş ve Büyüme

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 10 Eşitsizliklerin Azaltılması

KAYNAKLAR

- Anseel, F., Lievens, F., & Schollaert, E. (2009). Reflection as a strategy to enhance task performance after feedback. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 110(1), 23-35.
- Atay, Ö., Gürgen, N.E., & İmamoğlu, E. (2022). Türkiye’de kadın akademisyenlerde algılanan cam tavan sendromu araştırması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 170 – 182.
- Ayrancı, E., & Gürbüz, T. (2012). Considering glass ceiling in Turkey: Ideas of executives in education sector regarding women in the workplace. *International Journal of Human Resource Studies*, 2(4), 126-151.
- Bain, O., & Cummings, W. (2000). Academe's glass ceiling: societal, professional-organizational, and institutional barriers to the career advancement of academic women. *Comparative Education Review*, 44(4), 493-514.
- Baker, M. (2010). Career confidence and gendered expectations of academic promotion. *Journal of Sociology*, 46(3), 317-334.
- Barutçugil, İ. (2002). *İş Hayatında Kadın Yönetici*. Kariyer Yayınları.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman.
- Blackwell, L. S., Trzesniewski, K. H., & Dweck, C. S. (2007). Implicit theories of intelligence predict achievement across an adolescent transition: A longitudinal study and an intervention. *Child Development*, 78(1), 246-263.
- Blair_loy, M., & DeHart, G. (2003). Family and career trajectories among African American female attorneys. *Journal of Family*, 24(7), 908-933.
- Bloom, B. S. (1969). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, Cognitive domain*. McKay.
- Bozgeyikli, H, Görgülü, Z., & Boğazlıyan, E. E. (2024). Not joblessness but a job I dislike scares me: Exploring employment anxiety. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi (AKEF) Dergisi*, 6(1), 16-29.
- Burnette, J.L. Michelle V. R., Crystal L. H., Kasey O., & Widman, L. (2018), An online growth mindset intervention in a sample of rural adolescent girls . *British Journal of Educational Psychology*, 88, 428–445
- Carnes, M., Morrissey, C., & Geller, S. E. (2008). Women's health and women's leadership in academic medicine: Hitting the same glass ceiling?. *Journal of Women's Health*, 17(9), 1453-1462.
- Dreher, G.F. (2003). Breaking the glass ceiling: The effects of sex ratios and work-life programs on female leadership at the top. *Human Relations*, 56(5), 541–562.
- Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.
- Dweck, C. S. (2012). *Mindset: How you can fulfill your potential*. Constable & Robinson Limited.
- Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). *Through the labyrinth: The truth about how women become leaders*. Harvard Business Press.
- Feyerherm, A., & Vick, Y. H. (2005). Generation X women in high technology: Overcoming gender and generational challenges to succeed in the corporate environment. *Career Development International*, 10(3), 216–227.
- Gardiner, M., Tiggemann, M., Kearns, H., & Marshall, K. (2007). Show me the money! An empirical

- analysis of mentoring outcomes for women in academia. *Higher Education Research & Development*, 26(4), 425-442.
- Good, C., Rattan, A., ve Dweck, C. S. (2012). Why do women opt out? Sense of belonging and women's representation in mathematics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 700–717.
- Güven, S. ve Uçar, M. (2019). *Kariyer engelleri: Cam tavan Konusuna ilişkin 2009- 2019 Yılları Arasında Yapılan Tezlerin İncelenmesi*. Çanakkale: 14. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı-2-4 Mayıs, 100-108.
- Heslin, P. A., & Keating, L. A. (2017). In learning mode? The role of mindsets in derailing and enabling experiential leadership development. *Leadership Quarterly*, 28(3), 367-384.
- Husu, L. (2001). On metaphors on the position of women in academia and science. *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, 9(3), 172-181.
- Ibarra, H. (1993). Personal networks of women and minorities in management: A conceptual framework. *The Academy of Management Review*, 18(1), 56-87.
- Kabat-Farr, D., & Cortina, L. M. (2014). Sex-based harassment in employment: New insights into gender and context. *Law and Human Behavior*, 38(1), 58-72.
- Kafes, M. (2019). Türkiye'de kadınların maruz kaldığı cam tavan davranışı üzerine sağlık kurumlarında yapılmış çalışmaların bir incelemesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 25-30.
- Kalev, A. (2009). Cracking the glass cages? restructuring and ascriptive inequality at work. *American Journal of Sociology*, 114 (6), 1591–1643.
- Kelly, E., & Dobbin, F. (1998). How affirmative action became diversity management: Employer response to antidiscrimination law, 1961–1996. *American Behavioral Scientist*, 41(7), 960–984.
- Kossek, E. E., & Distelberg, B. (2009). Work and family employment policy for a transformed workforce: Trends and themes. In *Work-lifepolicies that make a real difference for individuals, families, and organizations* (N. Crouter & A. Booth, Eds.) (pp. 3-49). Emerald Group Publishing Limited.
- Mason, M. A., & Goulden, M. (2004). Marriage and Baby Blues: Redefining Gender Equity in the Academy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 596(1), 86-103.
- McCutchen, K. L., Jones, M. H., Carbonneau, K. J., ve Mueller, C. E. (2016). Mindset and standardized testing over time, *Learning and Individual Differences*, 45, 208-213.
- Morley, L. (2013). *Women and Higher Education Leadership: Absences and Aspirations*. Leadership Foundation for Higher Education.
- Morrison, A. M., White, R. P., & Van Velsor, E. (1987). *Breaking the glass ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations?*. Pearson Education.
- O'Connor, P. (2019). Gender imbalance in senior positions in higher education: What is the problem? What can be done? *Policy Reviews in Higher Education*, 3 (1):28-50.
- OECD (2014), *Women, Government and Policy Making in OECD Countries: Fostering Diversity for Inclusive Growth*, OECD Publishing, Paris. https://www.oecd-ilibrary.org/governance/women-government-and-policy-making-in-oecd-countries_9789264210745-en
- Öztürk, İ., Şimşek & A. H. (2019). Systematic review of glass ceiling effect in academia: the case of Turkey. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 483-499.

- Ragins, B. R., & Cotton, J. L. (1999). Mentor functions and outcomes: A comparison of men and women in formal and informal mentoring relationships. *Journal of Applied Psychology*, 84(4), 529–550.
- Ridgeway, C. L. (2001). Gender, status and leadership. *Journal of Social Issues*, 57(4), 637–655.
- Sands, R. G., Parson, L. A., & Duane, J. (1991). Faculty Mentoring Faculty in a Public University. *The Journal of Higher Education*, 62(2), 174–193.
- Schmidt, J.A., Shumow, L., Kackar-Cam, H.Z. (2017). Does mindset intervention predict students' daily experience in classrooms: A comparison of seventh and ninth graders trajectories. *Journal of Youth Adolescence*, 46, 582-602.
- Smith, P., Caputi, P. & Crittenden, N. (2012). How are women's glass ceiling beliefs related to career success?. *Career Development International*, 17(5), 458-474.
- Terzi, G. & Deniz, L. (2020). Türkiye'de cam tavan üzerine yapılan lisansüstü tezlere yönelik bir meta-değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 423-452.
- UN WOMEN. (2023). *Progress on the sustainable development goals: The gender snapshot* <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/09/progress-on-the-sustainable-development-goals-the-gender-snapshot-2023> adresinden erişildi.
- US Department of Labor (1995). *Good for business: Making full use of the nation's human capital. the environmental scan. A Fact-Finding Report of the Federal Glass Ceiling Commission.* <https://eric.ed.gov/?id=ED407540> adresinden erişildi.
- Warren, A. K. (2009). *Cascading gender biases, compounding effects: An assessment of talent management systems.* Catalyst. https://www.catalyst.org/wp-content/uploads/2019/01/Cascading_Gender_Biases_Compounding_Effects_An_Assessment_of_Talent_Management_Systems.pdf adresinden erişildi.
- Yavuz, E., & Uzun, A. (2019). Türkiye'de 2000-2018 yılları arasında cam tavan kavramı ile ilgili çalışmaların incelenmesi ve yorumlanması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 697-718.
- Yeager, D. S., & Dweck, C. S. (2012). Mindsets that promote resilience: When students believe that personal characteristics can be developed. *Educational Psychologist*, 47(4): 302-314.
- Yeager, D. S., & Dweck, C. S. (2020). What can be learned from growth mindset controversies? *American Psychologist*, 75(9), 1269–1284.
- Yıldırım, T. (2019). Türkiye'de Akademi Kadınların Karşılaştığı Engeller: Cam Tavan Sendromu. *Eğitim ve Bilim*, 44(198), 303-319.

EXTENDED ABSTRACT

Although the number of women in the workforce is increasing, the proportion of women in managerial positions is significantly lower compared to men (OECD, 2014; UN WOMEN, 2023). This study, based on the argument that efforts should be made to promote gender equality and ensure greater representation of women in leadership positions, addresses two main issues. The first issue encompasses the concept of the "glass ceiling syndrome," which provides a critical perspective on the barriers women face in advancing beyond certain stages in the workplace, as discussed in the literature. The second issue relates to a potential solution to this problem, based on the theory of a growth mindset, which can be summarized as the belief that one can develop their abilities through hard work and learning, alongside personality traits such as dedication, determination, perseverance, and resilience. Within this framework, a literature-based review and discussion are presented.

The glass ceiling syndrome in women is a significant indicator of gender inequality and the challenges women face in advancing their careers in the modern business world and other areas of society. The term "glass ceiling syndrome" refers to an invisible barrier that allows women to climb the career ladder only up to a certain point, beyond which they struggle to be promoted to higher positions (Morrison, White, & Van Velsor, 1987). In higher education, this syndrome affects both female faculty members and female students and arises as a result of institutional structures, policies, and cultural norms (Bain & Cummings, 2000). A review of international literature reveals that the glass ceiling syndrome in higher education for women can stem from societal, personal, and institutional factors. Biases against women, gender discrimination, and the patriarchal societal understanding of women's roles are identified as significant barriers, particularly in reaching leadership positions (Kabat-Farr & Cortina, 2014). Due to the entrenched roles and responsibilities assigned to women in society, female faculty members often struggle to balance work and family obligations, and many are forced to prioritize family responsibilities over their careers (Mason & Goulden, 2004). The lack of sufficient mentoring and support systems for female faculty leads to their receiving less support than their male counterparts, resulting in career planning delays or obstacles (Gardiner, Tiggemann, Kearns, & Marshall, 2007). Moreover, certain institutional cultures and policies within higher education, which often reflect male-dominated structures, force women to contend with more challenges in their academic careers compared to men (Morley, 2013).

To prevent and eliminate glass ceiling syndrome, there is a need for radical changes in women's attitudes and mindsets towards the established structures and processes that often perpetuate traditional power dynamics, hinder innovation, and maintain the status quo. The Mindset Theory, developed by Carol Dweck (2006), might contribute to alleviate the effects of this syndrome. According to the theory, individuals with a growth mindset believe that their talents and intelligence can be developed and view challenges as opportunities. They understand the importance of effort, learning, and personal growth. They are open to criticism and see feedback as a chance for improvement. Inspired by the success of others, they work hard to realize their own potential. Dweck (2006) highlighted that individuals with a growth mindset exhibit solution-oriented and competitive characteristic, contributing to both their own development and that of their organizations. Growth Mindset can help individuals realize their potential and achieve their goals.

The glass ceiling syndrome in women is a significant indicator of gender inequality and the challenges women face in advancing their careers. Overcoming this issue can contribute to the creation of a more equitable and inclusive workplace environment and ensure greater representation of women in leadership positions. Therefore, implementing various policies and programs to combat the glass ceiling syndrome and promote gender equality is essential. Organizing training activities that help women develop a growth mindset in the workplace and increasing the number of women with a growth

mindset not only contributes to employees' personal and professional development but also brings significant benefits to the workplace. A culture of learning and development fostered by women who believe their intelligence and abilities can grow, persist through challenges and failures, and turn every circumstance into a learning opportunity offers substantial gains for individuals, institutions, and society as a whole. The rapidly changing conditions of today's world make having a growth mindset more important than ever. For women who, for various reasons, have not advanced in their careers or have experienced delays, adopting a growth mindset holds particular significance. Therefore, through various training programs aimed at female employees, it is possible not only to raise awareness but also to contribute to individuals, organizations, and society as a whole.

Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı Perspektifinde Covid-19 ve Sosyal Adalet: Türkiye'de Kadınların Deneyimleri

Zeynep ÖZMEN*

*Düzce Üniversitesi, Gümüşova Meslek Yüksek Okulu, Düzce, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 03.07.2024

Kabul Tarihi: 11.09.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Amartya Sen,
Kapasite Yaklaşımı,
Kadın,
Toplumsal Cinsiyet,
Pandemi.

COVID-19 pandemisi, dünya genelinde toplumsal eşitsizlikleri derinleştirirken, kadınlar üzerinde özellikle orantısız ve olumsuz etkiler yaratmıştır. Pandemi, kadınların zaten kısıtlı olan kaynaklara erişimini ve yaşam kalitesini daha da kötüleştirerek, uzun zamandır süregelen toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde elde edilen kazanımları tehdit etmiştir. Bu araştırma, Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı çerçevesinde, COVID-19 salgınının Türkiye'deki kadınların refah ve eylem özgürlüğü üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bireylerin ve toplumların özgürlüklerini genişletme süreci refah ve eylem özgürlüğüyle ilişkilidir. Refah, bireyin sahip olduğu imkanlar ve bunları kullanarak ulaşabildiği yaşam kalitesi olarak tanımlanmaktadır. Eylem özgürlüğü ise kişinin kendi değer ve hedefleri doğrultusunda seçimler yapabilme ve bunları hayata geçirebilme yetisidir. Bu çalışma, Türkiye'deki kadınların pandemi sürecindeki refah ve eylem özgürlüklerini değerlendirmek amacıyla nicel veri analizine dayanmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu, Dünya Bankası, UN Women gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların sağladığı mevcut istatistiksel veriler kullanılarak, pandeminin kadınların sağlık, eğitim, istihdam ve ev içi sorumluluklar üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bulgular, pandeminin kadınların refah özgürlüğünü ve eylem kapasitesini önemli ölçüde kısıtladığını göstermektedir. Kadınların iş yükü artmış, ev içi sorumlulukları yoğunlaşmış ve sağlık hizmetlerine erişimleri kısıtlanmıştır. Ayrıca, dijitalleşmenin ve uzaktan eğitimin getirdiği fırsat eşitsizlikleri, özellikle düşük gelirli ve kırsal bölgelerde yaşayan kadınların eğitimine erişimlerini zorlaştırmıştır. Pandemi, kadınların toplumsal konumlarını iyileştirme yolunda atılan adımları sekteye uğratmıştır. Krize çözüm olarak sunulan politikaların çoğu, neoliberal yaklaşımların etkisi altında şekillendiğinden, mevcut eşitsizlikleri pekiştirme riskini barındırmaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet adaletsizliğinin pandemi sonrasında da devam edeceğine işaret etmektedir.

Covid-19 and Social Justice in the Perspective of Amartya Sen's Capacity Approach: Women's Experiences in Türkiye

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 03.07.2024

Accepted: 11.09.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Amartya Sen,
Capacity Approach,
Woman,
Gender Equity,
Pandemic.

The COVID-19 pandemic has deepened social inequalities globally, disproportionately and negatively affecting women in particular. The pandemic has worsened women's already limited access to resources and quality of life, threatening the gains made in the long-standing struggle for gender equality. This study aims to examine the impact of the COVID-19 pandemic on the well-being and agency freedom of women in Turkey, using Amartya Sen's Capability Approach. The process of expanding freedoms for individuals and societies is closely related to well-being and agency freedom. Well-being is defined as the quality of life an individual has and the quality they can achieve using their available resources. Agency freedom, on the other hand, refers to the ability of a person to make choices and act according to their values and goals. This study is based on quantitative data analysis to evaluate the well-being and agency freedom of women during the pandemic in Turkey. Data provided by national and international organizations such as the Turkish Statistical Institute, the World Bank, and UN Women were used to analyze the effects of the pandemic on women's health, education, employment, and domestic responsibilities. The findings show that the pandemic significantly restricted women's well-being and agency capacities. Women's workloads increased, their domestic responsibilities intensified, and their access to healthcare services was limited. Additionally, the inequalities caused by digitalization and remote education have further restricted access to education for women, especially those living in low-income and rural areas. The pandemic has hindered the progress made in improving women's social status. Most of the policies proposed to address the crisis, shaped under the influence of neoliberal approaches, risk reinforcing existing inequalities. This suggests that gender injustice may continue even after the pandemic.

To cite this article:

Özmen, Z. (2024). Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı Perspektifinde Covid-19 ve Sosyal Adalet: Türkiye'de Kadınların Deneyimleri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 171-187. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.68>

*Corresponding Author: Zeynep ÖZMEN, zeynepozmen3426@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) paylaştığı en güncel verilere göre, 5 Haziran 2023 tarihi itibarıyla dünya genelinde 6.948.058 kişi COVID-19 nedeniyle hayatını kaybetmiş ve 769.434.857 doğrulanmış enfeksiyon vakası kaydedilmiştir (WHO, 2023). Pandeminin sosyal ve ekonomik etkileri ise oldukça çarpıcı olmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, 18 Temmuz 2020 tarihinde gerçekleştirdiği Nelson Mandela Konuşması'nda, salgının halihazırda var olan toplumsal sorunları gün yüzüne çıkardığı konusunda uyarıda bulunmuştur (2020): "COVID-19, inşa ettiğimiz toplumların kırılğan iskeletindeki çatlakları ortaya çıkaran bir röntgen gibidir." DSÖ Genel Direktörü Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus, 12 Ekim 2020 tarihinde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir (2020): "COVID-19, dünyamızdaki çatlakları ve eşitsizlikleri büyüteç altına aldı. Virüs, yoksul ve savunmasız insanları orantısız bir şekilde etkiliyor."

Bu makalede, COVID-19 pandemisinin tamamen yeni sorunlar yaratmaktan ziyade, önceden beri süregelen toplumsal sorunları derinleştirdiği varsayımından yola çıkılmaktadır. Bu, salgının hiçbir yeni zorluk veya mesele ortaya çıkarmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak, şu gerçeğin altını çizmek gerekir ki, eğer bu köklü problemler zaten mevcut olmasaydı veya pandeminin patlak vermesiyle daha da şiddetlenmeseydi, yeni sorunların üstesinden gelmek çok daha kolay olurdu.

Söz konusu sorunların büyük bir bölümünün kökeni, 1970'lerde Bretton Woods sisteminin çöküşünden bu yana küresel ölçekte ekonomik ve sosyal politikalara yön veren neoliberal politik-ekonomik modelde yatmaktadır (Harvey, 2005). Özellikle 1980'lerden itibaren neoliberalizm, devletin sosyal ve ekonomik alandan geri çekilmesini ve rekabetçi mantığın toplumsal yaşamın her alanına sirayet etmesini meşrulaştıran bir söylem haline gelmiştir (Brown, 2015). Neoliberal söyleme göre, bir birey toplumun beklediği başarı ölçütlerini karşılayamazsa, bu öncelikle onun kendi hatasıdır (Dardot ve Laval, 2014).

Sosyal ve ekonomik politikalar bağlamında neoliberal ajanda, ekonomik büyüme oranlarına ve ülkelerin rekabet gücüne mutlak öncelik vermektedir (Stiglitz, 2002). Örneğin eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitliği, içsel bir değere sahip olmaktan ziyade, neoliberal aktörler tarafından beşeri sermayeyi yükseltmenin ve ekonomiye katkı sunan çalışanların sayısını artırmanın birer aracı olarak görülmektedir (Unterhalter, 2007).

Sosyal adalet idealinin neoliberalizmle bağdaşmadığı varsayımından hareketle, birçok entelektüel, salgının patlak vermesiyle birlikte neoliberalizmin sonunu ve yepyeni bir dönemin başlangıcını heyecanla ilan etmiştir (Saad-Filho, 2020). Ne var ki, mevcut konjonktürde bu temenninin yakın gelecekte gerçekleşeceğine dair çok az işaret bulunmaktadır. Bu husus, pandeminin toplumsal cinsiyete özgü etkileri ve krize yönelik çözüm arayışları mercek altına alındığında daha da netlik kazanmaktadır (Alon vd., 2020).

Bu çalışma, COVID-19 pandemisinin Türkiye'deki kadınların refah ve eylem özgürlüğü üzerindeki etkilerini, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Makale şu şekilde organize edilmiştir: İlk olarak, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı tanıtılacak ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamındaki önemi tartışılacaktır. Diğer bölümlerde, COVID-19 pandemisinin Türkiye'de kadınlar üzerindeki etkileri istihdam, ev içi sorumluluklar, sağlık ve eğitim alanlarında incelenecektir. Kapasite yaklaşımı perspektifinden pandeminin kadınların refah ve eylem özgürlüğünü nasıl kısıtladığı analiz edilecektir. Üçüncü bölümde ise pandemi sürecinde benimsenen neoliberal yaklaşımlar ve bunların toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Son bölümde, genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı ve Sosyal Adalet

Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı, insan refahını ve yaşam kalitesini değerlendirmek için kullanılan bir çerçevedir. Bireyler arasındaki eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri anlamak için önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Sen'e göre, eşitsizlikler yalnızca gelir veya kaynakların dağılımından değil, aynı zamanda bireylerin kapasitelerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Sen, 1992).

Sen'in kapasite yaklaşımı, bireylerin refah ve eylemlilik özgürlüğünü sosyal adaletin temel göstergeleri olarak ele almaktadır. Refah özgürlüğü, bireylerin sağlık, ekonomik durum ve genel yaşam memnuniyeti gibi alanlarda sahip oldukları imkanları ifade ederken, eylemlilik özgürlüğü, bireylerin kendi değerlerine ve hedeflerine göre hareket edebilme kapasitelerini tanımlamaktadır. Tüm sosyal adalet tanımlarının en düşük ortak paydası, toplumun tüm üyeleri için temel güvenliğin varlığıdır (Rawls, 1971). Sosyal adalet kavramını geliştiren John Rawls (1971), adaletin en temelinde adil bir şekilde dağıtım yapılması gerektiğini savunmakta ve bu da her bireyin temel güvenliğe sahip olması gerektiği anlamına gelmektedir. Ancak Rawls'un sosyal adalet teorisinde, sosyal yükümlülükler temel güvenliğin sağlanması ve herkesin adil bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için önemli bir rol oynarken, Amartya Sen ve onun kapasite yaklaşımı bireye ve birey tarafından gerçekleştirilebilecek olana odaklanmaktadır (Keleher 2007, Meshelski 2019)

Sen'in kapasite yaklaşımı, bireylerin arzu ettiği yaşam tarzına odaklandığı için bu makalede tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, özellikle toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında oldukça değerlidir. Çünkü geleneksel refah yaklaşımları genellikle hane halkının refahına odaklanmakta ve hane içindeki bireylerin, özellikle de kadınların refahını göz ardı edebilmektedir. Bu geleneksel yaklaşımlarda kadınların ihtiyaçları, tercihleri ve özlemleri genellikle ailenin kollektif refahının altında toplanmakta ve ikinci plana atılmaktadır. Bir başka deyişle, kadınlar bağımsız bireyler olarak değil, ailenin bir parçası olarak görülmektedir. Bu durum, kadın kimliğinin ve kadınların refahının genellikle ailelerin refahı altında ele alınmasına neden olmaktadır (Robeyns, 2003).

Sen'in yaklaşımı ise her bireyin, kadın veya erkek, kendi başına değerli olduğunu ve kendi yaşam tarzını seçme özgürlüğüne sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır (Sen, 1999). Bu yaklaşım, kadınların bireysel refahını ve özgürlüğünü ön plana çıkararak, onların kendi yaşamları hakkında seçimler yapabilmesini, kararlar alabilmesini ve potansiyellerini gerçekleştirebilmesini savunmaktadır (Nussbaum, 2000; Robeyns, 2003). Dolayısıyla Sen'in kapasite yaklaşımı, kadınların aile içindeki rollerine ve sorumluluklarına indirgenemeyeceğini, aksine kendi yaşamlarının öznesi olmalarını ve özgürce gelişmelerini teşvik etmektedir (Keleher, 2007; Meshelski, 2019).

Çoğu araştırma, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini kaynaklar ve fırsatlar ekseninde ele almaktadır. Martha Nussbaum'un (2000) bu konuda kapasite yaklaşımını toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında genişlettiği çalışması önemli bir referans noktasıdır. Nussbaum, kadınların kendi potansiyellerini gerçekleştirme kapasitelerinin, toplumsal cinsiyet normları ve ekonomik yapılar nedeniyle kısıtlandığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Diane Elson (1995), toplumsal cinsiyet perspektifinden kalkınma politikalarını ele alırken, kadınların ekonomik katılımlarının, iş gücündeki görünmeyen emeklerinin ve ev içi sorumluluklarının yeterince değer görmediğini belirtmiştir. Elson, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini azaltmak için sosyal ve ekonomik politikalarda daha kapsamlı yaklaşımlar geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda hem Nussbaum hem de Elson, kadınların toplumsal cinsiyet normları ve yapısal ekonomik engeller nedeniyle kapasitelerinin nasıl sınırlandırıldığını ele alarak, Sen'in kapasite yaklaşımının toplumsal cinsiyet eşitliğine dair önemli bir araç sunduğunu ortaya koymaktadırlar.

COVID-19 pandemisinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkileri üzerine yapılan uluslararası çalışmalar, kadınların pandemiden orantısız bir şekilde etkilendiğini göstermektedir (UN

Women, 2020a). Del Boca vd. (2020), İtalya ve İspanya'da kadınların iş kayıplarının yanı sıra, ev içi sorumluluklarının nasıl arttığını analiz etmiştir. Benzer şekilde, Güney Kore ve Japonya'da yapılan araştırmalar, güvencesiz işlerde çalışan kadınların pandemi sürecinde daha fazla zarar gördüğünü ortaya koymuştur (Kim vd., 2020). Ancak bu çalışmalar, kadınların refahı ve eylem özgürlüğünü Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı çerçevesinde incelememektedir. Bu çalışma, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımını kullanarak, COVID-19'un toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini değerlendiren ilk çalışmalardan biridir ve bu nedenle toplumsal cinsiyet politikalarının geliştirilmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Bu makalede sunulan düşünceler, hem kadınların yaşam koşullarını ve toplumsal konumlarını hem de kadınların ikincilleştirilmesini üreten siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları ve süreçleri değiştirmeyi amaçlayan bir bakış açısıyla karakterize edilmektedir (Thiessen, 2008); bu da salgının toplumsal cinsiyet perspektifinden insanların yaşamlarını nasıl etkilediği ve toplumsal cinsiyetle ilgili hangi farklılıkların ortaya çıktığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, kapasite yaklaşımı, teorik düzeyde tartışılan kavramları (örneğin, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlenmesi) somut ve uygulanabilir hale getirmemize yardımcı olmaktadır (Sen, 1999); Robeyns, 2003) Kadınların kapasitelerini geliştirmek, seçeneklerini artırmak ve özgürce seçim yapabilmelerini sağlamak için neler yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sen'in yaklaşımına göre, sosyal politika bireylerin temel kapasitelerini (örneğin, sağlıklı olma, eğitilmiş olma, yeterli yaşam standardına sahip olma) geliştirmelerine yardımcı olmalıdır. Bu, insanların daha geniş bir seçenek yelpazesine sahip olmalarını ve özgürce seçim yapabilmelerini sağlamaktadır (Keleher, 2007; Meshelski 2019). Sen çalışmasında şöyle demektedir: "Bu nedenle, kişilerin değer verdikleri ve değer vermek için sebepleri olan yaşamları sürdürebilmeleri için 'kapasitelerinin' genişletilmesine özellikle dikkat edilmektedir" (Sen, 1999). Kalkınma politikası, insanların refahını artırmak ve sürdürülebilir bir kalkınmayı teşvik etmek için bu özgürlükleri genişletmeyi hedeflemelidir (Sen, 1999; Keleher, 2007).

Keleher'in tezinde, güçlendirme ve özgürlükler arasındaki ilişki önemli bir yer tutmaktadır. Keleher, Sen'in kapasite yaklaşımından etkilenerek, güçlendirmeyi bireylerin ve toplulukların özgürlüklerini genişletme süreci olarak görmektedir. Keleher'e göre, güçlendirme şu iki özgürlük alanlarıyla yakından ilişkilidir: refah özgürlüğü (well-being freedom) ve eylem özgürlüğü (agency freedom). Refah özgürlüğü, bireylerin kendi refahlarını artırma özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu, bireylerin sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini ve yaşam kalitelerini yükseltebilmeleri özgürlüğüdür. Eylem özgürlüğü ise, bireylerin ve toplulukların kendi kaderlerini tayin etme ve değişimi etkileme özgürlüğüdür (Keleher, 2007). Eylemlilik hem "karar verme yeteneği hem de verilen kararları uygulama yeteneği" olarak anlaşılabilir (Kabeer, 1999). Refah özgürlüğü ve eylem özgürlüğü birbiriyle bağlantılıdır. Kadınların refah özgürlüğü olmadan eylem özgürlüğünü tam olarak kullanmaları zordur. Öte yandan, eylem özgürlüğü olmadan refah özgürlüğü de sınırlı kalabilir. Bu iki terim, refah ve eylemlilik, bir sosyal bağlamın ne ölçüde sosyal olarak adil olduğunu değerlendirmek için kullanılabilir (Keleher, 2007). Elimdeki soruyla bağlantılı olarak bu, pandeminin bireylerin refahını ve eylemliliğini nasıl etkilediğini toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz etmek için kullanılacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki kadınların pandemi sürecinde refah ve eylem özgürlüklerinin nasıl etkilendiği analiz edilecektir. Çalışma kapsamında, Türkiye'deki mevcut istatistiksel veriler ve raporlar (Dünya Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu, UN Women ve Sağlık Bakanlığı gibi kaynaklardan alınan veriler) kullanılacaktır. Bu veriler, özellikle sağlık, eğitim, istihdam ve ev içi iş yükü gibi alanlarda pandeminin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkilerini ölçmeye odaklanacaktır. Metodolojik olarak, nicel veri analizi benimsenmiş olup, pandeminin kadınların refah düzeylerine etkisi sayısal göstergelerle değerlendirilecektir. Analiz sürecinde Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı, kadınların refah ve eylem

özgürlüklerinin ne ölçüde kısıtlandığını değerlendirmek için teorik bir temel olarak kullanılacaktır. Türkiye bağlamında kadınların pandemiden nasıl etkilendiği bu uluslararası literatürle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

COVID-19 Pandemisi ve Türkiye'de Kadınlar

Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı, bireylerin özgürlüklerini ve kapasitelerini geliştirmeye odaklanır. Ancak, özgürlükleri veya kapasiteleri doğrudan araştırmak metodolojik zorluklar barındırır. Bunun yerine, bireylerin gerçekleştirdiği işlevler (yani "kaynaklar ve yapabilirlikler") aracılığıyla dolaylı olarak sonuçlar çıkarılabilir (Sen, 1999; Robeyns, 2005).

COVID-19 pandemisinin bireylerin yaşamları üzerindeki etkisi, toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında oldukça çarpıcıdır. Pandemi, var olan eşitsizlikleri derinleştirmiş ve özellikle kadınların refah ve eylem özgürlüğünü kısıtlayan sonuçlar doğurmuştur (Power, 2020; UN Women, 2020a). Bu bağlamda, kadına yönelik şiddet, üzerinde durulması gereken kritik bir konudur.

Kadına yönelik şiddet hem kadınların refahını hem de failliğini, yani kendi yaşamları üzerindeki kontrol ve seçim yapma yeteneğini olumsuz yönde etkileyen bir sorundur (de Paz vd. 2020). Pandeminin başlangıcından bu yana, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütlerden gelen veriler, kadına yönelik şiddette küresel bir artış olduğunu göstermektedir (Peterman et al., 2020). BM Kadın Birimi (UN Women), bu durumun ciddiyetini vurgulamak için pandemi sırasında kadına yönelik şiddeti "Gölge Pandemi" olarak adlandırmaktadır (UN Women 2020c).

Sağlık sistemlerinin ve devlet yetkililerinin kapasitelerinin sınırlarına ulaştığı bu dönemde, şiddet sorununa öncelik verilmesi gerekmektedir (UN Women 2020c, UN Women, 2020b). Ancak, kadına yönelik şiddet konusu önceki çalışmalarda kapsamlı bir şekilde ele alındığından, bu makalede konuya detaylı olarak değinilmeyecektir. İlerleyen bölümlerde, pandeminin bireylerin refah ve eylem özgürlüğü üzerindeki kısıtlayıcı etkileri, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı perspektifinden detaylı olarak incelenecektir.

Pandemide Refah Özgürlüğü

Pandeminin Türkiye'de sosyal adalet üzerindeki cinsiyete dayalı etkisini değerlendirirken, bireylerin refah özgürlüğünün nasıl etkilendiğini incelemek önemlidir. Bireysel esenlik veya esenlik özgürlüğünün en önemli göstergeleri, fiziksel ve ruhsal sağlık ile genel yaşam memnuniyetidir. Fiziksel sağlık açısından bakıldığında, Türkiye'de de dünya genelindeki bulgulara benzer şekilde, COVID-19 hastalığından ölüm oranı erkeklerde kadınlara göre daha yüksektir (Sağlık Bakanlığı, 2021). Ancak, bu durum kadınların üzerindeki bakım yükünü artırmakta ve erkek aile üyelerinin kaybı durumunda kadınları daha savunmasız hale getirmektedir. Bir toplumun dul kadınlarla nasıl ilgilendiği ve bir kadının dul olarak istediği hayatı ne ölçüde sürdürebileceği, bu nedenle önemli bir sosyal adalet sorunu haline gelmektedir.

Türkiye'de dul kadınların durumu, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve geleneksel toplumsal normlar nedeniyle daha da kırılgan hale gelmektedir. Dul kadınlar, ekonomik zorluklar, sosyal dışlanma ve damgalanma gibi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Genç vd., 2023). Bu durum, kadınların refah özgürlüğünü ve istedikleri yaşamı sürdürme kapasitelerini önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

Pandemi, Türkiye'de kadınların ve erkeklerin fiziksel sağlığını ve refahını farklı şekillerde etkilemektedir. Kadınlar, çeşitli nedenlerle daha yüksek enfeksiyon riskine maruz kalmaktadır. Türkiye özelinde, bu durumun sebepleri arasında kadınların sağlık sektöründe daha fazla istihdam edilmesi, ev içi bakım rollerinin daha yoğun olması ve toplumsal cinsiyet normları yer almaktadır.

Türkiye'de sağlık sektöründe çalışanların önemli bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır (Sağlık

Bakanlığı, 2021). Kadınların sağlık sektöründeki konumları, pandemi sürecinde koruyucu ekipman gibi kaynakların dağıtımını etkilemektedir. Türkiye'de de dünya genelindeki eğilimlere benzer şekilde, kadınlar sağlık hizmetleri hiyerarşisinde genellikle daha alt kademelerde yer almaktadır. Hemşireler, ebeler ve diğer yardımcı sağlık personelinin büyük bir kısmı kadınlardan oluşmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2021). Bu meslekler, hiyerarşide genellikle doktorların altında yer almakta ve karar alma süreçlerinde daha az söz sahibi olmaktadır. Pandeminin başlarında, koruyucu ekipman sıkıntısı yaşandığında, eldeki kaynaklar öncelikle doktorlara ve üst düzey sağlık yöneticilerine dağıtılmış, hemşireler ve diğer sağlık çalışanları ise daha az öncelikli olarak görülmüştür (Özvarış vd., 2020).

Bu durum, kadın sağlık çalışanlarının COVID-19'a maruz kalma riskini artırmış ve onları enfeksiyona karşı daha savunmasız hale getirmiştir. Türk Hemşireler Derneği'nin yürüttüğü çalışmalara göre, pandemi sürecinde hemşirelerin büyük bir kısmı yeterli kişisel koruyucu ekipmana sahip olmadığını belirtmiştir (Şenol Çelik vd., 2021). Bu eksiklik, kadın sağlık çalışanlarının sağlığını ve refahını tehdit etmektedir.

Ayrıca, kadın sağlık çalışanlarının maruz kaldığı risk, sadece fiziksel sağlıklarını değil, ruh sağlıklarını da olumsuz etkilemektedir. Yoğun çalışma koşulları, enfeksiyon korkusu ve ailelerine hastalık bulaştırma endişesi, kadın sağlık çalışanlarında yüksek düzeyde stres ve tükenmişliğe neden olmaktadır (Labrague ve De los Santos, 2021).

OECD'nin (2020) kadınların Covid-19 ile mücadelenin merkezinde yer aldığını belirtmesinin nedenlerinden biri de Türkiye'de eğitim ve perakende gibi sektörlerde kadın istihdamının yüksek olmasıdır. Bu sektörler, doğaları gereği uzun süreli sosyal etkileşimi gerektirdiğinden, COVID-19'un yayılmasını kolaylaştırabilmektedir.

Türkiye'de eğitim sektöründe öğretmenlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2020 yılında öğretmenlerin %58,7'si kadındır (MEB, 2021). Pandemi sürecinde okulların kapanması ve uzaktan eğitime geçilmesi, kadın öğretmenlerin iş yükünü artırmıştır. Aynı zamanda, yüz yüze eğitime geçildiğinde, kadın öğretmenler öğrencilerle yakın temas halinde oldukları için enfeksiyon riskiyle daha fazla karşı karşıya kalmışlardır (Karakuş, 2024).

Sağlık hizmetlerindeki kısıtlamalar hamile kadınlar için özellikle dezavantajlı olabilmektedir; uluslararası düzeyde bugüne kadar edinilen deneyimler şunu göstermektedir: Aşırı yoğun sağlık hizmetleri, kaynakları genellikle doğum öncesi ve sonrası sağlık bakımı ve doğum kontrol yöntemleri de dahil olmak üzere kadınların ihtiyaç duyduğu hizmetlerden uzaklaştırmaktadır. Bu durum, cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişim eksikliğini daha da kötüleştirilmektedir (UN Women 2020b). Pandemi sürecinde sağlık hizmetlerindeki kısıtlamalar, Türkiye'de hamile kadınları ve cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimi olumsuz etkilemiştir. COVID-19 hastalarına öncelik verilmesi ve kaynakların salgınla mücadeleye yönlendirilmesi, diğer sağlık hizmetlerinde aksamalara neden olmuştur. Bu durum, hamile kadınların ve cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine ihtiyaç duyan bireylerin bakım almasını zorlaştırmıştır.

Ayrıca, pandemi sürecinde üreme sağlığı hizmetlerine erişimde de sorunlar yaşanmıştır. Aile planlaması danışmanlığı, doğum kontrol yöntemlerine erişim ve kürtaj hizmetleri sektöre uğramıştır. Bu durum, istenmeyen gebeliklerin ve güvensiz kürtajların artmasına neden olmuştur (Ataş vd., 2021). Türkiye'de zaten kısıtlı olan kürtaj hizmetleri, pandemiyle birlikte daha da erişilmez hale gelmiştir (Ataş vd., 2021).

Robert Koch Enstitüsü'nün sözleriyle (2020, s. 375): "Sosyal durumun, aile yapısının, istihdamın ve göç geçmişinin sağlık üzerindeki etkisi iyi belgelenmiştir". Bu nedenle, hassas gruplardan kadınların ek zorluklar ve sorunlar yaşaması ve dolayısıyla refahlarının önemli ölçüde daha fazla risk altında olması şaşırtıcı değildir (Thibaut, 2020). Bununla birlikte, kriz sırasında kadınların refah özgürlüğünün

erkeklerle kıyasla daha fazla azaldığı özetlenebilir.

Covid-19 Gölgesinde Kadınların Eylem Özgürlüğü

Eylem, "bireylerin karar verme kapasitesinin yanı sıra aldıkları kararları yerine getirme becerisi" anlamına gelmektedir (Kabeer, 1999). Toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, karar verme yeteneğinin içselleştirilmiş toplumsal cinsiyet kalıplarının ötesine geçen kararları da içerdiğini açıklığa kavuşturmak önemlidir (Kabeer, 1999). Toplumsal cinsiyet araştırmalarında, eylemliliğin en önemli göstergeleri arasında "artan özgüven ve özsaygı, karar alma süreçlerine katılım, evlilik içi şiddetten kurtulma, ekonomik bağımsızlık" yer almaktadır (Malhotra vd., 2002). Kabeer, eylemliliğin tam olarak gerçekleşebilmesi için bireylerin belirli bir refah düzeyine sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Sadece kaynakların veya fırsatların sağlanması yeterli değildir; aynı zamanda kadınların temel ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimlerinin sağlanması gerekmektedir (Kabeer, 1999). Ancak bu şekilde kadınlar, kendi yaşamları üzerinde gerçek bir kontrol sahibi olabilir ve eylemliliklerini tam olarak gerçekleştirebilirler. Bu çalışmada, eylemlilik nosyonu, bireylerin gündelik deneyimleri ve yaşam pratikleri bağlamında incelenerek daha somut ve anlaşılır bir çerçeveye oturtulmuştur.

Eğer eylemlilik özgürlüğü varsa, bireylerin gündelik hayatlarını kendi değerlerine ve bu değerlere dayalı kararlarına göre düzenlemeleri mümkündür. Bu da sosyal olarak adil bir toplum için belirleyici bir göstergedir. Gündelik hayat, bir kişinin hayatın farklı alanlarında günlük olarak gerçekleştirdiği çeşitli pratik faaliyetlerin düzenlenmesi anlamına gelir (Diezinger, 2008). Analitik amaçlar doğrultusunda gündelik hayat üç bileşeniyle, yani mekan, zaman ve sosyal ilişkiler (Täubig, 2009) ve bu üç boyut için en önemli iki kaynak olan mali kaynaklar ve eğitim (Bourdieu, 1986) ile ele alınmaktadır. Bu nedenle yol gösterici sorular şunlardır: Bireyler gündelik hayatlarının mekânsal, sosyal ve zamansal organizasyonunda ne ölçüde özgürdür? Gündelik hayatlarını düzenlemek için arzu ettikleri gelir ve eğitim düzeyine ne ölçüde sahiplerdir? Pandemiye bu sorular açısından bakarsak, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm bireyler için eylemlilik özgürlüğünün kısıtlandığı hemen anlaşılmaktadır. Pandemiye kontrol altına almak için gerekli önlemler, kaçınılmaz olarak bireylerin gündelik yaşamı düzenleme seçeneklerini etkilemektedir. Bununla birlikte, önlemlerin etkileri cinsiyetler için farklıdır. Kapasite yaklaşımı ve gündelik yaşam arasındaki teorik bağlantıyı kurmak ve benzer bir operasyonelleştirme biçimi olarak bireylerin gündelik yaşamlarını şekillendiren somut koşulları (yaşam koşulları) belirlenebilir. Bu koşullar arasında gelir, eğitim, sağlık, barınma, sosyal ilişkiler, çalışma koşulları vb. yer alabilir. Leßmann'ın (2006) "yaşam koşulları" kavramından yola çıkarak, kapasite yaklaşımını gündelik yaşam perspektifinden operasyonel hale getirmek, bireylerin somut deneyimlerini ve karşılaştıkları fırsat ve kısıtlamaları inceleyerek, kapasitelerini ve eylemliliklerini güçlendirmeye yönelik daha etkili politikalar ve müdahaleler geliştirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, kaynaklar eylemliliğin ancak ayrılabilir bir parçası olarak anlaşılmakta (Kabeer, 1999) ve bu nedenle yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasıyla ilgili olmadığı vurgulanmalıdır.

Gündelik hayatın mekânsal ve sosyal örgütlenmesi, izolasyon tedbirleri, evden çalışma imkânına sahip olanlar için uzaktan çalışma uygulamaları ve hareketliliği daha da kısıtlayan düzenlemelerle şekillenmektedir. Örneğin, Nisan 2021'de Türkiye genelinde kısmi kapanma sürecine girilmiş ve hafta sonları sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Yüksek risk grubundaki illerde ise daha katı önlemler hayata geçirilmiştir. Bu illerde, sokağa çıkma yasakları hafta içine de yayılmış ve insanların hareketliliği büyük ölçüde kısıtlanmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2021).

Bunun yanı sıra, il içi ve iller arası seyahat kısıtlamaları da getirilmiştir. Yüksek ve çok yüksek riskli illere giriş ve çıkışlar ancak zorunlu durumlarda, izin belgesi ile mümkün olmuştur. Diğer illerde ise seyahat ederken HES (Hayat Eve Sığar) kodu sorgulaması yapılmış ve toplu taşıma araçlarında yolcu

kapasitesi sınırlandırılmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2021).

Bireysel hareketliliğe yapılan müdahalelerin cinsiyete özgü bir etkisi de vardır; BM'nin Asya ve Pasifik bölgesinden elde ettiği veriler, kadınların %69'unun toplu taşıma sistemlerindeki aksaklıklardan etkilendiğini, erkeklerin oranının ise %63 olduğunu göstermektedir (UN Women, 2020a). Türkiye'de de erkeklerden daha fazla kadının toplu taşıma kullandığı bilinmektedir (Tosun ve Hiçdurmaz, 2022; Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Uygulamaları Projesi, 2022).

Pandemi sırasında kadınların artan iş yükü ve ev içi sorumlulukları, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, kadınların refah ve eylem özgürlüklerinin ciddi anlamda kısıtlandığı görülmektedir. Sen'in kapasite yaklaşımına göre, bireylerin refahı sadece gelir ya da kaynaklarla değil, onların gerçekleştirebilecekleri potansiyelleri ile ölçülür. Pandemi süresince kadınlar, ev içi sorumluluklarının artması nedeniyle kendi bireysel tercihlerine göre hareket edebilme özgürlüğünden mahrum kalmıştır. Okulların kapanması ve yaşlı bakımı gibi nedenlerle kadınlar, ev içi işlere ve çocuk bakımına daha fazla zaman ayırmak zorunda kalmıştır (Özkazanç-Pan ve Pullen, 2020). Birleşmiş Milletler verilerine göre, kadınların %43'ü pandeminin patlak vermesinden bu yana aile üyeleri için yemek pişirmeye ve hazırlamaya daha fazla zaman harcadığını iddia ederken, bu durum erkeklerin yalnızca %16'sı için geçerlidir (UN Women, 2020b). Avrupa ve Orta Asya'daki birçok ülkede kadınlar, ücretsiz işler için kayınvalideleri veya kendi anneleri gibi geniş ailelerine güvenebileceklerini belirtmektedir (UN Women, 2020b), bu da diğer kadınlar için daha fazla iş anlamına gelmektedir. Türkiye'deki tablo temelde bundan farklı olmamıştır (İlkaracan ve Memiş, 2021; Ünal vd., 2021; Özkazanç-Pan ve Pullen, 2020; Alpar, 2020; UN Women Türkiye, 2020). Ayrıca, enfeksiyon riski nedeniyle temizlikçi veya bebek bakıcısı gibi evle ilgili ücretli hizmetlerin çok daha az kullanıldığı varsayılabilir. Bu durum, güvencesiz işlerde çalışan birçok kadının (özel evlerde çalışan temizlikçiler gibi) aylarca gelir elde edemediği anlamına gelmiştir. Örneğin, Guler (2021) çalışmasında, pandemi sürecinde ev işçisi kadınların büyük çoğunluğunun işini kaybettiğini veya ücretsiz izne çıkarıldığını ortaya koymuştur. Araştırma, bebek bakıcılığı ve temizlik gibi enformel işlerde çalışan kadınların gelir güvencesinin olmadığını ve sosyal koruma mekanizmalarından yararlanamadıklarını vurgulamaktadır. Bu artan yük, kadınların kendi gelişimlerine, kariyerlerine veya refahlarını artıracak diğer faaliyetlere ayırabilecekleri zamanı azaltmış, böylece refah özgürlüklerini de sınırlandırmıştır.

Benzer şekilde, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Türkiye Ofisi'nin hazırladığı "COVID-19 Krizi ve Ev İşçileri" raporunda (2020), ev işçilerinin pandemi döneminde işsiz kalma, gelir kaybı ve sosyal güvenceden yoksun olma gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Rapor, ev işçilerinin çoğunluğunu oluşturan kadınların, pandemi öncesinde de düşük ücretler, uzun çalışma saatleri ve güvencesiz çalışma koşullarıyla mücadele ettiğini vurgulamaktadır.

Özellikle büyük şehirlerde, ağırlıklı olarak bireyselleştirilmiş yaşam tarzları nedeniyle, geniş ailenin kadınları ücretsiz işlerinde desteklediği varsayılmaz. Dolayısıyla burada, salgının gündelik hayatın örgütlenmesi ve bireylerin eylemliliği üzerinde toplumsal cinsiyet perspektifinden farklı bir etkisi olduğu söylenebilir. Sağlık hasarına ek olarak, Covid-19 salgınının ekonomik hasarı da dramatiktir ve bireylerin arzu ettikleri yaşam tarzı için mali kaynaklarını etkilemektedir. UNIDO'ya (2020) göre Covid-19, 1930'lardan bu yana yaşanan en büyük küresel ekonomik krize yol açmıştır. Bu durum, açlık ve aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi küresel Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasını daha da zorlaştırmıştır (UN Women, 2020b). Bununla birlikte, dünya genelinde kadınların salgının ekonomik etkilerinden erkeklere kıyasla daha fazla zarar gördüğüne dair göstergeler mevcuttur. Örneğin, Asya-Pasifik bölgesine ilişkin BM çalışmasının sonuçları, gelirdeki düşüşte cinsiyete özgü belirgin farklılıklara işaret etmiştir: Erkek çalışanların %19'u kriz öncesi döneme kıyasla daha az kazanırken, bu rakam kadın çalışanlar için %53'tür (UN Women, 2020a). Gelirdeki bu cinsiyet farkı pandeminin sona ermesinden sonra dünya genelinde artmıştır (World Bank, 2023).

Ekonomik açıdan, pandemi kadınların istihdamını erkeklere göre daha olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı zaten düşükken, pandemi sürecinde bu oran daha da azalmıştır (Özkazanç-Pan ve Pullen, 2020). Bunun temel nedenleri arasında, kadınların yoğunlaştığı hizmet sektörünün pandemiden daha fazla etkilenmesi ve çocukların uzaktan eğitime geçmesiyle birlikte kadınların ev içi bakım yükünün artması yer almaktadır (İlkkaracan ve Memiş, 2021). İlkkaracan'ın (2020) araştırmasına göre, pandemi döneminde kadınların yarısından fazlası işini kaybetmiş veya ücretsiz izne ayrılmıştır.

Ayrıca, yakın gelecekte daha fazla kadının kariyer beklentileri açısından bir gerileme yaşayacağına ve hatta aile üyelerine bakmak için işgücü piyasasını tamamen terk edeceğine dair korkular da olmuştur (de Paz vd., 2020). İstenen yaşam tarzı ve dolayısıyla eylem özgürlüğü için bir başka kaynak olan eğitim fırsatları, ekonomik fırsatlarla yakından ilişkilidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, hanelerin uğradığı ekonomik kayıpların bir sonucu olarak çocukların - özellikle de kız çocuklarının - ücretsiz ev işlerinde yer alacağı ve okula gitmeyeceği varsayılabilir (de Paz vd. 2020). Ekonomik krizlerin ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından dayatılan uyum programlarının neoliberal çözümlerinin bu tür etkileri olduğunu 1980'lerden biliyoruz (Moser, 1993).

Dijitalleşmenin tüm hanelere eşit şekilde ulaşmaması, çocukların (özellikle kız çocuklarının) eğitime yeterli erişime sahip olamama olasılığını da artırmaktadır. UNICEF, pandemi sonucunda bir milyardan fazla çocuğun eğitim sistemine eşit katılım fırsatını kaybedeceğini öngörmüştür; Ağustos 2020'de dünya genelinde en az 463 milyon çocuğun dijital eğitime erişimi olmadığı açıklanmıştır (UNICEF, 2020). Eğitim Reformu Girişimi'nin (ERG) "Türkiye'de Koronavirüsün Eğitime Etkileri" raporuna göre (2020), pandemi döneminde uzaktan eğitime erişemeyen öğrencilerin oranı %12'dir. Bu oran, kırsal alanlarda ve düşük gelirli hanelerde daha yüksektir. Rapor, dijital eşitsizliklerin özellikle kız çocuklarının eğitime erişimini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır.

Can ve Ozan'ın (2021) "Eğitim Bilişim Ağı (EBA): Covid-19 Küresel Salgınının Yansımaları" isimli çalışmasına göre, kız çocukları pandemi döneminde ev içi sorumluluklar ve bakım rolleri nedeniyle uzaktan eğitime katılmakta ve daha fazla zorluk yaşamaktadır. Çalışma, kız çocuklarının okullaşma oranlarının düşmesi ve okul terki riskinin artması konusunda uyarıda bulunmuştur. Uzaktan eğitim sürecinde, kız çocuklarının eğitime erişimi erkek çocuklarına göre daha kısıtlı olmuştur. Bu durum, enfeksiyon insidansının çok yüksek olduğu 2021 yılının başında bile pek çok kişinin yüz yüze eğitime geri dönülmesi çağrısında bulunmasının bir nedenidir.

Özetle, ilk olarak pandeminin bireylerin eylemlilik özgürlüğünü zedelediği ve yakın gelecekte de zedelemeye devam edeceği söylenebilir. İkinci olarak, kadınların ve erkeklerin eylemlilik özgürlüklerindeki bu bozulmadan farklı şekillerde etkilendikleri açıktır. Ortalama olarak, kriz kadınların eylemlilik özgürlüğünü erkeklerin eylemlilik özgürlüğünden daha fazla kısıtlamıştır. Burada da durum, özellikle kırılgan gruplar için kesişimsel bir perspektiften bakıldığında daha dramatiktir. Pandemi, kriz öncesinde zaten var olan toplumsal eşitsizliği daha da derinleştirmiştir.

Pandemi Sürecinde Neoliberal Yaklaşımlar

Pandeminin başta kadınlar olmak üzere tüm insanları etkileyen bu olumsuz etkileri sosyal adaletin önünde engel teşkil etmiştir. Bu çerçevede, krize verilen tepkilerin neoliberal unsurlarla karakterize edilmesi özellikle endişe verici olmuştur (Saad-Filho, 2020). Türkiye'de neoliberal politikaların izleri, pandemi sürecinde verilen tepkilerde görülebilmektedir. Örneğin, ekonomik destek paketleri ve teşvikler hazırlanırken toplumsal cinsiyet perspektifinin yeterince dikkate alınmaması, kadınların ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine neden olmuştur. İstihdam kayıpları, gelir eşitsizliği ve yoksulluk gibi sorunlar, kadınları daha derinden etkilemiştir (İlkkaracan, 2020; UN Women, 2020c).

Pandemi sürecinde neoliberal politikaların etkisi, üç temel alanda kendini göstermiştir: Okulların

kapatılması tartışmalarında insan sermayesinin korunmasına yapılan aşırı vurgu, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmeyen ekonomik teşvik paketleri ve ruh sağlığı sorunlarıyla mücadelede bireysel dayanıklılığa yapılan abartılı atıflar (Eğitim Reformu Girişimi, 2020; İlkaracan ve Memiş, 2021; Thibaut ve van Wijngaarden-Cremers, 2020). Bu üç örnek, salgın krizi sırasında alınan önlemlerin ve geliştirilen politikaların, neoliberal paradigmanın çizdiği sınırlar içinde kaldığını açıkça ortaya koymuştur.

Okulların kapatılması konusundaki tartışmalarda, eğitimin ekonomik getirilerine ve insan sermayesine yapılan vurgu, eğitimin sosyal ve bireysel gelişim açısından taşıdığı önemi gölgede bırakmıştır. Pandemi sürecinde Türkiye'de okulların açık tutulması ve eğitim faaliyetlerinin devam etmesi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Çocukların ve gençlerin enfeksiyon riskine maruz kalması, eğitim hakkı, ebeveynlerin iş yaşamındaki rolü ve ekonomik kaygılar arasındaki denge, sıklıkla gündeme gelmiştir (Karakuş, 2024).

İkinci olarak, Türkiye'de de pandemi sürecinde uygulanan ekonomik teşvik paketleri ve destek programları, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden eleştirilere maruz kalmıştır (Özkazanç-Pan ve Pullen, 2020). Ekonomik önlemler büyük ölçüde büyüme ve istihdam odaklı olmuş, salgının sosyo-kültürel ve toplumsal cinsiyetle ilgili etkileri yeterince dikkate alınmamıştır.

Üçüncü olarak, pandemi sürecinde Türkiye'de dayanıklılık kavramı sıklıkla gündeme gelmiş ve bireylerin krizle başa çıkma kapasitelerine vurgu yapılmıştır. Ancak, dayanıklılığın neoliberal bir bakış açısıyla ele alınması, krizin üstesinden gelme sorumluluğunu bireylere yüklemekte ve yapısal eşitsizlikleri göz ardı etmektedir (Thibaut ve van Wijngaarden-Cremers, 2020). Bu yaklaşım, bireyleri olumsuz deneyimler karşısında uyum sağlamaya, pozitif olmaya ve zorlukların üstesinden gelmeye çağırırken, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve kadınların maruz kaldığı şiddet, artan ev içi iş yükü, çocuk bakımı ve fiziksel ve duygusal stres gibi özel zorlukları yeterince dikkate almamaktadır (Alon vd., 2020; de Paz vd., 2020).

Ruh sağlığı alanında, bireylerin kendi başlarına sorunların üstesinden gelmesini bekleyen dayanıklılık söylemi, ruh sağlığı hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi ve psikososyal desteklerin artırılması gibi yapısal çözümlerin önüne geçmiştir (Thibaut ve van Wijngaarden-Cremers, 2020). Oysa, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınların refahını artırmak için kaynakların ve sorumlulukların adil dağıtımına yönelik bütüncül politikalara ihtiyaç vardır. Bu politikalar, kadınların ev içi iş yükünü azaltmayı, bakım hizmetlerine erişimi kolaylaştırmayı, istihdam olanaklarını artırmayı ve şiddete karşı koruma sağlamayı hedeflemelidir (Alon vd., 2020; Peterman vd., 2020; UN Women, 2020b).

SONUÇ

Eğer bireylerin refahı ve özgürce seçim yapabilme kapasitesi, sosyal açıdan adil bir toplumun temel ölçütleri olarak kabul edilirse, COVID-19 pandemisinin önceden var olan eşitsizlikleri derinleştirdiği ve yeni adaletsizlik biçimleri ortaya çıkardığı açıkça görülmektedir (Kabeer, 1999; Robeyns, 2003; Sen, 1999). Toplumsal cinsiyet merceğinden bakıldığında, salgının olumsuz etkilerinin kadınları orantısız bir şekilde etkilediği su götürmez bir gerçektir. Üstelik, bir kadının dezavantajlı veya marjinalize edilmiş bir gruba mensup olması durumunda, karşılaştığı zorlukların şiddeti daha da artmıştır (Genç vd., 2023; Özvarış vd., 2020).

Pandemi boyunca kadınlar hem sağlık hem de ekonomik açıdan erkeklere kıyasla daha büyük risklerle karşı karşıya kalmış, yaşam kalitelerini yükseltme ve potansiyellerini gerçekleştirme fırsatları bakımından daha fazla engelle yüzleşmek zorunda kalmıştır (Women, 2020a). Bu durum, son yıllarda yavaş da olsa kapanmaya başlayan toplumsal cinsiyet uçurumunun yeniden açılmasına ve eşitsizliklerin

derinleşmesine neden olmuştur. Endişe verici olan, salgına verilen tepkilerin ve geliştirilen çözümlerin çoğunun, neoliberal söylemlere içkin olan yapısal eşitsizlikleri yeniden üretmesidir.

Pandemi öncesinde dahi, Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE) gibi uluslararası kuruluşlar, mevcut ilerleme hızıyla toplumsal cinsiyet uçurumunun ancak on yıllar içinde kapatılabileceğini öngörmekteyken (Ünal vd., 2021), COVID-19 krizi bu süreyi daha da uzatmıştır. Tam da bu nedenle, salgının yarattığı sorunların üstesinden gelmek için önerilen çözümler ve politikalar, eşitsizlikleri pekiştiren eski söylemleri tekrar etmemeli, aksine toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik dönüştürücü bir perspektifi benimsemelidir. Ancak bu şekilde hem ulusal hem de küresel düzeyde cinsiyetler arası eşitliğin hâkim olduğu adil bir topluma ulaşmak mümkün olacaktır.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Gelecekteki Araştırmalar İçin Öneriler

Bu çalışma nitel veri analizi içermemekte ve tamamen nicel verilerle sınırlıdır; bu nedenle sonuçlar belirli bir örneklem üzerinde yapılan analizlerle sınırlıdır ve genelleme yapılırken dikkatli olunmalıdır. Pandeminin bireyler üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerini anlamak için nitel veri analizlerinin dahil edilmesi, daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, kadınların refahı ve eylem özgürlüğünü değerlendiren daha kapsamlı çalışmalarla genişletilmelidir. Özellikle pandemi sonrası dönemde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nasıl evrildiği ve kadınların sosyal ve ekonomik durumlarının ne yönde değiştiği üzerine uzun vadeli incelemeler yapılmalıdır. Ayrıca, kadınların sağlık, eğitim ve istihdam alanlarındaki deneyimlerini daha derinlemesine incelemek, pandeminin toplumsal etkilerine dair daha iyi politikalar oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

Politika yapıcılar için ise, kadınların refahını artırmak için daha kapsayıcı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetken politikalar geliştirilmelidir. Bu politikalar, sadece ekonomik büyümeyi hedeflemekle kalmayıp, aynı zamanda kadınların karar alma süreçlerine katılımını, sosyal güvenlik mekanizmalarına erişimlerini ve iş gücündeki temsil oranlarını artırmayı amaçlamalıdır. Ev içi bakım yükünü dengelemeye yönelik sosyal destek politikaları ve esnek çalışma modelleri kadınların pandemi sonrası dönemde iş gücüne dönüşlerini kolaylaştırabilir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının eğitim, sağlık ve çalışma yaşamına entegre edilmesi, kadınların kapasitelerini genişletmek ve sosyal adaleti sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmada etik beyana gerek yoktur.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışmada etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tek yazarlıdır.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 3 Sağlık ve Kaliteli Yaşam

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4 Kaliteli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme

KAYNAKLAR

- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. ve Tertilt, M. (2020). *The impact of COVID-19 on gender equality*. NBER Working Paper No. 26947. <https://doi.org/10.3386/w26947>
- Ataş, A. N., Bay, F. ve Kabakçı, E. (2021). Midwife-focused approach to sexual and reproductive health problems in COVID-19 pandemic. *Journal of Education and Research in Nursing*, 18(1), 26-29.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. İçinde John Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (ss. 241-258). Greenwood Press.
- Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Zone Books.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2014). *The new way of the world: On neoliberal society*. Verso.
- de Paz, C., Muller, M., Munoz Boudet, A. M. ve Gaddis, I. (2020). *Gender dimensions of the COVID-19 pandemic*. World Bank Policy Note. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33622> (Erişim tarihi: 05/05/2024)
- Del Boca, D., Oggero, N., Profeta, P. ve Rossi, M. (2020). Women's work, housework, and childcare, before and during COVID-19. *CESifo Economic Studies*, 66(3), 791-808. <https://doi.org/10.1093/cesifo/ifaa015>
- Diezinger, A. (2008). Alltägliche Lebensführung. İçinde Ruth Becker ve Beate Kortendiek (Ed.), *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung: Theorie, Methoden, Empirie* (ss. 221-226). VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-91972-0_26
- Eğitim Reformu Girişimi. (2020). *Türkiye'de Koronavirüsün Eğitime Etkileri*. <https://www.egitimreformugirisimi.org/turkiyede-koronavirusun-egitime-etkileri/> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Elson, D. (1995). Gender and development: Theoretical, empirical, and practical approaches. *World Development*, 23(11), 1957-1969. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00050-U](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00050-U)
- Fawole, O. I., Okedare, O. O. ve Reed, E. (2021). Home was not a safe haven: Women's experiences of intimate partner violence during the COVID-19 lockdown in Nigeria. *BMC Women's Health*, 21(1), 1-7. <https://doi.org/10.1186/s12905-021-01177-9>
- Genç, B. N., Aluç, S. S., Ergül, Ş. ve Nalbantoğlu, İ. (2023). Kadın yoksulluğu üzerine nitel bir araştırma. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 193-211. <https://doi.org/10.61861/spshcd.1371854>
- Ghebreyesus, T. A. (2020, October 12). *WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 12 October 2020*. World Health Organization. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---12-october-2020> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Guler, C. (2021). Covid-19 salgını döneminde ev işçilerinin derinleşen sorunları: İstanbul örneği. *Journal of Economy Culture and Society*, 64, 1-24. <https://doi.org/10.26650/JECS2021-880507>
- Guterres, A. (2020, July 18). *Secretary-General's Nelson Mandela Lecture: "Tackling the Inequality Pandemic: A New Social Contract for a New Era" [as delivered]*. United Nations Secretary-General. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-07-18/secretary-generals-nelson-mandela-lecture-%E2%80%9Ctackling-the-inequality-pandemic-new-social-contract-for-new-era%E2%80%9D-delivered> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.

- İçişleri Bakanlığı. (2021). 81 İl Valiliğine Tam Kapanma Tedbirleri Genelgesi. <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-tam-kapanma-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- İlkkaracan, İ. ve Memiş, E. (2021). Transformations in the Gender Gaps in Paid and Unpaid Work During the COVID-19 Pandemic: Findings from Turkey. *Feminist Economics*, 27(1-2), 288-309. <https://doi.org/10.1080/13545701.2020.1849764>
- International Labour Organization (ILO) Türkiye Ofisi. (2020). COVID-19 Krizi ve Ev İşçileri. https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_760314/lang--tr/index.htm (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435-464. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00125>
- Karakuş, R. İ. (2024). Covid 19 pandemi sürecinde eğitimde yaşanan sorunlara ilişkin yapılan öğretmen görüşleri araştırmaların incelenmesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education and Society In The 21st Century*, 13(37), 1-26.
- Keleher, L. (2007). *Empowerment and international development* [Yayımlanmamış doktora tezi]. University of Maryland.
- Kim, M. ve Park, S. (2020). Gender and COVID-19: A critical examination of pandemic response in South Korea and Japan. *Journal of Asian and African Studies*, 55(5), 679-694. <https://doi.org/10.1177/0021909620934056>
- Labrague, L. J. ve De los Santos, J. A. A. (2021). Fear of COVID-19, psychological distress, work satisfaction and turnover intention among frontline nurses. *Journal of Nursing Management*, 29(3), 395-403.
- Leßmann, O. (2006). Lebenslagen und Verwirklichungschancen (capability) - Verschiedene Wurzeln, ähnliche Konzepte. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*, 75(1), 30-42. <https://doi.org/10.3790/vjh.75.1.30>
- Malhotra, A., Schuler, S. R. ve Boender, C. (2002). *Measuring Women's Empowerment as a Variable in International Development*. World Bank. <https://www.ssatp.org/sites/ssatp/files/publications/HTML/Gender-RG/Source%20%20documents/Technical%20Reports/Gender%20Research/TEGEN5%20Measuring%20Women%27s%20Empowerment%20ICRW%202002.pdf> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- MEB. (2021). *Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2020-2021*. Milli Eğitim Bakanlığı. http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=424 (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Meshelski, K. (2019). Amartya Sen's nonideal theory of justice: Back to reality. *Ethics & Global Politics*, 12(2), 31-45. <https://doi.org/10.1080/16544951.2019.1612848>
- Moser, C. (1993). *Gender planning and development: Theory, practice and training*. Routledge.
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press.
- OECD. (2020). *Women at the core of the fight against COVID-19 crisis*. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). <https://doi.org/10.1787/553a8269-en>
- Özkazanç-Pan, B. ve Pullen, A. (2020). Gendered labour and work, even in pandemic times. *Gender, Work & Organization*, 27(5), 675-676. <https://doi.org/10.1111/gwao.12516>

- Özvarış, Ş. B., Kayı, İ., Mardin, D., Sakarya, S., Gürsoy, G., Yukarıkır, N. ve Başpınar, A. (2020). COVID-19 barriers and response strategies for survivors of violence against women and girls. *Bulletin of the World Health Organization*, 98(12), 851-852.
- Peterman, A., Potts, A., O'Donnell, M., Thompson, K., Shah, N., Oertelt-Prigione, S. ve van Gelder, N. (2020). *Pandemics and violence against women and children*. Center for Global Development Working Paper 528. <https://www.cgdev.org/publication/pandemics-and-violence-against-women-and-children> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Power, K. (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16(1), 67-73. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1776561>
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Robert Koch Institut. (2020). *Gesundheitliche Lage der Männer in Deutschland*. Beiträge zur Gesundheitsberichterstattung des Bundes. <http://dx.doi.org/10.25646/6101> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Robeyns, I. (2003). Sen's capability approach and gender inequality: Selecting relevant capabilities. *Feminist Economics*, 9(2-3), 61-92. <https://doi.org/10.1080/1354570022000078024>
- Robeyns, I. (2005). The capability approach: A theoretical survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93-117. <https://doi.org/10.1080/146498805200034266>
- Saad-Filho, A. (2020). From COVID-19 to the end of neoliberalism. *Critical Sociology*, 46(4-5), 477-485. <https://doi.org/10.1177/0896920520929966>
- Sağlık Bakanlığı. (2021). *COVID-19 Bilgilendirme Platformu*. <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- Şenol Çelik, S., Koç, G., Atlı Özbaş, A., Bulut, H., Karahan, A., Çevik Aydın, F., Özdemir Özleyen, Ç. ve Çelik, B. (2021). Uluslararası Hemşireler Yılında COVID-19 Pandemisi: Türk Hemşireler Derneği Çalışmaları. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(1), 23-27.
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. Harvard University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Solty, I. (2020). *The bio-economic pandemic and western working classes*. SP: The Bullet, 2020 (March 24). <https://socialistproject.ca/2020/03/bioeconomic-pandemic-and-western-working-classes/> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. W.W. Norton & Company.
- Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Uygulamaları Projesi. (2022). Toplumsal Cinsiyet Odaklı Kapsayıcı Kentsel Hareketlilik Politikaları. https://surdurulebilirulasim.istanbul/wp-content/uploads/2022/08/271487-60-IS-IMP-M9REP-Arup-001_TR-10-rs_compressed.pdf (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Täubig, V. (2009). *Totale Institution Asyl: Empirische Befunde zu alltäglichen Lebensführungen in der organisierten Desintegration*. Juventa.
- Thibaut, F. ve van Wijngaarden-Cremers, P. J. M. (2020). Women's mental health in the time of Covid-19 pandemic. *Frontiers in Global Women's Health*, 1, 588372. <https://doi.org/10.3389/fgwh.2020.588372>
- Tosun, M. ve Hiçdurmaz, Z. (2022). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların kent hakkı üzerine bir

- değerlendirme. *İDEALKENT*, 13(37), 2152-2174. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1127663>
- UNICEF. (2020). COVID-19: Are children able to continue learning during school closures? A global analysis of the potential reach of remote learning policies. <https://data.unicef.org/resources/remote-learning-reachability-factsheet/> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- UNIDO. (2020). Coronavirus: The economic impact – 10 July 2020. <https://www.unido.org/stories/coronavirus-economic-impact-10-july-2020> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- UN Women. (2020a). The impact of COVID-19 on women. Policy Brief. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- UN Women. (2020b). COVID-19 and ending violence against women and girls. https://www.weeps.org/sites/default/files/2021-01/COVID-19_DOMESTIC_VIOLENCE.pdf (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- UN Women. (2020c). The shadow pandemic: Violence against women during COVID-19. <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19-response/violence-against-women-during-covid-19> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- UN Women Türkiye. (2020). The economic and social impact of COVID-19 on women and men: Rapid gender assessment of COVID-19 implications in Turkey. <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/06/the-impact-of-covid19-on-women-and-men-rapid-gender-assessment-of-covid19-implications-in-turkey> (Erişim tarihi: 05.05.2024)
- Ünal, E., Atik, D. ve Gözüyeşil, E. (2021). COVID-19 pandemisi ve kadınlar. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-8.
- Unterhalter, E. (2007). *Gender, schooling and global social justice*. Routledge.
- World Health Organization. (2023). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/> (Erişim tarihi: 05.05.2024)

EXTENDED ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has exacerbated social inequalities worldwide, with particularly disproportionate and negative impacts on women. This article analyses the impacts of the COVID-19 pandemic on women's well-being and freedom of action in Türkiye within the framework of Amartya Sen's Capacity Approach. The article also considers how neoliberal policies have shaped responses to the pandemic and its implications for gender inequality.

Amartya Sen's Capacity Approach considers individuals' well-being and freedom of agency as key indicators of social justice. Sen's approach emphasises women's individual well-being and freedom, advocating that they should be able to make choices and decisions about their own lives and realise their potential. In this study, the notion of agency is analysed in the context of individuals' daily experiences and life practices to provide a more concrete and understandable framework.

The pandemic has deepened existing inequalities and has had consequences that have restricted women's well-being and freedom of action in particular. In Türkiye, women have been exposed to a higher risk of infection due to their higher employment in the health sector, the intensity of their domestic care roles and gender norms. There were also problems in accessing reproductive health services during the pandemic.

The pandemic affects the physical health and well-being of women and men in Türkiye in different ways. The situation of widows has become even more vulnerable due to gender inequalities and traditional social norms. Women health workers have faced physical and mental health problems due to lack of protective equipment, intensive working conditions and risk of infection.

The pandemic has significantly increased the domestic workload and care responsibilities of women. Women working in precarious jobs faced problems such as loss of income and lack of social security. Economically, the pandemic has affected women's employment more negatively than men's. Digital inequalities have made it difficult for girls in particular to access education.

It has been worrying that responses to the crisis have been characterised by neoliberal elements. The lack of adequate consideration of a gender perspective in the preparation of economic support packages has resulted in the needs of women being ignored. The influence of neoliberal policies was evident in the debate on school closures, economic stimulus packages and the fight against mental health problems.

The COVID-19 pandemic has deepened pre-existing inequalities and created new forms of injustice. Through a gender lens, the negative impacts of the pandemic have disproportionately affected women. Throughout the pandemic, women have faced greater health and economic risks, and have had to confront more barriers to opportunities to improve their quality of life and fulfil their potential. Many of the responses and solutions to the pandemic reproduce the structural inequalities inherent in neoliberal discourses. This is precisely why the solutions and policies proposed to tackle the challenges posed by the pandemic should not repeat old discourses that reinforce inequalities, but rather adopt a transformative perspective towards achieving gender equality. Only in this way will it be possible to achieve a just society in which gender equality prevails at both national and global levels.

Türk Düşünce Dünyasında Fatma Aliye Hanım'ın Keşfi ve Konumlandırılması

Fatma EROĞLU GENÇ*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 05.03.2024

Kabul Tarihi: 11.09.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Fatma Aliye Hanım,
Osmanlı Kadın Neşriyatı,
Dindar Aydın Kadın,
Osmanlı Feminizmi.

Osmanlı Devleti'nde kadınların kamusal görünürlük elde etmeye başladığı ilk zamanlardan itibaren kamuoyunda tanınmaya başlayan Fatma Aliye Hanım, dönemin en güçlü kadın karakteri sayılabilir. Osmanlı'nın ilk kadın muharriri olarak tanınan Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü ve uluslararası alana kadar taşınmış olan yazın tecrübesi, Osmanlı dönemi kadın neşriyatı ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Fatma Aliye Hanım, üst düzey bir ailede doğmuş, âlim ve bürokrat babasının himayesinde entelektüel açıdan oldukça donanımlı bir konakta eğitimini almıştır. Ohnet'in romanını tercümesiyle ilk eserini yayınlamıştır. Sonraki süreçte çok sayıda roman ve fikir kitabı da kaleme alan Fatma Aliye Hanım sadece Osmanlı'da değil, eserlerinin farklı dillere tercüme edilmesi sayesinde başka ülkelerde de okur bulmuştur. Fatma Aliye, II. Meşrutiyet sonrasında II. Abdülhamid'e yakınlığı nedeniyle geri plana itilmiştir. Cumhuriyet döneminde de dindar bir aydın kadın olarak görmezden gelinen bir isim olmuştur, uzun yıllar boyunca adından bahsedilmemiş, eserleri yeniden yayımlanmamış, tamamen unutulmuştur. Bunda temel nedenin Cumhuriyet'in idealize ettiği kadın tipolojisiyle uyumlu görülmemesi olduğu söylenebilir. Fatma Aliye Hanım'ın geriye yönelik tekrar keşfedilmesi ise doksanlara kadar sarkmıştır. Makalemizde önce Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü ve eserleri detaylı biçimde tanıtılmış, ardından Türk akademisindeki keşfi ele alınmıştır. Fatma Aliye'nin hangi fikir dünyasının öncülü sayılabileceği konusundaki tartışmalar, hakkında yazılan akademik metinler üzerinden tartışılmıştır. Düşünce dünyasının temel eksenleri göz önünde bulundurulduğunda Fatma Aliye Hanım'ı dindar bir aydın kadın olarak tanımlamanın en uygun tercih olacağı değerlendirilmiştir.

Discovery and Identification of Fatma Aliye Hanım in the Turkish Academy

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 05.03.2024

Accepted: 11.09.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Fatma Aliye Hanım,
Ottoman Women's
Publications,
Ottoman Feminism,
Religious Intellectual Woman,
Ottoman Feminism

Fatma Aliye Hanım, who started to be recognized in the public opinion from the first days when women began to gain public visibility in the Ottoman Empire, can be considered the most powerful female character of the period. The life story of Fatma Aliye Hanım, who is recognized as the first female muharrir of the Ottoman Empire, and her summer experience, which has overflowed to the international arena, contain important information about women's literature of the Ottoman period. Fatma Aliye Hanım was born in a high-ranking family and received her education in an intellectually well-equipped mansion under the patronage of her scholar and bureaucrat father. He has published his first work with the translation of Ohnet's novel. Fatma Aliye Hanım, who also wrote many novels and opinion books in the subsequent period, found readers not only in the Ottoman Empire, but also in other countries thanks to the translation of her works into different languages. Fatma Aliye, after the Second Constitutional, she was pushed into the background due to his proximity to II. Abdülhamid. During the Republican period, she was also a name that was ignored as a religious enlightened woman, her name was not mentioned for many years, her works were not republished, she was completely forgotten. It can be said that the main reason for this is that it is not considered compatible with the typology of women idealized by the Republic. The retrospective rediscovery of Fatma Aliye Hanım has been delayed until the nineties. In our article, the life story and works of Fatma Aliye Hanım were first introduced in detail, and then her discovery in the Turkish academy was discussed. The discussions about which world of ideas Fatma Aliye can be considered the predecessor of have been discussed through the academic texts written about her. Considering the basic axes of the world of thought, it has been evaluated that it would be the most appropriate choice to describe Fatma Aliye Hanım as a religious enlightened woman.

To cite this article:

Eroğlu Genç, F. (2024). Türk Düşünce Dünyasında Fatma Aliye Hanım'ın Keşfi ve Konumlandırılması. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 188-207. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.69>

*Corresponding Author: Fatma EROĞLU GENÇ, fatimaeroglugenc@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı son dönem âlim ve bürokratlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın büyük kızıdır. Tanzimat Dönemi aktörleri arasında önemli bir mesele haline gelen kadın terakkisi tartışmalarının yeni yeni başladığı bir dönemde, 1862 yılında doğmuştur. Bu tarihlerde Osmanlı'da kız çocuklarının eğitim imkânlarının artırılması konusunda somut adımlar atılmış ve bugünün ortaokul düzeyine tekabül eden ilk kız rüştiyesi de açılmıştır. Payitahtta ilk sivil Türkçe gazete çıkarılmaya henüz başlanmıştır. Sonraki süreçte sayıları artacak olan gazetelerin ve artık bir tür olarak Osmanlı'da da yaygınlaşmaya başlayan romanların en önemli konularından birisi de kadın meselesi etrafında şekillenmiştir (Mardin, 2017:30). Bu tarihsel arka planın olduğu bir zaman diliminde Fatma Aliye Hanım entelektüel ortamı oldukça yüksek bir konakta, okumaya ve öğrenmeye meraklı bir genç kız olarak yetişmiştir. Evlendikten bir süre sonra da yazarlık hayatı başlamıştır.

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı son döneminde henüz Meşrutiyet ilan edilmeden yaptığı tercümelemler ve yazdığı eserleriyle dikkatleri üstüne çekmiş ve kendinden çokça söz ettirmiş bir düşünce insanıdır. Sadece fikir kitapları değil çok daha fazla sayıda romanıyla yazın dünyasında yer etmiştir. Hemen hemen kadın yazar tipolojisinin hiç olmadığı bir dönemde oldukça saygın bir yer edinmiş ve kadın erkek pek çok kişi tarafından dikkatle takip edilmiştir. Fakat hem Meşrutiyet döneminin siyasi kutuplaşmaları hem de Cumhuriyetin kurulduğu dönemin sert atmosferi nedeniyle hak ettiği kıymeti görememiş, unutulmuştur. Makalemizde öncelikle, bilhassa yazarlık süreci ve fikir dünyası hakkında bilgi verebilmek için Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü ve eserleri anlatılacaktır. Sonrasında ilk eser verdiği tarihlerden yaklaşık 100 yıl sonra tekrar Türk düşünce dünyasının gündemine giren Fatma Aliye'nin akademimizde nasıl keşfedildiği ve nasıl değerlendirildiği konusu tartışılacaktır.

Birinci Bölüm: Fatma Aliye Hanım'ın Hayatı ve Eserleri

Fatma Aliye Hanım'ın hayatının bilhassa erken yıllarının detaylarına Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınan *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* isimli eserden ulaşılabilmektedir. Türk edebiyatında bir kadın yazar hakkında yazılan bu ilk müstakil monografik eserde, Fatma Aliye Hanım'ın hayatı 1862 yılındaki doğumundan başlanarak 1893 yılında kitabın yazıldığı zamana kadar hikâye edilmektedir (Aşa, 1995: 261). Kitabın ana amacını yazar “...*bu defteri yazmaktan maksadımız bizim Osmanlılık âlemimizde bir muharrirenin suret-i neşetini göstermektir ki bizde böyle bir muharrirenin yetişebilmesi hakikaten pek çok kimselerin hala dahi ümit edemedikleri acaib-i müstebadeden olmasıyla...*” şeklinde ifade etmektedir (Ahmet Mithat, 1311: 4). Ahmet Mithat Efendi Fatma Aliye'yi oldukça detaylı bir biçimde anlatarak dindar bir Osmanlı hanımefendisinin ilmi ve edebî olarak ne denli birikimli olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Kitap boyunca Fatma Aliye Hanım'ın dönemin kadınlarında görülmesi mutlak olmayan entelektüel düzeyinin nasıl oluştuğu anlatılmaktadır. Ahmet Mithat Efendi kitabı yazarken, yaşamının bazı dönemlerine dair bizzat Fatma Aliye Hanım'ın kendisinden de bilgiler istemiştir. İletişimleri mektuplar aracılığıyla gerçekleştiği için Fatma Aliye Hanım'ın kendisinden istenen bilgileri yazılı olarak gönderdiği ve kitapta bu bölümlerin, kendi metinleriyle olduğu gibi aktarıldığı görülmektedir (Ahmet Mithat, 1311).

Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü dönemin şartlarını yansıtmaya açısından da oldukça önemlidir. Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Ahmet Cevdet Paşa hem âlim ve entelektüel bir isim hem de Osmanlı son yüzyılında önemli işlere imza atmış bir bürokrat olarak oldukça güçlü bir aktördür (Tanpınar, 1988: 159-178; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 446-449). Fatma Aliye çocukluk dönemlerinden itibaren öğrenmeye istekli ve ilme meraklı bir kişiliğe sahiptir. Küçük yaşlardan itibaren bu ilgisini besleyebilecek ve yeteneğini ortaya çıkarabilecek bir ortam içinde bulunmuştur. Herhangi bir kurumsal eğitim almamış fakat bilgiye kolayca ulaşabileceği bir ev ortamına doğmuş ve kardeşleriyle birlikte İstanbul'un en seçkin hocalarından özel dersler almıştır. İmla, dilbilgisi,

coğrafya, ilmihal, tarih, astronomi, matematik aldığı dersler arasındadır. Konakta zengin bir kütüphane hatta küçük bir kimya laboratuvarı bulunmaktadır. Babasının ilmi ve bürokratik görevleri dolayısıyla evlerine seçkin pek çok kişi gidip gelmektedir, Fatma Aliye de on bir on iki yaşlarına kadar konağın selamlık kısmında çokça vakit geçirmekte ve bu hareketli ortamı deneyimlemektedir. O dönemde yüksek rütbeli kimselerin yaşadıkları konakların, siyasi, sosyal, ilmi, fikri sahalarda önemli toplantılara ev sahipliği yaptığı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu ortamın pek çok açıdan geliştirici olacağı anlaşılabilir (Ülger, 2008:204). Özetle Fatma Aliye, saygın ve elitist bir aile ortamında büyümüştür ve habitusu oldukça güçlü görünmektedir. Küçük yaşlarda Fransızcaya da ilgi duymaya başlamıştır. O dönemlerde İstanbul’da pek çok aile, erkek çocuklarına yabancı dil eğitimi verirse de muhafazakâr endişelerle kız çocuklarının yabancı dil eğitimi almalarına sıcak bakmamaktadır. Bu sebeple Fatma Aliye Hanım, anne ve babasının Fransızca öğrenmesine muvafakat vermeyeceğini düşünerek, onlardan habersiz kendi kendine Fransızca öğrenmeye çalışır. Tesadüfen kızının Fransızcaya ilgisinden ve alfabeyi temin edip harfleri ezberlemeye çalıştığından haberdar olan Ahmet Cevdet Paşa, bu durumu memnuniyetle karşılar ve Fatma Aliye’yi destekleyip, iyi hocalardan düzenli bir biçimde Fransızca dersler almasını sağlar. Aldığı derslerden sonra Fransızcada ilerleyen Fatma Aliye Hanım, akıcı bir biçimde konuşmaya ve Fransızca eserleri okumaya başlar (Ahmet Mithat, 1311). Fatma Aliye Hanım 1878’de 17 yaşındayken II. Abdülhamid’in yaverlerinden Kolağası Fâik Bey’le evlenmiştir (Aşa, 1995: 261). Evliliğinden sonraki süreçte Faik Bey’in gönülsüz tutumları ve engellemeleri, Fatma Aliye’nin ilmi gelişimini sekteye uğratır. Fakat evlilikten yedi sekiz yıl sonrasında Faik Bey yumuşar ve Fatma Aliye’nin Ohnet’in *Volenté* isimli romanını tercüme etme isteğine karşı koymaz. Tercümenin bir kısmı tamamlandığında, Ahmet Cevdet Paşa metni görür ve çok beğenir. Metin, Ahmet Mithat Efendi de dâhil bazı gazete yöneticilerine yayınlanması için gönderilir (Ahmet Mithat, 1311: 163). Ahmet Mithat Efendi, kadınların edebiyat dünyasında yer edinmesine sıcak bakmaktadır ve *Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde* kadın yazarlara yer vermektedir (Tekin, 2011: 497). Fatma Aliye’nin tercümesini büyük bir memnuniyetle gazetede tefrik etmeye başlar. *Volenté*, *Meram* ismiyle ve “bir kadın” imzasıyla yayımlanır, mütercimim ismi gizli tutulur (Ohnet, 1307). Fakat bu düzeyde Fransızca bilgisi olan bir kadın dikkat çektiği için kamuoyunda merak uyandırır. 1891 yılında Ahmet Mithat’la ortaklaşa yazdıkları *Hayal ve Hakikat* isimli romanda “bir hanımefendi” olarak tanıtılan Fatma Aliye Hanım, gazetede yazdığı yazılarda da zaman zaman “Mütercim-i Meram”¹ şeklinde bir imza kullanmıştır (Tercüman-ı Hakikat, 1891, Kızıltan ve Gençtürk, 1993: 28). Sonraki süreçte, Fatma Aliye’nin kimliği açıklandığında edebiyat dünyasında bazı olumsuz tepkiler yer alır, hakkında sert eleştiriler yazılır (Ahmet Mithat, 2011: 34-40). Hatta kimileri tarafından bu tercüme bir kadının yapamayacağı, olsa olsa babası Ahmet Cevdet Paşa’nın veya abisi Ali Sedat Bey’in tercüme yaptığı yönünde iddialar ortaya atılır (Ahmet Mithat, 1311: 171; Ahmet Rasim, 2016: 2108). 1892 yılında Fatma Aliye Hanım kendi adıyla *Muhâdarât* isimli romanını yayımlar, kitabın başında Ahmet Mithat Efendi bir giriş yazısıyla Fatma Aliye Hanım hakkındaki iddialara cevap verir (Fatma Aliye, 1327; Argunşah, 2022). Kısa süre sonra Ahmet Mithat Efendi’nin Fatma Aliye’nin hayatını anlattığı monografik eseri de yayınlanmıştır. Bu iki eserin de Fatma Aliye’nin edebiyat camiasında kabullenilmesinde önemli köşe taşları olduğu söylenebilir. Fatma Aliye, *Muhâdarât*’la hiçbir spekülasyona mahal bırakmadan kendi adıyla telif bir roman yayımlayarak edebi varlığını tam anlamıyla ortaya koymuştur. Ahmet Mithat Efendi de hayret uyandıran ve gerçekliği sorgulanan kadın yazar olgusunun nasıl mümkün olabildiğini, Fatma Aliye Hanım’ın yaşam öyküsü üzerinden anlatmıştır. Aynı yıl, bölümler halinde *Tercüman-ı Hakikat*’te yayınlanan *Nisvan-ı İslam* da kitap olarak basılır (Fatma Aliye, 1309). Bu yazılar da dönemin okuyucuları açısından Fatma Aliye’nin kabiliyetinin sadece edebi alanla sınırlı olmadığını, pek çok ilmi ve sosyal meselede kalem oynatacak düzeyde bir entelektüel niteliği haiz olduğunu gösterir. *Nisvan-ı*

¹ Argunşah, Fatma Aliye Hanım’ın adı yerine kullandığı Mütercim-i Meram ifadesinin yazmaya devam konusunda kararlı ancak hala cesaretini tümüyle toplayamamış çekingen bir kadın yazar kimliğini hissettirdiğini düşünmektedir (Argunşah, 2016a: 216).

İslam aynı yıl Arapçaya, birkaç yıl içinde Fransızcaya ve İngilizceye çevrilir (Aşa, 1995: 262).

Nisvan-ı İslam, Fatma Aliye'nin, konağa gelen yabancı kadın seyyahlarla İslam'da kadın konusu çerçevesinde yaptığı sohbetlere dayanan bir eserdir. Yabancı seyyahlar, Osmanlı kadınları ve genel olarak Müslüman kadınlarla alakalı pek çoğu yanlış bilgilerden oluşan önyargılarla İstanbul'a gelmektedir, Fatma Aliye onları konakta ağırlamakta ve sorularını cevaplamaktadır. Sohbetlerde çok eşlilik, tesettür, aile içi ilişkiler gibi meseleler konuşulmuştur (Fatma Aliye, 1309). Bu metinde Fatma Aliye, Osmanlı kadını ile alakalı olarak Batı'da yaygınlaşan, hiçbir gerçekliği olmayan uydurma bilgilere ve tam anlamadığını düşündüğü meselelere açıklık getirmektedir.

Bu eseriyle dikkat çeken Fatma Aliye Hanım 1893 yılında Chicago'daki dünya fuarına davet edilir. Fakat fuara katılmamıştır. Bu fuarda kendisine bir de ödül takdir edilmiştir.² 1900 yılında ikinci kez Dünya fuarına davet edildiği, Fatma Aliye'nin bu fuara da gitmediği bilinmektedir (Aşa, 1993: 389-391). Fatma Aliye Hanım, Batı'yla birlikte İslam dünyasında da dikkat çeken bir isim olmuştur. Lübnan doğumlu meşhur kadın yazar Zeynep Fevvaz (1860-1914), *ed-Dürrü'l-Mensûr* ismini taşıyan, Doğu ve Batı dünyasından 453 ünlü kadının biyografisini ele aldığı eserinde, Fatma Aliye Hanım'dan büyük bir övgüyle bahsetmiştir. (Zeynep Fevvaz, 1312: 368-426). Fevvaz, çok beğendiği *Nisvan-ı İslam*'ın tümünü Arapçaya tercüme ederek Fatma Aliye Hanım'ın biyografisinin ardına eklemiştir.

Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa'nın 1890'da siyasi görevlerinden ayrılmasından sonraki süreçte, babasıyla konakta uzun vakitler geçirmiş ve Cevdet Paşa'nın 1895'teki vefatına kadarki süreçte onunla yoğun ilmi müzakereler gerçekleştirmiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445). Bu müzakerelerde hem İslam medeniyetinin hem de Avrupa medeniyetinin temel metinleri ele alınmış; İbn Haldun, Mevlana, Aristoteles, Platon, İmam Gazali, İbn Rüşd gibi düşünürlerin eserleri tetkik edilmiştir. Fatma Aliye'nin felsefecilerin yaşamlarıyla alakalı yazdığı eserlerde bu derslerin büyük katkısının olduğu açıktır. Fatma Aliye'nin sadece çocukluk döneminde değil, yetişkinlik döneminde de babasının kendisine sağladığı ilmi ortamdan en üst düzeyde faydalandığı; Ahmet Cevdet Paşa'nın kızının ilmi birikim ve yazarlığına büyük saygı duyduğu ve her fırsatta onu desteklediği görülmektedir. Banarlı, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye'yi kültür ve san'at hayatına hizmet eden, değerli birer eser olarak yetiştirdiğine işaret etmektedir (Banarlı, 1983: 958).

Fatma Aliye, 1895'ten itibaren kız kardeşi Emine Semiye, Nigar Hanım, Makbule Leman, Fatma Fahrunnisa Hanım gibi isimlerle birlikte Osmanlı'da en uzun süre yayın yapan kadın gazetesi olan Hanımlara Mahsus Gazete'yi çıkarmaya başlar (Öztürk, 2020: 533). *Refet, Udi, Levayih-i Hayat* gibi eserlerini bu dönemlerde kaleme almıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın dönemin kamuoyunda yankı bulan bir diğer yazısı Mahmud Esad Efendi'nin *Ma'lûmât Gazetesi*'nde "*Taaddüd-i Zevcât*" adıyla yayımlanan çok evlilik lehindeki yazısına cevaben yazdığı "*Taaddüd-i Zevcât'a Zeyl*" isimli makalesidir (Mahmut Esad, 1316; Fatma Aliye, 1316b). Fatma Aliye Hanım, yazacağı zeyle iltifat ve nezaket ifadeleriyle başlamıştır ve Mahmud Esad Efendi'nin çok eşliliği savunduğu makalesinde öne sürdüğü argümanları doğru bulmadığını ifade etmiştir. Mahmud Esad Efendi, Müslümanlardaki çok eşliliğe karşı Avrupa'daki metres ilişkisini hatırlatmaktadır. Çok eşliliğin fuhşiyatın azalmasına ve nesillerin çoğalmasına katkıda bulunduğunu savunmakta ve çok eşliliğin hayvanlar âleminde de bulunduğu dikkat çekmektedir (Mahmut Esad, 1316: 8-59). Fatma Aliye Hanım, nikâha karşı gayri meşru ilişkilerin hatırlatılmasının, "Biz de bu varsa sizde de şu var." şeklinde bir yaklaşım barındırdığına ve bu şekilde bir mukabalenin doğru olmadığına dikkat çeker. Tek eşli erkekler iffetli kalırken çok eşli erkeklerin fuhşiyata dalmasının mümkün olabileceğine dolayısıyla bu durumun çok eşlilikle değil karakterle alakalı olduğuna işaret eder. Buna

²Dünya fuarları 19. Yüzyıl boyunca Avrupa'da ve Amerika'da binlerce şirketin katıldığı dev organizasyonlardı. Küresel boyutta düzenlenen bu sergilerde halklar, birbirlerinin kültürel düzeylerini, gelişmişliklerini, ırka özgü hususiyetlerini yakından gözlemleme imkânı bulmaktadır (Hobsbawm, 2003:46-47; Gürler, 2011:7).

ilaveten neslin devamı gibi bir faydanın nikâhsız da elde edilebileceğini belirtir (Fatma Aliye, 1316b: 7-19). Fatma Aliye Hanım, İslam'da çok eşliliğe bazı özel durumlar için izin verildiğini savunmakta ve Mahmut Esad Efendi'nin yaklaşımlarını bu sebeple eleştirmektedir. Mahmut Esad Efendi, aynı nezaketi koruyarak Fatma Aliye'ye cevap vermiştir.

Diğer bir önemli eseri de Ünlü Müslüman Kadınlar anlamına gelen *Namdararı Zenarı İslamiyan*'dır. Bu metni 1899-1901 tarihleri arasında Malumat Gazetesi'nde, otuziki parça halinde yazı dizisi olarak yayınladı. Fatma Aliye Hanım, bazı önde gelen Batılı kadınların kendisinden Paris'te açılacak sergide sunulmak üzere tarihteki meşhur Müslüman kadınları tanıtan Fransızca bir eser yazmasını istediklerini, bunu kabul ettiğini fakat evveleminde kendi vatandaşlarının istifadesini düşündüğü için bu metni öncelikle Türkçe kaleme almak istediğini ifade etmektedir (Fatma Aliye, 2011: 7). Yazı dizisini başta, üç bölüm olarak planlamıştır. İlk bölümde yöneticilikle bağlantılı kadınlar, ikinci bölümde şair kadınlar ve üçüncü bölümde müzisyen kadınların terceme-i halleri tanıtılacaktır. İlk iki bölüm tamamlandı gazetede yayımlanmış fakat üçüncü bölüm yazılmamıştır. Tefrikanın tam anlamıyla bitmeyip yarım kaldığına işaret eden Altuğ, yazı dizisinin o dönemde kitap halinde basılmamasının nedeninin de bu tamamlanmamışlık olabileceğini ifade etmektedir (Altuğ, 2021: 12-13). Fatma Aliye Hanım, bu eserinde tarih boyunca öne çıkmış olan Müslüman kadınlardan bahsetmektedir. Bu vesileyle bir inanç sistemi olarak İslam'ın kadın hakları konusunda pek çok imkânı barındırdığını, tarihin de iyi örneklerle dolu olduğunu ortaya koymak istemiştir. Ona göre Osmanlı kadınları bu iyi örnekleri bilmedikleri ve kendi tarihlerinden habersiz oldukları için Avrupa'dan gelen düşünce ve akımlardan etkilenmektedir (İnceoğlu, 2008: 121). Hâlbuki kadın hakları konusunda bir tahaddüs değil teceddüt gerekmektedir (Fatma Aliye, 2011: 9). Fatma Aliye Hanım'ın *Namdararı Zenarı İslamiyan* isimli eserinin yazıldığı dönemlerde başka benzer çalışmalara da rastlanır.³ İslam dünyasının farklı coğrafyalarında, Müslüman kadınların Batı etkisi dışında da ifade imkânlarının olduğunu söylemek gibi bir ihtiyacın doğduğu görülmektedir.

Türkçede felsefi konularda ilk defa bir kadın tarafından kaleme alınmış eser olma özelliği taşıyan ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edildikten sonra ayrıca basılan *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* ve *Tedkik-i Ecsâm* isimli eserler de Fatma Aliye'ye ilmî muhitlerde önemli bir mevki kazandırmıştır (Aşa, 1995: 262). O, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'de felsefenin önemini ve bazı Yunan ve İslâm düşünürlerinin hayat hikâyelerini anlatırken; *Tedkik-i Ecsâm*'da farklı felsefi ekollere göre madde kavramını açıklamıştır (Fatma Aliye, 1316a, 1317). Fatma Aliye Hanım, genç yaşlardan itibaren Fransızca okuyup yazabildiği için, Avrupa gazetelerini de takip etmiş ve bu mecralara eleştiri yazıları göndermiştir. Özellikle Emile Julyar'ın *Garbın Kadınları Şarkın Kadınları* isimli eserine yazdığı eleştiri metnini Fransız gazetelerine göndermiştir ve burada yazısı yayımlanmıştır (Fatma Aliye, 1314/1896). Eserlerinin tercüme edilmesi de zaten bu ilgiyi göstermiştir. Bu anlamda uluslararası bir aydın isim olarak temayüz ettiği söylenebilir.

Fatma Aliye Hanım, 1897 Türk-Yunan Savaşı sonrasında şehit ve gazi ailelerine yardım faaliyetleri yürütmek için Cemiyet-i İmdadiyye isimli bir dernek kurmuştur. Buradaki faaliyetleri sebebiyle Sultan Abdülhamid tarafından bir beratla ödüllendirilir (Kızıltan ve Gençtürk 1993: 99; Kaplan, 1998: 38; Doğan, 2019: 147).

II. Meşrutiyet'ten sonraki süreçte Fatma Aliye, Meşrutiyet öncesindeki kadar yoğun olmasa da yazın hayatına devam etmiş; *Enin, Tarih-i Osmanîyenin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi Ankara Hezimetini ve Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani* isimli eserlerini bu dönemde kaleme almıştır (Fatma Aliye, 1328, 1331, 1332; Kurnaz, 2011: 80; Argunşah, 2016b: 25). Fakat bu dönemde artık eskisi kadar gündeme gelen bir isim değildir. II. Meşrutiyet sonrasında, geçmişteki siyasi tercihleri noktasında

³ Örneğin Osmanlı'dan Mehmet Zihni Efendi *Meşahiru'n-Nisa*; Mısır'dan Zeynep Fevvez da *Dürrü'l Mesnûn* adlı eserlerini kaleme almışlardır (Mehmet Zihni, 1294; Zeynep Fevvez, 1312).

büyük eleştiriler alan babası Ahmet Cevdet Paşa'yı konu edindiği *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* isimli eserinin yasaklandığı, toplatıldığı yahut ilgi çekmediği yönünde farklı bilgiler bulunmaktadır (Tan, 1936; Banarlı, 1983: 993). Bu kitap, yayınladığı bilinen son eseridir.

Bu dönemde Fatma Aliye Hanım, kendi isteğiyle bir uzlete çekilmemiş, hâlâ cemiyet hayatında varlığını sürdürmüştür. Hilal-i Ahmer'in ilk kadın üyesi olduğu ve 1912 yılında kurulan Hilal-i Ahmer Kadınlar Kolunda kâtip olarak görev yaptığı ve yardım toplanması konusunda gösterdiği çabalar nedeniyle cemiyetten de bir madalya aldığı bilinmektedir (Kızıltan ve Gençtürk 1993: 102). Taha Toros arşivinde Hatice Sultan'ın bahçesinde yabancı konukların da bulunduğu bir sohbet halkasında çekilen fotoğrafta⁴ Fatma Aliye de bulunmaktadır ve fotoğrafın üstündeki tarih 1922'dir (Taha Toros Arşivi, 2022).

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte Fatma Aliye Hanım'ın herhangi bir yayın faaliyeti tespit edilmemiştir. Yaşamının sonuna doğru özel hayatında da büyük bir kriz yaşamıştır. İstanbul'daki Fransız Kız Lisesi Notre Dame de Sion mezunu küçük kızı Zübeyde İsmet Hanım, ailesinden ayrılmış ve katolik rahibesi olmaya karar vermiştir. Bu durum kişisel olarak Fatma Aliye'yi çok sarsmıştır. Kızıltan ve Gençtürk'ün *Fatma Aliye Hanım Evrakı Katoloğu*'nda, Fatma Aliye Hanım'ın İsmet Hanım'ın nerede olduğunu sorduğu pek çok mektup ve bu mektuplara gelen cevaplar bulunmaktadır. Mektuplar 1927 yılında başlamış, sonraki yıllarda devam etmiştir. Fatma Aliye Hanım, hem maddi hem manevi olarak son dönemlerini neredeyse tümüyle onu aramaya hasretmiş ve vefatına kadar da ana gündemi, tanassur eden kızı İsmet Hanım olmuştur. Kızını bulmak için hemen hemen tüm mal varlığını harcıyıp dedektifler tuttuğu, yaşamının son dönemlerinde psikolojik olarak oldukça yıprandığı torunu Suna Selen tarafından ifade edilmektedir. (Kızıltan ve Gençtürk, 1993: 104, 107; Aşa, 1995: 261; Selen, 2008). Fatma Aliye Hanım, 1936 yılında İstanbul'da vefat eder. Vefatı gazetelerde birkaç satırlık haberle duyurulmuştur (Tan, 1936).⁵

İkinci Bölüm: Fatma Aliye Hanım'ın Türk Akademisinde Keşfi

Türkiye'de özellikle son 30 yıldır Fatma Aliye Hanım üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı yüksek lisans ve doktora tezleriyle makaleler diğer bir kısmı ise akademi dışı yayınlardır. Fatma Aliye Hanım'ın akademide keşfi, 1990'lara kadar sarkmıştır.⁶ Az sayıda bitirme tezi, makale ve gazete yazıları gibi metinler bulunsa da Fatma Aliye Hanım'ı merkeze alarak yapılan kapsamlı ve ciddi boyutlu çalışmaların doksanlı yıllara kadar sarktığını ve bu çalışmaların öncü iki isminin Mübeccel Kızıltan ve Emel Aşa olduğunu söylemek mümkündür (Kızıltan, 1990, 1993a; Aşa, 1993). Türk akademisinde, Osmanlı dönemi kadın konulu başat çalışmaların da paralel tarihlerde olduğu görülmektedir.⁷ Bu noktadan bakıldığında feminist hareketin Türkiye'de seksenler sonrasındaki süreçte yaygınlık kazanmasıyla birlikte kadın temalı tartışmaların arttığı ve Türkiye'de kadın hareketinin tarihi temellerini ortaya çıkarmanın bir ihtiyaç olarak belirdiği söylenebilir. Doksanlara kadar neredeyse unutulmuş bir isim olan Fatma Aliye'nin, bu tarihten sonra akademik çalışmalara konu olması, Osmanlı kadınlarının fikri ve aksiyoner dünyasını tanıma çabasının bir ürünüdür.

Fatma Aliye Hanım hakkında çalışmalar, 2000 sonrasında daha yoğun bir biçimde artmıştır; 2010'dan sonra ise akademideki ilgi zirveye çıkmıştır (YÖK Tez Merkezi, 2022)⁸. Özellikle 2007'de

⁴ Bakınız: Ek I

⁵ Fatma Aliye Hanım henüz hayattayken bazı gazetelerde öldüğü duyurulmuştur. Bu yanlış istinaden bazı kaynaklarda ölüm tarihi 1924 bazılarında ise 1926 olarak yer almaktadır (Banarlı, 1983: 993; Toros, 1936; Kurnaz, 2015:80).

⁶ Daha önceki dönemlerde hazırlanmış olan öncü niteliğindeki iki tezi anmak gerekmektedir. Merih Has-Er, 1966-1967 tarihinde hazırladığı Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât isimli mezuniyet tezinde ilk defa akademik bir metinle Fatma Aliye'yi ele almış ve Muhâdarât romanını yeni harflere çevirmiştir. Şükrü Bulut ise 1980 yılında, Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı ve Eserleri isimli bitirme tezini yazmıştır. İki eser de bitirme tezi boyutlarında olduğu için doğal olarak derinlikli çalışmalar değildir (Has-er, 2000: 335; Aşa, 1993: 287).

⁷ Kurnaz ve Çakır'ın tezleri de bu dönemde yazılmıştır. (Kurnaz, 1988,1995; Çakır, 1991)

⁸ YÖK Veri Tabanında yaptığımız araştırmada 1999-2009 tarihleri arasında 6 yüksek lisans ve doktora tezi; 2010'dan sonra ise 15

resminin 50 TL'lik banknotların arkasına basılmış olması meseleyi akademik alanın da dışına taşımış, Fatma Aliye Hanım'ı gündelik tartışmaların bir konusu haline getirmiştir. Bunun da akademik çalışmaları artıran bir etmen olabileceğini düşünmek mümkündür. Hakkındaki çalışmalar oldukça geç tarihlerde başlasa da bugün bakıldığında Halide Edip sayılmazsa Osmanlı son döneminde üstüne bu kadar çalışma yapılan başka bir kadın figür bulunmamaktadır.

Fatma Aliye Hanım, 1928'deki harf devriminden sekiz sene sonra vefat etmiştir. Bu süreç içinde de yeni harflerle bir eser yayımlanmamıştır, eserlerinin tümü Osmanlıca yazılmış ve basılmıştır. Yaptığımız araştırmada Fatma Aliye Hanım'ın harf devriminden sonra Latin harflerine çevrilerek yayınlanmış en erken tarihli eserinin 1994 yılında Pınar Yayınları tarafından yayımlanan *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* isimli eseri olduğunu tespit ettik (Fatma Aliye, 1994). Sonrasında Emel Aşa'nın hazırladığı *Muhâdarât*'ı Enderun Kitabevi 1996 yılında yayımlamıştır (Fatma Aliye Hanım, 1996). Diğer eserlerinin tümünün 2000 sonrasında basıldığı tespit edilmiştir.⁹

Fatma Aliye, yazdığı eserler noktasında Osmanlı son döneminin en etkileyici birkaç kadın aktöründen biridir, Türk edebiyatının ilk kadın muharriri olarak tanınmıştır, uluslararası üne kavuşmuş, eserleri yabancı dillere tercüme edilmiştir. Döneminde pek çok farklı gazetede yazmış, Osmanlı toplumu için çok yeni bir tiplene olan kadın yazarlığın kamuoyundaki en belirgin temsilcisi olmuştur. Tanzimat sonrası aydınları içinde çok sayıda roman yazan isimlerden biridir. Düşünce dünyasıyla, döneminde tartışmalara yön verebilmiş öncü bir isimdir. Tüm bunlara rağmen, eserlerinin yeni harflerle basımı geç bir döneme—yaklaşık yüz sene sonra- sarkmıştır.

Aslında Fatma Aliye Hanım'ın yalnızca Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı son döneminde II. Meşrutiyet'ten sonraki süreçte de adından daha az bahsedilir olmuştur. Buna neden olan temel etkenlere bakıldığında Fatma Aliye'nin II. Abdülhamid konusunda takındığı müspet tutumun etkili olabileceği söylenebilir. Fatma Aliye Hanım, pek çok yazısında II. Abdülhamid'den övgüyle bahsetmekte, özellikle açtığı kız okullarının kadınların eğitimi açısından ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir (Ahmet Mithat, 2011: 26). II. Abdülhamid tarafından kendisine şefkat nişanı verildiği, zaman zaman kendisine sarayda yabancı konukları karşılama ve onlara karşı Osmanlı kadını temsil etme görevinin verildiği ve Sultan'la bazı meseleleri istişare için mektuplaştıkları ve tüm bunlara ilaveten II. Abdülhamid'in *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi desteklediği bilinmektedir (Çakır, 2019: 75-93, İnceoğlu, 2008: 132; Şimşek, 2020: 158). Babası Ahmet Cevdet Paşa, II. Abdülhamid döneminde uzun yıllar üst düzey mevkilerde bulunmuş bir bürokrattır, II. Abdülhamid'in güvendiği, itibar ettiği, yakınında bulundurduğu bir isimdir. Fatma Aliye'nin hocası ve yazarlık yaşamındaki rehberi sayılabilecek Ahmet Mithat Efendi'nin de Abdülhamid'e sadakatle bağlı olduğu bizzat mektuplarındaki ifadelerinden bilinmektedir (Ahmet Mithat, 2011: 385). Bu noktada Fatma Aliye isminin, II. Meşrutiyet'ten sonraki süreçte giderek gündemden düşmesinin ana nedeninin siyasi fikirleri olduğu söylenebilir.¹⁰

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde, ülkede toplumsal yapıyı derinden etkileyen temel paradigma değişiklikleri yaşanmıştır. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının fikirleri Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasıyla örtüşmemektedir (Özkan, 2017: 191). Fatma Aliye Hanım'ın kadınların mevcut durumlarını, zaman zaman Batı örneğinden faydalanılsa da temelde İslam medeniyetinin öz imkânlarını kullanarak değiştirilmesi gerektiğini önermesine karşılık Cumhuriyet elitleri, yalnızca kadın meselesinde değil diğer pek çok alanda da sosyal yaşamda Batı tipi bir dönüşümü ideal form olarak

yüksek lisans ve doktora tezi toplam 21 tez tespit edilmiştir.

⁹ Merih Has-Er, 1966-1967 tarihinde hazırladığı Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât isimli mezuniyet tezinde Muhâdarât romanını yeni harflere çevirmiştir (Has-Er, 2000: 35). Fakat bu tezin basıldığına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

¹⁰ Gariper, Fatma Aliye Hanım'ı edebiyat tarihi yazımında ihmal edilen ara nesil edebiyatçılarından birisi olarak görmektedir. Ona göre ara nesil edebiyatçıların maruz kaldığı bu ihmal, güçlü edebiyatçıların eser verdiği bir döneme denk gelmek ve onların gölgesinde kalmanın bir sonucudur (Gariper, 2018: 113-116). Fakat Fatma Aliye Hanım'ın ilk kadın romancı olması, sadece edebiyatla sınırlı kalmayan ve uluslararası alana taşınan düşünce dünyası göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşımın meseleyi izaha yetmediği söylenebilir.

işaret ediyorlardı. Bu nedenle taşıdığı düşüncelerle yayın yapması yahut görünür olması çok da mümkün görünmemektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte kadın veya erkek fark etmeksizin dindar aydınların hemen hemen hiç ifade imkânının kalmadığı söylenebilir (Subaşı, 2005). Akın, bunu bir fetret dönemi olarak tanımlamaktadır. Bu dönem İslamcı düşünce için bir kopuş süreci olarak görülebilir. Bu dönemde matbuat yasağı kapsamında uygulanan sansürler nedeniyle İslamcı düşünce, dergi ve kitaplarda süren ilmi birikimini devam ettirememiştir (Akın, 2018: 103).

Fatma Aliye Hanım'ın Cumhuriyet'in kadınlar konusundaki projesiyle çelişik bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Kadınların Osmanlı döneminde pek çok haktan mahrum olduğu, onların eğitim ve kamusal varlık imkânlarının ancak Cumhuriyet eliyle var olduğu fikri, ülkemizde yıllarca hâkim söylem olarak ifade edilmiştir. (Doğramacı, 1992: 79; Saktanber, 2009: 325; Çaha, 2018: 410). Esasında yeni Cumhuriyet'in meşruiyet zemininin kurulabilmesi noktasında eskinin yanlışlığı söylemi yalnızca kadına dair meselelerde değil, pek çok sosyal meselede de zikredilmiştir. Kadınların özgürlüklere kavuşabilmeleri için Batı tipi bir dönüşümün şart olduğu iddiasına dayanan Cumhuriyet ideolojisine karşın, Fatma Aliye Hanım'ın, dindar kimliğiyle var olabilmiş, entelektüel bir düzeye ulaşmış, cemiyet hayatında önemli işlere imza atmış bir isim olarak, dindar gelenekten gelen kadınların kamusal görünürlük kazanamayacağına dair iddialara bir cevap ve Cumhuriyetin makbul kadın prototipine bir tehdit olarak algılanma ihtimali bulunmaktadır.

Üçüncü Bölüm: Fatma Aliye Hanım'ı “Konumlandırmak”

Fatma Aliye Hanım'ın Türkiye'de tartışılma biçimi, müstakil bir çalışma konusudur. Uzun yıllar unutulmuş, tanınmayan bir isim olarak Fatma Aliye Hanım'ın doksanlardan sonra akademide keşfedilmesi ve dönemi için ne denli güçlü bir aktör olduğunun görülmesi, onun hangi fikirsel yahut ideolojik yapının öncülü olarak sayılabileceği tartışmasını beraberinde getirmiştir.

Kimi akademik metinler onu feminist kimisi muhafazakâr kimisiyse İslamcı olarak görmektedir. Fatma Aliye'yi konumlandırma çabası bir yandan oldukça doğal bir çabayken bir taraftan da bazı riskler taşımaktadır. Yazın hayatına aktif olarak başladığı dönemden bugüne yüz otuz yılı aşan bir zaman dilimi geçmiştir ve bugünün kavramsal çerçeveleri o günükilerle örtüşmeyebilmektedir. Bu da değerlendirmeleri çoklukla anakronizme sürüklemektedir. Bir diğer sorun, kavramların herkesin müttefik olduğu tanımlamalarının olmamasıdır. Kim hangi kavramı nasıl tanımlıyorsa ona göre fikirler değişebilmektedir. Örneğin feminizmi “kadına dair dillendirilen tüm iyileştirme talepleri” olarak tanımlayan birisi için Fatma Aliye feminist bir isim olarak görülebilir. Bu tarife göre bir kadının dindar bir yaşam tercihi olması da onun feminist olmasıyla çelişmez. Fakat feminizmin batıda Hristiyanlıkla ülkemizde de İslam'la özetle dinlerle çatışma noktaları olduğunu kabul eden ve tanımlamayı da bunun üzerinden yapan birisi için Fatma Aliye Hanım feminist değil dindar bir kadındır. Öte yandan Fatma Aliye Hanım için kullanılan bir başka kavram muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, dindar bir yaşam biçimini mi ima etmektedir yoksa gelenekçiliğe mi işaret etmektedir, sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın gelen tepkilere aldırmaksızın büyük bir cesaretle, alışılmamış işler yapan yenilikçi bir isim olduğu görülebilir. Örneğin Banarlı, Fatma Aliye Hanım'ın romancılığının, roman ve hikâyenin erkekler tarafından bile okunmasına henüz izin vermeyenlerin bulunduğu bir devirde ortaya çıktığına işaret etmektedir (Banarlı, 1983: 993).

Son tahlilde hem anakronizm hem de kavramların sabit tanımlamalarının olmayışı konusundaki risk alanlarını dikkate alarak yapılacak değerlendirmeler, daha sağlıklı bir zeminde üretim yapmayı sağlayabilir. Türk akademisinde Fatma Aliye Hanım'ın nasıl tanımlandığına örnekler üzerinden bakmak gerekirse Zihnioğlu'nun, Fatma Aliye'yi, “Osmanlı feminizmi” adı altındaki oluşumun en önemli düşünürü olarak gördüğünü belirtmek gerekir (Zihnioğlu, 2016: 44). Timuroğlu doktora tezinde Fatma

Aliye'yi transnasyonal (uluslararası) feminist bir yazar olarak ele alırken; Bekmez onu liberal feminist olarak yorumlamaktadır (Timuroğlu, :2020: 11; Bekmez, 2019:5). Polat ve Derer, Fatma Aliye Hanım'ın Batıcı feminist olarak tanımlanamasa da Osmanlı feminizminin ilk öncülerinden olduğunu savunmaktadır (Polat ve Derer, 2016:185).

Fatma Aliye Hanım'ı henüz hayattayken feminist olarak tanımlayan ilk isimlerden birisi, İngiliz kadın gazeteci Grade Ellison'dır ve 1915 yılında yazdığı *An Englishwoman in a Turkish Harem* ismini taşıyan kitabında, Fatma Aliye Hanım'ın bir feminist olduğunu ifade etmektedir. Fakat onun feministliğinin tesettürü savunmasına engel olmadığına ve kadınlar konusunda iyileştirme taleplerini sürdürürken, dini inançlarını taşımaya devam ettiğine de işaret etmektedir (Ellison, 2007: 109-110). Ellison'un iddiasını değerlendiren Oylubaş, Osmanlı kadın hareketinin temsilcisi olmanın Fatma Aliye'yi feminist yapmayacağını ifade eder, ona göre Fatma Aliye, toplumun yararını gözeten bir aydındır (Oylubaş, 2014: 5-213).

Canbaz da 2005'te hazırladığı tezinde Fatma Aliye Hanım'ın feminist olarak nitelendirilmesinin yanlış olacağını, onun kadın sorununu kendi toplumsal, dini ve kültürel değerleri doğrultusunda yorumladığını ve Fatma Aliye'nin müslüman muhafazakâr bir kadın yazar olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna ek olarak Canbaz, Fatma Aliye Hanım'ın metinlerinin feminist bir okumaya tabi tutulduğunda ortaya birtakım tutarsızlıkların çıktığını, bunun da Fatma Aliye Hanım'dan değil, yapılan okumadan kaynaklandığını ifade etmektedir (Canbaz, 2005: 107). Canbaz'ın işaret ettiği husus önemlidir. Fatma Aliye Hanım'ın temelde dini inançları nedeniyle ortaya koyduğu bazı görüşleri ve yaşam tercihleri, kimi araştırmacılar tarafından dış etkenlerle yorumlanmaya çalışılmakta, bu sayede var olduğu düşünülen tutarsızlıklar, ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin Esen, makalesinde aslında Fatma Aliye Hanım'ın, eserlerinde ortaya koyduğu fikirlerden daha farklı düşüncelerinin olduğunu, ama babası ve hocasının baskısı altında kaldığını ve onlara itaat etmek zorunda kaldığını iddia etmektedir (Esen, 2016: 63). Ahmet Mithat Efendi'nin baskın bir kişilik olduğu bir vakıa olmakla birlikte, Fatma Aliye'nin Ahmet Mithat'la, kendi düşüncelerini paranteze alacak bir ilişki kurduğunu söylemek için yeterli bir delil bulunmamaktadır. Zaman zaman Ahmet Mithat'tan gelen müdahalelere sert mukabelede bulunduğu ve kendi fikrinsel alanını koruduğu da bizzat mektuplaşmalarında görülebilmektedir (Ahmet Mithat, 2011: 399). Her şeyden öte babasının ve hocasının vefatından sonraki süreçlerde Fatma Aliye, fikirlerinde belirgin bir değişiklik ortaya koymamıştır. Üstüne üstlük aynı babanın evlatları olmasına rağmen kız kardeşi Emine Semiye'nin çizgisi Fatma Aliye Hanım'dan farklıdır. Bu durum bile böyle bir baskı ortamının bulunmadığını göstermektedir. Cemil Meriç'in, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'ye bakışını tasvir eden ifadeleri önemlidir "*Artık Meram yazarı vesayetten kurtulmuş, esrarengiz bir dünyanın fethine çıkmış, hürmete şayan bir kişidir Paşa'ya göre.*" (Meriç, 1999:245). Fatma Aliye gibi güçlü bir ismin, baskıyla fikirlerini gizlemek zorunda kaldığı iddiası indirgeyici bir iddiadır ve bu şekilde bakıldığında yazdığı tüm metinlerin düşünsel zeminini spekülatif bir hale getirmektedir. Fatma Aliye Hanım'ı gözden çıkarmadan, beğenilmeyen bazı fikirlerini babası ve hocasının baskısıyla ifade etmek, en başta yazarın kendisine haksızlık gibi görünmektedir.

Benzer bir iddiayı Has-Er kitabında dillendirir ve Fatma Aliye'nin müdafaaya çalıştığı feminist fikirleri satır aralarına gizlemeye çalıştığını iddia eder. Bunu da Cevdet Paşa'nın kızı ve Faik Paşa'nın haremî olmasına bağlar. Ona göre bu fikirlerin rahatça gelişip serpilmesini bizzat Fatma Aliye Hanım kendi kendine engellemiş; dikkatleri üstüne çekmekten ve efkârı umumiyyenin tasvip etmeyeceği bir kadın imajı yaratmaktan çekinmiştir (Has-Er, 2000: 401).

Kimileri ise Fatma Aliye'nin, Ali Sedat Bey'in eğitimi esnasında kapıları dinleyerek kendini geliştirdiği ve abisine gelen hocalardan istifade ederek kendini geliştirebildiği gibi iddialarda bulunmaktadır. Yazılan metinlerde zımnen kız çocuğu olduğu için ağabey Ali Sedat kadar değerli

görülmediği yönünde imalar sezilenmektedir (Eyyüboğlu, 2010: 26; Gültekin, 2013: 118; Selen, 2008). Hâlbuki Ahmet Cevdet Paşa, sadece Fatma Aliye Hanım değil küçük kızı Emine Semiye'nin de eğitimine özen göstermiştir. Son yıllarını bazen gece yarısına kadar süren müzakerelerle Fatma Aliye'ye ayırmıştır. Torun Suna Selen'in annesi Nimet Faik Selen'den naklettiğine göre Ahmet Cevdet Paşa, gece saat üçte kızı Fatma Aliye çalışırken kendi elleriyle ona kahve getirip ikram edecek kadar ona saygı duymakta ve kızının düşünsel gelişimine önem vermektedir (Selen,2008). Fatma Aliye Hanım'ın babasıyla mektuplaşmalarında Ahmet Cevdet Paşa'nın kızına karşı derin saygı ve muhabbet hisleri görülmektedir (Ahmet Mithat, 2016: 89-92).

Ahmet Cevdet Paşa'nın Fatma Aliye'yle yaptıkları dersler ve müzakereler esnasında, kendisinin vefatından sonra yetiştiremediği bazı çalışmalarını yapmasını tavsiye ettiğini Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani adlı eserinin girişinde bizzat Fatma Aliye Hanım nakletmektedir: “*İyi belle! Hıfz et! Benim neşretmeye muvaffak olmadıklarımı belki bir gün sen neşredebilirsin!*” (Fatma Aliye, 1995: 18). Fatma Aliye Hanım, vefatından sonraki süreçte babasının monografisini yazmakla kalmamış; 1915'te Ahmet Cevdet Paşa'nın hayattayken ancak altı cüzlük kısmını yayımlayabildiği *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* isimli meşhur eserini, -yayımlanmayan ikinci altı cüzlük kısmını da ekleyerek- tam ve yanlışsız bir şekilde yayımlamıştır (Ahmet Cevdet, 1331; Halaçoğlu ve Aydın, 1993).

Ahmet Cevdet Paşa'nın baskıcı olması yahut kız çocuklarına yeterince özen göstermemesi gibi iddiaların, Türkiye'de yaygın bir kanaat olarak Cumhuriyet döneminden beri tekrarlanan bazı önyargılardan ve ezberlenmiş kalıplardan kaynaklı olabileceği düşünülebilir. Buna göre inançlı veya dindar bir baba figürüne böyle bir kız evlat yetiştirmesi yakıştırılamamış ve bu nedenle tarihsel gerçeklik ihlal edilme pahasına zorlama yorumlar yapılabilmektedir. Bu şekliyle söz konusu yorumlar ideolojik tutumlar gibi görünmektedir.

Fatma Aliye Hanım'ı İslamcı olarak tanımlayan pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Örneğin Karaca, Fatma Aliye Hanım'ın İslamcı-gelenekçi bir çizgide olduğuna işaret etmektedir. Ona göre Fatma Aliye, İslami çerçevede modern Osmanlı kadın kimliğini öncü bir anlayışla kurmuştur (Karaca, 2011: 93). Ünsal, Fatma Aliye Hanım'ın kadının eğitimi, evliliği, çalışma hayatı ve sosyal hayatı gibi konulardaki fikirlerini gelenekçi-İslamcı çizgiye konumlandırır (Ünsal, 2019: 71). Özdem ise “*Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat'ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın*” ismini taşıyan yüksek lisans tezinde Fatma Aliye'yi İslamcı bir aydın olarak ele almıştır (Özdem, 2012: 1). Fatma Aliye Hanım'ın bazı eserleri ve makaleleri üzerinde yaptığı değerlendirmeler sonucunda Doğrusadık, Fatma Aliye'nin babası gibi İslamcı bir bakış açısına sahip olduğuna işaret etmektedir (Doğrusadık, 2018: 59, 68). Şaşmaz da Fatma Aliye'yi İslam'ın sadık savunucusu ve Batı feminizminin sert bir eleştirmeni olarak tanımlamakta ve bu görüşleriyle uluslararası bir üne kavuştuğunu ifade etmektedir (Şaşmaz, 2015: 16). Osmanlı dönemi kadın hareketleri konusundaki akademik çalışmalarıyla bilinen Kurnaz da Fatma Aliye'yi dönemin diğer İslamcılarından farklılıklarına dikkat çekmekle birlikte İslamcı çizgide tanımlamaktadır (Kurnaz, 2013:77).

Fatma Aliye, hangi çizgide olursa olsun kadına dair değişim talebi olan tüm kesimler için ilham vericidir. Bu nedenle farklı düşünsel çizgideki yapıların Fatma Aliye'ye kendini dayandırma çabaları anlaşılır görülmelidir. Çünkü öncüller, fikirlerin güçlü köklerine atıfta bulunan ve onların meşruiyetini artıran aktörlerdir. Fatma Aliye bir bütün kişilik olarak kendini ortaya koymuştur, kendisini ona nispet edenlerin de benzerlikler oranında öncülü gibi görünmektedir. Fakat kanaatimizce bugünün perspektifinden bakıldığında Fatma Aliye Hanım'ın söylemlerinden yola çıkarak onun tartışmasız bir biçimde dindar bir aydın kadın olduğu söylenebilir. İslamcılığa da oldukça yakın bir noktada konumlandırılabilceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Fatma Aliye Hanım'ın yukarıda detaylı bir biçimde tanıtımlarına yer verilen iki eser olan *Nisvan-ı İslam* ve *Namdararı Zenan-ı İslamiyan* isimli eserleriyle *Taaddüd-ü Zevcat'a Zeyl* isimli makalesi

doğrudan kadın konusundaki görüşlerini temellendirdiği eserlerdir. Fikirselsel olarak durduğu noktayı tespit etme konusunda bu üç metnin oldukça belirleyici olabileceğini söylemek mümkündür. Bunlarla beraber diğer yazıları da değerlendirildiğinde Fatma Aliye Hanım'ın Osmanlı'da ve tüm İslam coğrafyasındaki kadınların mevcut durumlarından rahatsız olduğu çok açıktır. Sadece köşe yazılarında ve fikir kitaplarında değil romanlarında da kadınların o günün toplum yapısı içinde karşılaştıkları pek çok sorunu dile getirmektedir. Kendisi üst sınıf bir ailede yaşamasına rağmen özellikle kadınların yoksulluk nedeniyle yaşadıkları problemler, cariyelerin karşılaştığı sorunlar, eşlerinden şiddet gören kadınlar, Fatma Aliye romanlarında karakterlerin yaşamlarında gözler önüne serilmektedir (Barbarosoğlu ve Şişman, 2021: 95-97). Fatma Aliye Hanım, İslam'ın kadınlara pek çok haklar ve imkânlar verdiğini, ama tarih içinde Müslüman toplumların, kadınlara verilen bu hakları kadınlardan esirgediklerine işaret eder.¹¹ Bununla birlikte, Avrupa'da Müslüman kadınlarla alakalı yapılan yorumlar ve değerlendirmeleri de insaftan uzak bulur, şiddetle eleştirir. Fatma Aliye Hanım, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri görmezden gelmez, onlardan da faydalanmak gerektiğini düşünür, fakat Müslümanların inanç ve kültür dünyasının sınırlarının muhafaza edilmesi konusunda hassastır (Fatma Aliye, 1313a). Batı kaynaklı düşüncelerin, ancak İslam'ın inanç ilkeleriyle ters düşmediği durumlarda kabul edilebileceğine işaret etmektedir (Fatma Aliye, 1313b). Çok eşlilik tartışmasında da meseleyi İslam dini çerçevesinde ele aldığına dikkat edilmelidir. Düşüncelerini ortaya koyarken, büyük oranda dini literatürü kullanmakta, temel referans noktası olarak İslam'ın ana kaynaklarını kullanmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın gerek aileyi gözden çıkarmayan görüşleri gerekse de meseleyi ısrarla bir kadın erkek çatışmasına dönüştürmeme konusundaki ısrarlarıyla feminist söylemlerden ayrıldığı ifade edilebilir (İnceoğlu, 2008: 121; Çaha, 2018: 413-414). En temel ayrım noktası, Türkiye'de feminist hareketin önemli isimlerine bakıldığında, bu isimlerde Fatma Aliye'deki gibi kadın konusundaki mevcut olumsuz uygulamalarla İslam'ın ideal formatının birbirinden ayrı olduğu şeklinde bir bakış açısının bulunmamasıdır. Bilakis doğrudan İslam'ın ataerkil bir karakter taşıdığı iddiasını taşımaktadırlar (Abadan, 1998: 4; Berktaş, 2014; Çakır, 2016: 411,412). Çaha'ya göre Türkiye'de feministler, İslami normları kendileri için bir tehdit olarak görmektedirler ve seküler bir zihniyete sahiptirler (Çaha,2018: 416). Tüm bunlardan hareketle Osmanlı'nın ilk ve en güçlü kadın münevverlerinden Fatma Aliye Hanım'ın, Türkiye'deki dindar/İslamcı aydın kadın tipolojisinin Osmanlı'daki ilk öncülü olduğu söylenebilir. Fakat dindar muhafazakâr kesimler ve İslamcıların, Fatma Aliye'yle düşünsel bir bağ kurmaları oldukça geç bir döneme kadar sarkmıştır.

Ülkemizde dindar muhafazakâr kesimlerde Fatma Aliye'nin geriye dönük olarak keşfedilmesinde İslamcı bir aydın ve edebiyatçı olan Fatma Barbarosoğlu'nun Fatma Aliye'yi ele aldığı *Uzak Ülke* isimli romanının etkili olduğu söylenebilir. Barbarosoğlu'nun romanı, hem Fatma Aliye'nin akademi dışında tanınmasına önemli bir katkı sunmuş hem de İslamcı kesimlerde Fatma Aliye'nin dindar kişiliğinin tanınması açısından önemli bir referans olmuştur. Barbarosoğlu, romanını pek çoğu gerçek belgelere dayalı bir kurgu ile yazdığını ifade etmektedir (Barbarosoğlu, 2010). Barbarosoğlu dışında Nazife Şişman, Cihan Aktaş ve Yıldız Ramazanoğlu gibi dindar/İslamcı aydın kadınların da Fatma Aliye'yle ilgilendikleri ve onunla düşünsel zeminde bir bağ kurdukları görülebilir. (Şişman, 2006; Aktaş, 2013; Ramazanoğlu, 2018). Fatma Aliye ve Türkiye'de seksen sonrası ortaya çıkan İslamcı aydın kadınların aralarında yaklaşık 100 yıllık bir süreç geçmiştir ve fikirselsel bir devamlılık imkânı Cumhuriyet politikaları nedeniyle mümkün olmamıştır. Aralarındaki ilişki bir asır sonra geriye dönük olarak Fatma Aliye'nin keşfedilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Dindar/İslamcı kesimlerde Fatma Aliye'yle kurulan düşünsel bağın kimi kesimlerde rahatsızlık

¹¹ "...Lakin devr-i inhitatımız terakkiyat-ı medeniyeye sedler, mâniolar teşkili ile uğraştığından İslam'ın kadınlara tanıdığı haklar zaman içinde düşülen cehalet neticesinde kadınların elinden alınmıştır. Bu, aynı zamanda, İslam âleminin Avrupa karşısında duçar olduğu geri kalmışlığın nedenlerinden biridir. Temeddün ve terakki ancak, gelecek nesilleri yetiştiren kadının hukuk-u mağsubesinin iadesiyle mümkündür..." (Fatma Aliye'den nakleden İnceoğlu, 2008: 119,120)

oluşturduğu görülmüştür. Bilhassa Fatma Aliye'nin torunları Oya Selen ve Suna Selen, kendileriyle görüşmek isteyen Barbarosoğlu'nu tesettürlü olduğu için reddetmişlerdir (Barbarosoğlu, 2008). Selen, tesettürlü bir yazarın, anneanesiyle ilgilenmesinden rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Aynı röportajda Selen, Fatma Aliye'nin banknotlar üzerindeki fotoğrafının basılacağını ilk duyduğunda, örtülü bir fotoğrafının kullanılmasından endişe duyduğunu belirtmiştir (Selen, 2008). Selen'in öfkesi, anneanesinin dindar bir düşünce yapısıyla ilişkilendirmesine yönelik gibi görünmektedir. Röportajında eski dili anlamadığı için anneanesinin hiçbir kitabını okumadığını da ifade etmektedir.

Her ne kadar Selen, anneanesi Fatma Aliye Hanım'ın örtülü fotoğraflarından rahatsızlık duysa da eserlerine bakıldığında Fatma Aliye Hanım'ın tesettür konusunda hassas olduğu ve pek çok yazısında tesettürü savunduğu görülebilir. Eserlerindeki ifadelerinde, kendisini örtülü birisi olarak tanıttığı görülmektedir. Örneğin *Nisvan-ı İslam*'daki ifadeleri aynen şu şekildedir: “*Şer'an kadınların yüzleri namahrem olmayıp ancak saçlarını setr etmek vacip iken bir takım hanımlarımız da icabı şer'iiyyenin aksine olarak yüzlerini örtüp saçlarını açıyorlar. El-hasıl bizim ortamız yok, ne tarafa gideceğimizi şaşırılmış gibiyiz. Hâlbuki her şeyde ifrat ve tefrit fenadır*” (Fatma Aliye, 1309: 10). *İnkılap Dergisi*'nde yayınlanan ve sonrasında Mehasin Dergisi'nde de iktibas edilen bir yazısında ise şu ifadeleri kullanmaktadır. “*Kadın terakkisi denince erkekler kadınların başını açacaklarını sanıyorlar. Kadınların en şiddetle müdafaa edecekleri şeyin, başlarının örtüsü olduğunu anlamalıdır. Onu atmamak isteyecekler gerekli hakareti zaten görürler. Birkaç kişi için bütün kadınları İslam'ın verdiği hukuktan men edemezsiniz*” (Kurnaz, 2013: 196-197).

Tatar Türklerinden gazeteci yazar Fatih Kerimi'nin Fatma Aliye'yi konaktaki ziyareti ve uzun görüşmesiyle ilgili hatıratında da şu ifadeler yer almaktadır: “*Biz kahveleri bitirmek üzereyken salonun kapısı açıldı. Kısaca boylu, beyaz çehreli, zayıfça bir kadın girdi. Üzerindeki kıyafet tamamen Avrupai; uzun siyah gömlek, üzerine kısa siyah ceket giymiş. Beyaz başörtüsü örtmüş, saç falan görünmüyor. Önceden tanımasak da Fatma Aliye Hanım'ın bu olduğundan şüphemiz yoktu. Ayağa kalktık, hoş geldiniz diye temenna ederek oturmamızı işaret etti, kendisi de oturdu, kendimizi tanıttık... Kendisinin kıyafetini göstererek işte benim giyimim tam şeri manasıyla tesettürdür, bu şekilde giyinerek başını bir şeyle örten Müslüman şer'an mestur sayılır, mestur Müslüman kadının hukuk ve hürriyeti şeran çok geniştir, dedi*” “(Kerimi, 2001: 262-265).

Fatma Aliye Hanım kendini tesettürlü bir kadın olarak tanımlasa da bugün her ortamda yaygın olan fotoğraflarında örtülü görünmemektedir. *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Katoloğu*'nda yer alan fotoğraflarıyla dijital ortamlarda yaygın olarak bulunan fotoğraflarında saçlarını örten bir örtü bulunmamaktadır. Kendisiyle ilgili kitaplarda da yaygın olarak saçlarının açık olduğu bu fotoğraflar kullanılmaktadır. 1993 yılında Fatma Aliye Hanım'a ait Atatürk Kitaplığında bulunan belgeleri (defterler, kitaplar, gazete yazıları aile fotoğrafları, mektuplar, taslaklar, şiirler vb.) tasnif eden ve inceleyen Kızıltan ve Gençtürk, *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Katalogu-I* ismini taşıyan eserde; bu belgelerin hangi tarihte ve kimin tarafından kütüphaneye bağışlandığına dair bir bilginin olmadığını ifade etmektedirler (Kızıltan ve Gençtürk, 1993:10). Kanaatimizce Fatma Aliye Hanım'ın vefatından sonra özel aile koleksiyonundaki mektuplar, belgeler ve diğer evrakla birlikte fotoğrafları da paylaşılmıştır. Saçlarının açıkta olduğu fotoğraflarının kendi özel alanında çekilmiş olma ihtimali büyük görünmektedir. Bu fotoğrafların hepsinde yalnızdır, toplumsal bir ortamda bulunmamaktadır. Bir topluluk içindeyken çekilen tespit edebildiğimiz tek fotoğrafı Taha Toros arşivinde yer alan fotoğrafıdır ve Hatice Sultan'ın bahçesinde yabancı konukların -ve erkeklerin de bulunduğu bu fotoğrafta saçlarının örtülü boynunun açık olduğu görülmektedir.¹² Tüm bunlardan hareketle Fatma Aliye'nin, saçların örtülü olduğu bir tesettür anlayışına sahip olduğunu düşünüyoruz. Fatma Aliye Hanım, tesettürün dinen gerekli olduğunu düşünmektedir ve saçlarını örterek kendisinin de

¹² Bakınız: Ek I

bu gerekliliği yerine getirdiğine inanmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı son döneminde yeni bir toplumsal gerçeklik olarak beliren kadın aktörlerin ilk ve en dikkat çekici olanı Fatma Aliye Hanım'dır. Bir konakta, üst düzey makamlarda bulunmuş âlim ve kurmay bir babanın evladı olarak dünyaya gelen Fatma Aliye Hanım, Osmanlı'nın ilk kadın muharriresi olarak bilinmektedir. Sahip olduğu güçlü çevrenin de etkisiyle yazı hayatına kısa sürede uyum sağlamış ve ilk tanındığı dönemde bazı eleştirilerin hedefi olsa da daha ziyade büyük hayranlık beslenen bir figür olmuştur. Bu dönemde yazdığı kimi yazılar ve kitaplar Avrupa yazınında da yer bulabilmiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın yaşamının tüm evreleri, dönemi anlayabilmek açısından önemli veriler barındırmaktadır. Osmanlı son döneminde konak yaşamı, kız çocukların eğitim süreçleri, kadın yazarlık deneyimi, dönemin siyasi çekişmelerinin yansımaları, bireysel yaşamındaki iniş çıkışlar bugünün insanına döneme dair pek çok konuda bakış açısı kazandırmaktadır.

Fatma Aliye, 20. yüzyılın başlarında bir imparatorluğun çöktüğü ve yeni bir devletin kurulduğu süreçte yaşanan sert siyasi süreçlerin unutturduğu bir isim olarak, uzun yıllar ülkemizde tanınmayan bir isim olarak kalmıştır. Doksanlarda tekrar keşfedilmiş ve o günden bu yana hem akademinin hem de edebiyat dünyasının gündemine girmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın kadın konusunda değişimi dillendiren pek çok kesim için heyecan verici bir aktör olduğu söylenmelidir. Fakat kanaatimizce kendisiyle ilgili en sağlıklı tanımlama ifadesi dindar bir aydın kadın olduğudur. Bu husustaki temel belirleyici parametre ise İslam'ın kadına pek çok hak verdiğine fakat tarih boyunca bu haklardan kadınların mahrum edildiğine inanması ve Batı'dan istifade ederken inanç ve kültür temellerimizle çelişmemeye özen gösteren bir tutum sergilemesidir.

Ek 1.

Taha Toros Arşivi. Marmara Üniversitesi Özel Arşiv Koleksiyonu. "Hatice Sultan, Claude Ferrere, Fatma Aliye Hanım ve Selma Rıza Hanım'ın Aralarında Bulunduğu Fotoğraf".

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Desteklemiyor

KAYNAKLAR

- Abadan Unat, N. (1998). İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları. 20. Yüzyılım Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı içinde. (ss. 3-11). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (1311). Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti. Kırkambar Matbaası. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL03422.pdf>
- Ahmet Mithat Efendi (2011). Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar. Haz. F. S. İncooğlu ve Z. S. Berктаş. Klasik Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi ve Bir Hanımefendi (1891, Kanun-ı Evvel 15). Hayal ve Hakikat. Tercüman-ı Hakikat.
- Ahmet Rasım (2016). Matbuat Hatıralarından Muharrir Şair Edip. Haz: Ö. İldeş. Cümle Yayınları
- Akın, M. H. (2018). İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek. İslam'ı Uyandırmak. Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler içinde, (ss. 101-123). İLEM Yayınları
- Aktaş, C. (2013). Cihan Aktaş ile Kadın ve Edebiyat Üzerine Söyleşi. Çetrefil Dergisi. Erişim Adresi: <https://cetrefildergisi.wordpress.com/2013/09/21/cihan-aktas-ile-kadin-ve-edebiyat-uzerine-soylesi-5-sayi/>
- Altuğ, F. (2021). Kadınların Tarihini Yeniden Yazmak. "Öncü Müslüman Kadınlar" içinde. Turkuvaz Kitap.
- Argunşah, H. (2016a). Mithat Efendi Rehberliğinde Kadın Okuyucudan Kadın Yazara. "Babasının Kızı Olmak" içinde. Kesit Yayınları.
- Argunşah, H. (2016b). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Sosyal Veri Kaynağı Olarak Kadın Yazarlar ve Eserleri. "Babasının Kızı Olmak" içinde. Kesit Yayınları
- Argunşah, H. (2022). Muhadarat (Fatma Aliye). "Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü". Erişim Adresi: <https://tees.yesevi.edu.tr/anasayfa>
- Aşa, E. (1995). Fatma Aliye Hanım. TDV İslam Ansiklopedisi. (12), 261-262.
- Aşa, H. E. (1993). Fatma Aliye Hanım, Hayatı-Sanatı-Eserleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Barbarosoğlu, F. (2008 Ekim 17). Oyuncu Torun Büyükannesi Fatma Aliye'yi Ne Kadar Tanıyor?! Yeni Şafak Gazetesi.
- Barbarosoğlu, F. (2010). Uzak Ülke. Profil Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. ve Şişman N. (2021). Yeni Anne Babalar. İnsan Yayınları.
- Bekmez, M. B. (2019). Türk Edebiyatının İlk Romancı Kadını Fatma Aliye'nin Direnen Kadınları. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Berktaş, F. (2014). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Metis Yayınları.
- Canbaz, F. (2005). Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Çaha, Ö. (2018). Sivil Kadın. Savaş Yayınevi.
- Çakır, M. S. (2019). Döneminin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyyeler. SUTAD, (46), 75-93.

- Çakır, S. (1991). II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Doğan, S. (2019). Tanzimat'tan Cumhuriyete Aydın Kadınlar. Akademik Kitaplar.
- Doğramacı, E. (1992). Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğrusadık, Z. (2019). Fatma Âliye'nin Son Dönem Osmanlı Toplumundaki Kadın Görüşleri. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Ellison, G. (2007) An Englishwoman in a Turkish Harem. Cultures in Dialogue Series One. Gorgias Press.
- Esen, N. (2016). Bir Osmanlı Kadınının Yazarlığı: Fatma Aliye. Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, (14), 59-69.
- Eyyuboğlu, H. (2008). Basında Kadın. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Fatma Aliye Hanım (1309). Nisvan-ı İslam. Yayınevi yok.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F01142.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1313a Recep 20). Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye. Hanımlara Mahsus Gazete.
<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/135313/001641128010.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Fatma Aliye Hanım (1313b Rebiüllevvel 15). Bablulardan İbret Alalım! Hanımlara Mahsus Gazete.
<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/137612/001641125010.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Fatma Aliye Hanım (1314 Recep 12/19). Nisvan-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri. Hanımlara Mahsus Gazete.
- Fatma Aliye Hanım (1316a) Terâcim-i Ahvâl-ı Felâsife. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/ARP00662-1.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1316b). Taaddüd-ü Zevcata Zeyl. Tahir Bey Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL05988.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1317). Tedkîk-i Ecsâm. Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/ARP00662-1.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1327). Muhâdarât. Dersaâdet Kasbar Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL11905.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1328). Enin. Karabet Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F02310.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1331). Tarih-i Osmaniyyenin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi Ankara Hezimetleri. Dersaâdet Kanaat Matbaası. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL06983.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1332). Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı. Dersaâdet Kanaat Matbaası.
<https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=536743&materialType=NE&query=Ahmed+Cevdet+Pa%C5%9Fa%2C+1822-1895>.
- Fatma Aliye Hanım (1995). Ahmet Paşa ve Zamanı. Bedir Yayınları.
- Fatma Aliye Hanım (1996). Muhâdarât. Haz: H. Emel Aşa. Enderun Kitabevi.

- Fatma Aliye Hanım (2011). Ünlü Müslüman Kadınlar. Haz. R. Gündoğdu. İnkılap Yayınları.
- Gariper, C. (2018). Edebiyat Tarihi Araştırmacılığı ve Edebiyat Tarihi Yazımında İhmal Edilen Bir Nesil: Ara Nesil. XVIII. Türk Tarih Kongresi XII. Cilt. Türk Tarih Kurumu.
- Gültekin, L. (2013). Geçmişten Günümüze Kadının Yazarlık Serüveni. Ed: Lerzan Gültekin ve diğerleri. Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları içinde. Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Gürler, A. Ş. (2011). 1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Hipodromu ve Şirket-i Hamidiye. Folklor/Edebiyat, 17 (65), 7-18.
- Halaçoğlu, Y. ve Aydın, M. A. (1993). Ahmet Cevdet Paşa. TDV İslam Ansiklopedisi. (7), 443-450.
- Has-Er, M. (2000). Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2003). Sermaye Çağı. Çev: Sina Şener. Dost Kitabevi Yayınları.
- İnceoğlu, F. S. (2008). İlk Muharremimiz Fatma Aliye'nin Gözünden Dönemi. Ed: N. Şişman, Harf Harf Kadınlar içinde. Klasik Yayınları.
- Kaplan, L. (1998). Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Karaca, Ş. (2011). Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, (31), 93-110.
- Kerimi, F. (2001). İstanbul Mektupları. Haz: F. Gökçek. Çağrı Yayınları.
- Kızıltan, M. (1990). Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım. Journal of Turkish Studies. (14), 283-322.
- Kızıltan, M. (1993). Fatma Aliye Hanım Yaşamı - Sanatı - Yapıtları ve Nisvan-ı İslam. Mutlu Yayıncılık
- Kızıltan, M. ve Gençtürk T. (1993). Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Kurnaz, Ş. (1988). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kurnaz, Ş. (1995). II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi.
- Mahmut Esad Efendi (1316). Taaddüd-ü Zevcat. Tahir Bey Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL05988.pdf>
- Mardin, Ş. (2017). Türk Modernleşmesi. İletişim Yayınları.
- Mehmet Zihni Efendi (1294). Meşâhiru'n-Nisa. Darü't-Tıbbâtü'l-Amire.
- Meriç, C. (1999). Jurnal II. Haz: M. A. Meriç, İletişim Yayınları.
- Ohnet, G. (1307). Meram. Çev: Bir Kadın. Dersâadet Kasbar Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F03228.pdf>
- Oylubaş, D. (2014). Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özdem, E. (2012). Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat'ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Özkan, N. (2017). İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye'nin Yetiştığı Sosyal ve Kültürel Ortam. *Söylen Filoloji Dergisi*. 2(2), 180-192
- Öztürk, Z. (2020). Hanımlara Mahsus Gazete. TDV İslam Ansiklopedisi. (Ek 1), 533-534.
- Polat, F. ve Derer, G. (2016). Muhafazakârlık ve Feminizm Kısılcığında Bir İsim: Fatma Aliye Hanım. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (15), 185-206.
- Ramazanoğlu, Y. (2018). Kadınların Yazarak Müdahil Olması. *Karar Gazetesi*. Erişim Adresi: <https://www.karar.com/yazarlar/yildiz-ramazanoglu/kadinlarin-yazarak-mudahil-olmasi-8340>
- Saktanber, A. (2009). Türkiye'de Kadın Hakları Söylemi. Ed: A. İnel. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi/ Kemalizm içinde*. İletişim Yayınları.
- Selen, S. (2008 Ekim 11). "En Azından Başı Açık" Röportaj: Merve Erol. *Radikal Gazetesi*.
- Subaşı, N. (2005). 1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür. Ed: Yasin Aktay. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi/İslâmcılık içinde*. İletişim Yayınları.
- Şaşmaz, H. (2015). A Comparative Study On The Reputational Trajectories Of Turkish Women Intellectuals From The Ottoman Empire To The Turkish Republic. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Şimşek, Z. N. (2020). Fatma Aliye'nin Mektuplaşmaları Üzerinden Madam Gülnar'ı Yeniden Kurgulamak. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, (21), 147-159.
- Şişman, N. (2006). "Tarih" in ve "Tahrir" in Öznesi Olarak Fatma Aliye. "Babasının Kızı: 70. Ölüm Yıldönümünde Fatma Aliye Hanım Paneli". BİSAV. Erişim Adresi: https://www.bisav.org.tr/Bulten/13/230/tam_panel_3_babasinin_kizi_70_olum_yildonumunde_fatma_aliye_hanim
- Taha Toros Arşivi. Marmara Üniversitesi Özel Arşiv Koleksiyonu. "Hatice Sultan, Claude Ferrare, Fatma Aliye Hanım ve Selma Rıza Hanım'ın Aralarında Bulunduğu Fotoğraf". <https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/141634/001560540008.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Tan, M. T. (1936 Temmuz 15). Unutularak Ölen Bir Edib: Fatma Aliye Kimdir, Neden Meşhur Olmuştur? *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/137544?show=full>
- Tanpınar, A. H. (1988). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. Çağlayan Kitabevi.
- Tekin, M. (2011). Tercümân-ı Hakikat. TDV İslam Ansiklopedisi. (40), 497-498.
- Timuroğlu, S. (2020). Kanatlanmış Kadınlar. İletişim Yayınları.
- Toros, T. (1977 Eylül 07). Fatma Aliye Hanım'ın Son Yılları. *Hayat Mecmuası*.
- Ülger, M. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 197-206.
- Ünsal, H. (2019). Fatma Aliye Hanım'ın Eserlerinde Kadın Olgusu. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Zeynep Fevvez (1312). ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr. *Daru'l-Maarif*.
- Zihnioglu, Y. (2016). Kadımsız İnkılap. Metis Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The Fatma Aliye Hanım is the daughter of Ahmet Cevdet Pasha, one of the Ottoman scholars and bureaucrats of the last period. he was born in 1862. This process corresponds to a period when discussions about women's advancement, which became an important issue among the actors of the Tanzimat Period, have just begun. Fatma Aliye Hanım has a personality that is willing to learn and curious about science since childhood. From an early age, he has been in an environment that can nurture this interest and reveal his talent. He did not receive any corporate education, but was born in a home environment where he could easily access information, and took private lessons from the most distinguished teachers of Istanbul in an intellectually well-equipped mansion under the patronage of his father Ahmet Cevdet Pasha. While she was still a young girl, she mastered French at a level that she could speak fluently. in 1878, at the age of 17, II. She married one of Abdulhamid's aides-de-camp, Kolağasi Faik Bey.

Seven or eight years after his marriage, he translated Ohnet's novel and published his first work with the encouragement of his father and the support of Ahmet Mithat Efendi. After that, he continued to publish both novels and idea books. With the influence of the powerful environment he had, he adapted to writing life in a short time and became a figure of great admiration, although he was the target of some criticism at the time he was first recognized. The life story of Fatma Aliye Hanım, who is recognized as the first female muharrir of the Ottoman Empire, contains important data in order to understand the period in which she lived. Mansion life in the last period of the Ottoman Empire, educational processes of girls, women's writing experience, reflections of the political conflicts of the period, ups and downs in her individual life give perspective on many issues about the period. Fatma Aliye Hanım attracted attention with her work *Nisvan-ı Islam* and was invited to the world fair in Chicago in 1893, and an award was awarded to her at this fair, but she did not participate in the fair. she was invited to the world fair for the second time in 1900, but Fatma Aliye Hanım did not go to this fair either.

Fatma Aliye Hanım is a person of thought who has attracted attention with her translations and works written during the last period of the Ottoman Empire and has made herself talked about a lot. He has taken part in the world of writing not only with idea books but also with many novels. Almost at a time when there was no typology of women writers, she gained a highly respected place and was carefully followed by many men and women. But Fatma Aliye Hanım, II. After the constitution, He was pushed into the background due to his proximity to Abdulhamid. During the Republican period, she was also a name that was ignored as a religious enlightened woman, her name was not mentioned for many years, her works were not republished, she was completely forgotten. The publication of his works in new letters has been delayed to a late period – about a hundred years later. Fatma Aliye Hanım died eight years after the harf revolution in 1928. During this process, he also did not publish a work with new letters, all of his works were written and printed in Ottoman. Fatma Aliye Hanım's earliest work, which was translated into Latin letters after the letter revolution, was *Ahmet Cevdet Pasha and His Time*, published in 1994. Almost all of his other works were published after 2000. It can be said that the main reason why a name of such importance from the point of view of the period has been ignored for many years is that it is not considered compatible with the typology of women idealized by the Republic. Fatma Aliye Hanım suggests that the current situation of women should be changed by using the self-means of Islamic civilization, although the example of the West is used from time to time. In contrast, the Republican elites have pointed to a Western-type transformation in social life as the ideal form, not only in the women's issue, but also in many other areas. For this reason, it does not seem very possible for him to broadcast or be visible with the thoughts he carries.

Fatma Aliye has remained an unrecognized name in our country for many years, as a name made

forgotten by the harsh political processes experienced during the process when an empire collapsed and a new state was established at the beginning of the twentieth century. It was rediscovered in the nineties and has been on the agenda of both the academy and the literary world since then. It should be said that Fatma Aliye Hanım is an exciting actor for many people who express change about women. The discovery of Fatma Aliye Hanım as a forgotten and unrecognized name in the academy after the nineties and seeing how powerful an actor she was for her era brought about a discussion about which intellectual or ideological structure she could be considered as the predecessor. Some academic texts consider her to be a feminist, some conservative, and some Islamist. Considering the basic axes of the world of thought, it has been evaluated that it would be the most appropriate choice to describe Fatma Aliye Hanım as a religious enlightened woman. The main determining parameter in this regard is that Islam believes that women have many rights, but women have been deprived of these rights throughout history, and while taking advantage of the West, it takes care not to contradict our foundations of faith and culture.